

Liber amicorum Attila Varga

Tisztelgő kötet
Varga Attila 60. születésnapjára

LIBER AMICORUM ATTILA VARGA

*Tisztelgő kötet Varga Attila
60. születésnapjára*

LIBER AMICORUM
ATTILA VARGA
Tisztelgő kötet Varga Attila
60. születésnapjára

Szerkesztette:
VERESS EMŐD
FEGYVERESI ZSOLT

FI

Forum Iuris Könyvkiadó
Kolozsvár, 2023

A tisztelgő kötetet a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem megbízásából és támogatásával kiadja a Forum Iuris Könyvkiadó Kolozsvárott.

Borítófotó: Székely Lukács

Lektorok: Dr. Nagy Csongor István, Dr. Kokoly Zsolt, Dr. Székely János

Korrektor: Szenkovics Enikő

Tördelő: Dobos Piroska

Első magyar nyelvű kiadás: 2023

© Forum Iuris 2023

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Liber Amicorum Attila Varga : Tisztelgő kötet Varga Attila 60. születésnapjára / szerkesztette:

Veress Emőd, Fegyveresi Zsolt. - Cluj-Napoca : Forum Iuris, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9061-65-7

I. Veress, Emőd (ed.)

II. Fegyveresi, Zsolt (ed.)

792

929

Varga Attila jogász, alkotmánybíró, egyetemi oktató

60. születésnapjára készült ez az ünnepi kötet.

Ez a könyv nemcsak ajándék, hanem a baráti szeretet kinyilvánítása is.

Az alkotmányjogászként és kisebbségi jogászként elért eredményeid és hozzájárulásaid, szakmai tevékenységed mély nyomokat hagytak az erdélyi magyar közéletben és a jogtudomány világában. Ebben a kötetben olyan tanulmányokat gyűjtöttünk össze, amelyek a szakmai világot tükrözik. Ezzel a könyvvel kívántuk megörökíteni azokat az értékeket, amelyeket te képviselsz.

További sikereket, egészséget és boldogságot kívánunk neked az elkövetkező években!

A kötet szerkesztői

Tartalomjegyzék

Bakk Miklós	
Területi autonómia és nemzetállam – téruralmi átalakulások az Európai Unióban. Esszé a jog és a politika viszonyáról	9
Fazakas Zoltán József	
Tekintetes Országgyűlés – Hoher Landtag – Inalta Dieta. A nemzetiségi kérdés az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlésein és annak napjainkra szóló üzenete	19
Fekete Balázs	
Morális képzelet Kertész Imre <i>Gályanaplójában</i> . Morális képzelet és jogkritika	43
Gyenyey Laura	
A nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való joga – az <i>Ádám és mások</i> <i>kontra Románia</i> ügy tanulságai	57
Horváth Attila	
Az alkotmánybíráskodás jogtörténeti előzményei Magyarországon	71
Juhász Imre	
Túrmező – emlékezés egy feledésbe merült közösségre és igazgatási viszonyaira	105
Kádár Hunor	
A koronatanú a büntetőeljárásban	123
Péter Kovács	
The Constitutional Position of Minorities and The Impact Of International Law In Europe	131
Köbel Szilvia	
Gondolatok az egyházjog oktatásáról, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság egyéni és kollektív aspektusait érintő aktuális jogesetekről	149
Kukorelli István – Pozsár-Szentmiklósy Zoltán	
Az Alkotmánybíróság tagjainak választása Magyarországon	165
Lenkovics Barnabás	
Uralmi rátelepedések	183
Móré Sándor	
Magyarország jogvédelmi rendszere, különös tekintettel a nemzetiségi jogok védelmére	197

TARTALOMJEGYZÉK

Nagy Gellért	
A rendkívüli helyzet fogalma – mint a sürgősségi kormányrendelet kritériuma – a román Alkotmánybíróság gyakorlatában	213
Nótári Tamás – Pál Előd	
Gondolatok az RPtk. V. könyvének fordítása kapcsán I. 1164–1177. cikk	227
Schanda Balázs	
Isten neve az alkotmányban	239
Sztranyiczki Szilárd	
A 2020/601. Alkotmánybírósági döntés kapcsán hatályba lépett védelmi intézkedésekről	246
Trócsányi László	
A nemzeti alkotmányok és az európai integráció	257
Vallasek Magdolna	
Az Alkotmánybíróság döntéseinek hatása a román munkajog fejlődésére ..	263
Varga Csaba	
Az „ <i>Artificiall reason</i> ” és „ <i>naturall reason</i> ” mint a kultúra és a jog megalapozó konstruktumai	277
Veress Emőd	
Feljegyzések Macskási Pálról, az erdélyi magyar vérbíróról és az 1956-ot követő erdélyi megtorlásokról.....	291
Szerzők	299

Területi autonómia és nemzetállam – téruralmi átalakulások az Európai Unióban. Esszé a jog és a politika viszonyáról

Az elmúlt jó harminc esztendő bő példatárral szolgált arra nézvést, hogy Kelet-Közép-Európában miképp próbáltak olyan területiautonómia-koncepciókat kidolgozni, amelyek elfogadhatóak politikailag – tehát a stabilitást is szolgálják –, és ugyanakkor a jog fogalmiságával is leírhatóak és indokolhatóak. E kérdések alapvetőek az erdélyi magyar autonómiatörekvések történetében is.¹

1. Az autonómiához való jog

A politikai vitákban gyakran megfogalmazódik a kérdés: megilleti-e a nemzeti kisebbségeket az autonómiához való jog?

A válaszhoz érdemes áttekinteni a kisebbségi kérdés jogtörténeti dimenzióját is. Az első fontos megállapítás az, hogy a kisebbségi jog – bár értelmezhető a belső jog kérdéseként is – születését és fejlődését tekintve sokkal inkább a nemzetközi jog része. Különösképpen világossá vált ez az 1989 utáni időszakban, amikor a kétpólusú világrendből kiszabaduló államok, valamint az újonnan létrejött államok közötti biztonsági viszony – egy új nemzetközi rend – kialakítása világossá tette, hogy a feszültségeket fenntartó – és ekként rendezendőnek tekintett – kérdések között az egyik legfontosabb közös probléma épp a nemzeti kisebbségi kérdés.

De nem először került 1989-ben a kisebbségi kérdés a nemzetközi politikai-jogi napirendre. Már az első világháborút lezáró rendezés szembesült vele, és a megoldás irányát elsősorban a csoportjogok megfogalmazására való törekvés próbálta kijelölni. A Nemzetek Szövetségének égisze alatt kialakult megközelítésben jelen volt a belső jogi összetevő és a nemzetközi jogi komponens is. A mai, a második világháború utáni (az ENSZ égisze alatt kialakuló) univerzalisztikus egyéni jogi megközelítéssel szemben az első világháború után körvonalazódó rendszert a „sajátos esetekre való összpontosítás módszertana, összekapcsolva a jogok népszövetségi garanciájával”² jellemezte. E rendszer kulcsfontosságú elemei Thornberry szerint³ a következők voltak:

1 BAKK Miklós: *Három évtized autonómiatervei*, Kisebbségvédelem, 2021/IV, 7–46.

2 Patrick THORBERRY: *Az ENSZ Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozata: háttér, elemzés, megjegyzések és a legújabb fejlemények = Kisebbségvédelem és nemzetközi szervezetek*, összeállította: BÍRÓ Anna-Mária, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 11.

3 Uo.

– A nemzetköziesítés kiindulópontja a belső jog. E tekintetben a lengyel kisebbségi szerződés (1919) azon kitétele volt fontos, amely a kisebbségi jogok e nemzetköziesítését elindította (12. cikkely: „Lengyelország hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben a megelőző cikkek rendelkezései oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak, ezek a rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Nemzetek Szövetségének a védelme alatt állnak”).

– A rendszer a jogok katalógusában definiálni próbálta azt a különbségtételt, amellyel megkülönböztethetőek az államok minden lakosára érvényes általános jogok és a sajátos kisebbségi jogok.

– A rendszer figyelembe vette a kisebbségek területi koncentrációjában mutatkozó különbségeket, amelyek alapul szolgáltak az autonómiához való jog kinyilvánításában. Vagyis: a konkrét helyzet függvényévé tette a kollektív jogok biztosítását. Ezen az alapon került sor az Åland-szigetek, a csehszlovákiai ruténok, Görögországban a pindusi vlachok, valamint az erdélyi szászok és székelyek közösségi/közületi jogainak az elismerésére. (Ezek közül az ålandi autonómia valósult meg.)

Ez az első világháború utáni kezdet biztosította az olyan kérdések legitimitását, mint például: Biztosítja-e a nemzetközi jog a székelyföldi magyaroknak a területi autonómiához való jogot? Joga van-e a vajdasági/délvidéki magyaroknak a személyi elvű autonómiára? És amennyiben a válasz pozitív, akkor adódik a következő kérdés: melyik nemzetközi szervezet kényszerítheti ki ezt a jogot az állammal szemben?

A kisebbségi kollektív jogok terén elért szerény eredményeket a második világháború fejleményei (elsősorban a náci Németország azon politikája, amellyel felhasználta a német kisebbségek jogigényét) viszont nagymértékben aláásták. Ennek nyomán, amikor az ENSZ megalakult (1945), a „csoportjogok” kérdése már nem került napirendre, és ebben szerepet játszott még az is, hogy „az alapító tagok között 1. a demokratikus, magukat nemzetállamnak valló politikai egységek határain belül fontos kisebbségi csoportok éltek, s 2. a gyarmati státusból kiszabadult, újonnan függetlenné vált államok a területükön élő különféle kisebbségeket védelmező nemzetközi lépéseket szuverenitásuk megsértésének tekintették volna”.⁴

Az 1940-es évek végétől a hidegháború logikája, a két nagy világrend egymásnak feszülése is az egyetemes (univerzalista) egyéni jogi szemlélet fennmaradásának kedvezett, ez keretezte az ideologizált jogvitát az emberi jogokról, és ez a vita lényegében arról szólt, hogy a nyugati értékrend vagy a kommunizmus emberfelfogása az előbbre való.

A kisebbségi jogok és csoportjogok kérdésének újbóli előtérbe kerülését a politikai vitákban az 1989-es nagy, világpolitikai fordulat hozta meg. Mivel 1945 után az ENSZ az emberi jogok kizárólagosan individuális értelmezését tette uralkodóvá, kevés olyan okmány, egyezmény született, amely bármilyen módon erősíthette volna a csoportjogokat és az autonómiaköveteléseket. A nemzeti kisebbségek identitásának a védelme (annak kollektív dimenziójával) csak egészen halovány említést kapott az ENSZ emberi jogi dokumentumaiban. Talán egyetlen kivétel: az 1966-os *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya*, amelynek a 27. cikkelye a következő

4 SEGESVÁRY Victor: *Kisebbségek és emberi jogok*, Valóság, 1996/2, 31–46, 32.

megfogalmazást tartalmazza: „Olyan államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy saját nyelvüket használják.”

Az 1989-es geopolitikai fordulat tehát ismét felvetette a csoportjogok kérdését, és az első fontos lépést szintén az ENSZ Közgyűlése tette meg, amely 1992-ben elfogadott egy nem kötelező határozatot a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekről. E jogi nyelvezetű dokumentum 2. cikkének 3. bekezdése úgy fogalmaz, hogy a kisebbségeknek joguk van hatékonyan részt venni azoknak a döntéseknek a meghozatalában, amelyek őrájuk vonatkoznak, és ebbe elsősorban az identitáshoz kötődő kérdések tartoznak. Bár ez az előírás nem közvetlenül az autonómiáról szól ugyan, de egy olyan elvvel kapcsolatos, amely az autonómiának is alapja. A határozatnak jogi ereje nincs, de politikai jelentősége abban áll, hogy rögzíti a nemzetközi közösség zömének álláspontját a nemzeti kisebbségek védelmével kapcsolatban a XX. század kilencvenes éveiben.⁵

Ebben a kezdeti időszakban fontosak voltak azok a nemzetközi dokumentumok, amelyek az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ/EBESZ) keretében fogalmazódtak meg, s amelyek közül kiemelendő az EBEÉ 1991 novemberében megtartott koppenhágai értekezletének zárónyilatkozata, annak a 35. pontja, amely szavatolja a kisebbségeknek a hatékony részvételi jogát az identitásukhoz kötődő kérdésekben, és amelynek közvetlenül említett megvalósulási formájaként a területi autonómiákat is megemlíti. Ugyancsak fontos nemzetközi okmánynak számít az EBESZ nemzeti-kisebbségi főbiztosának Lundi Ajánlása. Ez a dokumentum a kisebbségek hatékony részvételének egyik lehetséges formájaként tárgyalja a területi és személyi elvű autonómiákat.

A nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi jogi szabályozásában a legtöbb egyezményt az Európa Tanács dolgozta ki.⁶ A két alapvető, kötelező erejű jogi dokumentuma e nemzetközi szervezetnek, a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* (1992) és a *Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény* (1995) tartalmaz olyan előírásokat, amelyek kollektív jogokra való utalásként is értelmezhetőek, azonban azok a további, az Európa Tanács égisze alatt született dokumentumok, amelyek az autonómiát legitim kisebbségvédelmi eszközként (netán csoportjogként) mutatják be, már csupán „ajánlásként” – jogilag nem kötelező politikai álláspontként – fogalmazódtak meg.

Ezek sorában nagyon fontos az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1993/1201. számú Ajánlása, amelynek 11. cikke az „autonóm közigazgatás” lehetőségét is megemlíti azokon a területeken, ahol a kisebbségek többséget alkotnak. Az ajánlást ugyan az ET-tagállamok nem fogadták el szerződéses formában, de jelentőségét azáltal vált, hogy több kétoldali nemzetközi szerződésben, így például a magyar-szlovák vagy a magyar-román alapszerződésekben a szerződő felek jogilag kötelező

5 SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003, 208.

6 SZALAYNÉ: *i. m.*, 216.

normaként hivatkoztak rá.⁷ Az 1201-es Ajánlással kapcsolatos véleményezésében a Velencei Bizottság kifejtette, hogy bár az államok számára ez jogi kötelezettséget nem jelent, azonban a kisebbségi autonómia elfogadható és legitim eszköze lehet a kisebbségi jogok védelmének.

Tartalmilag, a csoportjogok (és az autonómia) tekintetében a legelőremutatóbb dokumentum szintén egy ajánlás, az ET Parlamenti Közgyűlésének 2003/1609. számú Ajánlása, illetve a hozzá kapcsolódó 2003/1334. számú határozat (melynek alapjául az úgynevezett Gross-jelentés szolgált), melynek címe *Az autonóm régiók pozitív tapasztalatai mint a konfliktusok rendezésének lehetséges forrásai Európában*. Az ajánlás rámutat arra, hogy az autonómia igazából az államon belüli etnikai konfliktusok megoldásának egyik lehetséges és legfontosabb eszköze.

2014-ben fogadta el az ET Parlamenti Közgyűlése a 2014/1985-ös határozatát, ezt pedig a Kalmár Ferenc által elkészített jelentés alapozta meg. A jelentés kiemeli: *„A csoportjogok mint a kisebbségek vagy tagjaik különleges jogai nem szükségszerűen korlátozzák az egyéni jogokat, hanem kiegészíthetik – és a legtöbb esetben ki kell hogy egészítsék – egymást.”* Az autonómiára vonatkozó előírás felszólítja az ET-tagállamokat, hogy *„hozzanak létre területi önkormányzati megoldásokat egy minden érintett fél által jóváhagyott formában, tiszteletben tartva a nemzetközi jog általános alapelveit”* (10.3.1. alpont).

E nemzetközi jogi dokumentumok egymásutániságából világosan kitűnik, hogy a csoportjogok normatív megfogalmazása egyre inkább a *soft law* jellegű ajánlásokban kapott megfogalmazást, de nem jött létre olyan többoldalú nemzetközi egyezmény, amely szavatolná a csoportjogokat, s azon belül az autonómiához való jogot, sőt, még kevésbé lehet olyan nemzetközi szervezetről beszélni, amely alkalmas lenne e jog kikényszerítésére. Ennek oka többértű, a következőkben azonban egyetlen kiindulópontot vizsgálunk meg közelebbről, éspedig azt, amely a jog többértűségével kapcsolatos.

2. A jog többértűsége, a soft law és a politikai befolyásolás

Pokol Béla szerint a jogban az ellentmondás-mentesség szükséglete együtt növekszik a társadalom fejlettségével, és a komplex társadalmak bonyolult működése csak az ellentmondás-mentesség magas foka mellett lehetséges.⁸ Ezt tudja a jogi normák rendszerszerűsége biztosítani, és ennek a rendszerszerűségnek egyik aspektusa a *jog rétegzettség*e.

A jog hagyományosabb rétegei mellé Pokol egy negyediket is számításba vesz, az alkotmánybíráskodási joganyagot, így – szerinte – négy jogrétegről beszélhetünk:

- a) a jog *szövegrétege*, mely a jogalkotási folyamatban jön létre;
- b) a *jogdogmatikai réteg*, szövegben levő fogalmak, kategóriák, disztinkciók jogtudósok által kidolgozott, összefüggéseket tisztázó szövegeinek rétege;

⁷ Igaz, ehhez különböző értelmezéseket fűztek, ahogy az a román–magyar alapszerződésben történt.

⁸ POKOL Béla: *A jogrendszer duplázódása = A jog többértűsége*, szerk. TÓTH J. Zoltán, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2020, 9–32, 10.

c) *eseti jogréteg*, a jogot az egyes esetekre alkalmazó-pontosító felsőbbbíróságok eseti értelmezéseinek rétege;

d) *alkotmánybíráskodási jogréteg*, mely csak ott létezik hangsúlyosan, ahol az írott alkotmány mellett kialakul az alkotmánybíráskodás. Eleinte ez csak az Egyesült Államokra volt jellemző az 1800-as évek elejétől, de az 1950-es évektől folyamatosan több nyugat-európai országban is megjelent, és az 1989-es közép-európai demokratizálódási hullámban a legtöbb új demokráciában is bevezették az alkotmánybíráskodást, sőt, a többi kontinens jó néhány országában is.

A három (illetve négy) jogréteg közötti arányok eltérők lehetnek az egyes jogrendszerekben; például az angol jogrendszerben a bírói eseti jog fejlődött döntő mértékben.⁹

Azokban a jogrendszerekben, ahol a jogdogmatikai réteg – az absztrakt kódex-jog – nagyon erős, ez a réteg rászorul a bírói eseti jogra, és az ilyen rendszerekben a bírák szabadon értelmezik az absztrakt jogot annak tág értelmezési tartományában. Az absztrakt jog értelmezésében itt a hangsúly a törvényhozásról, a parlamenti politizálásról a jogtudói körök értelmezői hatalmára tevődött át. Ezt az áthelyeződést az írott alkotmány melletti alkotmánybíráskodás egy újabb fejleménnyel egészítette ki. Immár az alapjogok értelmezése is a bírói főhatalom hatáskörébe került, ugyanis esetjogi szinten az alapjogok sokszor ellentmondásosak, és valamelyik érvényesítése egy másik visszafogásával történik meg.

A belső jog itt vázolt többrétegtűsége felveti azt a kérdést, hogy a nemzetközi jogban létezik-e egy hasonló rétegzettség. Hipotézisünk az, hogy a belső rétegzettség mintájára a nemzetközi jogban is megfigyelhető egy hasonló szerkezet. Ennek elemei (rétegei):

- a nemzetközi jog *szereződésrétege*, amely az érvényes, ratifikált szerződéseket, egyezmények normaszövegeit tartalmazza;

- a nemzetközi jog *esetjogi rétege*, amely az államok közötti jogviták egyes eseteivel kapcsolatos döntéseket tartalmazza. Ilyen határozatokat a Hágai Nemzetközi Bíróság (az ENSZ elsődleges bírói szerve), az Európai Unió Bírósága (a luxemburgi bíróság), az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB, az Emberi Jogok Európai Egyezménye betartásának felügyeletére létrehozott bíróság, mely az Európa Tanács által elfogadott egyik legfontosabb egyezmény betartásának bírói ellenőrzését foganatosítja az Európa Tanács 47 tagállamában) stb.;

- a nemzetközi jog *soft law-rétege*, amely egyrészt a nemzeti jog dogmatikai rétegével állítható párhuzamba (mivel fogalmak, kategóriák, disztinkciók alternatív értelmezésére tesz javaslatot), másrészt pedig a nemzetállamok közötti pillanatnyi (politikai) viszony egyfajta értelmezését is tartalmazhatja.

Ugyanakkor a nemzetközi jog rétegzettségében fontos differenciáló tényező, hogy mely nemzetközi jogforrás normaanyagát vizsgáljuk. Különösen az Európai Unió jogának, az uniós jognak a megjelenése hozott új rétegződést, ugyanis az uniós jog „új életre kelt” az Európai Unió Bíróságának folyamatos értelmező hatálya alatt.¹⁰

9 Uo.

10 Vö. TÓTH Norbert: *European Union Law and International Minority Rights Law = Research Handbook on Minority Politics in the European Union*, eds. Tove H. MALLOY, VIZI Balázs, Edward Elgar Publishing,

Mint hogy a nemzetközi jogon belül a nemzetközi kisebbségi jogok csupán néhány nemzetközi szerződésben jelennek meg, e kisebbségi jogok fejlődésének trendjeire nézve különösen relevánsnak kell tekintenünk a nem kötelező erejű jogi eszközök, vagyis a *soft law* lehetséges szerepét. Számos nemzetközi szervezet, az ENSZ, az Európa Tanács vagy az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) részt vesz a kisebbségek jogaival kapcsolatos dokumentumok létrehozásában, elfogadtatásában és kezelésében, de ezek – amint erre utaltunk már fennebb – formálisan nem kötelező erejűek. Bár nem részei tehát sem az elsődleges, sem a másodlagos uniós jognak, mégis hatással lehetnek az EU szakpolitikáira. A nemzeti kisebbségi főbiztos ajánlásaira, az Európa Tanács határozataira, valamint az ENSZ Közgyűlésének határozataira néha hivatkoznak az Európai Parlament állásfoglalásaiban és más dokumentumaiban is. Vagyis: a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi jog puha jogi „normái” képesek befolyásolni az uniós intézmények tevékenységét, és a „kemény jogi” normák felé terelni az uniós döntéshozatalt.¹¹

Mindazonáltal az elmúlt évtized uniós normaalkotó folyamatai azt mutatják, hogy a *soft law* típusú „befolyásolási” mechanizmus – legalábbis a nemzeti kisebbségi kérdések terén – egyre kevésbé érvényesül, miközben egyéb területeken ugyanez a „befolyásolási” mechanizmus, kiegészülve az Európai Bíróság és az Európai Emberjogi Bíróság határozatai által gyarapodó esetjogi réteggel, fontos normaforrássá kezdett válni, és amelynek kapcsán a „lopakodó jogalkotás” kérdését szokták felvetni.

Természetesen a nemzeti kisebbségi jogok uniós érvényesülése tekintetében figyelembe kell venni azt is, hogy a kisebbségi jogokkal kapcsolatos nemzetközi szerződések csak az államok számára érhetők el, e szerződéseknek nem részesei – mint jogi személyek – a nemzetközi szervezetek. Ez viszont azt jelenti, hogy az Európai Unió keretén kívül született, de az uniós tagállamokra érvényes kisebbségjogi normák kívül esnek az Európai Bíróság ítélkező gyakorlatán, tehát ki vannak vonva abból a jogfejlődésből, amely ennek az ítélkező gyakorlatnak a befolyása alatt áll. Ezzel szemben a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos *soft law* politikai szinten mégis befolyásolhatja az uniós irányelveket, illetve az Európai Parlament állásfoglalásait.

3. A nemzetállami és birodalmi kontextus között

A nemzetközi *soft law* ugyanakkor nem csupán a jogfejlődés egyik mechanizmusa, mozgó komponense, nem csupán a nemzetközi jog egyik rétege, hanem finom politikai mérce is. Ez a mérce pedig a jogi fogalmiság nyelvén egy politikai – hatalmi – egyensúlyviszony mutatója. A modern formális jog egyre inkább „*céltételezések nyelvéleg formált halmaza*”,¹² és a célok társadalmi gyakorlatok szükséges változásából fakadnak, amelyet leghamarabb a politika érzékel.

A nemzetközi jogban az egyik dinamikus „gyakorlat” a „nemzetállamiság” és a „birodalmiság” ellentétében jelenik meg, e két pólus közötti viszonyként írható le.

Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2022, 112–126, 112.

11 TÓTH: *i. m.*, 123.

12 VARGA Csaba: *A jog mint folyamat*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 63.

Az újabb politikai filozófia egyik jelentős szerzője, Yoram Hazony e viszonyt a politikai rend két lehetséges végleteként értelmezi.¹³

Szerinte a politikai közösségek a *hűség* alapján kezdtek előbb szerveződni, keletkezésük e kezdeténél előbb a nemzetségek és a törzsek álltak, melyeknek egységes testületként való fennmaradását egy vezető (vezér, törzsfőnök stb.) biztosította. Az egység fennmaradását három tényező szolgálta: 1. a *hűség* a vezető – a vezér, a törzsfő – személye iránt; 2. a nemzetség, a törzs tagjainak *egyértéte* arról, hogy vezetőjük helyesen cselekszik, jó döntéseket hoz; 3. azok együttes *nyomásgyakorlása*, akik hűségesek, illetve belátják, hogy a vezető helyesen dönt, azokra, akik bizonytalanok e tekintetben a vezető alkalmasságára nézve.¹⁴

Az állam az előbbi három tényező elégtelenségéből születik. E tényezők elégtelensége hosszabb távon mindenképp megmutatkozik: a testület politikai egységének, a politikai rend fenntartásának a tartós szükséglete létrehozza a központi kormányzatot és az állandó hadsereget, amelyet békeidőben sem oszlatnak fel. Az állam létrejöhet „szabad” államként, amelyben a kormányzottak önként alakítják együttműködésük kereteit, amint az például az ókori Izráel vagy Athén esetében történt. (Ez az önkéntesség azonban nem azonos azzal a liberális fikcióval, amit a szerződéselméletek fogalmaztak meg, ugyanis itt „törzsek”, „nemzetségek” szövetkeznek, amelyek tagjaik hűségét viszik be a közös együttműködési keretbe.) De ugyanakkor létrejöhet „despotikus” módon is, amely nem a törzsek és nemzetségek önkéntes egyesüléseit, hanem leigázását jelenti. Az ilyen állam az összetartást erővel kényszeríti ki, amely a hiányzó hűséget „pótolja”, de ezáltal az ilyen állam törékenyebb is.¹⁵

A történelmi valóságban mindazonáltal leggyakrabban e két mód kombinációja valósul meg, „*amikor néhány törzs és nemzetség önként fog össze, a többit pedig kényszerítik*”.¹⁶ Mindez azt jelenti, hogy az egyén államához a saját csoportjához – „törzséhez” – való hűsége révén, vagy pedig erő, kényszer hatására kapcsolódik; mindez pedig eltér attól a racionális belátástól, amit a szerződéselméletek hirdetnek.

E kapcsolódási modellek értelmezésekor fontos szem előtt tartanunk, hogy Hazony „törzs”-fogalma – amennyiben a modellt a modern államokra nézve is végig próbáljuk gondolni –, metaforikusan értendő, vagyis olyan, elsősorban területileg együtt élő csoportot jelent, amely saját kultúrával, saját tekintélyekkel és identitással rendelkezik, és így hűséget tud kifejleszteni tagjaiban saját kollektivitása iránt. A modern államokban léteznek ilyen területi kollektivitások (például területi autonómiára igényt tartó etnikumok vagy nyelvi csoportok), és ezek politikai elismerésében – mely a területi-közigazgatási rendszerben a számukra biztosított kollektív szabadság fokában nyilvánul meg – tulajdonképpen keveredik, ötvöződik a két előbb említett modell: egyrészt a „törzs” (csoport) hűségének betagolása a nagyobb állami keret iránti szolidaritásba, másrészt a kényszer alkalmazása egy centralizáltabb közigazgatási eszközrendszer igénybevételével.

13 HAZONY, Yoram: *A nacionalizmus erénye*, Századvég Kiadó, Budapest, 2019, 90–98.

14 HAZONY: *i. m.*, 80.

15 HAZONY: *i. m.*, 82–83.

16 HAZONY: *i. m.*, 83.

Az itt vázolt kettősségnek számtalan példáját láthatjuk a mai Európában. Az a romániai politikai dilemma – például –, amelyet a 2000-es évek elején a Provincia-csoport¹⁷ fogalmazott meg, s amely szerint a majdani régiók kialakításához vagy a fejlesztési régiókat (a felülről elgondolt fejlesztés eszközeit), vagy pedig a történelmi tartományokat (a saját identitással, „lakossági hűséggel” rendelkező területi közösségeket) lehetne kiindulópontnak tekinteni, lényegében ugyanezt takarja. E koncepcióban a „történelmi régiók” olyan kollektivitások, amelyek saját hűségükkel járulhatnak hozzá a román állam konszolidációjához, míg a „fejlesztési régiók” mint területi-kormányzási szerkezetek inkább a „hűség” kényszerrel való helyettesítését jelentik, természetesen azzal a legitimáló ígérettel, hogy ezzel egyben a fejlődés is bekövetkezik.

A nemzetközi *soft law* szerepének megértéséhez mindazonáltal azt a kettősséget is figyelembe kell vennünk, amelyet Hazony a „nemzetállamiság”-„birodalmiság” fogalom párossal, két pólus közötti szembenállási viszonyként írt le. Tulajdonképpen két államiségszmény áll itt szemben egymással. A birodalom eszménye egy olyan államé, „ami elvben határok nélküli, olyannyira, hogy az egyéntől egy ilyen államban egy olyan kollektivitás iránti hűséget várnak el, amely magában foglalhat bármely más embert a földön, ha nem ma, akkor holnap”.¹⁸ Ebből következően a birodalom – mely az egész emberiség számára kíván törvényt nyújtani – az emberi szükségletekre, „hűségekre” csak egyetemes kategóriákban megfogalmazható választ tud adni, amely teljesen elvállik a „nemzetségek”, „törzsek” hagyományaitól, a kisebb, meghatározottabb történelmi és „emberi” keretek között kialakított „hűségközösségektől”.

A „hűségközösségekre” alapított állam modern formája a nemzetállam: olyan „rend, amelyben a hűség egyetlen intézmény felé fordul”.¹⁹ A nemzetállam mégsem egyszerű szövetsége családoknak, nemzetségeknek vagy törzseknek, mert nem csupán ismerős egyénekből áll, hanem személytelen absztrakció is, akár csak az emberiség. Mégis: világosan megkülönböztethető az emberiségtől abban az értelemben, „hogyan meglehetősen eltérő jellegzetességgel rendelkezik, saját nyelvvel, törvényekkel és vallási tradíciókkal, saját múltbeli kudarcokkal és sikerekkel”.²⁰ Tehát a nemzetállam egyrészt politikai keret, absztrakció, „emberiségszerű”, másrészt mégsem az emberiség maga, mert benne megvan az identitások megkülönböztető, elválasztó jellege (mivelhogy több, különböző nemzetállam létezik).

Hazony szerint a nemzetállam e kettős jellegéből adódik, hogy létrejöhet az a belső egyensúly, amely lehetővé teszi – adott esetben – a „hűségsszövetséget” alkotó többség és egy attól eltérő identitásközösség, nyelvi csoport együttélését a nemzetállamon belül, vagyis a kisebbségi csoport bevonását a „hűségsszövetségbe”. Ehhez az szükséges, hogy a többség kellően erős legyen kulturális uralma fenntartása és a hűségsszövetség megőrzése tekintetében, és ne féljen a nemzeti kisebbségek kihívásától, és így képes legyen számukra is biztosítani azokat a jogokat és szabadságokat, amelyek a nemzetállam absztrakciós voltából (a belső működés „semlegességének”

17 Az erdélyi román és magyar értelmiségiek által szerkesztett kétnyelvű lap, a *Provincia* (mely az erdélyi regionalizmus kérdéseivel foglalkozott) 2000–2002 között jelent meg.

18 HAZONY: *i. m.*, 91.

19 HAZONY: *i. m.*, 99.

20 HAZONY: *i. m.*, 100.

vállalásából) adódnak. Ezen belső egyensúly létrejöttének egyik formája a kisebbségek számára biztosított *területi autonómia*.

Innen tekintve, a nemzetközi *soft law* funkciójára nézve összetettebb magyarázatot kapunk. A területi autonómiával, illetve a regionális autonómiával kapcsolatos *soft law* (ajánlások) kezdeténél előbb víziókat találunk. Az első, kétségtelenül hatásos vízió a „régiónok Európájának” eszménye volt, amelyet Denis de Rougemont már 1962-ben megfogalmazott. Ez az ideál az európai föderalizmus egyfajta előképzésére volt hivatott, s ez a vízió tulajdonképpen azzal a konklúzióval kapcsolatos, hogy az európai nemzetállamok, mint „hűségközösségek”, önmagukban nem kellően erősek és stabilok, hogy az európai egységesülést előmozdítani tudják.

Amikor az európai nemzetállamok tevőlegesen is nekikezdték „Európa egyesítésének” – 1990 után –, akkor hamar kiderült, hogy együttműködésük csak akkor és azáltal lehetséges, hogy e folyamat aktoraiként nem kérdőjelezzik meg egymás stabilitásának az alapjait, azaz: nem avatkoznak be egymás „hűségközösségeinek” a formálásába. Ennek a formálásnak a külső nemzetközi normák szabályozó hatása nélkül kell végbemennie, ahogy az – például – a brit devolúció esetében történt. (De a brit devolúció elméletileg is fontos következménye, hogy az úgynevezett *sub-state* – ’államalatti’ – régiók, melyek saját „hűségközösségeik” politikai kereteit kapták így meg, csak úgy tudnak fennmaradni, ha maguk is valamiféleképpen „államszerű” létre törnek.)

Ugyanakkor a vízió túl a *soft law* ajánlások formájában is fennmaradt (az 1993/1201-es, a 2003/1609-es ajánlások, a 2014/1985-ös jelentés), de ez ma már inkább a később intézményesülő Európai Unió regionális politikája egyik, Európa Tanácson belüli előjátékának tűnik.

Az, hogy a területi szintű igazgatás nemzetközi normái a *soft law* területéről lassan az Európai Unió regionális politikáját szolgáló rendeleteinek és irányelveinek (például a NUTS területi rendszerről szóló 1059/2003/EK számú európai parlamenti és tanácsi rendelet) a körébe kerültek át, viszont már egy kvázibirodalmi építkezés jeleként értelmezhetőek. Míg a nemzetállamon belül a „hűségközösség” kialakítása – és annak részeként a területi autonómia biztosítása – kimondottan az egymás mellett élő kulturális csoportok (identitáscsoportok, „törzsek”) szövetkezési elképzelésének az eredménye, addig a birodalmi logikák által szervezett, nagyobb térségekben egy absztraktabb – a konkrét területi-közösségi („törzsi”) örökségektől független – normarendszer válik meghatározóbbá, amely így, több állam fölötti nemzetközi jogi eszközként is megfogalmazódik.

Amit ma következtetésképpen megfogalmazhatunk: a csoportjogokra vonatkozó, 1993 utáni – *soft law*ként – megfogalmazott ajánlások a nemzetközi jog azon rétegét képezik, amely ennek a kvázibirodalmi szerveződési folyamatnak voltak a kísérőjelenségei.

Tekintetes Országgyűlés – Hoher Landtag – Inalta Dieta.

A nemzetiségi kérdés az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlésein és annak napjainkra szóló üzenete

1. Bevezető gondolatok

Magyarország és Románia államközi viszonyait – a független Románia 1878. évi nemzetközi elismertségét¹ követően – alapvetően határozza meg a nemzeti kérdés, amely kérdés valójában már a nacionalizmus megjelenését követően döntő mértékben befolyásolta az államközi viszonyoktól függetlenül a két nemzet kapcsolatát.² E viszony közép-, pontosabban ütközőpontjában évszázadok óta Erdély áll, amely területre a Magyar Szent Korona országainak egyikeként³ Magyarország, a népesség többségi arányát tekintve⁴ pedig a megalakuló, majd függetlenségét elnyert Románia egyaránt igényt formált. A politikai, történeti, jogi, gazdasági, szociológiai, illetve egyéb társadalomtudományi diskurzusokban az erdélyi kérdés így román és magyar oldalról ellenkező előjellel jelentkezett, és mindkét esetben egy unióra való törekvés jellemezte, alapvetően hagyva figyelmen kívül azt – az egyébként egyik oldal által sem vitatott, legfeljebb másként értelmezett – alkotmánytörténeti tény, hogy Erdély közjogi értelemben a mohácsi vész óta a magyar államtól külön alkotmányfejlődési utat járt be, amelynek eredményeként saját államszervezettel és jogrendszerrel rendelkezett.⁵ A fentiekből pedig egyenesen következik, hogy a nemzetiségi kérdés vizsgálata ebben az összefüggésrendszerben alapvetően nem választható el Erdély alkotmánytörténetétől és annak sajátos útjától, megoldásaitól.

Annak ellenére, hogy a múlt tényszerű és nem módosítható önkényesen valamely cél, ábránd vagy taktikai megfontolás szerint,⁶ az erdélyi alkotmánytörté-

1 Az 1878. évi berlini szerződés hiteles szövege = APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*, Franklin-Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1888, 439–462.

2 FAZAKAS Zoltán József: *Nemzet, nemzetiség, kisebbség: A magyar és román nacionalizmus aszimmetriái 1784–1940 között*, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021.

3 NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest, 1907, 46–55, 60–75.

4 VÉCSEI Károly: *Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák* = VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2002, 55.

5 KISTELEKI Károly: *Történeti háttér = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2020, 237–245.

6 KOSÁRY Domokos: *Előszó* = KOSÁRY Domokos: *A történelem veszedelmei*, Magvető Kiadó, Budapest, 1987, 5.

netben az ellenkező előjellel folyamatosan meglévő nemzeti törekvések képesek felmutatni egy olyan alkotmányjogi alternatívát és narratívát, amely Erdély, illetve nemzetiségei sorsát illetően napjainkban is példaként állhatnak. Figyelemmel arra, hogy a megtörtént események tudományosan vizsgálhatók, összefüggéseiben értelmezhetők, a jelenre érvényes következtetések tudományos alapjai a múlt által közvetített tanulságok segítségével levonhatók, ezen utak lehetőségeit nyitja fel, és új megvilágításba helyezhetik a nemzetiségek valójában évszázadok óta következtetesen igényelt jogait. Másképpen fogalmazva, mivel a jog a múlttal egyezően társadalmi tény, annak értelmezése, tartalmának feltárása a jogelmélet által meghatározott módszertan szerint a jog folyamatos fejlődésének alapjait fekteti le,⁷ amely által többek között a történelmi tapasztalat eredményeit felvállalva⁸ a jog alkotmányosságának alapjai teremthetők meg.⁹ A múlt és a jog ezen kapcsolatát kutató és vizsgáló jogtörténet¹⁰ így a hatályos jogintézményeket történelmi nézőpontból tárja fel,¹¹ segítve a jelen jogalkotóját, jogalkalmazóját a jog e dimenzióban való értelmezése során,¹² emellett tanulságai jogalkotási kiindulópontként¹³ kijelölhetik a jog jövőbeni útját. A fenti kiinduló tételek alapján a nemzeti kisebbségek törekvéseit illetően román–magyar viszonylatban az a tanulság és következtetés vonható le az évszázadok tapasztalatai alapján, hogy amennyiben valamely kisebbségi igény – függetlenül annak meghatározott román vagy magyar voltától – egy kisebbségi oldalról megfogalmazva a többségi államkereteken belül legitim volt, úgy *argumentum a simile* annak jelenkori léte is szükségszerűen legitim.

A fenti érvrendszerrel illetően megállapítható, hogy az erdélyi kérdést az alkotmánytörténelmi jogirodalom döntően a Magyar Királyság és a mindenkori Románia állampolitikai célja alá rendelte, illetve azokat szolgálta, az Erdélyi Nagyfejedelem-ség mint állam, illetve az erdélyi államiság kérdése ezen összefüggésben kevésbé nyert hangsúlyt. Pontosabban az erdélyi állam, illetve annak önállóságának – de legalább autonómiájának – kérdése, programja, megőrzése mint a nemzetiségi kérdés kezelésének lehetséges eszköze valójában inkább ezen államcélok tompítására szolgált, és a mindenkori kisebbség oldalán élvezett támogatást az uniót támogató többséggel szemben, sikertelenül. Mindezeknek megfelelően az erdélyi államiság a mindenkori kisebbségek oldalán – több esetben kényszerű – kompromisszumos javaslatként élt a XIX–XX. században az aktuális uniós és nemzetállami törekvésekkel szemben, ennek megfelelően azt a XIX. században elsősorban a román, illetve szász közösség szorgalmazta a magyarországi uniós törekvésekkel szemben, míg az I. világháborút követően ezen gondolat a kisebbségi sorsba került magyar nemzetrezs vezetői szorgalmazták. Amennyiben ezen eltolt idősíkokat az alkotmányjogi meg-

7 HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázolata*, Attraktor, Gödöllő–Máriabesnyő, 2004, 19–20, 26–27, 31–105.

8 MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 53–54, 450.

9 SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015, 124–138, 178–196.

10 Ioan BOLOVAN: *Istoria dreptului românesc*, Cluj-Napoca, 1998, 3.

11 Előszó= *Egyetemes jogtörténet I.*, szerk. HORVÁTH Pál, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997, 13–16.

12 SZABÓ Miklós: *A jog alkalmazása = Bevezetés a jog-és államtudományokba*, szerk. SZABÓ Miklós, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 141.

13 T. KOVÁCS Júlia: *A belső jogalkotási eljárás = Jogalkotástan*, szerk. TÓTH J. Zoltán, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 145–146.

oldási javaslatok képletéből kiemeljük, belátható, hogy maga az erdélyi államiság mind a magyar, mind a román, mind pedig a szász oldalról valós politikai programként volt értelmezhető, attól függetlenül, hogy az erdélyi államiságot közjogilag az 1868. évi XLIII. törvénycikk megszüntette.

Az Erdélyre összpontosuló államcélok sajátos megoldását jelentette a II. világháború időszakában II. bécsi döntéssel való kettéosztás,¹⁴ amely mellett végül a győztes nagyhatalmak ugyan nem álltak ki, de – legalábbis kezdetben – nem vették el az erdélyi államiság gondolatát. A II. világháborút követő béke-előkészítés során elsősorban az angolszász szövetségesek különböző elképzeléseket fogalmaztak meg a két állam viszonyait elemezve – többek között egy dunai konföderáció vagy helyreállított Habsburg Monarchia tételétől egyéb föderációs, konföderációs tervekig¹⁵ – végül azonban visszatértek arra a kezdeti nemzetállami kiindulópontokra, amely szerint az etnikai és politikai határok szinkronba állítása oldhatja meg a fel fokozott nemzetiségi kérdést a megfelelő határikigazításokkal, lakosságcserével.¹⁶ Ezek a kiindulópontok ugyanakkor Erdély összetett viszonyai esetében egyértelműen nem voltak alkalmazhatók, így felmerült egy önálló erdélyi állam megalkotásának gondolata mellett a terület ismételt felosztása, illetve egy román–magyar államszövetség megalkotása is. Ezen megoldások valós érvényesülésére a későbbi béketárgyalásokon alapvetően nem mutatkozott esély, tekintettel arra, hogy a Szovjetunió Magyarország revíziós sikereit mindenkor fenntartásokkal kezelte, majd a magyar hadba lépést követően azok eredményeit is egyértelműen elutasította.¹⁷

A fenti körülmények együttes eredményeként az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés – az úgynevezett pozsonyi hídfő kivételével – végül mindenben az 1938. január 1-jén hatályos magyar határokat állította vissza,¹⁸ elvetve az erdélyi állam gondolatát és a nemzeti kisebbségek védelmének nemzetközi rendszerét. Az erdélyi autonómia, illetve a kisebbségi autonómiatörekvések így visszatértek arra a belpolitikai síkra és küzdőtérre, amelyet az unió, pontosabban a homogén nemzetállami cél vezérel. E politikai küzdőtéren a kisebbségvédelem egyik elemeként azonban az erdélyi államiság jogtörténeti tanulságai, az akkori román nemzetiségi igények *argumentum a simile* alapozzák meg napjaink legitim nemzetiségi igények megfogalmazását és képviselését. Ennek fontosságát alkotmányjogi érvek – a hatályos román Alkotmány 4. és 6. cikkének materiális érvényesülésének kívánalma – mellett a romániai magyar nemzetiség drámai lélekvesztése is megalapozza, mi több, sürgetővé és megkerülhetetlenné is teszi a szülőföldön való megmaradás érdekében.

14 Annak ellenére, hogy a döntőbírói határozat a román kormány kérése alapján került meghozatalra, a román közgondolkodás, illetve a jogirodalom a II. bécsi döntést következetesen diktátumként értékeli és nevesíti. – BOLOVAN: *i. m.*, 93.

15 GYÓRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011, 125–126.

16 GECSÉNYI Lajos, MÁTHÉ Gábor: *Bevezető = Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*, szerk. GECSÉNYI Lajos, MÁTHÉ Gábor, Magyar Közlöny és Lapkiadó, Budapest, 2008, 813–819.

17 LÖNHÁRT Tamás: *Geopolitikai projekciók célkeresztjében: a XX. századi Erdély = Erdély. Tér, gazdaság és társadalom*, szerk. BENEDEK József, Iskola Alapítvány Kiadó – Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2020, 62–63.

18 GECSÉNYI, MÁTHÉ: *i. m.*, 831–835.

2. Az Erdélyi Nagyfejedelemség és a nemzetiségi kérdés a magyar államiság és a nacionalizmus összefüggéseiben 1848-ig

A nemzetiségi kérdés elválaszthatatlan a nemzettől és a nacionalizmustól, amelyek végső soron nem rendelkeznek univerzálisan elfogadott fogalommal, elvégre a nemzeti eszme összetevői koronként, államonként, régiókként eltérőek és különbözőek.¹⁹ Mindazonáltal abban alapvetően egyetértenek a társadalomtudományok, hogy a nacionalizmus és a nemzeti kérdés modern jelenség, amely az 1789. évi francia forradalom rendi állam lebontását célzó programjából és eszmerendszeréből fakad.²⁰ A kérdés tárgyilagos megközelítését tovább nehezíti az a tény, hogy a nacionalizmust és a nemzeti eszmét illetően máig keverednek a hozzájuk kapcsolódó különböző értelmezések,²¹ valamint az a körülmény is, hogy a világban a több nemzeti identitás alapját nem a nyelv,²² hanem a nyelvvel együtt vagy attól külön értett különböző egyéb – elősorban vallási, vérségi, kulturális, egyéb összetartozás-tudatot eredményező jegyek és ismérvek – képezik.²³ A társadalmi feszültségek és ennek megfelelően a történelmi események nemzeti küzdelemként való feltüntetése – amelyek tehát valójában elsősorban a korábbi rendi alapú nemzetfogalmak és a rendi eredetű privilégiumok elismerésének igényeként jelentkeztek 1789-et megelőzően – mind ezeknek megfelelően egyrészt anakronisztikus, másrészt kontrafaktuális. Következésképpen a nemzetiségi kérdés 1789-et megelőzően Erdélyben sem jelentkezhetett, így annak jogtudományi szempontú tárgyalása is csak azt követően lehetséges.

Tagadhatatlan történelmi tény, hogy a magyar államiság kezdetei óta a magyar államterületen, így a Magyar Szent Korona részének tekintett Erdélyben és a Partiumban,²⁴ vegyes ajkú lakosság élt többnyelvű társadalmat alkotva²⁵ a XVIII. század végén. A lakosság egy jelentős része a rendi tagozódása mellett sajátos önkormányzatiságot is élvezett,²⁶ amely középkori autonómiák²⁷ csak később, a dualizmus

19 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 15–17.

20 FRANCIS FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014, 450–466.

21 „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egygyólvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” = EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Első kötet, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1902, 38.

22 VINTILĂ I. GAFTOESCU: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*, Imprimeriile „Curentul” S.A., București, 1939, 41–43, 53.

23 MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019, 18–20.

24 NAGY: *i. m.*, 46–55, 60–75.

25 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Új etnikai kép, új uralmi rendszer = Erdély története három kötetben*. Második kötet, főszerk. KÖPECI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 975–1004.

26 PÁL Judit: *A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A szék megsejntetése és az új vármegyék megszervezése = Székelyföld története*. III. kötet, szerk. BÁRDI Nándor, PÁL Judit, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, 2016, 38–52.

27 Makray Aladár képviselő szerint: „A jáász-, hajdú-, kun-, székely-, száász- szepességi területek így lettek

korában az unitárius magyar állam megteremtésével²⁸ – a nemzetiségi képviselők szerint a magyarosítás céljával²⁹ – kerültek felszámolásra.³⁰

Az Erdélyi Nagyfejedelemség állama és törvényhozása bár a magyar anyaországtól elkülönült, arra figyelemmel hozta meg egyes, lényegében azonos társadalmi kérdésekre a válaszait. Ennek megfelelően az 1789. évi francia forradalmat követően Magyarországon és Erdélyben is lendületet nyert a születőben lévő nemzeti eszme által indukált törvényhozás. A magyar országgyűlés ekkoriban fokozatosan támogatta a magyar nyelv közjogi státusának kereteit, visszaszorítva a latin nyelv használatát,³¹ amelynek végén az 1844. évi II. törvénycikkkel a magyar nyelv Magyarország egyetlen hivatalos nyelvévé vált. A fenti folyamatok Magyarországon a rendi partikularizmus felszámolását tűzték ki célul a holt latin nyelv helyetti élő államnyelv megteremtésével,³² így a jogszabályok alapvetően nem célozták a többi nemzetiség nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomását.³³ A magyar nyelv hiva-

képesek, alig fűződve a köztörvények néhány gyöngye kötelékével az anya-országhoz, csaknem ugyanannyi államot alkotva az államban.” = A 141. országos ülés = KN-1875-VI., 386.

- 28 Gulner Gyula, az 1876. évi XXXIII. törvénycikk előadója szerint: „[...] a területi szabályozást régi idő óta sürgetni a közvélemény [...] mert csakugyan a területek mai szaggatott állapotában helyes, gyors és jó közigazgatást képviselni sem lehet”. Hegyessy Márton képviselő hasonlóan érvelt: „[...] az egész országban észlelhető azon területi rendetlenségeknek, [...] vannak megyék, melyeknek területei a 20 négyszög mértföldet s lakosaiknak száma a 25-50,000-et sem ütik meg; míg ellenben némely megye területe a 200 négyszög mértföld s lakosai száma az 500,000 felé jár, vagy ezen számot meg is haladja és egyes megyék területe több épen 18 darabból áll, a törvényhozás által mielőbb leendő megszüntetése s ehhez képest egy az egész országra kiterjesztett s minden legkisebb részleteiben kimerítőleg indokolt oly területi rendezés, melynél a törvényhozás kiváló figyelemre méltatta a területesség eszméjét s ha azt, hogy az állami élet minden funkcióinak, például a közigazgatási szolgabírósnak, a járásbírósnak, az adóhivatalnak, a hadkiegészítési kerületnek s a választókerületnek területei egybeessenek [...]”. A szabályozással kapcsolatban ellenvéleményt fogalmazott meg Földváry János képviselő: „Ezen törvényjavaslatnak a százföldre vonatkozó intézkedése tehát nem egyéb, mint a rózsa adminisztráció terjesztése Magyarországon. A törvényjavaslat ad a százsoknak, százados, sajátosság viszonyaik par excellence polgári életikből, fejlődött institúcióik helyett elavult megyei önkormányzatot, választott megyei tisztviselőket és közigazgatási bizottságot. [...] alkot megyéket, ott, a hol arra szükség nincs, például Nagykükküllő megye mint Brassó megye; meghagy megyéket, melyeknek létjoguk és okuk nincs, mint Fogaras megyét és az apró székely törvényhatóságok; egyesít megyéket czélszerűtlenül: például Belső-Közoknok-, Kővár-, Hunyad-, Zarándmegyék. Tehát alkot nagy megyéket, alkot kis megyéket és egyesít megyéket politikailag czélszerűtlenül terv és irány nélkül.” = A 141. országos ülés = KN-1875-VI. 383–385, 395–396.

- 29 Gurbán Konstantin szerint: „Ime most egy új törvényjavaslatot tettek a t. ház asztalára, mely a megye területi rendezés leple alatt célozza a Magyarországon élő, de nem magyar nemzetiségű népségeknél háttérbe való szorítását”, amely véleményhez csatlakozott Borlea Zsigmond: „E javaslat is t. i. kettőt foglal magában: adófelemelést, vagy inkább új adót és a nemzetiségek erőszakos magyarosítását.” – A 142. országos ülés = KN-1875-VII. 5., 21. A magyarosítás érvel nem értett egyet több felszólaló, számukra többek között a nemzetiségeknek kedvező, a magyar nemzetiséget kisebbségi helyzetbe hozó vármegyerendezést, amelyek közül báró Orbán Balázs véleménye különösen hangsúlyos: „Hanem a törvényjavaslat [...] keltejében a magyar elem mesterkélt nullificálva van. Én megvallom, hogy magyar kormánytól ily experimentumot, minőt még Bach se mert megkísérlem, nem vártam volna. [...] Erdély 300,000 megyei magyarságát el lehetne úgy forgácsolni, hogy az mindenhol teljesen absorbáltassék s Erdély 800,000 magyarságának csak 5, vagyis csak annyi megye biztosíttassék, mint a 160,000 száznak.” = A 141. országos ülés = KN-1875-VI. 390–391.

- 30 KISTELEKI Károly: *Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 282–285.

- 31 MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944, 20–28.

- 32 PAJKOSSY Gábor: *Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörvények = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 144–145.

- 33 Többek között, az 1791. évi és az 1792. évi országgyűlés elvi alapjaival egyezően az 1805. évi országgyűlés hatodik ülésén is kiemelték: „Elő hozódtak ez után a Magyar Nyelv iránt az előbbeni Ország

talossá tétele, mint a magyar elnyomás egyik eszközeként való értelmezése, ebben a korban még jelentéktelen álláspont volt még a nemzetiségi mozgalmakon belül is, amelyek pontosan a magyar nyelvi mozgalom mintáját követve indították el saját nyelvmozgalmaikat.³⁴ Az elnyomás már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyarországi és erdélyi politikai elit az egyébként Erdéllyel együtt értett magyar állam területi épségét a pánszláv,³⁵ a vele rokon horvát nacionalizmus az úgynevezett illírismus,³⁶ illetve a pángermán³⁷ mozgalmaktól féltette, míg az unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtésének politikai programja csak a nemzetiségi lakosság hűségének jogkiterjesztésen alapuló biztosításával volt elképzelhető. A magyar – és e körben az erdélyi magyar reformpárti – törvényhozói alapállás szerint a rendi magyar nemzet, azaz a *populus* jogainak³⁸ kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével³⁹ a politikai jogokból kizárt *plebs* irányába – és ennek eredményeképpen az egységes jog megteremtése⁴⁰ – magától értetődően jogokkal ruházza fel a nemzetiségi, ezalatt értve a magyar nyelvű, de nem rendi magyar nemesként számon tartott lakosságot is.⁴¹ Mindezeknek megfelelően maguk a nemzetiségek sem láttak kezdetben a magyar jogalkotásban ellenük irányuló szándékot,⁴² hanem a rendi alkotmányos keretek szélesítésének és a jogkiterjesztésnek eszközeként alapvetően azt támogatták, illetve modellként tekintettek rá. A magyar nyelv hivatalossá tételének ellenzői ennek megfelelően kifogásaikat alapvetően a rendi kiváltságok megőrzésének, illetve azok kiterjesztésének igényeire alapozták.⁴³ Következésképpen a magyar nyelv közjogi kereteinek tágítását a törvényalkotók és a nemzetiségek egyaránt elsődlegesen nem etnikai szempontból tartották fontosnak, hanem a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételeként tekintettek rá.⁴⁴ Magyarországon mindezeknek megfelelően a cél egy politikai egyenlőségen alapuló, korszerű, demokratikus társadalom kiépítése volt a történelmileg egymás mellé rendelt népek belső viszonyaiból fakadó többnemzetiségű állam által adott kihívások ke-

– Gyűléseinek eddig váló végzései, és Ő Felségének kegyelmes Resolútiói. Ez a' mostani Felkelésünkél – is össze van kapcsolva. [...] A Magyar Nyelv a Nemzetnek tulajdonságával, vagy-is karakteréül egybe vagyion szerkesztene, és e' tartja fel valóban a' Nemzetet. Erre ugyan erőltetni senkit sem kell.” = Naponkent-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felséges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent – havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország' gyűlésének, Belnay György Aloys, Pozsony, 1805, 57.

34 NIEDERHAUSER Emil: *A nemzetek ébredése a Duna-tájon = Egy ezredév*, szerk. HANÁK Péter, Gondolat, Budapest, 1986, 182–186.

35 MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*, Ráth Mór, Pest, 1858, 149–152, 184–204.

36 ERDŐDY Gábor: *A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában*, Jogtörténeti Szemle, 2018/1–2, 60–61.

37 MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2004, 219.

38 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1903, 552–554.

39 ECKHART Ferenc: *Magyarország története*, Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1935, 242–244.

40 GYURGYÁK: *i. m.*, 21–23.

41 SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi poltikájáról*, Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1941, 39.

42 MIKÓ Imre: *Jogász a közéletben = MIKÓ Imre: Változatok egy témára*, Kriterion, Bukarest, 1981, 106.

43 KATUS László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak = Magyarország története*, szerk. ROMSICS Ignác, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016, 612–617.

44 MOCSÁRY: *i. m.*, 165–170.

zelésével.⁴⁵ A magyar nemzeti mozgalom mintáját követve a kisebbségi nyelvi mozgalmak is hamarosan politikai programokat fogalmaztak meg, amelyek ekkor még a magyar állam területi integritását nem kérdőjelezték meg.⁴⁶ A hivatalos magyar nyelv kérdésének tárgyalásán túl a fenti okokból már megjelentek a nemzetiségi helyi nyelvhasználati igényekre adandó első jogalkotói válaszok tervezetei is, amelyek közül emelendő ki báró Wesselényi Miklós 1843. évi első nemzetiségi törvényjavaslata.⁴⁷ Az erdélyi Wesselényi Miklós báró a nemzeti egység megteremtése érdekében a magyar nyelvtörvénnyel egyidejűleg kívánta tárgyalni a többi nyelv közjogi helyzetét és autonómiáját, emellett a nemzetiségi „viszállkodás keltést”, az idegen ajkúakkal szembeni erőszakos fellépést, sértést, ingerlést is büntetni rendelte volna.⁴⁸

A magyarországi törvényalkotási folyamattal egyidejűleg, illetve azzal párhuzamosan, részben annak szabályozási mintáját követve indult meg az Erdélyi Nagyfejedelemségben a nemzetiségi kérdés törvényhozási kezelése, amelynek tárgyát a magyar nyelv státusának védelme mellett a szászok német nyelvének hivatalossá tétele képezte.⁴⁹ A nyelvkérdés mellett azonban az erdélyi állam és törvényhozása a magyarországitól eltérően egy sajátos kihívással, a román lakosság rendi nemzetként való elismerési törekvésével és küzdelmével is szembesült.⁵⁰ Az Erdélyi Nagyfejedelemség alkotmányos rendszere ugyanis – a magyarországi egy politikai rendi nemzettől eltérően – az 1437. évi kápolnai unió alapján három rendi politikai nemzet – az *Unio Trium Nationum* – kényes egyensúlyán nyugodott.⁵¹ Ezen rendi államszervezetben a német nyelvű szász, a döntően, de nem kizárólagosan magyar nyelvű magyar, illetve a magyar nyelvű székely rendi nemzet⁵² került korábban elismerésre. Tekintettel arra a tényre, hogy a korszakban a rendi nemzeti alapállást csak fokozatosan váltotta fel a modern nemzeti eszme, a három rendi nemzet erdélyi politikai keretei különös kihívásokkal szembesült. A rendi nemzeti érdek a magyar és a székely nyelvi nemzeti érdekekkel vitathatatlanul együtt állt,⁵³ ugyanakkor azzal szükségképpen állt szemben a német ajkú szász rendi nemzet nyelvi és nemzeti ébredése, míg a rendi nemzeti státussal nem rendelkező, többségében román nyelvű jobbágyág kérdése is felszínre került, amely által a román nemzeti eszme egyszerre nyert rendi és modern nacionalista dimenziót.⁵⁴ A nemzeti eszme különös aspektusát jelentette egyebekben az a közjogi összefüggés, amely a magyar és

45 LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 200–202.

46 UNGER Máttyás: *A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés* = UNGER Máttyás, SZABOLCS Ottó: *Magyarország története*, Gondolat, Budapest, 1976, 169–173.

47 WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*, Wigand Ottónál, Lipcse, 1843, 317–318.

48 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 40.

49 MIKÓ Imre: *Siebenbürgen, Land des Segens?* = MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967, 187–188.

50 MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben* = MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*, Kriterion, Bukarest, 1981, 53–58.

51 FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, Budapest, 1906, 85–90.

52 TIMON: i. m., 692–701.

53 MAKKAI László: *Magyar–román közös múlt*, Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989, 190.

54 BETHLENDI András, SZEREDAI Norbert: *Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918 előtt*, Erdélyi Jogélet, 2020/2, 31.

a székely rendi nemzet részről az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság újraegyesítésének politikai programjának megvalósítását, azaz az uniót egyre hangsúlyosabban szorgalmazta.⁵⁵ Az unió és a nyelvkérdés együttese, a nemzeti eszme fejlődése ennek megfelelően már ekkor előre vetítette a rendiség és partikularizmus felszámolását, az évszázados kényes alkotmányjogi egyensúly megtörését, az erdélyi állam alkotmányjogi helyzetének újragondolását mind a Magyar Szent Korona országain, mind pedig a Habsburg Birodalmon belül. A fenti kérdéskörök mind-egyikében ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a nemzeti eszme kiforratlansága, a sajátos rendi alkotmányos berendezkedés, illetve társadalomszerkezet okán az erdélyi törvényhozást ekkor elsősorban nem a modern nacionalizmus, hanem inkább a kényes egyensúly megőrzésére való szándék, valamint a mai fogalmaink szerinti közvetett és önkéntes asszimilációra⁵⁶ való törekvés jellemezte.⁵⁷

A magyarországi modell követése, illetve a kényes rendi egyensúlyra törekvés alapjain így született meg az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk, amely visszaállította a magyar nyelv korábbi elsőségét, de a latint is kiemelte, és a központi kormányzat, valamint a külhoni kapcsolattartás nyelvét tette.⁵⁸ A hivatalos nyelv kérdését így lezáró törvényhozási választ követően indult meg a százszok politikai harca nyelvi jogaik iránt,⁵⁹ amely küzdelem e körben is a magyarországgal azonos érvrendszeren nyugodott szász részről. Az országgyűlési tárgyalások⁶⁰ a magyar nyelv szere-

55 MISKOLCZY Ambrus: *Erdély a reformkorban = Erdély története három kötetben*. 3. kötet, főszerk. KÖPECZI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1263–1294.

56 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés a nyelvkérdést alapvetően az első, a második, a tizedik, a huszonegyedik, a negyvenharmadik, a negyvenhetedik, a hetvenhetedik, a hetvennyolcadik, a nyolcvanhatodik, a nyolcvanhatedik, a nyolcvannyolcadik, a kilencvenhetedik, a kilencvennyolcadik, a kilencvenhatodik és a kilencvenkilencedik ülésén tárgyalta = *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdettetett, és több következő napokon tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. – 1791. augusztus 9.* Ref. Kolégyom, Kolozsvár, 1791, 31, 36–37, 97–100, 104–106, 195–196, 353, 360–361, 536–537, 540, 574–575, 590–591, 611, 627–628, 635–636, 657.

57 Gál János királyi regalista az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés XXXI. országos ülésén hangsúlyozta: „Mert midőn látjuk leg közelebről magyar országon, hogy minden egy kissé túl vitt actio reactiot szült, [...] De midőn a' magyar nemzetiség jótékonyágát általában kívánjuk ki terjeszteni, midőn látjuk, hogy [...] ezen túl buzgalom nem keletkezett mind addig, még nem félt attól, hogy kebelbéli nyelvét el törölni törekedünk, midőn látjuk, hogy a' szász nemzet, mi előtt a' magyar nemzetiség' terjesztése iránt országosan rendelkezünk volna, már is önként maga közt, magyar nyelvet tanító intézeteket állított fel, ha végre tekintjük, mily édes mindenki előtt anyanyelve, hogy ekkor mi akár most mindjárt akár csak 10 év múlva megszorítólag oly rendelkezést tegyünk, [...] ezt épen a-jó czállal, melyre törekedünk t. i. hogy emeljük, 's terjesztük nyelvünket, ellenkezőnek látom szokás mondaní, hogy erőszak a' legérgebb jog, de erőszak jogot még sem következtet, vagy jog nélkül jótékony siker nem eredhet.” = *Beszédár Záratkéul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. – 1843. február 4, 2. kötet, szerk. HAJNIK Károly, Királyi Lyceum, Kolozsvár, 1841–1842, 28.*

58 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 29–31.

59 MISKOLCZY: *Erdély...*, i. m., 1322–1332.

60 Az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés egyik leghangsúlyosabb tárgyát képezte a nyelvi jogok szabályozása, a szász követek a magyar nyelv hivatalos státusával szemben ellenvéleményt fejtettek ki, amely egyik oka volt a törvényjavaslat szentesítésének négy évvel való elhalasztásának. = *Erdély Nagyfejedelemség' s hozzá visszkapcsolt Részek három Nemes Nemzetéből álló Rendieinek Kolozsvár szabad királyi városában 1841-ik Év November 15-ik napján kezdődött ország gyűléséről készített Jegyzőkönyv, 1841, november 15. – 1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola Könyv- és Könyvomó Intézete 1841. 17, 95–97, 98–146, 170–174, 177–181, 202–203, 429–437, 447–452, 457, 543, 552–553, 588–594, 601–605, 627, 632–633; A 68. iromány – Ő Felségének 1842-k. évi augusztus 1-sőjéről 3315 udvari szám

pének magyarországi minta szerinti bővítési szándéka⁶¹ és a német nyelv státusának kérdése tekintetében végül példamutató kompromisszumos megoldásra és vitathatatlan szász sikerre vezettek az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk által.⁶² A jogszabály a német nyelv használatát megerősítette, a szász törvényhatóságokban a törvényeket németre kellett lefordítani, ezen törvényhatóságok iratkezelése, tárgyalásai, jegyzőkönyvei nyelvvé szintén a német vált.⁶³ Az idézett jogszabály tárgyalásánál ki kell hangsúlyozni, hogy a többség és kisebbség nem csak észszerű kompromisszumot kötött, hanem a mai fogalmaink szerinti modern kisebbségi nyelvhasználati jogok alapjait is elismerte el.⁶⁴

A szászok küzdelmétől azonban alapvetően tért el az Erdélyben XII. század óta folyamatosan letelepedett román nyelvű lakosság – pontosabban annak egyházi vezető rétegének – XVII. századtól indult, alapvetően a dákoromán elméletre alapított,⁶⁵ kezdetben egyházi egyenjogúságot szorgalmazó,⁶⁶ majd rendi nemzetként való elismerést és ezáltal rendi nemzeti egyenlőséget követelő politikai programja és küzdelme.⁶⁷ E körben hangsúlyozandó, hogy a rendi magyar nemzetbe, azaz az erdélyi és magyarországi magyar nemességbe az évszázadok során jelentős román elem integrálódott,⁶⁸ akik e minőségükben tehát a politikai jogok élvezetéből nem kerültek korábban sem kizárásra, ugyanakkor a magyar rendi nemzet tagjaként nem álltak a román politikai program élére, amit így a román egyházi vezetők vállaltak fel. E román egyházi vezető réteg 1791-ben a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* folyamodványában foglalta össze és fejtette ki a román álláspontot,

alati költ k.k leirata, a' magyarnyelv közigazgatási nyelvvé tételéről alkotott törvény- czikkely tárgyában,- „s maga a' megerősített törvénycikkely; A 133. iromány – A' magyar nyelv tárgyában – ezen országgyűlésről – második fölrat és a szász képviselők különvéleménye = *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett országgyűlésének trománkönyve, 1841. november 15. – 1843. február 4, Ev. Ref. Kolégyom Könyv- és Könyomó Intézete, Kolozsvár, 1841–1843, 182–183, 400–401.*

- 61 Kozma Diénes Zaránd vármegyei követ indítványa nyelv diplomatikai polczra emelése, 's a' polgári pereknek országgyűlés alatt is folyhatása iránt az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés XV. országos ülésén „[...] ezen legszentebb érzések tolmácsa nem honi magyar nyelv, hanem csak a' kevesek által értett, „s konyha deáksággá letörpült latin: köteleességemmé tették a' jelen országgyűlésen a' magyarnyelv egy legszentebb ügyének ex thesi leendő tárgyalatását; jelesen az 1791- béli 31 t. czikknek szélesebbeni kiterjesztését, a' jelen országgyűlése kezdetén [...] eszközölni” = *Beszédvár Zárátékul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. – 1843. február 4, 1. kötet, szerk. HAJNIK Károly, Királyi Lyceum, Kolozsvár, 1841–1842, 211–212.*
- 62 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 36–37.
- 63 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 34–37.
- 64 Báró Huszár Károly Kolozs vármegyei követ az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés XXXII. országos ülésén emelte ki: „Az új törvénycikk által ugyan mit kívánunk – vizsgáljuk meg; – kívánjuk t. i. hogy a' holt latin nyelv helyett, a' magyar nyelv emeltessék fel közigazgatási polczra; – nem tiltva otthon a' szász nemzetnek akár a' német akár a' szász nyelv magok közti használatát.” = *Beszédvár Zárátékul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. – 1843. február 4, 2. kötet, szerk. HAJNIK Károly, Királyi Lyceum, Kolozsvár, 1841–1842, 46.*
- 65 JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, 1. kötet, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, Budapest, 1896, 4–13, 36–110.
- 66 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Felvilágosodás és ferenci reakció = Erdély története három kötetben*, 2. kötet, főszerk. KÖPECZI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1112–1129.
- 67 I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, Attraktor Kft., Máriabesnyő–Gödöllő, 2005, 15–256.
- 68 Valeriu ȘOTROPA: *Nobilii feudali (Boierii) = Istoria Dreptului Românesc. Vol. I, ed. Ioan CETERCHI, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980, 476.*

egyben hirdetett politikai programot a rendi nemzetként való elismerés,⁶⁹ pontosabban az 1437. évi kolozsmonostori egyezmény általuk szorgalmazott értelmezése szerint újraelismerés céljával.⁷⁰ A folyamodványt az erdélyi országgyűlés 1791. június 21-i ülésére tűzte napirendre, de érdemben azt végül nem tárgyalták.⁷¹ A tárgyalás elmaradásának oka nem a modern értelemben vett nacionalizmusra vezethető vissza, sokkal inkább a kor sajátos összefüggéseire. A román politikai program teljesítése ugyanis nem csak a kényes közjogi egyensúly megbomlását gyorsította volna fel, hanem az átalakítás előtt álló rendi államberendezkedés olyan újrastrukturálását és konzerválását hordozta magában, amely a rendiség felszámolása mellett a Magyarországgal való unió évszázados programját is ellehetetlenítette volna. A fentiek szerint a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* kudarcra alapvetően arra a körülményre vezethető vissza, hogy az tökéletesen szemben állt a modern nemzeti eszme és az uniós törekvések magyar és székely rendi nemzet oldalán tapasztalható együttállásával, mindezek mellett az a szászok politikai programjától eltérően nem modern nyelvi, hanem meghaladott rendi alapon nyugodott,⁷² amely körülmények összességében a jogegyenlőségi és jogkiterjesztési törekvésekkel szemben álltak, valamint egy negyedik rendi nemzet elismerése az alkotmányjogi egyensúlyt is oly módon törte volna meg, amely – a korabeli politikai realitások alapján – nem élvezhette sem a magyar, sem a székely, sem pedig a szász rendi nemzet támogatását.

3. Az 1848. áprilisi törvények, az első unió és az első nemzetiségi törvény

Az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel⁷³ megalkotott új magyar alkotmányos berendezkedés kiindulópontja a liberális reformellenzék rendi politikai nemzet fogalmának és jogának kiterjesztésén alapuló⁷⁴ jogegyenlőség tétele volt.⁷⁵ A kor gondolko-

69 *Supplex Libellus Valachorum*. = *Supplex Libellus Valachorum*, szerk. KÖLLŐ Károly, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 47–105.

70 *Uo.*, 81–85, 100.

71 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés hatvanötödik ülésének jegyzőkönyve szerint: „Ezen utolsó Királyi-Levélnben rekesztett Könyörgő-Levele az Oláh-ságnak [...] Melyek minekutánna felolvasattak [...] látván abból a Státusok, hogy az a' Papi Rendnek-is nevében íratott, szükségesnek találták az Ország-Gyűlésén jelen-lévő Görög egyesült Vallású Oláh Püspöktől végére menni, hogy hírével és megegyezésével volna-e azon Könyörgő-Levélnek készítése és beadása, a' ki-is jelentette, hogy a mi magát a' Kérést illeti, abban megegyezett, hogy az Oláhok a' nélkül, hogy külön 4-dik Nemzetet formáljanak, mind a' Nemesi, mind a' Városi, és más Rendeken levők a' más három Nemzetbeli Rendeknek, kiknek kebeleben laknak, egyenlő Jussaival, és Szabadságaival élhessenek; de a' Könyörgő-Level' kitétele' módjában (Stylusában) sok volna olyan, a miben maga meg-nem egyezett. Egyébaránt az ezekről-való tanátskozás továbbra halasztatván; a' Gyűlés elszlott.” = Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következtet napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknak és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. – 1791. augusztus 9. Ref. Kolozsvár, 1791, 483.

72 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 31–32.

73 TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, Pest, 1861, X., 279–307.

74 SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státusjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*, Schmid Ferenc és Busch, Pozsony, 1848, 110–112, 117–118, 119–120, 122–123.

75 NAGY: i. m., 129.

dói szerint az egyéni jogok kiterjesztése a közjó és a közérdek alapfeltételeként a társadalmi béke és igazságosság alapja,⁷⁶ így a jogegyenlőség tétele alapján a rendi magyar nemzet politikai jogait a magyar törvényhozás a rendiség megszüntetésével kiterjesztette a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára, nemzetiségtől függetlenül.⁷⁷ Báró Wesselényi Miklós erdélyi országgyűlésben elhangzott hitvallása⁷⁸ szerint az új – Erdéllyel egyesült magyar Királyság – mint állam fenti alaptételei így meghaladhatják a korábbi rendi alapú igényeket és törekvéseket, ténylegesen elvezetve a szabadsághoz, egyenlőséghez és testvériséghez, a nemzetiségek feltétlen hűségéhez.

Az áprilisi alkotmányos átalakulás egyik eredményként az erdélyi unió évszázados programja is megvalósult⁷⁹ az 1848. évi VII. törvencikk által. Magyarország és Erdély egyesítését⁸⁰ az erdélyi országgyűlésen – kezdetben a szászok által is támogatottan,⁸¹ utóbb emlékiratukban kiváltságaik feltésének hangsúlyozásával⁸² – elfogadott⁸³

76 TAKÁCS Péter: *Helyes jog = Jogbölcseleti előadások*, szerk. SZABÓ Miklós, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1998, 103–110.

77 Victor CHERESTEȘIU: *Az 1848-as forradalom = Erdély története II., A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, Bukarest, 1964, 4–6.*

78 „Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette. – Legyenek az eddigi jobbágyok s szellérek többé nem parasztok, pórnép, misera plebs, hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink!!” – Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén = *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. – július 18., Demjén László, Kolozsvártt, 1861, 21.*

79 SZABÓ: *A' magyar korona...*, i. m., 97–110.

80 Báró Kemény Ferenc az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlést megnyitó beszéde szerint: „Azon óhajítás létesítésére híván fel felséges fejedelmünk, melyet régóta ápol oly sok honfi kebel, mely eredetét talán ama napon és órában vette, midőn azon békepontok Írtattak alá, melyek Erdélyt szeretett nagyobb testvérétől több mint 3 századra külön szakasztották – és hogy mindeneget egybefoglaljak, békés átalakulásunknak sokoldalú szövevényes problémája s a különböző nemzeti érdekek egybeolvasztása, van azon kegy. királyi előadások által tulajdon kezünkbe letéve. [...] Erdély jelen viszonyai közt többé nem maradhat, ki ősi alkotmányunknak az újabb korhozi módosítását ellenzené; nincs annyira elfogult, ki a korszerű haladás ellen szót emelni merészelen; nincs ki ne látná azon veszelyt, melylyel az összes monarchia, azon szép birodalom, mely egy szelid kormány alatt, a különböző népfajok és nemzetiségek különbségét nem esmerő hűvsége és egyesítése által nagygyá és hatalmassá vált, a személy és vagyon bátorsága mellett, kereskedése által gazdag és virágzó állásra emelkedett, békés szellemével Europa nemzeteinek például ment elől, jelenleg a felizgatott kedélyek és főbbként a nemzeti érdekek bal – mondhatom – szerencsétlen felfogása által fenyegettetik; s éppen azért, annál nagyobb hazafi örömmel tapasztaljuk hazánkban minden különbség nélkül azon osztatlan értelmet, azon tökéletes egyesülést, hogy a Magyarhonnak jövődjé, csak a dicsőségesen uralkodó ausztriai ház szárnyai alatt, s a *Pragmatica Sanctio* által közös oltalomra szorosan összekötött országok egységében feltalálható.” = *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. – július 18., Demjén László, Kolozsvártt, 1861, 1–2.*

81 Az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés második ülése = *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. – július 18., Demjén László, Kolozsvártt, 1861, 13–14.*

82 A 39. iromány – A Szászok „Emlékirati óvásuk” kiváltságaiknak az Unió által lehető veszélyezése ellen = *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. – július 18. Irománykönyv, Demjén László, Kolozsvártt, 1861, 18–20.*

83 5. iromány – 1-ső T.-czikk Erdélynek Magyarhonnali egyesüléséről; 6. iromány – Felirat ö felségéhez az egyesülésről kelt törvényezikkek megerősítése tárgyában; 7. iromány – Felirat Nádor ö fenségéhez és a minisztériumhoz a M. honnali egyesülésről kelt törvényezikkek tárgyában; 51. iromány – Erdélynek Magyarhonnal való egyesüléséről törvényezikkek megszentése = *Erdély-Nagyfejedelm-*

1848. évi I. törvénycikk pontosította a nemzeti, vallási és nyelvkülönbség nélküli⁸⁴ jogegyenlőség kimondásával.⁸⁵

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel⁸⁶ megalapozott polgári átalakulás általános jogegyenlőség tétele külön kodifikálás és kartális alkotmány megfogalmazása nélkül,⁸⁷ de a rendiség felszámolása, az úrbéri viszonyok eltörlése, a közteherviselés bevezetése és a legfontosabb jogok kodifikációja által⁸⁸ tényleges tartalmat és jogi elismerést nyert, a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult.⁸⁹ Az új alkotmányos rendben a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, *quasi* a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak⁹⁰ beszélt nyelvüktől, kulturális közösségi hovatartozásuktól függetlenül, megalkotva az új *natio Hungaricát*.

A magyar politikai vezetés a forradalom győzelmétől és a jogkiterjesztéstől a nemzetiségi kérdés végleges megoldását várta.⁹¹ A Magyar Királyságban honos nemzetiségek, bár a jogegyenlőséget elfogadták és üdvözölték,⁹² így – az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben – már ezen új alkotmányos berendezkedés alapján a továbbiakban nem rendi kiváltságokért küzdöttek,⁹³ hanem a korábbi magyar példa mintája szerint és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva elsősorban nyelvi-kulturális jogokat,⁹⁴ illetve később közigazgatási jellegű, mai fogalmaink szerinti területi alapú önkormányzati igényeket fogalmaztak meg az új magyar állammal szemben a karlócai, balázsfalvi és lipótszentmiklósi nemzeti gyűléseiken.⁹⁵ A magyar vezetés liberális politikai alapállása ezen igényeket elutasította, arra való hivatkozással, hogy egyrészt a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségek jogi elismerése, igényeik és követeléseik teljesítése egyrészt – az egy magyar politikai nemzettel konkuráló – új és több politikai nemzetfogalmakat eredményezne,⁹⁶ másrészt a felszámolandó privilégiumok és partikularizmusok ál-

ség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománkönyve, 1848. május 29. – július 18. Irománkönyv, Demjén László, Kolozsvárt, 1861, 3–5, 25–27.

84 LIVIU MAIOR: *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania = Istoria Transilvaniei*, Vol. III, eds. Ioan-Aurel POP – Thomas NÄGLER, MAGYARI András, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016, 335–338.

85 JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. II. kötet, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, Budapest, 1899, 509–526.

86 FERDINANDY: *i. m.*, 130–131.

87 SZABó István: *Történeti alkotmány a polgári a korban = A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, szerk. CSEHI Zoltán, SZABó István, SCHANDA Balázs, VARGA Zs. András, Pázmány Press, Budapest, 2015, 176–177, 182.

88 NAGY: *i. m.*, 129.

89 SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezetó út = SÓLYOM László: Dokumenta- Alkotmányjog, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2019, 508–510.*

90 FERDINANDY: *i. m.*, 131–132.

91 GYURGYÁK: *i. m.*, 21–22, 35–36, 40.

92 GERGELY András: *A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849) = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 246.

93 MIKó: *Nemzetiségi...*, *i. m.*, 43–48.

94 SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1, Századveg Kiadó, Budapest, 2009, 674–679.*

95 MIKó: *Nemzetiségi...*, *i. m.*, 44–48.

96 GYURGYÁK: *i. m.*, 41–42.

lamon belül államot képező fragmentáció megismétléséhez vezetne. A *korszellemnek megfelelően* tehát az új magyar alkotmányos rend, amely alig kezdte meg a rendiség és a partikularizmus felszámolását, a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerését és ezen alapuló különjogaik kodifikálását nem vállalhatta fel, azokat a magyar állameszmével összeegyeztethetetlennek tekintette, és ezen okokból – és nem nacionalista alapállásból – utasította el.⁹⁷

A jogkiterjesztés elvén alapuló új magyar alkotmányos rend az erdélyi területeken szükségképpen a legnagyobb mértékben a román lakosságot érintette, és az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elfogadott politikai program megszövegezésére vezetett.⁹⁸ A balázsfalvi program a forradalom eredményeitől függetlenül továbbra is a már meghaladott rendi alapokon fogalmazott meg kiváltságok iránti igényt, hangsúlyozottan fenntartva a román rendi nemzet elismerésének követelését a Magyarországgal való erdélyi egyesülés feltételeként.⁹⁹ A fenti jogi alapokon az erdélyi románok nyíltan az unió ellen foglaltak állást,¹⁰⁰ amelynek ténybeli indokát az képezte, hogy míg a különálló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok számszerű többséget képeztek,¹⁰¹ az unióval létrejött új Magyar Királyságban azonban a románság már csak egyike volt a számos egyéb kisebbségnek.¹⁰² Az erdélyi románok magatartása abból a szempontból is hangsúlyosan eltért a többi nemzetiségétől, hogy a magyar állam területi integritásának elvét feladva a két román fejedelemséggel való egyesülés programját is magáévá tette,¹⁰³ miközben a magyarországi románok a magyar kormány fenti politikáját és az uniót támogatták.¹⁰⁴ A román nemzetiségi kérdés fontosságát elősként felismerve, annak megoldása érdekében báró Wesselényi Miklós,¹⁰⁵ majd később a megválasztott román képviselők a balázsfalvi program alapján törvényjavaslatot nyújtottak be a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról.¹⁰⁶ A *törvényjavaslat* a rendi nemzeti elismerés programján túl nyelvi, oktatási és egyházszervezeti kérdéseket tartalmazott, és ekkor még nélkülözötte a későbbi föderatív elemeket.¹⁰⁷ Annak ellenére, hogy a benyújtott törvényjavaslatot külön az országgyűlés nem tárgyalta, annak a magyar állameszmével összhangban álló nyelvi, oktatási és egyházszervezeti elemei később nemcsak a román kisebbség javára, hanem általános jelleggel kodifikálta később az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, illetve az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában rendelkezéseiben.

97 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 48–49.

98 *Uo.*, 50–55.

99 JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Attraktor Kft., Máriabesnyő–Gödöllő, 2004, 43–46.

100 MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848–1849-ben, *Pro Minoritate*, 2002/nyár, 52–54.

101 A. D. XENOPOL: *Românii și unгурii = A. D. Xenopol: Românii și unгурii*, ed. Constantin SCHIFIRNEȚ, Editura Albatros, București, 1999, 26–33.

102 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 40.

103 Cristinel Ioan MURZEA, Roxana MATEFI: *Evoluția statului și dreptului românesc*, Editura Hamangiu, București, 2015, 134–136.

104 CHERESTEȘIU: i. m., 14, 97.

105 JANCsó: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, II. kötet..., i. m., 552–554.

106 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 54–59.

107 CHERESTEȘIU: i. m., 73–74.

Az 1848 szeptemberétől eszkalálódó és szabadságharcba, illetve polgárháborúba torkolló események¹⁰⁸ egyértelműsítették, hogy a polgári szabadságjogok kiterjesztése a megerősödött nemzeti eszmével szemben nem teljesítheti a nemzetiségi kihívás megoldásának elvárt és remélt eredményét.¹⁰⁹ Az 1849. május 2-án hivatalba lépett Szemere-kormány ennek megfelelően megkezdte egy nemzetiségi törvény előkészítését, amely alapkonceptiója szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül nyelvi alapon részesítette volna külön jogokban a nemzetiségeket, fenntartva a magyar államnyelv elsőségét, mindemellett a szabadságharc vezetői is tárgyalásokat folytattak a megbékélés érdekében. A tragikus eseményektől sem mentes román–magyar közeledési tárgyalásokat követően,¹¹⁰ 1849. július 14-én megkötésre került a megbékélési tervezet, a *Project de pacification* Kossuth Lajos és a román emigráció vezetői, Nicolae Bălcescu és Cezar Bolliac között,¹¹¹ amelynek értelmében egy felállítandó román légiónak a magyar honvédséggel harcolt volna a független Magyarországért, továbbá a vármegegyeket a többségi lakosság nyelvén igazgatták volna, valamint a román nyelv az állami oktatás és a nemzetőrség nyelveként funkcionált volna az érintett területeken.¹¹² A *Project de pacification* rendelkezéseit is figyelembe véve¹¹³ a törvényhozásban két héttel később,¹¹⁴ 1849. július 28-án 90%-os többséggel megszavazták Európa első nemzetiségi törvényét, az 1849. évi VIII. törvénycikket a nemzetiségekről.¹¹⁵ A nemzetiségekről szóló törvény egy új alkotmányra kívánta bízni a nemzetiségi kérdés végleges rendezését és kiemelte, hogy annak célja a haza nem magyar ajkú lakosságának megnyugtatása, ezzel is egyértelműsítve, hogy a nemzetiségek sorsa a magyar szabadságharc sikeréhez kötött. A nemzetiségekről szóló törvény szerint az állam hivatalos nyelve a központi igazgatásban és a törvényhozásban továbbra is a magyar, ugyanakkor a jogszabály a községi és törvényhatósági szinten, az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárásokban is teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot,¹¹⁶ elismerve a nemzetiségek mint államalkotó tényezők nyelvi jogait.¹¹⁷ A területi alapon szervezett nemzetőrség vezényleti nyelve szintén a községi nyelven történt volna, ahogyan az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben is biztosított lett volna a teljes nemzetiségi nyelvhasználat. A hivatalviselés feltételeként a törvény kizárólag az érdem és képesség feltételét szabta, azaz a magyar nyelvtudás nem jelentett hivatalviselési feltételt. A jogszabály a szabadságharc elleni harcot beszüntető nemzetiségiek javára amnesztiát tartalmazott, továbbá megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását is.

108 ECKHART: *i. m.*, 267–272.

109 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, *i. m.*, 60–62.

110 CHERESTEȘIU: *i. m.*, 110–116.

111 NAGY József: *Magyar–román békekötés*, Magyar Kisebbség, 1926, V/12, 468–471.

112 MIKÓ: *Nyelvhasználat...*, *i. m.*, 58–59.

113 *Uo.*, 58–60.

114 Közlöny 162. száma, hivatalos lap. 1849, vasárnap, júl. 29., 601–603.

115 CHERESTEȘIU: *i. m.*, 119–120.

116 CSIZMADIA Andor: *Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt = Magyar állam- és jogtörténet, szerk. CSIZMADIA Andor, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1998, 298.*

117 GERENCSÉR Balázs Szabolcs, VARGA Zs. András, WETZEL Tamás: *Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság = A magyar közjog alapintézményei*, szerk. CSINK Lóránt, SCHANDA Balázs, VARGA Zs. András, Pázmány Press, Budapest, 2020, 667.

A szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán a nemzeti-ségekről szóló törvény tényleges alkalmazására azonban már nem kerülhetett sor.¹¹⁸

4. Világostól az utolsó erdélyi országgyűlésig

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően bevezetett neoabszolutista centralizmus megszüntette az addigi magyar közigazgatási szervezetet, többek között az erdélyi területeket, és magát az erdélyi Szász Universitást is közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelte,¹¹⁹ illetve nem kerültek felállításra az ígért román¹²⁰ és szlovák autonóm körzetek sem,¹²¹ sőt a nemzetiségi vezetőket rendőri felügyelet alá helyezték.¹²² A román igények centralista elutasítása különös következményeként a román nemzetiségi mozgalmakban is elmozdulás következett be az addigi rendi nemzeti elismerés politikai programjától a modern kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia irányába, valamint ekkor fogalmazódott meg egyértelműen végleges politikai célként a román unió, azaz a román államok egy nemzetállamban való egységesítése mind Erdélyben, mind a dunai fejedelemségekben.¹²³

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként mind az emigrációba kényszerült, mind az itthon maradt politikai elit egyaránt felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nemcsak megkerülhetetlenné, hanem elsődlegessé is vált.¹²⁴ A liberális forradalom vívmányai, a rendiség eltörlése és a jogkiterjesztés ugyanis nem érte el azt az eredményt, amit a törvényhozás és a politikai elit várt tőle, hanem ellenkezőleg, az a nemzetiségi mozgalmak megerősödéséhez vezetett, és jelentős nemzetiségi erők a magyar állam ellen fogtak fegyvert,¹²⁵ a szabadságharc bukásának belső okává válva. A belháború következtében felizzott ellentétek immáron a nyelvkérdésen és a klasszikus liberalizmuson túlmutató programokat eredményeztek, új alapokra helyezve a nemzetiségi kérdés megoldási lehetőségeit, változatlanul törekedve a nemzetiségi kihívás és a magyar állameszmény közötti összhang megteremtésére és a bécsi centralizmus elleni sikeres fellépésre.¹²⁶

A nemzetiségi kérdés megoldására ennek alapján két uralkodó álláspont figyelhető meg a korban.¹²⁷ Az első álláspont szerint lényegében véve területi alapú autonómiák konföderációjaként kell újraalkotni Magyarországot kollektív nemze-

118 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 68–70.

119 SZÁSZ Zoltán: *Az abszolutizmus kora Erdélyben = Erdély története három kötetben*, III. kötet, főszerk. KŐPECZI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1437–1444.

120 JANCSÓ: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, 2. kötet..., i. m., 767–772.

121 KOC SIS Károly: *Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin = Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*, ed. KÁNTOR Zoltán, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014, 92–93.

122 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 71–72.

123 JANC SÓ: *A román irredentista...*, i. m., 55–59.

124 GYURGYÁK: i. m., 54–56.

125 *Uo.*, 22.

126 SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája*. 1868, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002, 7.

127 GYURGYÁK: i. m., 56.

tiségi jogok alapján.¹²⁸ A második álláspont a már meglévő, illetve újraalkotandó államszervezetten belül szorgalmazta az egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket,¹²⁹ azaz területtől függetlenül, de az érintett vármegyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát. A második álláspont kiindulópontja az az azóta már meghaladott felfogás volt, amely szerint az állam területi integritásával a területi alapú autonómiák – mint az állami kereteket szétfeszítő intézmények – összeegyeztethetetlenek. A második álláspont ezen lényegi alappontja vált uralkodóvá az Ausztriával való megegyezés pártján álló magyarországi politikai elit képviselői között, akik egyebekben a nemzetiségi kérdés megoldását a magyar állam területi integritásának biztosításával együttesen a kiegyezés előfeltételeként kezelték.¹³⁰

Az itthon maradt politikai elitől eltérően az emigrációban a két álláspont között egyértelmű elköteleződés nem történt, hanem annak vezetői a két álláspont lényegi elemeinek vegyítésével tárgyaltak, és adott esetben megállapodásokat kötöttek a nemzetiségek, valamint a szomszédos államok képviselőivel és vezetőivel.¹³¹ Ezen emigrációs tárgyalások minden esetben egy Ausztria elleni koalíció lehetőségeit tűzték ki célul, és a szabadságharc újrakezdését már a nemzetiségek támogatásával képzelték el. A fenti tárgyalásokból emelendő ki a Magyar Nemzeti Igazgatóság megbízásából Klapka György által Alexandru Iona Cuza román fejedelemmel kötött azon megállapodás,¹³² amely Erdély kérdését népszavazással kívánta rendezni azzal, hogy annak államfője az eredménytől függetlenül a magyar államfővel lett volna azonos.¹³³

A neoabszolutizmussal szemben kialakult passzív ellenállás,¹³⁴ a nemzetiségek ekkor még a magyar érdekekkel döntően korreláló mozgalmi, a birodalom kormányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai helyzet alakulása együttes hatása végül annak feladását eredményezte, így a császári kormányzat az alkotmányosságra való visszatérés első lépéseként 1860. október 20-án kiadta az októberi diplomát.¹³⁵ Az októberi diploma az 1861. február 26-i februári pátenssel lehetőséget teremtett mind a magyar, mind az erdélyi országgyűlés összehívására.¹³⁶ Az erdélyi országgyűlés összehívását mind Erdélyben, mind Magyarországon a már szentesített törvénnyel elfogadott unió okán törvénytelennek tekintették,¹³⁷ amellyel kapcsolatban

128 EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., Budapest, 1903, 60, 63–68. 129 *Uo.*, 60.

130 GYURGYÁK: *i. m.*, 64–65.

131 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, *i. m.*, 75–77.

132 KOVÁCS Endre: *Az 1859. évi magyar–román egyezmény*, Századok, 1963/2, 293–330.

133 HALMÁGYI Antal: *Román–magyar uniós törekvések*, Magyar Kisebbség, 1922, I/5, 144–145.

134 GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*, Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2016, 77–163.

135 GONDA Imre: *Kísérletezés és kiegyezés* = GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*, Pannonica Kiadó, Budapest, 1998, 212–218.

136 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, *i. m.*, 79–81.

137 7. iromány – A magyarországi országgyűlés képviselő-házához intézett fölirata: Kolozs megye állandó bizottmányának 1861. évi ápril 17-kén tartott üléséből = *KI-1861-I.* 27–28; 12. iromány – Fölírási javaslat = *KI-1861-I.* 83–84; 13. iromány – Magyar Pál felszólalás = *KI-1861-I.* 87; 14. iromány – Kükküllömege közönségének levele a képviselőkhöz és főrendekhez = *KI-1861-I.* 88–89; 15. iromány – Nemes Háromszék választmányának levele = *KI-1861-I.* 90; 16. iromány – Kézdi-Vásárhely közönségének levele = *KI-1861-I.* 91; 18. iromány – Tordamegye állandó bizottmányának levele. *KI-1861-I.* 93–94; 19. iromány – Dobokavármegye közönségének levele = *KI-1861-I.* 95; 20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata = *KI-1861-I.* 99; 21. iromány – Nyáry Pál módosítványa =

Deák Ferenc elvi éllel rögzítette, hogy az Ausztriával való közjogi viszony rendezése mellett kiemelt fontosságú Horvátország, Erdély, továbbá a nemzetiségi kérdés rendezése, amelynek alapja a félreértések eloszlátása, az elnyomás helyett a lehető leg szélesebb körű szabadság biztosítása továbbra is a teljes jogegyenlőség és a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritásának elve, értelemszerűen az erdélyi képviselőkkel való közös törvényalkotás útján.¹³⁸

Az udvarral való kapcsolat feszültségei, az erdélyi kérdésben¹³⁹ való ellentétek¹⁴⁰

KI-1861-I. 103–104; 25. iromány – Marosszék választmányának levele = KI-1861-I. 111–112; 26. iromány – Fölrás = KI-1861-I. 118–120; 27. iromány – Csík, Gyergyó és Kászon szék állandó bizottmányának június 4-én 1861-ben Csík-Somlyón tartott gyűlésének levele = KI-1861-I. 122–123; 32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata = KI-1861-I. 134–136; 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. = KI-1861-I. 152–154.

138 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 89–92.

139 Az erdélyi uniót az uralkodó – több más kérdés mellett – nem fogadta el: „A mi mindenek előtt Erdély nagyfőjedelemségünknek Magyarországgal való unióját illeti, mely a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül lón elhatározva, megjegyzendő, miszerint ezen unió soha teljes törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után tetteleg felbomlott, s egyáltalában mindaddig kivihetlennel lézen tekintendő, valamig Erdélynek nem magyar ajkú lakosai nemzetiségi érdekeiket ezen unió által veszélyeztetve látják, és a birodalom ebbeli igényei és érdekei kellőleg biztosítva nem lesznek.” – 44. iromány – Királyi leirat. = KI-1861-I. 175–176. Az erdélyi unió kérdésében a román képviselők különösen az országgyűlés XLII. ülésén fogalmaztak meg a többségtől részben eltérő véleményt, amikor ugyan az unió törvényességét elismerték, de a román nemzet balázsfalvi tiltakozásán hangsúlyozottan kiemelték és a kérdés újratárgyalását szorgalmazták, amellyel kapcsolatban Babes Vince, azaz Vincențiu Babeș véleménye emelendő ki, amely szerint „[...] Erdélynek egyesülése Magyarországgal az 1848-ik évben törvényesen létrejött. Ez uraim – igaz lehet az erdélyi magyar s székely nemzetrei tekintetből, de – meggyőződésem szerint, – ez nem áll az erdélyi román nemzetre nézve; pedig a román nemzet azon országnak többségét, sőt majd két harmadát képezi. A román nemzet – mint az egész világ előtt tudva van – 1848. évi május 15-én Balázsfalván ünnepélyesen tiltakozott az unió ellen, ha tudniillik az beleegyezése nélkül, azaz oly országgyűlés által fogadtatnék el, melyben a románok mint nemzet aránylag képviselve nem lennének [...]. Ennek következtében az erdélyi románok azt követelik, hogy az 1848. évi erdélyi országgyűlésnek joga nem volt – ugyanazon pillanatban, midőn az összes népek polgári egyenjogúságát elismerte s kihirdette, ugyanezen népek tökéletes elmellőzésével – az ország politikai létét, önállóságát feldőlvén, azt más országba beleolvastatni [...]. Azonban legyen bár az unió százas törvényes, de azt igazságosnak senki sem fogja mondhatni, miután világos, hogy az a román nemzet, azaz a nép kétharmadának meghallgatása és beleegyezése nélkül, sőt annak nyílt tiltakozása daczára, még pedig nemzeti s politikai joga s méltósága ellen jött létre; mondom nemzeti s politikai joga ellen azért, mert habár Erdélyben 400 esztendő óta csak az országnak minoritását képező három nemzet, úgymint a magyar, székely és szász nemzet ismertetett el politikai nemzetnek, az országnak majoritását tevő román nemzet pedig a politikai s nemzeti jogok élvezetétől megfosztva volt; de 1848-ik évi májushő óta a román nemzet is magát Erdélyben egyenjogú politikai nemzetnek tartja, [...] ha igazságosak akarunk lenni [...] az uniót nem tudom más szemmel tekinteni, mint tekintem a horvátországi viszonyt, az az mint kétoldalú szerződést Erdély és Magyarország között, s minthogy eme szerződésnek érvénye az erdélyi román nemzet, az az a lakoságnak többsége által kétségbe vonatik, természetesnek találok, hogy a magyar nemzet maga mint egyik szerződő fél, saját ügyében bíro nem lehet, és ítéletet nem mondhat, hanem ezen peresügynek további tárgyalását és elintézését a törvényes kormányra bízni szükséges.” = A XLI. országos ülés. = KN-1861-II. 116–117.

140 Az uralkodó és a román képviselők álláspontjával szemben az erdélyi kérdésben is az országgyűlés hangsúlyos véleményt fogalmazott meg a 47. iromány – Fölrás és a 49. iromány – Fölrás soraiban: „Magyarország és Erdélynek egyesülését mind Magyarországnak, mind Erdélynek törvényes országgyűlése ünnepélyesen elhatározta, s ezen határozatokat ő Felsőségének szentesítése törvény erőre emelte. Ha a szászok és románok törvény által ki lettek volna zárva az erdélyi országgyűlésből, vagy ha a törvény mellőzésével oda meg nem hívatott volna; ha az országgyűlés rendkívüli módon, szokatlan alakban hívatott volna össze; ha nem a valóságos többség határozott volna, vagy valamelyik rész erőszakkal gátoltatott volna szavatának szabad kijelentésében: inkább lehetne szólni arról, hogy a határozat a románok és szászok szabad beleegyezése nélkül hozottat, s inkább lehetne kétséget támasztani annak érvénye ellen. De Erdélynek azon országgyűlése, mely az egyesülést elhatározta, szorosan az erdélyi törvények értelmében hívatott

ellenére maga az uralkodó is az országgyűléssel együtt a nemzetiségi kérdés új alapokra helyezését¹⁴¹ kiemelt jelentőségűnek ítélte.

A fentiek alapján a magyar országgyűlés egy huszonhét tagú nemzetiségi bizottságot alakított,¹⁴² amely az 1861. augusztus 9-i ülésre¹⁴³ terjesztette elő jelentését¹⁴⁴ Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű külön javaslatával. A jelentés kiindulópontként rögzítette az ország politikai egységét és a nemzetiségi igények egyéni jogok szerinti, illetve az egyesülési szabadság alapján való rendezésének alapvonalait, részletesen szabályozva és meghatározva a nyelvi jogokat az állami, önkormányzati és igazságszolgáltatási területeken, illetve az egyéni és egyesületi viszonyokban, ugyanakkor a külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat változatlanul elvetette.¹⁴⁵ A bizottság javaslatát és jelentését végül

ösze. Erdélynek akkori közbjoga szerint a megyéknek, székely és szász székeknek, s az országgyűlési joggal bíró városoknak követeiből, az ország egyházi s világi méltóságaiból, s főbb hivatalnokaiából és regalistákból kellett alakulni az országgyűlésnek, mindezek meg is hivattak, s követeik által, s illetőleg személyesen meg is jelentek. A megyei követei választásánál a szász vagy román nemesek, kik pedig számosan valának, szinte úgy bírtak választási joggal, mint a magyarok. A székely és szász székekben, valamint a városokban is, magyar, szász és román között a választási kvalifikációra nézve különbség nem volt. A regalisták, kik törvény szerint a tekintélyesebb nemesekből voltak meghívandók, és a főbb hivatalnokok nem egyedül magyarok voltak. A törvény értelmében ily módon alakított országgyűlés az egyesülés fölötti törvény alkotásában éppen azon törvény szabta módon járt el, melyet minden egyéb törvényeinek alkotásában követett; a határozat tudniillik abszolút többséggel hozatott, és pedig éppen ez esetben nagy többséggel, melyhez mind a román választók befolyásával megválasztott követei közül, mind a szász követei közül számosan járultak szabadon kijelentett szavazataikkal. És midőn a többség akarata határozatképpen kimondatott, akkor sem történt tiltakozás a szászok vagy románok részéről. [...] Miután tehát Erdélynek azon országgyűlése, mely az egyesülési törvényt alkotta, szorosan az akkori törvények értelmében alakult, szászok és románok szintűgy befolytak a követei választásába, részt vettek az országgyűlési tanácskozásokban, szavaztak kényszerítés nélkül, s nem egy közülök az egyesülésre szavazott, és akképen az egyesülés nagy többséggel határozottatott el; lehet-e alaposan állítani, hogy a szászok és románok szabad bekegyezése nélkül alkotott az egyesülési törvény? s lehet-e annak érvényét ennélfogva tagadni? [...] Azt sem lehet alaposan állítani, hogy az egyesülésről alkotott magyarországi és erdélyi törvények teljes törvényerőre nem léptek. Tudja mindenki, hogy az 1848-ban Pesten tartott országgyűlésre, mely már népképviselet alapján alakult, Erdélynek minden választó kerületei választottak és küldöttek képviselőket. Ezeknek megválasztása az egyesülési, s azzal kapcsolatban álló választási törvény szerint történt. A nép választotta meg azokat, és pedig nagy részben szász és román nép; voltak a megválasztott képviselők között románok is szászok is. Az egyesülési törvénynek azon része tehát, mely az országgyűlési képviseletre vonatkozik, s melynek alapján mi most Erdélynek meghívását mindenekelőtt sürgetjük, egész terjedelmében tettelegre is hajtottak. Elfogadta tehát, s tetteleg teljesítette az egyesülést Erdély népének azon része is, mely annak megállapításánál jogot nem gyakorolhatott. Tetteleg elfogadta s teljesítette azt a román és szász nép, mely szintűgy választott, mint a magyar, s melyből azon egyének, kik a választók bizodalját bírták, meg is választattak, s az országgyűlésen meg is jelentek.” – 47. iromány – Fölrás = KI-1861-I. 202–203; 49. iromány – Fölrás = KI-1861-I. 241–243.

141 Az uralkodó leirata szerint: „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviseleket felszólítani, miszerint akár királyi előterjesztéseink, akár az országgyűlés részéről kezdeményezés folytán oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésükre, mind pedig közigazgatási viszonyukra nézve határozottan s világosan formulázva tartalmazza.” – 44. iromány – Királyi leirat = KI-1861-I. 177.

142 A nemzetiségi bizottság tagjainak megválasztását az LII. országos ülésen hirdették ki. = Az LII. országos ülés = KN-1862-II. 217.

143 A LXIV. országos ülés = KN-1861-II. 284.

144 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmányok = KI-1861-I. 211–219.

145 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 105–107.

az országgyűlés tárgyalni nem tudta, azt az uralkodó az országgyűlés tiltakozása ellenére¹⁴⁶ 1861. augusztus 22-én feloszlatta.¹⁴⁷

Az 1861. évi országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezése, különösen a königgrätzi vereség¹⁴⁸ az uralkodót¹⁴⁹ is a Magyarországgal való meg egyezés szándéka felé vezette. A megegyezés alapfeltétele a magyar országgyűlés ismételt összehívása volt,¹⁵⁰ amelyre – elvi és politikai vitákat követően – a magyar fél is nyitottságát fejezte ki.

Az 1865/68. évi országgyűlés az 1861. évvel azonos alapon állt az Ausztriával való közjogi viszony rendezése tekintetében,¹⁵¹ ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését a trónbeszéd¹⁵² csak annyiban és csak közvetett módon érintette, hogy a közjogi rendezés érdekében a horvát szábor és az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése¹⁵³ is összehívásra¹⁵⁴ került.¹⁵⁵ Az Erdélyi Nagyfejedelemség és országgyűlésének kérdése – az 1861. évvel azonos módon és alapokon – heves vitát¹⁵⁶ váltott ki,¹⁵⁷ elvégre a külön erdélyi országgyűlés a Magyarországgal való unióval ellentétben állt. Mindezeknek megfelelően a magyar Képviselőház országgyűlési választfeliratban az erdélyi unió kérdését külön kihangsúlyozta,¹⁵⁸ amellyel egy-

146 A LXVII. és LXVIII. országos ülés = KN-1861-II. 289-296; A XXI. és XXII. országos ülés = FN-1861-I. 174-182; 52. iromány – Óvás = KI-1861-I. 273-274; 53. iromány – Határozati indítvány = KI-1861-I. 277.

147 56. iromány – Királyi leirat = KI-1861-I. 292; 57. iromány – Királyi leirat = KI-1861-I. 293.

148 LIGETI Dávid: *Solferinótól Königgrätzig – Ferenc József háborúi 1859-1866 között = Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*, szerk. HERMANN Róbert, LIGETI Dávid, Országgház Könyviadó, Budapest, 2018, 120-126.

149 Az uralkodó 1866. február 27-én a Főrendiház választfeliratának átvételekor kelt nyilatkozata szerint „*En a kiegyenlítést közösen elismert jogalapon, Ószinte szándékkal, de egyszersmind szilárd elhatározással kezdeményeztem oly irányban, melytől uralkodó kötelmeim sérelme, és birodalmam életfeltételeinek veszélyeztetése nélkül el nem térhetek. Megnyitottam a tért a szabad eszmecserének, és legforróbb óhajításaim közé soroltam kedvelt Magyarországom belkormányzati Önellásának akkénti megszilárdítását, hogy az midőn saját körében áldásthozólag fejlődik, egyúttal a viszonyok ereje által követett érdekesség alapján birodalmam jobblétének és nagyságának is hathatós tényezőjévé válhassék.*” = 15. iromány = FI-1865-I. 37.

150 I. országos ülés = KN-1865-I. 1-3.

151 CIEGER András: *A közös ügyek rendszere = Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*, szerk. HERMANN Róbert, LIGETI Dávid, Országgház Könyviadó, Budapest, 2018, 132-134.

152 1. iromány – Ó Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde = KI-1865-I. 1-3. = FI-1865-I. 1-3.

153 1. számú iromány, 2. számú iromány, 16. számú iromány, 17. számú iromány = Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. – 1864. október 29., Nagyszeben, 1864, 1-9., 39-43.

154 Első ülés = *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*, 1863. július 15. – 1864. október 29. Nagyszeben, 1864, 1-7; I. Országos ülés = *Az 1863. év Július 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsírói naplója*, 1863. július 15-1864. október 29., szerk. KÖNYI Manó, Nagyszeben, 1863, 1-5.

155 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 84-86, 111-116.

156 9. iromány – Válaszfőirati javaslat a trónbeszédre = KI-1865-I. 22-30; 12. iromány – A magyar országgyűlés választfelirata a legmagasb trónbeszédre = KI-1865-I. 33-41; 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat = KI-1865-I. 44-47; FI-1865-I. 38-41; 11. iromány – A magyar országgyűlés felsőháza elé terjesztett választfelirati javaslat a legmagasb trónbeszédre = FI-1865-I. 26-30; 14. iromány – A magyar országgyűlés felsőházának választfelirata a legmagasb trónbeszédre = FI-1865-I. 33-37.

157 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 84-86.

158 A választfelirati vita, amely egyebekben tartalmazta a horvátországi, erdélyi és nemzetiségi kérdések egyes aspektusait, is a Képviselőház XIX-XX., XXII-XXX., XXXII-XXXIII., valamint XLI-XLV. országos ülésén zajlott. KN-1865-I. 146-148, 153-329, 355-369.

idejűleg az igazság és a testvériesség elveit szem előtt tartó nemzetiségi jogalkotás szándéka is nevesítést nyert.¹⁵⁹

Az erdélyi országgyűlés a saját legitimációjáról folytatott közjogi vitákat követően végül a magyar képviselők távollétében¹⁶⁰ a román nemzetiség igényeit elismerte és azokat rendezte,¹⁶¹ bevezetésre került Erdélyben a magyar mellett a német és a román hivatalos nyelv,¹⁶² illetve a román nemzeti terület kivételével teljesítésre kerültek a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési¹⁶³ igényei is, mely mellett az örmény egyenjogúság kérdése is – érdemi tárgyalás nélkül – napirendre került.¹⁶⁴

Amennyiben az utolsó erdélyi országgyűlés korabeli dokumentumait áttekintjük, elősorban a Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. – 1864. október 29. Nagyszeben, 1864 és Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. – 1864. október 29. Nagyszeben, 1864 összefoglaló kiadványokat, napjaink számára is érdekes megállapítá-

159 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 111–117.

160 Hatodik ülés és Tizenötödik ülés = *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. – 1864. október 29., Nagyszeben, 1864, 23–28, 64.*

161 21. számú iromány – Törvényjavaslat A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 22. számú iromány – Törvényjavaslat A három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésbeni használatáról, 26. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány által indítványozott Törvényjavaslat a román nemzet szintugy mint a görög katholica és a görög keleti vallások egyenjogúságát illetőleg, 27. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány jelentése az 1-ső kormányelőterjesztésről, mint a román nemzet és vallásai egyenjogúsága keresztülvitelét illető Erdély Nagyfejedelemségben érvényes törvényjavaslatról, 29. számú iromány – Törvénczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 37. számú iromány – Törvénczikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben, 45. számú iromány – Törvénczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 52. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről szóló törvénczikkokról, 53. számú iromány – Melléklet A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvitelét tárgyaló bizottsági jelentéshez, 54. számú iromány – Törvénczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 73. számú iromány – Jelentése A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben használatát illető második k. kormányjavaslat ügyében kiküldött bizottságnak, 81. számú iromány – Törvénczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 100. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak a legkegyelmesebb szentesítés alá terjesztendő törvénczikk iránt, a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben használatát illetőleg, 101. számú iromány – Törvénczikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben = *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. – 1864. október 29., Nagyszeben, 1864, 45–49, 67–71, 74–75, 84–86, 145–146, 156–164, 188–192, 198–200, 258–263.*

162 MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 84–86.

163 Az 1863/1864. évi erdélyi országgyűlés a fent idézett javaslatokat a nyolcadik, tizenhetedikől harminchetedik, valamint negyvenegyedik ülésén tárgyalta és fogadta el, kihirdetése a negyvenhetedik, illetve negyvenkilencedik ülésen történt = *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. – 1864. október 29., Nagyszeben, 1864, 35–36, 68–69, 71–72, 72–74, 74–77, 78–81, 81–84, 85–87, 88–91, 91–94, 94–96, 100–101, 102–105, 106–109, 110–113, 113–115, 115–119, 120–123, 124–126, 127–129, 130–131, 141–145, 166, 172.*

164 62. számú iromány – Javaslattev az örmény nemzet és annak vallása egyenjogúságának keresztül vitele iránti törvénczikkelyhez = *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. – 1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 175–177; Negyvenharmadik ülés = Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. – 1864. október 29., Nagyszeben, 1864. 153.*

sokra juthatunk. Ezek közül elsőként a formai elemek emelendők ki, ugyanis a nevezett hivatalos kötetek mindegyike háromhasábosan, mindhárom erdélyi nyelven – azaz magyarul, németül, illetve románul – tartalmazták a törvényhozási iratokat és jegyzőkönyveket. A dokumentumok tartalmi elemzése pedig egy olyan alkotmányos rendszer elemeire, elvetett magvaira mutatnak, amely ténylegesen figyelembe vette az erdélyi társadalom többnyelvű, többvallású szerkezetét, és igyekeztek azt jogalkotási eredményekben is rögzíteni, megőrizni.

Az 1863. évi utolsó erdélyi országgyűlés törvényhozási munkájának kereteit első sorban a 2. számú iromány¹⁶⁵ határozta meg, amely uralkodói leirat egyrészt számot vetett az elmúlt évtized eseményeivel, másrészt az erdélyi államberendezkedés új alapokra helyezése mellett kötelezte el magát, változatlanul tagadva az unió törvényességét a magyar országgyűlésnek kifejtett érvekkel egyezően. A leirat 11 pontból álló programja ennek megfelelően nem követte a magyar Képviselőház nemzetiségi jogi kérdést tárgyaló alaptételeit, hanem az erdélyi alkotmányjog hagyományaira építve annak egyfajta kiegészítését, bővítését tűzte ki célul. Ennek megfelelően az erdélyi országgyűlés fókuszpontjába a nemzetiségi kérdés egyszerre hordozta magában a rendi örökséget és hagyományt, másrészt törekedett az áprilisi törvények szellemében a jogegyenlőség ezen hagyománnyal való szintézisének megteremtésére. Az ekkor elfogadott jogszabályok így – figyelemmel a nemzeti eszme fogalmi bizonytalanságira is – a román ajkú lakosságot illetően vallási és nemzeti megközelítést egyszerre alkalmazott, és szervesen illeszkedett az 1848. évi uniót megelőző állapotokkal való egyfajta jogfolytonosság megteremtésére. Ennek megfelelően az utolsó erdélyi országgyűlés célja a román nemzet és a jellemzően románok által követett vallások egyenjogúságának biztosítása volt, majd annak eredményéből fakadóan a három országos nyelv szabályozása mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás területén, egyben a megfelelő egyéb intézkedések foganatosítása mellett.

Az előterjesztett és elfogadott törvényjavaslatok tehát a sajátos erdélyi viszonyok konszolidációját célozta, amely cél eszközöként nem is került élesen elválasztásra a nemzet, a nyelv, illetve a vallás kérdése. A nemzeti eszme fogalmi bizonytalanságaiból fakadóan a jogalkotó a nemzetfelfogások ezen lényegi attribútumait egyként kezelte, és ezzel a módszerrel a törvényalkotás eredményei ténylegesen beilleszthetőkké váltak az erdélyi alkotmányfejlődés folyamatába. A törvényjavaslatok mindezeknek megfelelően a román nemzetet a görög és a görögkeleti vallással együttesen ismerték el, teljes mértékben lebontva a politikai jogok gyakorlása előtt a korábbi valláskülönbségből fakadó korlátokat. A nemzetként való elismerés, amely egyebekben kollektív jogokat külön nem nevesített, illetve a román vallások elismerése együttes értelmében az egyéni jogegyenlőség kimondását is jelentette, amely így nemzetiségi különbség nélkül illette meg az országlakosokat. Az idézett jogszabályok értelmében Erdély Nagyfejedelemségének összes nemzetisége teljesen egyenjogúvá vált, és *expressis verbis* kimondásra került, hogy egyetlenegy nemzetiség sem érvényesíthet elsőbbséget az államban. Ezen elsőbbség tekintetében

165 In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. – 1864. október 29. Nagyszeben, 1864, 2-9.

külön szabályként került az is megfogalmazásra, hogy amennyiben az ország egyes részei valamely nemzetiség nevében ismertek, ezen elnevezés¹⁶⁶ sem lehet alapja külön politikai jogok alapításának, gyakorlásának, elsőbbségi élvezetének. Az állami jelképeket illetően külön szabály született egyebekben arról, hogy az egyenjogúság értelmében és szellemében az állam címerébe a román nemzet részére külön jelvény kerüljön megállapításra és felvételre, valamint minden, a fentiekkel ellentétes jogszabály hatályon kívül helyeztetett.

Az egyéni jogérvetést, illetőleg az állam működését illetően széles körű nyelvi jogokat is megállapított az erdélyi országgyűlés. Az Erdélyi Nagyfejedelemségben tehát a törvényhozás mindhárom nyelvet országos és egyenjogú nyelvnek tekintette mind a közigazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban. A jogszabály értelmében bármely beadvány, irat, tárgyalás, jegyzőkönyv az érintett személy által beszélt és értett nyelven került kiadásra, felvételre, illetve megválaszolásra, lefolytatásra, míg több nyelv egyidejű vagy eljárásban való használata esetén kölcsönös fordítási kötelezettség állt fent. A törvényhatóságokban az illető hatóság képviselője határozta meg az ügykezelési nyelvet egy adott választási ciklus idejére, majd új választás esetén e körben új határozat határozta meg az esetleges új ügykezelési nyelvet. A német nyelv – az egységes birodalom szempontjaira figyelemmel – csak annyiban élvezett elsőbbséget, hogy a katonai hatóságokkal való érintkezés fő nyelve volt a törvényhatóságok tekintetében kötelező jelleggel, míg a községek esetében csak abban az esetben, ha arra az illető községnek lehetősége volt. Az oktatás nyelvét az oktatási intézményt fenntartó nemzetiség határozta meg egyebekben.

Az elfogadott jogszabályok értelmében az Erdélyi Nagyfejedelemség négy egyenjogú nemzet – a magyar, székely, szász és román –, illetve hat egyenjogú vallás – a római katolikus, a református, az unitárius, az evangélikus, a görögkatolikus és a görögkeleti – három – magyar, német, román – hivatalos nyelvvel rendelkező állama, amelyben az ország összes lakója élvezte a szabad vallásgyakorlás jogát, a polgári és politikai jogegyenlőséget nemzeti és vallási különbség nélkül. Az Erdélyi Nagyfejedelemség fenti törvényekkel kialakított új államberendezkedése valójában egy multikulturális állam alapjait vetette meg, amelynek kiteljesedésére végül – a Magyarországgal való unió programjának sikere okán – nem került sor.

5. Zárógondolatok

A politikai körülményekben bekövetkezett változások eredményeként közvetlenül a kiegyezés megvalósulását megelőzően – 1865-1866 fordulóján – az erdélyi országgyűlésben a Magyarországgal való unió pártján állók többségére vezettek.¹⁶⁷ A politikai és közjogi változások eredményeként a korábban elfogadott jogszabályok kiteljesedésére csak részben kerülhetett sor, elvégre az erdélyi kérdések rendezését is az 1865/1868. évi magyar országgyűlés volt hivatott rendezni. A kiegyezés egyik ered-

166 Elsősorban a Szászföld és a Székelyföld tekinthető ilyennek.

167 BOLOVAN: *i. m.*, 417–418.

ményeként az 1868. évi XLIII. törvénycikk rendelkezései¹⁶⁸ szerint – egyes képviselők tiltakozása ellenére¹⁶⁹ – Erdély és Magyarország második egyesítése következett be,¹⁷⁰ az Erdélyi Nagyfejedelemség közjogi különállása megszűnt, az állam neve csak az uralkodó egyik címeként élt tovább.

A Magyarországgal való uniót követően az erdélyiek, így az erdélyi román nemzetrész is az új, dualista államkereteken belül élhette életét az Osztrák–Magyar Monarchiában mint nagyhatalomban. Az Erdéllyel együtt értett Magyarországon a történeti alkotmány részeként hamarosan elfogadásra került az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában, amely a magyar állampolgárok esetében az állampolgári jogegyenlőség és a politikai magyar nemzet etnikailag semleges fogalmán állva ismerte el az állam nyelvi töredezettségét,¹⁷¹ a *de facto* többnemzetiségű magyar államot, és megteremtette a többség-kisebbség dichotómiáján nyugvó állam nemzetiségi jogi alkotmányos kereteit.¹⁷² Ebben a jogszabályi környezetben csak egy politikai nemzet volt, a magyar politikai nemzet, amely azonban nem a magyar kulturális nemzettel, hanem a magyar állampolgárok összességével azonosítható. A magyar politikai nemzetfogalom elvetette a korábbi rendi gyökerű nemzetfogalmakat, azokat végleg felszámolta, és a nemzeti kisebbségek kérdését a jogegyenlőség alapján a magyar államnyelv középpontba helyezésével, ugyanakkor a tényként kezelt nyelvi sokszínűség okán a nyelvi jogok szabályozásával törekedett megoldani. A magyar államnyelv okán – amely egyben a többség nyelve volt a Magyar Királyságban, de nem az erdélyi területeken – a nemzeti kisebbségeket nyelvi kisebbségként és nem rendi gyökerű nemzetekként kezelte a magyar állam, és a törvénnyel megalkotott egy politikai magyar nemzet nyelvileg semleges fogalmát nem adta fel. Mindezek ellenére a román vezető rétegek a magyar liberális politikát teljességgel elutasították, a modernizációt az egységes magyar politikai nemzet fogalmával együtt a gyors ütemű asszimilációval és ezáltal a magyar szupremácia megteremtésével azonosították,¹⁷³ és a magyar állam valamennyi lépésében románellenes szándékot véltek felfedezni.¹⁷⁴ A kezdeti román politikai passzivitást követően a román nemzetiségi képviselők hamarosan meglehetősen modern kisebbségi jogokat és követeléseket fogalmaztak meg, többek között a területi autonómia iránti igényt, majd egyre nyíltabban a magyar koronától való elszakadási törekvéseket – azaz a saját, Romániával való unió programját – kezdték vallani.¹⁷⁵ Az I. világháborút köve-

168 362. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról = *KI-1865-VI.* 254–258; 284. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből = *FI-1865-II.* 385; 285. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról = *FI-1865-II.* 386–388; 290. iromány – Jelentése a méltóságos főrendek állandó hármasszövetségének „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában = *FI-1865-II.* 394.

169 391. iromány – Határozati javaslat = *KI-1865-VII.* 9–10.

170 GYURGYÁK: *i. m.*, 74.

171 NAGY: *i. m.*, 157–159.

172 BETHLENDI András, SZEREDAI Norbert: *Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt*, Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies, 7, 2018/2, 142.

173 Constantin SCHIFIRNEȚ: *Români și ungurii în opera lui A.D. Xenopol* = *A.D. Xenopol Români și ungurii*, szerk. Constantin SCHIFIRNEȚ, Editura Albatros, București, 1999, XIX–XX.

174 XENOPOL: *i. m.*, 16.

175 PÖLÖSKÉI Ferenc: *Tisza István és kora*, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2014, 115–116, 175–183.

tő időszakban ugyanezen, a román nemzetiségi mozgalmakban aktív szerepet vállaló román politikusok saját uniójuk sikerre vitelét követően azonban az új román állam törvényhozóiként korábbi munkásságuk tanulságait akként vonták le, hogy szembefordultak korábbi, modern kisebbségi jogokat valló elveikkel, félretették a kisebbségi jogok tartalmi érvényesüléséért kiálló korábbi politikai programjukat saját uniójuk, a sikeres – Erdélyt is magában foglaló – román nemzetállam felépítésének érdekében. Az erdélyi sajátosságok politikai programként való érvényesítése és annak felvállalása ekkortól, a történelmi szerepcserét végrehajtva alapvetően a kisebbségi magyar nemzetrészt vezetőire hárult.

A történelmi tanulság ebben a folyamatban tehát kettős. Egyrészt rávilágít az Erdélyi Nagyfejedelemség utolsó országgyűlésén elfogadott törvények azon aspektusára, amely az államfejlődés napjainkban is modellértékű multikulturális útjaira mutat, amely esetleges tovább fejlődése által magát a román irredentizmus élet vehette volna el, másrészt azt bizonyítja, hogy a kisebbségi jogok és Erdély esetében mindkét államcél ütközőpontjában olyan modern jogelvek, mi több, jogszabályok kerültek rögzítésre, amelyeket – bár eltérő időszakban, de – minden érintett fél vállalt. E közös halmaz történelmi tanulsága pedig a kompromisszum és a konszolidáció, a tartalmi alkotmányosság alapjait és jövőbeni jogalkotási impulzusait jelenthetik, ha és amennyiben a múlttal való szembenézés által őszinte párbeszéd kezdődik Erdély eltűnőfélben lévő értékei és – vallási, nemzeti, kulturális – sokszínűsége megőrzése érdekében.

Morális képzelet Kertész Imre *Gályanaplójában*. Morális képzelet és jogkritika¹

Nagy örömmel ajánlom ezt a szöveget Varga Attilának, az erdélyi magyar jogélet meghatározó személyiségének! Varga Attila életműve olyan értelemben mindenképpen különleges, hogy szakjogász – alkotmánybíráskodás – és az erdélyi magyar közösségért végzett politikai tevékenysége – képviselőiség az RMDSZ színeiben – mellett kifejezetten hangsúlyt fektet az elméleti kérdésekkel való foglalkozásra is. A gyakorló alkotmányjogász és politikus karaktere egy kifinomult filozófiai érzékenységgel rendelkező egyetemi ember személyiségével olvad össze műveiben, és ez egyedivé teszi látásmódját. Különös öröm számomra, hogy az utóbbi években együtt dolgozhattunk a „jog és irodalom” területén, és szeretném megköszönni, hogy sokat tanulhattam e témájú műveiből (pl. Erdélyi sakkfigurák, avagy a transzilvanizmus hatása az irodalomra és a jogra (2020), „Minden alkotmányhoz tartozik egy eposz és minden Tízparancsolathoz egy Szentírás” – avagy a görög Antigonétól az amerikai Elektraig (2020)). Bízom benne, hogy még sokáig lesz alkalmunk további „jog és irodalmi” kérdéseken együtt gondolkodni!

1. Lehetséges-e „jog és irodalmas” Kertész-olvasat?

Az elmúlt két évtized a Kertész-recepció aranykora. A kezdeti reflektálatlanságot és felszínességet² egy olyan élő és élénk irodalmi diskurzus váltotta fel, mely az életmű számos részletére kiterjed. A kritika és elemzés az egyes regények mellett érdeklődéssel fordult különféle naplótöredékek felé, és ezzel párhuzamosan az életmű átfogó feldolgozására is történtek kísérletek.³ E rövid tanulmány is ehhez a diskurzushoz kíván csatlakozni a „jog és irodalom”⁴ megközelítésében rejlő lehetőségek felmutatásával, azonban érdeklődése és módszere emiatt – ne felejtjük: *jog és irodalom*, azaz nem tisztán irodalmi problémahorizontú szemléletről van most szó – természetesen eltér(het) a kortárs irodalmi és irodalomelméleti olvasatoktól.

1 Szeretném megköszönni Bodnár Kriszta biztatását e szöveg kapcsán, és Tóth Katinka „első olvasói” észrevételeit és javításait! Ezek nélkül ez a szöveg bizonyosan nem így készült volna el.

2 Lásd: VÁRI György: *A Kertész-életmű recepciótörténete*, BUKSZ, 2003/1, 30–35.

3 Lásd pl. SZIRÁK Péter: *Kertész Imre: a pesszimizmus bátorság*, Kalligram, Pozsony, 2003; FÖLDÉNYI F. László: „Az irodalom gyanúba keveredett”. *Kertész Imre-szótár*, Magvető, Budapest, 2007; ERDŐDY Edit: *Kertész Imre*, Balassi, Budapest, 2008.

4 A jog és irodalomról magyar nyelven lásd: H. SZILÁGYI István: *Jog és irodalom. Habilitációs előadás*, Iustum Aequum Salutare, 2010/1, 5–27. NAGY Tamás: „S levelemre ő városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak? = *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*, szerk. FEKETE Balázs, FLECK Zoltán, ELTE Eötvös, Budapest, 2015, 115–168.

Fontos és lényeges kérdés lehet például a keletkezés- és hatástörténet,⁵ a Kertész-művek szövegkapcsolatainak világa⁶ vagy az életmű egyes darabjainak elemzése,⁷ de e tanulmány ezeket a kérdéseket csak annyiban érinti, amennyiben kérdése szempontjából háttérként lényegesnek tűnik. Abban bízom, hogy ez az eltérő megközelítésmód érdekes lehet e közeg számára is.⁸

A jog és irodalom számos irányzata közül a következő gondolatmenet az úgynevezett humanista hagyomány közegébe illeszkedik.⁹ Az irodalmi szövegek olvasása – e felfogás szerint – segítheti a jogászokat abban, hogy az emberi lét olyan morális kérdéseivel is találkozassanak, melyek a jogi szakma keretein kívül állnak, de mégis fontosak a jogászai tevékenység szélesebb kontextusának megértéséhez. Az irodalom klasszikusai – Szophoklésztól a kortárs írókig – számos olyan helyzetet és problémát tudnak átélhetően bemutatni, melyek kiváló lehetőséget kínálnak az együttérzés, empátia és morális érzék fejlesztéséhez.

E keretben elhelyezve e tanulmány amellet érvel, hogy Kertész *Gályanapló* című művének lehetséges egy olyan olvasata is – a különféle irodalmi olvasatok¹⁰ mellett –, mely lehetővé teszi az író morális képzeletének részleges rekonstrukcióját.¹¹ E morális képzelet tanulmányozása pedig segíthet a jog erkölcsi kritikájának¹² megalapozásában, különösen mivel Kertész többször is hivatkozik a jogra különféle nézőpontokból. A *Gályanapló* töredékeit olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző ebben az időszakban többször is szembekerült olyan dilemmákkal, melyek eredője saját erkölcsi felfogásának, a holokauszthoz kapcsolódó személyes tapasztalatának, valamint a szocialista rendszer természetének konfliktusa. Emellett azt is meg kell említeni, hogy Kertész műveinek e morális dimenziójára a kortárs kritikából talán Eva Haldimann figyelt fel a legélesebben, és egy lektori véleményében egyenesen „a korszak legnagyobb moralistájá”-nak nevezte.¹³ Úgy tűnik, hogy – noha nem ez számít a Kertész-kutatás fő irányának – e morális irányú elemzési kísérlet megfelelően

5 Lásd pl. FEHÉRI György: *Miért szeretik Kertész Imrét Németországban?*, *Múlt és jövő*, 2003/1, 70–75.

6 Lásd pl. CZINEGE József: *Szövegkapcsolatok és alkotói önréltelmezés Kertész Imre A végső kocsmá című művében*, *Műhely*, 2016/3, 56–59.

7 Lásd pl. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Ama másik jegyzőkönyvet ellenjegyezni. Kertész Imre: Jegyzőkönyv*, *Tiszatáj*, 2020/6, 58–73.

8 Nagy Tamás törekedett utolsó alkotói korszakában kifejezetten arra, hogy a „jog és irodalom” eredményeit az irodalomtudomány képviselői felé is közvetítse, és ezzel valóban kölcsönös interdiszciplináris párbeszédet indítson el. Az ő szavaival: „S ideális esetben mindezt sikerülhet oly módon végrehajtani, hogy a jog és irodalom kutatások nem rekednek a jogtudomány már eredetileg átlépni szándékozott – ám Magyarországon intézményileg is erősen védett – diszciplináris határain belül, és – a törvény kapuja megnyílván – az irodalmárok részéről is bebocsátást nyernek az ő falaik mögé, azaz a két tudományterület kölcsönösen termékenynek tekintett párbeszédbe kezdhet.” NAGY: „S levelemre ő városunkba jön”..., *i. m.*, 123–124. (kiemelések az eredetiben)

9 A humanista megközelítésről lásd: H. SZILÁGYI: *i. m.*, 6–9.

10 Lásd pl. SZIRÁK Péter: *A szűk az most tágasabb (Kertész Imre: Gályanapló)*, *Kortárs*, 1992/11, 96–100; ERDŐDY Edit: *Kertész Imre: Gályanapló*, *Tiszatáj*, 1993/11, 90–92.

11 A Kertész-művek általános morálfilozófiai olvasatához lásd: BARCSI Tamás: *A kudarc lehetősége. Kertész Imre műveiről erkölcsfilozófiai szempontból*, *Partitúra*, 2018/2, 23–68.

12 Vö. Lon L. FULLER: *Az erkölcs, ami lehetővé teszi a jogot = Joguralom és jogállam*, szerk. TAKÁCS Péter, Osiris, Budapest, 1995, 111–115.

13 Eva Haldimann szavaival: „Minél jobban elmélyülök Kertész írásaiban, annál inkább az a benyomásom, hogy korunk egyik legnagyobb moralistájával és írójával [...] van dolgom”. KERTÉSZ Imre: *Haldimann-levelek*, Magvető, Budapest, 2010, 177. 53. megjegyzés.

megalapozható, és így a *Gályanapló* töredékei is beilleszthetőek a jog és irodalom humanista diskurzusába.

2. Kitekintés: morális képzelet és egyén

A tanulmány tehát a morális képzelet fogalma segítségével – egyfajta gondolkodási és fogalmi keretként – elemez bizonyos Kertész-töredékeket a *Gályanapló*ból, abban a reményben, hogy ezek alapján az erkölcs és jog kapcsolatáról, konfliktusáról is – különös tekintettel a *létező szocializmus* bábszínházára – többet megtudhatunk. A tényleges vizsgálat előtt viszont – legalább a nagyobb ecsetvonások szintjén – meg kell ismerkedni e fogalommal, mely szervesen illeszkedik a brit–amerikai erkölcs-filozófiai hagyományhoz.¹⁴ Kiindulópontként az egyén és az erkölcs viszonyát szükséges értelmezni e hagyomány szemszögéből, majd a morális képzelet fogalmát kell ennek segítségével a tanulmány számára meghatározni.

A XX. század egyik kiemelkedő angol politikai gondolkodója, Michael Oakeshott életművében jelentős szerepet kapott az egyéniség problematikája, különös tekintettel arra, hogy az egyéniség „jelensége” hogyan viszonyulhat egy adott korszak erkölcsi berendezkedéséhez. Oakeshott kiindulópontja történeti, szerinte ugyanis az egyéniség fogalma – ahogy arról ma gondolkodunk – a reneszánsz idején alakult ki, és ezt követően vált az európai erkölcs- és politikai filozófiai gondolkodás alapelemévé. Az egyéniség „születése” a középkori, alapvetően a státuszon és így az egyének közösségén alapuló gondolkodásának átalakulásával párhuzamosan kezdődött meg. Noha nem beszélhetünk történetileg és földrajzilag is egyenes vonalú folyamatról – Oakeshott szerint az egyéniség elismerése inkább hullámokhoz hasonlítható, és sokáig leginkább nyugat-európai városokra korlátozódott –, az a felfogás, hogy az emberi boldogság egyik fő összetevője „a nagyfokú egyéni lét”,¹⁵ az újkorra az európai gondolkodás egészét mélyen áthatotta. Ez a hatás megjelent olyan elvont területeken, mint a metafizika, etika vagy politika, de ugyanígy befolyásolta az olyan mindennapi, „földhözragadtabb” tevékenységeket, mint a kereskedelem vagy az ipar. Úgy tűnik, hogy az autonóm egyén képzete, az „én és a mások” szétválasztása és a „többiekhez” való viszonyulás a XVIII. századra az európai gondolkodás egyik magától értetődő viszonyítási pontjává vált.¹⁶

A modern európai gondolkodás – etikától politikáig – tehát elválaszthatatlan az egyéniség fel- és elismerésétől, azonban Oakeshott azt is jelzi, hogy ez az elismerés nem vezet arra, hogy mindenki egyéniséggé váljék. Mivel egyéniségnek lenni nagyfokú kockázatot és így felelősséget feltételez – a szabadság és az autonómia csak önálló és felelősségteljes döntésekkel váltható valóra, és ezekben mindig benne rejlik a kudarc esélye is –, sokak számára a középkori, státuszalapú és így szilárdnak és

14 Az erkölcsfilozófia hagyományának áttekintéséhez lásd: John RAWLS: *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts–London, England, 2003.

15 Michael OAKESHOTT: *A tömegek és a képviselői demokrácia* = Michael OAKESHOTT: *Politikai racionalizmus*, szerk. MOLNÁR Attila Károly, Új Mandátum, Budapest, 2001, 399.

16 Uo., 398–400. E szétválasztás következményeinek metafizikai értékeléséhez lásd Martin Buber elragadó elemzését. Martin BUBER: *Én és te*, Európa, Budapest, 1994.

kiszámíthatónak ható keretek – például egy faluközösség vagy egy céh – felbomlása nem az egyéni lehetőségek kiteljesedését, hanem a régi bizonyosságok hiányából fakadó szorongás felerősödését jelentette.¹⁷ Emiatt az egyéniségek mellett megjelentek azok, akik a szabadság és az önrendelkezés helyett a külső támaszt és segítséget keresték, és ezzel szembementek e jól érzékelhető szellemi folyamattal: a tömegemberek.¹⁸ Így, e nézőpontból, az európai társadalmak modern története bemutatható az egyéniség és tömegember rejtett rivalizálásaként, melyben különös fontosságot nyernek az egyenlőség és a szolidaritás jelszavai, és az ezekre felépülő, a tömegemberek manipulációjára építő politikai áramlatok, illetve a tömegdemokrácia XX. századi kialakulása.¹⁹

Az egyéniség gondolata tehát megtermékenyítően hatott a modern európai gondolkodásra, mivel sikeresen megalapozott egy – a középkorival összehasonlítva – dikálisan új morál- és politikai filozófiát, és ezen keresztül az európai létforma számos szegmensére döntő hatást gyakorolt, gondoljunk például az egyénközpontú oktatás folyamatos térnyerésére. De ezzel párhuzamosan olyan intellektuális elvárásokat is teremtett, melyeknek a társadalom egy része nem tudott vagy nem akart megfelelni, és így a tömegember is az európai történelem színpadjára lépett. Az egyéniség és a tömegember között zajló küzdelem az európai gondolkodás és politika egyik fontos „frontvonala”, és a küzdelem intenzitása a XX. század során csak tovább erősödött.²⁰

Oakeshott szemében az egyéniség egyik fontos jellemzője, hogy képes lehet akár kritikusan, akár újítoán viszonyulni kora morális és más viszonyaihoz. Ez a fajta különöcség²¹ hozzájárulhat egy társadalom erkölcsi képzeteinek vagy szokásainak megújításához, és így az egyéni deviancia annak ellenére válhat értékessé egy társadalom számára, hogy eltér a bevett formáktól, vagy akár szembemegy azokkal. Bizonyára nem tévedünk nagyot, ha az egyéniség ilyen típusú „működésében” jelentős szerepet tulajdonítunk a morális képzeteknek, ami a fennálló és működő renden túlmutató lehetőségek feltárásában kaphat nagy szerepet. Az Oakeshottal egyébként személyesen is jó kapcsolatot ápoló Gertrude Himmelfarb amerikai történész meggyőzően mutat rá egy Lionell Trillingről írt esszéjében, hogy a morális képzelet nélkülözhetetlen ahhoz, hogy perspektivikusan, a mindennapi helyzetűt elvonatkoztatva tudjunk a fennálló társadalmi és politikai viszonyokról gondolkodni. Himmelfarb értelmezésében a morális képzelet egy olyan gondolkodásmódot jelent, mely erkölcsileg és kulturálisan is érzékeny,²² és célja, hogy olyan lehetőségeket és perspektívákat tárjon fel, melyek nem szükségszerűen következnek egy meggyökeresedett és bejáratódott morális rendszer mindennapi működéséből. A morális képzelet tehát képes elgondolni különféle variációkat és lehetőségeket, és ezzel párhuzamosan nem tagadja a problémák összetettségét és nehézségeit sem. Trilling példájával illusztrálva Him-

17 OAKESHOTT: *i. m.*, 402.

18 *Uo.*, 404.

19 *Uo.*, 405–410.

20 *Uo.*, 411.

21 Vö. Michael OAKESHOTT: *Bábel tornya*, Café Bábel, 1996/3, 94.

22 Gertrude HIMMELFARB: *Lionel Trilling: The Moral Imagination* = Gertrude HIMMELFARB: *The Moral Imagination*, Rowman & Littlefield, Lanham et al., 2012, 273.

melfarb arra is rámutat, hogy a morális képzelet működésében elsődleges szerepet játszik az „irodalom tapasztalata”,²³ amely a sokféleség, az összetettség, illetve a nehézség iránti érzék fejlesztésének egyik fontos pillére.

Összegezve és összekötve Oakeshott és Himmelfarb gondolatmenetét, az oakeshotti értelemben vett egyéniség egyik fontos tulajdonsága a morális képzelet képessége, mivel az egyéniség e morális képzelet segítségével lehet képes a fennálló viszonyok reflektív megközelítésére és kritikájára. Az egyéniség és a morális képzelet elválaszthatatlan, hiszen az egyéniség autonómiaigényen alapuló „bátorsága” nélkül a morális képzelet kritikai látásmódja sem alakulhat ki. Másrészt, egy adott szerző morális képzeletének rekonstrukcióján keresztül, ahogy ezt Himmelfarb teszi Trilling művei kapcsán, láthatóvá válhatnak egy világnézet vagy egy korszak gondolkodásának kérdései, problémái – Trilling az amerikai liberalizmus kiüresedésére reflektált írásaiban Himmelfarb értelmezésében – és az azokhoz kapcsolódó különféle válaszadási lehetőségek. A problémák és válaszaink megfogalmazásának egyik leg-hatékonyabban módja az irodalom, hiszen az általa kínált művészi szabadság sokkal nagyobb teret ad a morális képzelet működésének, mint akár a tudomány világa vagy a politika univerzuma, melyeket következetes értelem- és érdekelvárások uralnak.²⁴

E ponton ezt a gondolatot könnyen össze lehet kapcsolni – szinte adódik – Kertész életművével, különösen a *Gályanapló*val. A szakirodalom több ponton is jelzi, hogy Kertész munkásságában kiemelkedő szerepet játszik az egyén(iség) és az elnyomó, totalitárius rendszer szembekerüléséből származó tapasztalatok feldolgozása. Ezt a legjobban talán a Nobel-díj odaítélésének indoklása fogalmazza meg, mely Kertészre „az egyén sérülékeny tapasztalatának szószólójaként” hivatkozik.²⁵ Azaz, úgy tűnik, érdemes lehet a *Gályanapló* egyes töredékeit a morális képzelet szemszögéből is tanulmányozni. Mivel ez a nézőpont még túlzottan tág, hiszen a *Gályanapló* szinte összes töredéke szólhat a morális képzeletről e perspektívában, tovább kell a kérdésfeltevést szűkíteni. E ponton lép be az elemzésbe a jog és irodalom szemlélete: ez lehetővé teszi, hogy azokkal a töredékekkel foglalkozzunk, melyek a morális tartalom mellett a jog jelenségét is érintik.

3. Töredékek a *Gályanapló*ból: erkölcsről, hatalomról, jogról

A *Gályanapló* Kertész életművének lényeges eleme. Alapvetően a *Sorstalanság* és az azt követő művek írása során készített írói jegyzetek válogatását tartalmazza, és így a fő művek háttérében álló intertextusként is megközelíthető.²⁶ Emellett érdekessé-

²³ *Uo.*, 279.

²⁴ A tudomány szemszögéből lásd: Thomas S. KUHN: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Osiris, Budapest, 2002, a politika irányából pedig lásd: Niccolò MACHIAVELLI: *A fejedelem*, Helikon, Budapest, 2015.

²⁵ Svenska Akademi: *Sajtónyilatkozat*, 2002. október 10. Elérhető: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/press-h.pdf>

²⁶ Ez a helyzet nagyon hasonlít Hajnóczy „teljes” *Elkülöntőjének* az egész életműhöz való viszonyához. Erre kifejezetten Nagy Tamás hívja fel a figyelmet, lásd: NAGY Tamás: *Mínta Dániát ki lehetne szellőztetni. Előszó = Hajnóczy Péter: Jelentések a süllyesztőből*, szerk. NAGY Tamás, Magvető, Budapest, 2013, 10. Továbbá érdemes egy lábjegyzet erejéig megjegyezni, hogy Hajnóczy igen jelentős szerepet

gét tovább fokozza, hogy a jegyzetek nagyon gyakran a világirodalom (pl. Kafka²⁷ és Camus²⁸) vagy a modern filozófiai gondolkodás klasszikaival (pl. Schopenhauer²⁹ és Adorno³⁰) zajló szellemi dialógust rögzítik. E szempontból tehát egyfajta szellemi diskurzustérképként is értelmezhető, mely lehetőséget ad a Kertész érő hatások azonosításához. Végül, nem ritkák azok a kiszólások sem a jegyzetek között, melyek valamilyen módon Kertész olyan napi tapasztalatait ágyazzák be a szövegbe – sok esetben a filozófiai igényű gondolatokkal egy kontextusban –, melyeket az írás³¹ és a kiadás³² mindennapi küzdelmei során szerzett a kádári Magyarországon. Azaz, véleményem szerint, a *Gályanapló* egyszerre lenyomata egy ember – egy egyéniség – szellemi autonómiájáért folytatott küzdelmének egy olyan kor keretei között, mely kifejezetten akadályozni és elbátorítani igyekezett az egyéniség kibontakoztatását a hivatalos, marxista–leninista ideológia nyomásával és az ezeket erősítő intézményi kényszerekkel (pl. az Írószövetség működése, a kiadói döntések szelektivitása stb.³³).

Kertész morális képzelete – hiszen az egyén belső és külső küzdelmeinek pillanatfelvételeit olvashatjuk a kötetben – áthatja a *Gályanaplót*. A jog és irodalom – a jog és erkölcsi kérdések kapcsolatát vizsgáló – humanista hagyománya iránt érdeklődő olvasó szemszögéből pedig a következő részletek lehetnek különösen érdekesek.

3.1. Az állami hatalom elnyomása

A hagyományos nyugati megközelítés szerint a modern állam kialakulása egy olyan történelmi folyamat eredménye az újkorban, melyet a centralizálódó uralkodói hatalom – a szuverenitás hívószava körül kialakult – minőségileg is új hatalomgyakorlási igényei hívtak életre. E folyamat egyik kulcsmozzanata a rendi társadalomban széttöredezett hatalomgyakorlási kompetenciák uralkodói monopolizálása volt, mely lehetővé tette, hogy egy adott állam határain belül csak az arra felhatalmazott állami szerv éljen jogszerűen és ténylegesen is az erőszak és a kényszer különféle eszközeivel. Mindez szorosan összekapcsolódott egy, a korábbinál jelentősen centralizáltabb és hatékonyabb igazgatási rendszer, a bürokrácia megteremtésével és így az állami hivatalnoksereg kialakulásával.³⁴ Az állami kényszer ilyen típusú monopo-

játszott Kertész *Sorstalanság*ának történetében, ugyanis ő hívta fel rá Spiró György figyelmét, aki az első „valódi” tanulmányt írta a kötetéről 1983-ban, és ezzel elindította a „Kertész-recepció” történetét. SPIRÓ György: *Néhány Kertész-paradoxon*, Mozgó Világ, 2016/7–8, 95. A Hajnóczy–Kertész „kapcsolatról” lásd: LUDMÁN Katalin: *A hagyaték szerepe Hajnóczy Péter életművének befogadástörténetében = Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet. Tanulmányok*, szerk. RADNAI Dániel Szabolcs, RÉTFALVI P. Zsófia, SZOLNOKI Anna, Verso könyv, Pécs, 2021, 205–207.

27 KERTÉSZ Imre: *Gályanapló*, Magvető, Budapest, 1992, 43–44.

28 Pl. *uo.*, 62–63.

29 Pl. *uo.*, 24.

30 Pl. *uo.*, 29–31.

31 Pl. *uo.*, 20.

32 Pl. *uo.*, 197–198.

33 Hasonló küzdelem figyelhető meg Hajnóczy életének utolsó éveiben, amikor *Az elkülönítő* új kiadását próbálja meg elérni Kardos Györgynél. Lásd: HAJNÓCZY Péter: *Levél Kardos Györgynek = Hajnóczy Péter: Jelentések a süllyesztőből*, szerk. NAGY Tamás, Magvető, Budapest, 2013, 297–298. Az írók lehetőségeiről a szocialista berendezkedés keretei között lásd Vitalij Sentalinszkij úttörő munkáját: Vitalij SENTALINSZKIJ: *A feltámadott szó. A KGB irodalmi archívuma*, Nagyvilág, Budapest, 2000.

34 Lásd: Max WEBER: *A racionális állam. Államszociológiai töredék = Államtan*, szerk. TAKÁCS Péter,

lizálása és az intézményrendszer hatékonyabbá válása megteremtette a közhatalom gyakorlásának egy új formáját, mely egyesítette magában – Oakeshott értelmezése szerint – a hatalmat (*potestas*) és a hatalom gyakorlásának képességét (*potentia*),³⁵ és így az emberiség történetében a közhatalom-gyakorlás egyik leghatékonyabb „eszközévé” vált.

Nem véletlen, hogy a modern állam kialakulásával párhuzamosan erősödik meg az a klasszikus liberális diskurzus – többek között Montesquieu és Humboldt inspirációjára –, mely ennek az egyre erősödő hatalomnak a lehetséges korlátaira és legitimitációjára kérdezett rá.³⁶ A hatalommegosztás elmélete, az emberi jogok szerepe, a jogállamiság rendszere, a demokratikus elemek kiterjesztése vagy az alkotmányosság követelményeinek hangsúlyozása mind-mind a modern állam hatalomkoncentrációjának „megszelídítésére” tett szellemi és gyakorlati erőfeszítésként is értelmezhető, és noha ezek jelentősen hozzájárultak a kialakuló állami hatalom korlátozásához és kontrolljához, az nem állítható, hogy a XIX. század erre fogékony gondolkodóiból elmúlt volna az a szorongás, mellyel a mind hatékonyabbá váló állami és igazgatási hatalom fejlődését követték.³⁷ Az állam, noha a XX. században az alkotmányosság és nemzetközi jog követelményei számos ponton érdemi korlátok közé kényszerítették hatalmi működését,³⁸ mégiscsak a személytelen rend rendszerre maradt, mely bürokratikus eszközei segítségével széles körű diszkrécióval rendelkezett az egyéni sorsok felett. Amennyiben pedig egy olyan eszme hatotta át a működését – a nemzetiszocializmus vagy a marxizmus-leninizmus –, mely kifejezett feladatának tartotta a társadalom egyes rétegeivel szembeni napi küzdelmet, akkor pedig a benne rejlő elnyomó potenciál kifejezetten – nem csak *kafkaian* ködösen – meg is nyilvánult, és emberi életek sokaságán gázolt át.

Különösen erős kontúrokkal jelent meg az állami túlhatalom és elnyomás problematikája a szocializmus rendszerében, mely az államra a társadalom átformálása egyik fontos eszközeként tekintett, és napi szintű küzdelmet folytatott a rendszer „ellenségeivel”. A következő két részlet azt mutatja, hogy Kertész pontosan érzékelt-e ezt a helyzetet, és nem habozott azt morális képzelete koordináta-rendszeréből kiindulva értékelni.

Szeptember 17.

„Az államok büntettei. [...] Az emberre rároskadt az állam, amelyet eddig megtartott a vállán és agyonnyomja. Ki bírhatja e szörnyű terheket? Látni-e még emberi arcot a görnyedők között? Vagy ez már csak az államok rácsos börtönablakain kitekintők elbarmult, vacsoraváráo arca? Éjszakára bezárják őket, napközben építik saját börtöneiket. Fegyőreik a szolgálják, és ők szolgálják fegyőreiket.”³⁹

„Konklúzió: A kastély a közmegegyezéses szolgaság vilásképe [...]. Ezt minden kelet-

Szent István Társulat, Budapest, 2003, 38–70.

35 Michael OAKESHOTT: *Lectures in the History of Political Thought*, Imprint, Exeter, 2006, 359–372.

36 Vö. *uo.*, 453–468. és 483–497.

37 Lásd részletesen: PÉTERI Zoltán: *Jogállamiság és alkotmány: eszmetörténeti kérdések*, Állam- és jogtudomány, 1994/3–4, 213–268.

38 Neil MACCORMICK: *A szuverenitásról és a posztsoverénitátsról*, *Fundamentum*, 2003/2, 5–13.

39 KERTÉSZ: *i. m.* 58.

*európai pontosan tudja, és rémülten hallgat róla, rémülten makogja a Nyugat után (ahol a regényt nem értik), hogy A kastély valamiféle transzcendens izé, miközben féldjultan látják, hogy a kelet-európai élet pontos láttelele, a közmegegyezézés szolgáltság vilásképe.*⁴⁰

Kertész az állami elnyomás jelenségét erős metaforikus nyelvezettel írja le, és ezzel teszi lehetővé, hogy a morális helytelenítés már magával az expozícióval összeolvadjon, és így ne hagyjon kétséget az olvasó számára. „Rároskadt”, „szörnyű terhek”, „az államok rácsos börtönablakai”, „a közmegegyezézés szolgáltság vilásképe” – mind-mind olyan kifejezések, melyek e helyzet – a túlcsonduló állami hatalom léte – emberi egyéniséget alámosó és elnyomó természetét dramatizálják, és ezzel a morális képzelet felkiáltásait is képesek közvetíteni. Nem kellene így lennie, az állam működhetne jogállami és demokratikus sztenderdek szerint is, de a hetvenes és a nyolcvanas évek Magyarországá nem ilyen hely, itt a hatalom kíméletlen nyomás alá helyezi az egyéniséget, még ha az fel is ismeri annak valódi természetét.

A morális probléma exponálása és dramatizálása mellett Kertész sajátos kontextusba is helyezi az állami elnyomás kérdését Kafka *A kastély*ának megemlítésével és interpretálásával. Ennek segítségével gondolatai szellemtörténeti távlatot is nyernek, hiszen Kafka művészetének egyik fontos mozzanata volt az egyén személytelen hatalommal szembeni szorongásának tematizálása, és ezzel beilleszthetővé válik Kertész felismerése a szorongásközpontú késő monarchikus irodalmi hagyományba,⁴¹ annak megkésétt folytatásaként. Kertész, noha a *Gályanapló*nál magányosabb művet nem könnyű elképzelni, még sincs egyedül a szó szellemtörténeti értelmében, hiszen Kafkán keresztül az osztrák szecessziós hagyománnyal folytat – halk és finom, de mégis határozott – párbeszédet.⁴² Másrészt, a szellemi rokonság perspektívája mellett *A kastély* megidézése lehetővé teszi a földrajzi perspektíva kitágítását is, hiszen Kertész megjegyzései nem csak valamiféle egyedi magyar tapasztalatra utalnak, hanem – mutat rá Kertész – „a kelet-európai élet pontos láttelele” áll előttünk, amikor az állami túlhatalom által teremtett és már a szocializmus időszaka előtt formát öltő „közmegegyezézés szolgáltságot” helytelenítjük.

A hatalom tehát – valódi és metaforikus – börtönbe és szolgáltságba kényszeríti a kádári Magyarország polgárainak egy részét, és ezt a tapasztalatot fogalmazza meg Kertész rendkívül sűrű és értéktelített nyelven. E részletek nemcsak a tapasztalat egyszerű közlései, hanem ezeken keresztül Kertész morális képzelete is szól az olvasóhoz, és átélhetővé teszi e helyzet végtelen reménytelenségét, kiúttalanságát. Megfogalmazza azt az általános élményt, melyet a legtöbben csak átéltek, de képtelenek voltak megfogalmazni.⁴³

40 Uo., 67.

41 Vö. HANÁK Péter: *A Kert és a Műhely*, Gondolat, Budapest, 1988, 130–173.

42 Vö. Hermann BROCH: *Hofmannsthal és kora. Szecesszió vagy értékvesztés?*, Helikon, Budapest, 1988.

43 Vö. KERTÉSZ Imre: *A boldogtalan 20. század* = KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető, Budapest, 2001, 11–44.

3.2. A morális cselekvés korlátai az elnyomó hatalommal szemben

A politika- és jogelmélet egyik alapvető – és egyben időtlen, gondoljunk csak Arisztotelész kategóriáira a helyes és a helytelen kormányzatokról, vagy a *monarchomachok* középkori hagyományára – kérdése, hogy mit és hogyan cselekedhetünk az elnyomó hatalommal szemben. Különösen izgalmassá teszi mindezt, hogy e kérdés nem tisztán elméleti probléma, hiszen az elnyomás minden esetben egyedi történelmi jelenség, és így a korszak mindennapi életének pillanataira is hatással van. Az adott korszak individuumai tehát sosem függetleníthetik magukat teljesen az őket körülvevő viszonyoktól, mindennapjaikban velük él a zsarnokság, és ezért valamilyen módon meg kell határozniuk egyéni helyzetüket.⁴⁴ Kertész több írásának is lényeges vonása, hogy képes egymással összekapcsolva feltenni a tisztán elméleti – hiszen az elnyomás megértéséhez nélkülözhetetlen valamiféle absztrakció, mely általánosságban feltárja annak okait – és a végtelenül személyes – valahogy meg kell határozni, hogy „nekem, személyesen” mi közöm ehhez a helyzethez, mi következik mindebből az egyéni sorsomban – kérdéseket. Erről nemcsak fő műve – a *Sorstalanság* – vall, hanem a *Gályanapló* jegyzetei is bőszégesen – és gyakran felkavaróan – tanúskodnak.

Az alapvető kérdés az elnyomás/zsarnokság kapcsán viszonylag könnyen megfogalmazható: mikor dönthet úgy a polgár, hogy szembeszáll egy adott politikai berendezkedéssel vagy egy őt sértő egyedi döntéssel?⁴⁵ Elméletben ez a polgári engedetlenség klasszikus problémaköre, melyet döntően az alkotmányos demokráciák premisszáiból kiindulva fejtegetnek a teoretikusok, és többemeles kritériumrendszerekkel próbálnak meg pro és kontra igazolni.⁴⁶ Könnyen megérthető azonban, hogy a kádári Magyarország esetében ezek az érvek nem alkalmazhatóak, hiszen nyilvánvalóan hiányoznak az alkotmányos demokráciák alapelvei és -intézményei, és így az (elnyomó) hatalommal szembeni viszony megfogalmazása is eltérő stratégiát kíván meg. Ez pedig lehet, hogy az adott esetben nem olyan cizellált vagy kifinomult, mint a politikai filozófia – *tiszta á la* Kelsen – érvrendszere, hanem nagyon is konkrét, mivel valóságos és egzisztenciális kérdésekre kell valamiféle választ adnia.

Fontos tapasztalat a modern történelemből, hogy egy alapvetően elnyomó renddel szemben csakis magát a rendszert megváltoztatni akaró lázadás lehet a morálisan megalapozott válasz, amennyiben azt valaki nem tudja vagy nem akarja elfogadni. Nagy kérdés azonban, hogy mi az egyén szerepe ebben a lázadásban, milyen eszközei lehetnek az elnyomó renddel való szembeszállásra.

„[...] Ebben a tekintetben Orwell tisztánlátóbb, mint Camus. Nem igaz – legalábbis ma nem igaz – a régi mítosz, miszerint a gyilkos a lázadó. Szerintem ma inkább lá-

44 Ezt a tapasztalatot ragadja meg kiválóan Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse.

45 E ponton felismerhetjük a jog és irodalom egyik izgalmas kérdéskörét, az ún. „Kohlhaas-motívumot”. Lásd TÓTH Katinka: *A szocialista törvényesség „aranymérlegén”*. *Költői igazságszolgáltatás az 1970-es évek német és magyar nyelvű Kohlhaas-parafrázisaiban = Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*, szerk. FEKETE Balázs, MOLNÁR András, TK JTI, Budapest, 2020, 247–272.

46 Kiindulópontként lásd: HUORANSZKI Ferenc: *Politikai kötelezettség és polgári engedetlenség = HUORANSZKI Ferenc: Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok*, Osiris, Budapest, 1999, 150–159.

*zadó, aki gyilkosság nélkül él, mint aki gyilkol: épp ez a kor sajátossága. – Egyébiránt nehéz dönteni: minden teoretikus motiváció konstrukció csupán. Nekem mindenesetre a kímélet lázadása tűnik a valóban korszerű lázadásnak.*⁴⁷

A korszak Nyugat-Európájára jelentős hatást gyakorló egzisztencialista gondolkodás camus-i irányát, a *Lázadó ember*⁴⁸ érvelését részben helytelenítve, bár a „láznak, tehát vagyok” maximát nem elvetve, Kertész a kímélet lázadását hirdeti a rendszerrel szemben. Azaz hitet tesz amellett, hogy egy, a fizikai elnyomás és erőszak eszközeivel sem fukarkodó politikai berendezkedést nem lehet erőszakkal és annak legabszolútabb formájával, a gyilkossággal megdönteni. Az erőszak elvetése, az azon alapuló eszközök megtagadása tehát Kertész szerint már önmagában is lázadás a hetvenes évek Magyarországon, noha ez a döntés egyben magával vonja a lázadás sikertelenségét is. Ezen a ponton azonban Kertész szerint a humanista megalapozottságú morális állásfoglalás – döntően nem-cselekvés, a gyilkosság elvetése – mégis lényegesebb, mint a tevékenység pillanatnyi eredménye. A paradoxon tehát adott, a Kertész szerint morálisan igazolható politikai cselekvés – a kímélet lázadása – minden morális tartalma ellenére sem vezethet az elnyomó rendszer megdöntéséhez. Vagy a morális tartásunkat őrizzük meg, vagy erőszakkal szállunk szembe a rendszerrel, és ez kikezdi morális integritásunkat, ami pedig lehetetlenné teszi a valódi, egzisztenciális lázadást...

Az elnyomó rendszerrel szembeni cselekvéshez sokat meríthetünk az igazság eszméjéből, mely a politikai gondolkodás születése óta fontos kritérium egy politikai berendezkedés természetének megítélésénél. Különösen azért, mert az igazság, illetve annak érényformája, az igazságosság, szorosan összekapcsolódik a joggal, amit a modern elnyomó rendszerek szívesen használnak fel saját céljaik eléréséhez. Nem meglepő ezért, hogy a második világháború utáni jogelméleti reflexió egyik kulcskérdésévé válhatott, hogy mi volt a jog szerepe a holokauszt korábban sosem látott embertelenségében, és mindez hogyan viszonyulhatott a joghoz társított, klasszikusnak tekintett értékekhez.

Gustav Radbruch német jogtudós meggyőzően – noha kortársa, Herbert Hart szerint vitathatóan⁴⁹ – érvelt amellett, hogy a jog nem nélkülözheti a kapcsolatot az igazsággal, pontosabban az igazság magjával, melyet ő a formális egyenlőségben, és így a megkülönböztetés tilalmában határozott meg.⁵⁰ Ha a jog egy rendelkezése elszákad az igazságosság alapvető követelményétől – mert például embereket különböztet meg pusztán származásuk miatt, vagy aránytalanul súlyos büntetéseket ír elő csekély súlyú cselekményekre –, akkor Radbruch szerint helyesebb ezeket nem-jogi jellegűnek, az ő szavaival: törvényes jogtalanságnak tekinteni. Ez a helyzet pedig komolyan el kell hogy gondolkoztassa mindazokat, akik e törvény betűjét hivatottak betartani,

47 KERTÉSZ: *Gályanapló... i. m.*, 63.

48 ALBERT CAMUS: *A lázadó ember*, Nagyvilág, Budapest, 1999.

49 RADBRUCH megközelítésének kritikáját lásd HERBERT L. A. HART: *Positivism and the Separation of Law and Morals*, Harvard Law Review, 1958/4, 615–621.

50 Lásd: GUSTAV RADBRUCH: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog = Jog és filozófia*, szerk. VARGA Csaba, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 229–238; GUSTAV RADBRUCH: *Öt perc jogfilozófia = Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, szerk. SZABÓ Miklós, Bíbor, Miskolc, 2004, 154–155.

hogy vajon kötelező-e számukra egy ilyen, valójában jogtalanságot előíró szabály. Radbruch válasza ebben a kérdésben egyértelmű, ezeket a szabályokat a jogászoknak nem kell követnie a jogalkalmazás során, de az már más kérdés, hogy ez a diktatúra mindennapi valóságában hogyan valósulhat meg, megvalósulhat-e egyáltalán.

A *Gályanapló* több bejegyzéséből is érződik, hogy Kertész pontosan fel tudja mérni az „igazság tétjét” az őt körülvevő viszonyok megítélésénél. Az igazság eszméje az egyéni cselekvés iránytűjévé válhat, mely segíthet az elnyomó rendszerhez való személyes viszony kialakításában. Még ha filozófiai értelemben az igazság több jelentéssel is felruházható a jog vonatkozásában,⁵¹ és az igazságosság erényének működése is összetett probléma,⁵² a rendszer mindennapi viszonyait ismerve könnyen belátható, hogy számos ponton áthatja azt az igazságtalanság.⁵³ A döntő kérdés azonban az, hogy ennek az absztrakt – az engem körülvevő társadalmi-politikai berendezkedés számos ponton igazságtalan – felismerésnek mi a következménye az egyéni morális állásfoglalás számára. Kertész válasza ismét radikális, és kiválóan láttatja az elnyomó hatalommal szembeni, az igazság gondolatától ösztönzött egyéni cselekvés morális paradoxonát.

„Mi az igazság? Milyen egyszerű is a válasz. Az igazság az, ami fölemészt.”⁵⁴

Ha komolyan vesszük az igazságot és az igazságosság követelményét, akkor a rendszer természetét ismerve be kell látnunk, hogy a minket körülvevő világ nem felel meg ezeknek a követelményeknek. Ennek a következménye pedig vagy határozott egyéni cselekvés lehet, melyet a hatalom szinte biztosan elfojt, vagy pedig a cselekvés hiányából fakadó önmeghasonlás – hiszen tudjuk, hogy milyen „a világ”. E két alternatívában pedig közös, hogy mindkettő komoly veszélybe sodorja az egyéni egzisztenciát, vagy kívülről, vagy belülről „fölemészti” azt. Kertész tehát – az igazságtalanságot elszenvető egyén szemszögéből – egyértelmű választ ad Radbruch felvetésére, rámutatva arra, hogy az igazság „akarása” az egyéni létezés végét is jelentheti egy ilyen rendszerben.

Ki vagyunk tehát szellemi értelemben is szolgáltatta korunknak, sejteti Kertész, hiszen sem a lázadás, sem az igazság gondolata nem képes valamiféle reményt vagy legalábbis védelmet kínálni a minket körülvevő viszonyokkal szemben. Sőt, ezek valójában mind az egyén bukásának irányába mutatnak, hiszen a morális integritás elvesztése vagy fölemészítése egyenértékűnek tűnik az egyéni bukással. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a lehetőségeket még végiggondolni is kihívás, a korszak ugyanis a gondolkodás személyességétől törekszik megfosztani azokat, akiket egyáltalán érdekelnek ezek a kérdések, és ez újra az elnyomó berendezkedést erősíti. Kertész szavaival:

51 Lásd: Chaïm PERELMAN: *Cinq leçons sur la justice* = Chaïm PERELMAN: *Droit, morale et philosophie*, LGDJ, Paris, 1976, 15–66.

52 Lásd: André COMTE-SPONVILLE: *Kis könyv a nagy erényekről*, Osiris, Budapest, 2001, 77–107.

53 Ehhez kiváló esettanulmány Hajnóczy *Az elkülönítője*, lásd: *Hajnóczy Péter: Jelentések a sülyesztőből*, szerk. NAGY Tamás, Magvető, Budapest, 2013.

54 KERTÉSZ: *Gályanapló... i. m.*, 71.

„A kor értelmiségi betegsége az objektivizmus, valamiféle álobjektivitás, óvatosan mérlegelő egyensúlyozás, amiből lassan minden személyes kivész, és átadja helyét ama latolgató skizofréniának, mely lényege szerint a kiszorított szubjektivitás helyén berendezkedő külső totalitás.”⁵⁵

A morális tartással rendelkező egyén meglehetősen nehéz helyzetben van az elnyomó hatalommal szemben, és ezt a *zeitgeist* is tovább rontja. A lázadás sosem válhat valódi lázadássá, a kíméletnek csak az egyén számára lehet valódi jelentősége, eszményeink – mint az igazságosság – pedig csak felemésztenek minket, vagy azért, mert cselekvésre sarkallnak, vagy azért, mert meghasonlás felé vezetnek. De legalább az egyéni elgondolás és cselekvés össze nem egyeztetetőségének felismerése és ennek a helyzetnek az egyéni létezésre gyakorolt romboló hatásának tudatosítása megmaradt a számunkra, vagyis azt tisztán láthatjuk, hogy a helyzet morálisan nem elfogadható. Ennek tudatosulása pedig magában rejti azt, hogy képesek vagyunk morális kategóriákban gondolkodni a minket körülvevő világról, tehát még mindig maradtak értékeink.

3.3. A jog lehetséges szerepe az emberi létezésben

Mindezek fényében úgy tűnik, hogy a kertészi morális alkatból a jog elutasítása fakadhat, hiszen az csak a hatalmat szolgálja, és ezért igazságtalan. Egy eszköz a hatalom kezében, semmi több. Azonban Kertész mégsem ezt az utat választja, nem veti el a jogot általában, mivel olyan rendező képességet tulajdonít neki, mely képes lehet az általa megélt mindennapok valóságával szemben alternatívát teremteni. Rendkívül beszédes az a megjegyzése, mely már-már ciorani képiséggel és túlzással⁵⁶ állítja szembe a jog világát a jognélküliség zsarnokságával:

„A jogok hideg világa. Vagy egy paternális, melegszívű rémuralom.”⁵⁷

A jogok világa hideg Kertész szerint, feltételezhetően e hidegség a modern joghoz⁵⁸ társított kiszámíthatóság, absztrakció és semlegességre törekvés metaforikus átlényegítése, és e metaforával Kertész a modern jogban rejlő elidegenítő potenciálra is rámutat.⁵⁹ Az ezzel szembeállítható alternatíva sem szívderítő, hiszen az lehet, hogy ugyan melegszívű és atyai természetű, azaz kerüli a semlegességet és idegennek sem tekinthető, de pontosan emiatt igen könnyen zsarnoksággá válhat, mivel a premodern és modern történelmi tapasztalatok szerint e melegség és atyáskodás csak a „hideg jog” korlátainak elvetésével valósulhat meg igazán.⁶⁰ A modern jog ál-

55 Uo., 97.

56 Vö. Nicolae TURCAN: *Túlzás: változatok egy fogalomra*, Nagyvilág, 2012/6, 524–527.

57 KERTÉSZ: *Gályanapló... i. m.*, 62.

58 Max WEBER: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2.*, KJK, Budapest, 1995, 183–197.

59 Vö. Marc HERTOIGH: *Nobody's Law: Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*, Palgrave Macmillan, London, 2018.

60 Vö. E. M. CIORAN: *A zsarnokok iskolájában* = E. M. CIORAN: *Történelem és utópia*, Nagyvilág, Bu-

tal teremtett – egyáltalán nem tökéletes – berendezkedéseknek tehát valóban léteznek alternatívái, de azok minőségileg térnek el attól, és nem biztos, hogy azok végül nem olyan helyzetekhez vezetnek, melyek rémuralommá válnak. Tehát Kertész azt sugallja, választani kell, és noha mindkettő alternatívának lehetnek komolyabb hátrányai, azt is figyelembe kell venni, hogy a jog „világát” képes teremteni, míg a vele szembeállított melegség és atyai gondoskodás rémuralomhoz vezethet.

Végső soron a jog „világát” Kertész a polgári létezéssel köti össze, és e ponton Márai Sándor alakját⁶¹ idézi fel.

„Még a polgári író problematikájához. A jogszerűség kérdése, a jogrend posztulálása mint ami a polgár, s így írójának is sajátja. De a század igazságának körébe úgy jut el az író, ha belátja, hogy meg lehet őt ölni, s ez nem is valami rendkívüli esemény. Kafka az Átváltozásban és A perben meggyilkoltatja magát az elsöben féregként, a másodikban tisztos hivatalnokként.”⁶²

A jogszerűség és a jogrend előzetes feltételezése a polgár sajátja, ami döntően az egyéni létezés alapvető jogi védettséget – jogvédelem – jelenti, azonban – exponálja Kertész – ez a XX. század igazságától már nagyon eltér. A XX. század a jogi keretektől megfosztott egzisztenciális kérdések korszaka, és ezzel a kor íróinak is szembe kell néznie. Erre a szembenézésre pedig jó példa – a Kertész által egyébként is gyakran hivatkozott – Franz Kafka életműve, mely számot vet azzal, hogy az írói létezéssel a legkomolyabb egzisztenciális kihívások járnak együtt. Meg kell még jegyezni, hogy a Perben Jozef K. halálához vezető út egyértelműen egy olyan „jogi világ” előterében helyezkedik el, mely nélkülözi a modern jog klasszikus, az egyén jogvédelmére vonatkozó alapelveit, és így kérdéses, hogy egyáltalán „polgári” jogrendszernek tarthatjuk-e.⁶³ Így Kafka látásmódja a kertészi felismerés előképének is tekinthető.

4. Morális képzelet és jogkritika

Az előbbieken alapján rekonstruálhatóak Kertész morális képzeletének jogra vonatkozó meglátásai. Ezek semmi esetre sem koherensek, azonban mind az állami elnyomáshoz és a sérülékeny egzisztenciájú egyén cselekvésének korlátozottságához kapcsolódnak, és a két utóbbi jelenség által teremtett feszültségmezőben értelmezhetőek. A jog egyszerre lehet az állami túlhatalom leghatékonyabb eszköze, vagy válhat a polgári lét legalapvetőbb keretévé. A modern jog sem tökéletes – *hideg* –, de mégiscsak egy letűnt – *polgári* – világ és világvélemény alapfeltétele volt egykor. Egy következtetés biztosan levonható, a *hideg* és polgári jog eltűnésével az egyéni egzisz-

dapest, 2005, 61.

61 A Kertész és Márai közötti szellemi „kapcsolatról” lásd: FRIED István: *Márai Sándor és Kertész Imre „munka”-naplói – mint emlékiratok*, Műhely, 2006/4, 66–68; BARCSI Tamás, NÉMETH Ákos: *Oswald Spengler hatása Márai Sándor és Kertész Imre civilizációértelmezésére*, Tanulmányok, 2019/1, 79–97.

62 KERTÉSZ: *Gályanapló... i. m.*, 144–145.

63 A per kapcsán a magyar szakirodalomból lásd: NAGY Tamás: *Josef K. nyomában*, Attraktor, Mária-besnyő-Gödöllő, 2010, 85–121.

tencia létfeltételei tovább gyöngültek, és az egyén még kiszolgáltatottabbá vált a régi helyén berendezkedő „új világ” állami elnyomásával szemben.

Mint látható, a morális képzelet fogalmának bevonása az írók joghoz kapcsolódó gondolatainak elemzésébe teljesen új perspektívákat kínál a kutatómunka számára. Egyben a kutatás végső határait is jól rámutat, hiszen a morális képzeletre alapozva nem juthatunk absztrakt és általánosítható következtetésekre, hanem annak segítségével az egyéni élettapasztalatokból kialakuló lelki alkaton „szűrhetjük át” a jog absztrakcióra igencsak hajlamos jelenségét. Így a morális képzelet fogalmát alkalmazó elemzés képes lehet a jog jelenségének humanizált és egzisztencialista olvasatát feltárni, melyben a személyes lét kérdései összeolvadnak a jog „jogiságával”, és az egyéni egzisztencia irányából mutatják fel a jog jelenségét. Azaz a morális képzelet a jog megértését a személyesség irányába mozdíthatja el, és így megmutathatja, hogy valakinek, egy adott korszak feltételei között, egy adott lelki alkaton keresztül szemlélve, mit jelenthet személyesen a jog. Kertész tisztán látja és érzékelteti a melegszívű rémuralom létét, és arra is rámutat, hogy letűnt már az a világ, ahol a jogszerűség még kérdés volt. Számára a jog tehát egyszerre eszköz az egzisztenciát fenyegető hatalom kezében, és egyszerre ábrándkép egy eltűnt világból.

Kertész morális képzelete egyértelműen a szocializmus jogával és a mögötte álló állami-politikai berendezkedéssel szemben foglal markánsan állást, még akkor is, ha a lázadás a gyakorlatban morálisan és az igazság eszméjére alapozva is lehetetlen. A *Gályanapló* azt mutatja metsző élességgel, hogy a „gályarab” pontosan érzi, hogy mennyire kiszolgáltatott a politikai berendezkedéssel szemben, és még az igazság és a jog sem védheti meg. Ugyanakkor nincsenek illúziói a modern jog kapcsán sem, hiszen az „hideg világ”, de mindezek ellenére legalább alapot ad a polgári létezéshez – *á lá* Márai –, míg az általa 1989-ig megélt rendszer kifejezetten tagadja mindezt. Kertész töredékes és inkohereus jogképe a morális képzelettel még mindig rendelkező individuum segélykiáltása, mivel a kritika és az ellenállás szinte kivétel nélkül az egyéni egzisztencia bukásához vezet egy, a jog hidegségét nélkülöző „melegszívű rémuralomban” – mint amilyen a kádári világunk is volt.

A nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való joga – az *Ádám és mások kontra Románia* ügy tanulságai

1. Bevezető gondolatok

Varga Attila alkotmánybíró úr 2019-ben az *Acta Humana* folyóiratban megjelent, *A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesülése a román alkotmánybírósági esetgyakorlatban* című írásában nagy részletességgel ismertette a román Alkotmánybíróság nem túl terjedelmes kisebbségvédelmi tárgyú megállapításait.¹ A tanulmány megjelenését követő bő egy évvel később, 2020. október 13-án az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) egy, a romániai magyar kisebbség anyanyelvi oktatáshoz való jogával kapcsolatos nagy jelentőségű ügyben, az *Ádám és mások kontra Románia* ügyben² hozott döntést. Jelen tanulmány, tisztelegsképpen Varga Attila Alkotmánybíró Úr munkássága előtt, az EJEB döntését Varga Attila alkotmánybíró úr tanulmányának megállapításaiból kiindulva vizsgálja.

2. A kiindulópont – a román Alkotmánybíróság szerepe a magyar kisebbség védelmében

Varga Attila a román alkotmány nemzeti kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseit elemezve különbséget tesz a nemzeti kisebbségekre közvetlenül és közvetett formában vonatkozó rendelkezések között.³ Ezen rendelkezések közül (jelen tanulmány, illetőleg az *Ádám és mások* ügy tárgyára tekintettel) a román Alkotmány 32. cikk (3) bekezdése érdemel külön említést, mely elismeri az anyanyelvi oktatáshoz való jogot.⁴ A kilenc tagból álló román alkotmánybíróságnak van ugyan lehetősége arra, hogy a román jog valamely szabályának alkotmányosságát vizsgálja, ám erre (szemben a magyar Alkotmánybíróság hatásköreivel) nem egy-egy peres eljárás

1 VARGA Attila: *A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesülése a román alkotmánybírósági esetgyakorlatban*, *Acta Humana*, 2019/3, 87–118.

2 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, Nos. 81114/17, 49716/18, 50913/18, 52370/18, 54444/18, 54475/18, 2020. október 13-i ítélet.

3 Táblázatos formában, áttekintő jelleggel lásd: VARGA: i. m. 91.

4 Románia Alkotmánya nem hivatalos magyar fordítása szerint „Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen a nyelven oktathassák őket; e jogok gyakorlásának a módjait törvénnyel állapítják meg.” Forrás: http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltések/Romania_alkotmánya_HU.pdf (letöltés ideje: 2023. május 21.), 7.

rás lezárultát követően, vagy adott esetben perindítás nélkül, közvetlen alkotmányjogi panaszban, hanem csak egy-egy folyamatban lévő eljárásban alkotmányossági kifogás formájában kerülhet sor.⁵ A különbség a magyar Alkotmánybírósághoz képest az EJEB eljárása szempontjából is jelentős. A magyar alkotmányjogi panasz intézménye ugyanis az EJEB irányadó gyakorlata alapján olyan érdemi (hatékony) jogorvoslatnak tekinthető, melynek kimerítése a strasbourgi bírósághoz fordulást megelőzően kötelező.⁶ Mindez egyben azt is jelenti, hogy a magyar Alkotmánybíróság az esetek jelentős részében szükségszerűen egyfajta „előszűrő” szerepet tölt be az EJEB eljárását megelőzően, még akkor is, ha a magyar jog valamely szabályával szemben a bírósághoz fordulás joga nem áll a sérelmet szenvedett fél rendelkezésére.⁷ Ezzel szemben a román jog alapján, ha valamely ügyben nem lehetséges a peres eljárás megindítása, az szükségképpen azt is jelenti, hogy „alkotmányossági kifogás” előterjesztésére sem kerülhet sor. Ily módon az EJEB eljárásjogi vizsgálati mércéje alapvetően eltér Magyarországra és Románia esetében: egy Magyarországgal szembeni panasz esetén az EJEB-nek jellemzően azt kell értékelnie, hogy ha a kérelmező nem fordult az Alkotmánybírósághoz, akkor ezt milyen kivételes indokkal tudja igazolni, míg Románia esetében az EJEB-nek már azt is vizsgálnia kell, hogy egy-egy ügyben valóban nem lett volna-e lehetőség a román jog szerinti perindításra. A kérdésnek, miként azt a későbbiekben látni fogjuk, az *Ádám és mások* ügy megítélése szempontjából is van jelentősége.

Miként azt Varga Attila is bemutatja a tanulmányában, a román Alkotmánybíróságnak már több, a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásával kapcsolatos döntése is született az elmúlt évtizedekben. Az 1995. évi 72. számú döntésben⁸ a román Alkotmánybíróságnak előzetes normakontroll-eljárásban kellett vizsgálnia a román oktatási törvény azon rendelkezését, mely lehetővé tette (még ha csak szűk körben is) az anyanyelven történő oktatást. A törvény egyik szimbolikus (és éppen ezért erősen támadott) rendelkezése azt írta elő, hogy az elemi iskolában (1–4. osztályban) a nemzeti kisebbségek számára a román nyelv és irodalom oktatása speciális programok és tankönyvek szerint történjen. Az eljárás érdekessége, hogy a kérdéses rendelkezéseket az indítványozók egy része a nemzeti kisebbségek oldaláról elégtelennek, másik része pedig a román nemzetállam egységének védelme érdekében túlzottnak tartotta. A román Alkotmánybíróság végül a törvényt Románia alkotmányával összhangban állónak ítélte.

Jelen tanulmány tárgya (és az *Ádám és mások kontra Románia* ügy megítélése) szempontjából a román Alkotmánybíróság 1999. évi 114. számú döntése bír igazi

5 VARGA: i. m., 94.

6 Péter PACZOLAY: *The ECtHR on Constitutional Complaint as Effective Remedy in the Hungarian Legal Order*. Hungarian Yearbook of International Law and European Law, Vol. 8 (2020), 157–168. ECtHR, *Mendrei v. Hungary* (dec.), No. 54927/15, 2018. június 19-i határozat; ECtHR, *Szalontay v. Hungary* (dec.), No. 71327/13, 2019. március 12-i határozat.

7 Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 26. § (2) bekezdése szerinti közvetlen alkotmányjogi panasz benyújtására éppen akkor kerülhet sor, ha a jogsértés alapján a bírói út igénybevétele nem biztosított.

8 Constitutional Court Decision No. 72 of 1995 concerning the constitutionality of certain provisions of Law No. 84/1995 on education.

jelentőséggel.⁹ Az ügyben a román Alkotmánybíróságnak azt a román sürgősségi kormányrendeletet kellett vizsgálnia, mely kérelemre lehetővé tette az állami egyetemeken a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatást (a román nyelvű szakterminológia elsajátításának biztosításával), továbbá lehetővé tette a multikulturális felsőoktatási intézmények létrehozatalát, sőt, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek saját magán felsőoktatási intézményeket is létesíthettek. Az indítványozók szerint a kérdéses rendelkezések a román alkotmány 6. cikk (2) bekezdésének azon rendelkezésébe ütköznek, mely szerint a nemzeti kisebbségek identitásának biztosítását célzó állami rendelkezéseknek „*meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elveinek*”. A román Alkotmánybíróság elhíresült megállapítása szerint a kérdéses rendelkezések ugyan „*valóban bővítik a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáférés lehetőségét, de mindezek nem diszkriminálják a többi román állampolgárt, hanem ellenkezőleg, az a rendeltetésük, hogy biztosítsák az egyenlőséget a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok és a román nemzetiségű állampolgárok között, azáltal, hogy létezik egy megfelelő oktatási intézményi keret.*”¹⁰ A határozat fontos elvi tételt fektetett le a kisebbséghez tartozó személyek oktatáshoz való jogának biztosítása érdekében: ha ugyanis „ugyanazt, ugyanúgy” biztosítjuk a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számára, az a többségi társadalom szempontjából ugyan maradéktalanul biztosítja az egyenlő bánásmód követelményét, ám a kisebbséghez tartozó személyek ezt már joggal érezhetik „egyenlő elbánásnak”, mintsem egyenlő bánásmódnak, hiszen a formálisan merev egyenlőségi szabály alkalmazása gyakorlati egyenlőtlenséget, a kisebbséghez tartozó személyek jogainak elsovadását eredményezi. A határozat mögött meghúzódó valódi kérdés ugyanakkor az, hogy hol húzható meg az a határ, amelyen belül az államnak még biztosítania kell a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára az oktatáshoz való jog egyes részelemeinek érvényesülését, és hol kezdődik az a pont, ahonnan már csak a lehetőségek és a méltányosság (és nem pedig a jogi kényszer) szabályai az irányadóak.

3. Az Ádám és mások ügy közvetlen jogi előzményei

A román jogalkotó 2011 januárjában fogadta el a nemzeti oktatási törvényt, melynek értelmében az állam „*az egyetem előtti, egyetemi, valamint az élethosszig tartó tanulás minden szintjéhez és formájához való hozzáférés tekintetében egyenlő jogokat biztosít Románia minden állampolgára számára, mindenfajta megkülönböztetés nélkül.*”¹¹ A törvény alapelvei szinten rögzíti „*a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak elismerését és garantálását, az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás megőrzéséhez,*

9 Constitutional Court Decision No. 114 of 1999 concerning the constitutionality on the law on the approval of Government Urgency Ordinance No. 36/1997 for the modification and completion of the Law No. 84/1995 on education.

10 Varga Attila fordítása, VARGA: i. m., 104. A határozatról lásd: Duncan WILSON: *Educational rights of persons belonging to national minorities*, International Journal on Minority and Group Rights, 2004/4, 315–379, 338.

11 Lásd a törvény 2. cikk (4) bekezdését.

fejlesztéséhez és kifejezéséhez való jogot”, valamint az esélyegyenlőség biztosításának elvét.¹² A törvény értelmében az alap- és középfokú oktatásban, ahol a tanítás valamely kisebbségi nyelven folyik, minden tantárgyat ezen a nyelven kell tanulni, kivéve a román nyelv és irodalom tantárgyat, melyet azonban kifejezetten az adott nemzeti kisebbség számára készült tankönyvből kell tanítani.¹³ A törvény azt is előírja, hogy az alap- és középfokú oktatásban a tanulók a törvénynek megfelelően azon a nyelven tehetnek felvételi és záróvizsgát, amelyen a vonatkozó tantárgyakat tanították.¹⁴ A törvény részletesen szabályozza az érettségi vizsga követelményeit is, azzal, hogy „a vizsgatanterv tartalmát az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sport Minisztérium határozza meg, és a törvénynek megfelelően a középiskola első évfolyamának kezdetén kihirdeti a tanulók számára. Az érettségi vizsga menetrendjét, módszertanát és szervezési módozatát az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sport Minisztérium határozza meg, és a középiskola utolsó évfolyamának kezdetén kihirdeti minden évfolyam számára.”¹⁵

A román Alkotmánybíróság a 2011. évi 2. számú döntésében arra a következtetésre jutott, hogy a román oktatási törvény említett rendelkezései összhangban állnak Románia Alkotmányával. A határozat megállapítása szerint „Az a tény, hogy a törvény a nemzeti kisebbségek tagjai számára külön tantervet ír elő a román nyelv tanulására, azt jelenti, hogy figyelembe vették e személyek sajátos helyzetét, nevezetesen azt, hogy anyanyelvük eltér a román nyelvtől. Más szóval, az eltérő helyzet, amelyben a nemzeti kisebbségek tagjai vannak, nyilvánvalóan eltérő törvényi bánásmódot igényel, annak érdekében, hogy mindenki számára tényleges egyenlőséget és a minőségi oktatáshoz való hozzáférést biztosítsák. Következésképpen a jogalkotónak figyelembe kell vennie ezt a tényt, és a román nyelv és irodalom tanulásának követelményeit a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek sajátos helyzetéhez kell igazítani.”¹⁶ A határozat jól példázza, hogy egy kisebbséghez tartozó népcsoport esetében a sajátos helyzet (nevezetesen a kisebbséghez tartozás ténye) elengedhetetlen ahhoz, hogy számukra a jogszabályok ne csupán látszólagos, hanem valódi egyenlőséget biztosítsanak.

A román oktatási törvény felhatalmazó rendelkezései alapján a román Oktatási Minisztérium minden tanévre meghatározta az érettségi vizsgák rendjét.¹⁷ A törvény és a miniszteri rendelet alapján az *Ádám és mások* ügy kérelmezőinek (akik kivétel nélkül magyar nemzetiségű diákok voltak) az érettségi időszakban két kiegészítő vizsgát kellett tenniük (anyanyelvi szóbeli és írásbeli vizsga), azonos időszak alatt, ezáltal a magyar nemzetiségű diákoknak a román társaikhoz képest kevesebb idejük maradt egy-egy tárgyból a felkészülésre, illetőleg a vizsgák közötti pihenésre.¹⁸ A kérelmezők konkrét sérelemként azt fogalmazták meg (melyet a miniszteri rendeletekben szereplő dátumok kétséget kizáróan igazoltak is), hogy amíg a román

12 Lásd a törvény 3. cikkét.

13 Lásd a törvény 46. cikk (1) és (2) bekezdését.

14 Lásd a törvény 46. cikk (12) bekezdését.

15 Lásd a törvény 77. cikk (5) bekezdését.

16 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 17. pont. Az alkotmánybíróági határozatot elemzi: VARGA: i. m., 105–106.

17 Lásd az ítélet II. számú függelékét. A 2013/2014. tanévre a 4923/2013. számú; a 2014/2015. tanévre a 4430/2014. számú; a 2016/2017. tanévre az 5070/2016. számú; a 2017/2018. tanévre a 4792/2018. számú rendelet került kiadásra. A panaszosokat a 2015/2016. évre vonatkozó rendelet nem érintette.

18 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 1. pont.

tanulók számára a román nyelvi és a választott tárgyból tett írásbeli vizsga között egy pihenőnap áll rendelkezésre, addig a magyar nemzetiségű diákok (és valamennyi más nemzetiség is) ezen a pihenőnapon tehet le a nemzetiségi nyelvi írásbeli vizsgáját.¹⁹ A román kormány által szolgáltatott hivatalos adatok szerint a 2013–2018 közötti időszakban sikeres érettségi vizsgák aránya lényegében azonos volt az összes diák, illetőleg a magyar nyelven tanuló diákok esetében (58,1–73,9% az összes diák, 58,4–70% a magyar nyelven tanuló diákok vonatkozásában), ám a román nyelv és irodalom érettségi vizsgák sikerességi aránya 17–18%-kal volt alacsonyabb a magyar tannyelvű diákok esetében a román anyanyelvű tanulókhoz képest.²⁰

A panaszosok (valamennyien magyar nemzetiségű diákok) kivétel nélkül az Emberi Jogok Európai Egyezménye 12. kiegészítő jegyzőkönyve 1. cikkének sérelmét állították, azaz arra hivatkoztak, hogy Romániában az érettségi megszervezésének módja miatt hátrányos megkülönböztetés érte őket, ugyanis ugyanabban a rövid időszakban két további érettségi vizsgát kellett tenniük román társaikhoz képest, ráadásul a román nyelv és irodalom tárgyból a vizsga rendkívül nehéz volt számukra.²¹

4. A 12. kiegészítő jegyzőkönyv jogi természetéről

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 14. cikke a hátrányos megkülönböztetés tilalmát járulékos természetű jogként határozza meg, azaz hosszú időn keresztül a diszkrimináció tilalmára kizárólag más, az Egyezményben vagy kiegészítő jegyzőkönyveiben nevesített joggal összefüggésben lehetett az EJEB előtt hivatkozni.²² A hátrányos megkülönböztetés tilalmának ezen járulékos jellegén változtatott aztán a 12. kiegészítő jegyzőkönyv, mely 2005. április 1-jétől (a kiegészítő jegyzőkönyv hatálybalépésétől) kezdődően lehetővé tette, hogy a jegyzőkönyvet ratifikáló államokkal szemben a kérelmezők önállóan, kizárólag a hátrányos megkülönböztetés tilalma megsértésére hivatkozással nyújtsanak be panaszt. A kiegészítő jegyzőkönyvet az Európa Tanács tagállamainak kevesebb mint fele ratifikálta, ám Románia ezen kevés tagállam között található.²³ Jelen esetben ugyan a panaszosok által állított sérelem közvetlenül is kapcsolatba hozható egy, az Egyezmény Első kiegészítő jegyzőkönyvében rögzített joggal (az oktatáshoz való joggal), mégis, gyakorlati szempontból sokkal kényelmesebb, ha a panaszosok közvetlenül a hátrányos megkülönböztetés tilalmára tudnak hivatkozni akkor, amikor a fő sérelmük valójában tényleg egy állított hátrányos megkülönböztetés.²⁴ Ez még akkor is igaz, ha az EJEB irányadó

19 Részletesen lásd az ítélet III. számú mellékletében az egyes évekre vonatkozóan a vizsgák napját.

20 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 8. pont.

21 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 30. pont.

22 Összefoglaló jelleggel lásd: SZEMESI Sándor: *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*, Complex, Budapest, 2009.

23 Jelen tanulmány kéziratának lezárásakor a kiegészítő jegyzőkönyv részes államainak száma mindössze 20. Részletesen lásd: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=177> (letöltés ideje: 2023. május 21.).

24 Az EJEB irányadó gyakorlata szerint nem feltétel az, hogy az elsődlegesen felhívott jog sérelmét megállapítsa a strasbourgi bíróság ahhoz, hogy a hátrányos megkülönböztetés tilalma sérelme bekövetkezzen. Lásd: *Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of*

gyakorlata szerint a „diszkrimináció” kifejezés mind az Egyezmény 14. cikke, mind pedig a 12. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke vonatkozásában teljesen azonos.²⁵

A 12. kiegészítő jegyzőkönyvhöz fűzött Magyarázó jelentés (*Explanatory Report*) értelmében a hátrányos megkülönböztetés általános tilalma akkor hívható fel, ha az a nemzeti jog által az egyénnek biztosított bármely jog gyakorlása során; a hatóság egyértelmű kötelezettségéből fakadóan; a hatóság mérlegelési jogkörének gyakorlásából fakadóan; vagy a hatóság bármely más cselekménye vagy mulasztása során merült fel.²⁶ Jelen esetben az EJEB maga is arra a következtetésre jutott, hogy miután a román jog minden tanuló számára biztosítja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot, a panaszosok pedig ezen, a román jogból fakadó jogosultságukkal összefüggésben állították a hátrányos megkülönböztetés tilalma sérelmét, ekként a panasz kétségtelenül a 12. kiegészítő jegyzőkönyv hatálya alá tartozik.²⁷ Az EJEB megközelítésében ugyanakkor látszólag benne rejlik a veszély: pusztán az ítélet nyelvtani értelmezéséből ugyanis az következik, hogy ha Románia egyáltalán nem biztosította volna az anyanyelvi oktatáshoz való jogot, akkor fogalmilag nem merülhetett volna fel a hátrányos megkülönböztetés tilalma sérelmének lehetősége a román jogból fakadóan. Az Emberi Jogok Európai Egyezményéből ugyanis az anyanyelvi oktatás lehetőségének biztosítása közvetlenül nem vezethető le – az csak áttételesen más, részben az Európa Tanácshoz is köthető nemzetközi szerződésből fakad.²⁸ Egy lehetséges progresszív jogértelmezésből ugyanakkor kétségtelenül az fakad, hogy ha valamely állam vállalja egy (pontosabban, jelen esetben, egyenesen kettő) nemzetközi szerződésben a kisebbségek alapvető jogainak biztosítását, úgy ebből a nemzetközi egyezményből az adott államra nézve már olyan jogalkotási kötelezettség fakad, mely megalapozza az Egyezmény 12. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkének felhívhatóságát is.

5. A belső jogorvoslatok kimerítésének kötelezettségéről

Az *Ádám és mások* ügy egyik alapvető kérdése volt, hogy a kérelmezők egyáltalán fordulhattak-e közvetlenül az EJEB-hez, vagy ezt megelőzően még valamely belső jogorvoslati lehetőséget is ki kellett volna meríteniük. Abban az esetben, ha a kérelmezők ügyében valamilyen egyedi hatósági döntés születik, szinte kivétel nélkül szükséges az, hogy a kérelmezők elsőként a rendelkezésükre álló hazai jogorvoslati lehetőségeket merítsék ki, és csak ezt követően kezdeményezzék az EJEB eljárását. Nem ilyen nyilvánvaló a jogi helyzet azonban akkor, ha a kérelmezők számára sérel-

Protocol No. 12 to the Convention. Council of Europe, Strasbourg, 2022, 6–7.

25 ECtHR, *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, Nos. 27996/06, 34836/06, 2009. december 22-i ítélet, 54. pont.

26 Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 22. pont.

27 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 35. pont.

28 Mindenekelőtt a Nemzeti kisebbségek védelmének európai keretegyezménye és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája említhető e helyen. Nem véletlen, hogy ezekre a dokumentumokra az EJEB külön is kitér.

mes jogi helyzetet nem egy egyedi hatósági vagy bírósági döntés, hanem közvetlenül valamely jogszabályi rendelkezés okozta. Ilyenkor mindig esetről esetre állapítható meg, hogy a bepanaszolt tagállam nemzeti jogrendjében állt-e a kérelmezők rendelkezésére olyan belső jogorvoslat, amelyet igénybe kellett volna esetleg venniük az EJEB eljárásának kezdeményezését megelőzően.

Jelen esetben az EJEB maga is utalt arra, hogy korábban egy magyar nemzeti-ségű diák a román Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács eljárását kezdeményezte, arra hivatkozással, hogy a 2012. évi oktatási miniszteri rendelet hátrányos megkülönböztetést valósít meg azzal, hogy a jogszabály a nemzeti kisebbséghez tartozó diákok számára ugyanannyi idő alatt kettővel több vizsga letételének kötelezettségét írja elő. A Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács 2014. március 5. napján meghozott 2014/148. számú határozatában arra a következtetésre jutott, hogy az oktatási miniszter rendelete nem valósít meg hátrányos megkülönböztetést, tekintettel arra, hogy az anyanyelvükön tanuló diákoknak ugyan további erőfeszítéseket kell tenniük az érettségi vizsga során, ezért azonban olyan bizonyítványt kapnak, amelyet a román tanulók nem, ráadásul a romántól eltérő nyelven történő tanulás csupán lehetőség a diákok számára, és nem pedig az állam által automatikusan, minden diák számára biztosított alanyi jog, az egyes tanulók pedig a jogszabályi környezet (jelen esetben az érettségi vizsga feltételei) ismeretében döntöttek arról, hogy milyen módon kívánják az érettségi vizsga követelményeit teljesíteni.²⁹

A Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács döntésével szemben az érintett magyar nemzetiségű diák bírósághoz fordult, a bírósági eljárásban pedig a Bukaresti Fellebbviteli Bíróság az Alkotmánybíróság eljárását kezdeményezte. A román Alkotmánybíróság 2015. október 20-án meghozott 2015. évi 670. számú döntésében arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek anyanyelvhasználata nem mentesíti őket azon kötelezettség alól, hogy általában véve beilleszkedjenek a társadalomba, az a tény pedig, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó diákoknak több vizsgát kell tenniük ugyanannyi idő alatt, nem alkotmányossági kérdés.³⁰ A román Alkotmánybíróság döntését követően a Bukaresti Fellebbviteli Bíróság jogerősen is elutasította a keresetet, a kérelmezők fellebbezését pedig ezt követően (indokolási hiányosságok miatt) a bukaresti Legfelsőbb Semmitő- és Ítéлő-szék nem tárgyalta érdemben.

Érdekes kérdés ugyanakkor, hogy ilyen előzményekre tekintettel szükséges volt-e az *Ádám és mások* ügy indítványozóinak valamely román fórum (mindenekelőtt a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács) eljárását kezdeményezniük. Tisztán formális értelemben véve az a tény, hogy korábban egy hasonló ügyben egy nemzeti kisebbséghez tartozó diák a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács eljárását kezdeményezte, mely a panaszt érdemben megvizsgálta, már önmagában is bizonyíték arra, hogy a román nemzeti jogrendszerben állt rendelkezésre olyan hatékony jogorvoslat, amelyet az indítványozóknak ki kellett volna meríteniük. Ezt a megköze-lítést az támasztja alá, hogy a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács eljárásában

29 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 19. pont.

30 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 23–24. pontok.

a 2012/2013. tanévi érettségi időszakra vonatkozó miniszteri rendelet diszkriminatív jellegét vizsgálta, az indítványozók pedig a 2014/2015., 2015/2016., 2017/2018. és 2018/2019. tanévi érettségi vizsgák megszervezésének alkotmányosságát kifogásolták, így módon a 2012. évi miniszteri rendelet diszkriminatív jellegére vonatkozó vizsgálatból nem vonható le következtetés a későbbi évekre vonatkozó rendeletek alkotmányosságára vonatkozóan, azaz nem beszélhetünk *res iudicatáról*. Ez a megközelítés ugyanakkor kizárólag a nemzeti jogorvoslatok formális rendelkezésre állásának kérdését vizsgálja, és azt feltételezi, hogy abból a tényből, hogy az adott fórum (jelen esetben a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács, majd a román bíróságok és az Alkotmánybíróság) egy esetben elutasította valamely diák panaszát, ebből még jogi következtetés nem vonható le a későbbi évekre vonatkozó újabb miniszteri rendeletek alkotmányosságára vonatkozóan.³¹ A belső jogorvoslatok kimerítésére vonatkozó formális megközelítés mellett megítélésem szerint mindösszesen az az érv szól, hogy a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács határozatával szembeni bírósági eljárásban, a román Alkotmánybíróság döntését követően az indítványozó fellebbezését a Legfelsőbb Semmítő- és Ítélszék azért utasította el, mert a fellebbezés nem tartalmazott értékelhető jogi indokolást,³² így pedig a „mi lett volna, ha” kérdése nyitott maradt.

Tartalmi értelemben véve ugyanakkor a belső jogorvoslatok kimerítésének kötelezettsége mindig a „hatékony” jogorvoslatokra vonatkozik, vagyis azokra, amelyek eljárásától a kérelmező reálisan remélheti, hogy számára kedvező döntést hoz majd, amely az általa állított jogsérelmet is orvosolja. Jelen esetben az EJEB úgy ítélte meg, hogy azáltal, hogy a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács érdemben vizsgálta a 2012. évi oktatási miniszteri rendelet hátrányos megkülönböztetés tilalmába ütközését, majd a Tanács határozatának bírósági felülvizsgálata során a román Alkotmánybíróság is megvizsgálta a rendelet alkotmányosságát, joggal feltételezhető, hogy a formálisan különböző, ám tartalmilag a korábbiakkal azonos oktatási miniszteri rendeletek vizsgálata során az eljáró hatóságok és bíróságok (ideértve az alkotmánybíróságot is) a korábbiakkal azonos döntést fognak hozni.³³ Különösen igaz ez azért, mert a román Alkotmánybíróság végső soron arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó diákok érettségi vizsgáinak száma nem alkotmányossági kérdés.

Mindez azt jelenti, hogy jelen esetben az EJEB-nek a jogorvoslatok kimerítése körében lényegében a Legfelsőbb Semmítő- és Ítélszék érdemi döntésének elmaradását kellett összemérnie azzal, hogy az ügyben már mind a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács, mind pedig a román Alkotmánybíróság érdemi döntést hozott – mely vizsgálat eredményeként megítélésem szerint helyesen jutott az EJEB arra a következtetésre, hogy az oktatási miniszter rendeletével szemben a Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács eljárásának kezdeményezése csak formális, és nem pedig tartalmi értelemben véve volt az indítványozók számára rendelkezésre álló

31 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, Kjolbro, Ranzoni és Schukking bírák részben eltérő véleménye, különösen 10–12. pontok.

32 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 25. pontok.

33 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 51–52. pontok.

jogorvoslati lehetőség. A hatékony jogorvoslatok kimerítésének kötelezettsége funkcióját tekintve nem azt célozza, hogy segítsen az EJEB számára mind több üggyől formai okokból megszabadulni, hanem azt, hogy csak olyan ügyek kerülhessenek az EJEB elé, ahol a nemzeti fórumok nem tudták vagy nem akarták orvosolni a panaszosok jogsérelmét.

A bepanaszolt román kormány ugyanakkor az ügyben egy további érvet is felhívott a jogorvoslatok kimerítése elmaradásának körében, nevezetesen azt, hogy az indítványozók a közigazgatási eljárásról szóló 2004. évi 554. számú törvény alapján közvetlenül is keresettel támadhatták volna meg az oktatási miniszter rendeletét. Jelen esetben azonban a román kormány semmilyen módon (így például más miniszteri rendeletek ellen indított keresetekre vonatkozó adatokkal) nem bizonyította, hogy az állított jogorvoslat valóban az indítványozók rendelkezésére álló, hatékony jogorvoslatnak minősült volna a román jog alapján.³⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a román kormány érvelése dogmatikai értelemben is furcsának tűnik, a közigazgatási per intézménye ugyanis fogalmilag a közigazgatás egyedi, nem normatív jellegű aktusaival szemben áll rendelkezésre, nem pedig a jogszabályokkal szemben. Márpedig az érettségi vizsgák lebonyolításának országos szinten egységes ütemezése aligha tekinthető olyan egyedi döntésnek, amellyel szemben a közigazgatási eljárás kezdeményezésének lehetősége az indítványozók számára rendelkezésre állt volna. Ez alól adott esetben csak az az eset képezhetett volna kivételt, ha az oktatási miniszter rendelete lehetővé tette volna az érettségiző diákok számára egyedi kérelmek benyújtását az érettségi vizsgák megszervezésére vonatkozóan – mely kérelmek elbírálásával, vagy éppen az elbírálás elmaradásával mint mulasztással szemben már valóban rendelkezésre állhat a közigazgatási per lehetősége.

6. A hat (négy) hónapos szabályról

Az EJEB eljárásának kezdeményezése szigorú időkorláthoz kötött: az indítványozóknak az *Ádám és mások* ügy indulásakor még hat, jelenleg pedig négy hónap áll rendelkezésükre ahhoz, hogy az EJEB eljárását kezdeményezzék. Ez a határidő egyedi bírósági eljárások esetén többé-kevésbé vitathatatlan: az utolsó érdemi (hatékony) jogorvoslatot biztosító bírói fórum döntésének kézhezvételétől számít, mely körben legfeljebb csak az tehető vitássá, hogy egy adott bírói fórum az EJEB eljárása szempontjából hatékony jogorvoslatot biztosít-e, és ekként az igénybevétele az indítványozók számára kötelező. Más a helyzet azonban akkor, ha az indítványozók számára a jogsérelmet valamely jogszabály alkalmazása közvetlenül, egyedi hatósági vagy bírósági eljárás rendelkezésre állása nélkül eredményezi. Ilyen esetekben ugyanis a hat (négy) hónapos határidő szempontjából egyaránt jelentősége lehet a jogszabály hatálybalépésének, illetőleg a sérelem tényleges bekövetkezésének.

Érdekes e körben megemlíteni, hogy a magyar Alkotmánybíróság gyakorlata szerint valamely jogszabályi rendelkezéssel szembeni közvetlen alkotmányjogi pa-

³⁴ ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 50. pont.

nasz benyújtására a jogszabály hatálybalépésétől számított 6 hónapon belül van lehetőség, azzal a megszorító feltétellel, hogy a panasz benyújtásának időpontjában az indítványozónak már érintettnek is kell lennie, azaz a jogszabály az ő egyedi esetében hatályosult és a sérelmes helyzet bekövetkezett.³⁵ Azokban az esetekben, ha egy indítványozó egyedi ügyében a jogszabály hatálybalépéséhez képest 6 hónapon túl következik be a sérelem, az indítványozó elveszíti a jogát a magyar Alkotmánybíróság eljárásának kezdeményezésére. Ez a megközelítés különösen problémás akkor, ha például valamely juttatást bevezető jogszabály hatálybalépését követően több mint hat hónappal válik az indítványozó jogosulttá az adott juttatásra, vagy éppen esik el attól – ez ugyanis szélsőséges esetben akár azt is eredményezheti, hogy a kérdéses szabályt adott esetben senki sem tudja megtámadni az Alkotmánybíróság előtt.³⁶

Az EJEB-nek jelen esetben hasonlóan, két, egymástól eltérő időállapot vizsgálata alapján kellett eldöntenie, hogy az indítványozók határidőben fordultak-e az EJEB-hez. A hat hónapos szabály megtartottságának vizsgálata szempontjából az egyik lehetséges kezdő időpont az oktatási miniszter rendeletének hatálybalépése (mely a panaszosok által állított sérelem veszélyét megteremtette),³⁷ míg a másik lehetséges időpont az adott évi érettségi vizsgák eredményének kézhezvétele volt, mint amikor a panaszosok által állított sérelem ténylegesen is bekövetkezett. Az EJEB ez utóbbi megközelítést tette magáévá, és arra a következtetésre jutott, hogy az egyes indítványozók konkrét jogséremlere akkor következett be, amikor a saját érettségi eredményeiket megtudták.³⁸ Kétségtelen, hogy az EJEB soha nem valamely tagállami jogszabály (vagy joggyakorlat) absztrakt jogsértő jellegét vizsgálja, hanem mindig azt, hogy az adott jogszabályi rendelkezés vagy bírói döntés az EJEB eljárására okot adó egyedi ügyben az Egyezményvel ellentétes eredményre vezetett-e,³⁹ ami egyértelműen amellett szól, hogy (szemben például a magyar Alkotmánybíróság említett gyakorlatával) a hat (négy) hónapos határidő megtartását nem általánosan, valamely jogszabály hatálybalépéséhez képest, hanem mindig egyedileg, az adott panaszos szempontjából a jogsérelem bekövetkezésének időpontjához képest kell vizsgálni.

7. Az ügy érdeme – a nemzetiségi diákok érettségi vizsgájának rendszere Romániában

A panaszosok alapvetően két okból támadták a román érettségi vizsgák rendszerét: egyfelől a vizsga nehézsége, másfelől az egyes vizsgatárgyak közötti pihenőidő hiánya miatt (vagyis azért, mert a nemzetiségi diákok számára ugyanannyi idő alatt

35 Lásd erre vonatkozóan az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 26. § (2) bekezdését.

36 Így például egy születendő gyermekekre tekintettel biztosított támogatás esetében a magyar Alkotmánybíróság eljárásának kezdeményezéséhez nem csupán az szükséges, hogy a támogatásra vonatkozó jogszabály hatálybalépésétől számított 6 hónapon belül kerüljön benyújtásra az alkotmányjogi panasz, hanem az is, hogy eddig az időpontig a gyermek is megszülessen.

37 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 54. pont. A román kormány, nem meglepő módon, erre az érvre hivatkozással állította az indítványok elkésztését.

38 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 59. pont.

39 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 64–66. pontok.

kettővel több érettségi vizsga teljesítését írta elő a miniszteri rendelet). E körben a román kormány kifejezetten azzal érvelt, hogy valamennyi diák az érettségi követelmények előzetes ismeretében szabadon dönthetett arról, hogy a román nyelvű, vagy a nemzetiségi oktatást és érettségi vizsgát választja-e, a nemzetiségi érettségi vizsga esetében pedig a több tárgyhoz többletelőnyök (így mindenekelőtt nyelvvizsga-bizonyítvány) is kapcsolódnak.⁴⁰

Az EJEB álláspontja szerint a magyar nemzetiségű diákoknak ugyanabban az érettségi időszakban két további vizsgát kellett teljesíteniük (a magyar nyelv és irodalom ismeretének ellenőrzése céljából), így az érettségi ütemezése hátrányos helyzetbe hozta őket, hiszen egyébként (a többi érettségi vizsgatárgy vonatkozásában) ugyanúgy bántak velük, mint az érettségiző román tanulókkal.⁴¹ Valóban, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának sérelme nem csupán akkor állapítható meg, ha azonos jogi helyzetben lévő személyeket kezel a tagállami jogalkotás és jogalkalmazás különbözően, hanem akkor is, ha különböző jogi helyzetben lévő személyek részesülnek azonos, a különbségeiket figyelmen kívül hagyó bánásmódban.⁴² Ebből a szempontból örömteli, hogy az EJEB megítélése szerint az érettségi vizsga lebonyolítása szempontjából a (magyar) nemzetiségi diákok és a román társaik helyzete nem hasonlítható össze egymással.

Az EJEB ugyanakkor, miközben a különböző helyzetben lévő diákok azonos módon kezelését megállapította, mégis arra a következtetésre jutott, hogy a bepanaszolt román állam intézkedése mögött számos „mentő körülmény” húzódik meg. Egyfelől, az EJEB szerint az érettségi vizsgák időpontjának és sorrendjének meghatározása elsősorban célszerűségi kérdés, melynek vizsgálata kívül esik az EJEB hatáskörén.⁴³ Ez az állítás már önmagában is vitatható: miközben általában és elvileg kétségtelenül igaz, hogy valamely tanulmányi kötelezettség teljesítési módjának felülvizsgálata kívül esik az EJEB hatáskörén, ez azonban csak addig igaz, amíg az adott tagállami intézkedés egy észszerű mérlegelési tartományon belül helyezkedik el. Annak felülvizsgálatára pedig, hogy a kérdéses intézkedés túllépte-e ezen, az Egyezmény követelményeinek megfelelő észszerű keretet, lehetetlenné válik akkor, ha az EJEB automatikusan kizárja az erre vonatkozó felülvizsgálat lehetőségét. Megengedő értelmezés szerint az EJEB valójában arra a következtetésre jutott ebben az ügyben, hogy a román Oktatási Minisztérium rendelete a romániai érettségi vizsgák megszervezésére vonatkozóan még nem eredményezett olyan szélsőséges önkényességet, amely az EJEB eljárásának felhívását indokolta volna. Még ebben az értelemben is kérdéses ugyanakkor, hogy adott esetben egy közvetett hátrányos megkülönböztetés esetében (ahol fogalmilag nem lehet „nyílt” a különbségtétel) milyen szempontok alapulvételével tudja egy panaszos azt valószínűsíteni, hogy az őt ért sérelem már elérte az önkényességnek azt a szintjét, amely az EJEB eljárását indokolhatja.

40 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 80–81. pontok.

41 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 92. pont.

42 Lásd mindenekelőtt: ECtHR, *Thlimmenos v. Greece*, No. 34369/97, 2000. április 6-i ítélet, 44. pont.

43 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 93. pont.

Másfelől, az EJEB ítéletében azt is megállapította, hogy a román nyelv és irodalom tantárgy követelményei nem csupán a magyar nemzetiségű, hanem valamennyi tanuló számára egyaránt magasak voltak, miközben ténykérdés, hogy a román hatóságok 2016-ban lépéseket tettek a nemzeti kisebbségek iskolai tantervének a jogszabályi előírásokkal való összhangba hozatalára, és a magyar közösség képviselőivel közösen kifejezetten a magyar tanulók számára készült román nyelv és irodalom tankönyveket dolgoztak ki, a román Nemzeti Diszkriminációellenes Tanács pedig maga is felvetette az érettségi vizsgák átszervezésének lehetőségét a határozatában.⁴⁴ Legalábbis szokatlan, hogy ezeket a tényeket az EJEB valójában az indítványozók terhére (és a bepanaszolt román állam javára) értékelte, azaz úgy vélte, hogy azáltal, hogy a román államnak lehetősége van az érettségi vizsgák sorrendjének más módon történő megszervezésére, valamint a jövőben a magyar tanulók számára saját tankönyvek is rendelkezésre állnak román nyelv és irodalom tárgyból, valójában a panaszosokat ért joghátrány sem annyira súlyos. Az EJEB irányadó gyakorlatából valójában éppen annak kellett volna következnie, hogy ha fennáll a különböző helyzetben levő indítványozók többségi társadalom tagjaival azonos módon történő kezelése, a jogszabályi környezet legalább elvben lehetővé tenné az érettségi vizsga különböző módon történő megszervezését, és a magyar nemzetiségű diákok számára szükséges tankönyvek csak utóbb készültek el, akkor legalábbis a panaszosok egyedi esetében megállapítható a hátrányos megkülönböztetés tilalmának sérelme – még ha ez a sérelem a jövőre nézve, újabb ügyek esetében már nem is lenne igazolható.

Az EJEB ítéletében látványosan figyelmen kívül hagyta a más ügyekben oly gyakran említett dermesztő hatás (*chilling effect*) doktrínáját is, amikor azt rögzítette, hogy a panaszosok tudatosan és önként döntöttek a más nyelven való tanulás mellett, melyet a román állam lehetőségként biztosított számukra.⁴⁵ E körben az EJEB-nek valójában a saját korábbi gyakorlatából adódóan éppen azt kellett volna értékelnie, hogy figyelemmel a nemzetiségi érettségi vizsgára vonatkozó szabályozási környezetre és gyakorlatra, a panaszosok (és a hozzájuk hasonló helyzetben lévő nemzetiségi diákok számára) valódi választási lehetőséget kínált-e a román érettségi vizsga szabályozása. Ebben a megközelítésben a román kormány által az eljárás során becsatolt statisztikai adatok a magyar nemzetiségű, illetőleg a román diákok érettségi eredményeinek összehasonlításáról valójában nem mérvadóak, éppen azért, mert a szabályozásban rejlő, a nemzetiségi diákokat sújtó hátrány miatt joggal feltételezhető, hogy nem valamennyi nemzetiségi diák választja a nemzetiségi nyelven történő érettségi vizsga letételének lehetőségét, ekként pedig a kiindulási statisztika szükségképpen torz. Ettől független kérdés persze, hogy ilyen esetekben a kérelmezők hogyan tudják igazolni az őket ért sérelmeket, azonban a közvetett hátrányos megkülönböztetés tilalma esetében a bizonyítás terhére nem a panaszosoknak, hanem a bepanaszolt államnak kell viselnie.

Mindezen szempontok figyelembevételével az EJEB arra a következtetésre jutott, hogy a kisebbségi nyelven történő oktatás és az érettségi vizsgák megszervezé-

44 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 96–97. pontok.

45 ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 101. pont.

sének körülményei a kérelmezőket nem hozták oly mértékben eltérő helyzetbe, ami az Egyezmény 12. Kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke értelmében kellően jelentős lenne.⁴⁶ Ilyen körülmények között pedig már arra sincs szükség az EJEB szerint, hogy a bepanaszolt román állam a különbségtétel jogszerűségét igazolja.

8. Hogyan tovább? Következtetések helyett

A *Csernobil* című híres filmsorozatban hangzik el a csernobili atomerőműben történnő robbanást követően, hogy a mért sugárzási érték „nem jó, de nem is tragikus”. Megítélésem szerint alapvetően hasonlóan kell értékelni az EJEB *Ádám és mások* ügyben hozott döntését is.

Egyfelől, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az EJEB a kérelmeket azért tekintette határidőben érkezettnek, mert a panaszosok által állított sérelmeket a vizsgák eredményéhez (és nem pedig az oktatási miniszteri rendeletek hatálybalépéséhez) kötötte, mely megközelítésből szükségképpen következik, hogy a vizsgák eredménye (és nem pedig a plusz két vizsga ténye) okozhatta a hátrányos megkülönböztetést az EJEB vizsgálata szerint. Márpedig, ahogy azt az EJEB ítélete is rögzíti, a román kormány által benyújtott statisztikák szerint a 2013 és 2018 közötti időszakban az érettségi vizsgák sikerességi aránya minden tanuló, tehát a román és a nemzetiségi tanulók esetében egyaránt hasonló volt.⁴⁷ Ha a hátrányos megkülönböztetés tilalmának esetleges sérelmét pusztán kimeneti oldalról (a vizsgák eredménye alapján) értékeljük, az odáig vezető út figyelmen kívül hagyásával, akkor ebben az értelemben az EJEB döntése formálisan valóban helyes. Abban az esetben, ha a hátrányos megkülönböztetés tilalma sérelmét a vizsgák eredménye jelöli ki, az is egyértelmű, hogy egyes tanulók sikertelen vizsgája önmagában még aligha lehet a hátrányos megkülönböztetés tilalma sérelmének következménye. Ilyen értelemben valóban juthat arra a következtetésre az EJEB, hogy a nemzetiségi és a román diákok hasonló érettségi eredménye önmagában bizonyítja azt, hogy a panaszosokat nem érthette rendszerszinten jelentős hátrány a román érettségi vizsga szabályozásából adódóan.

Másfelől azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a panaszosok a plusz két vizsga tényét (és ezzel összefüggésben a rendelkezésükre álló pihenőidő és felkészülési idő rövidségét) is kifogásolták. A plusz két vizsga tényéhez kapcsolódóan megítélésem szerint a román kormány érvelése (nevezetesen, hogy a plusz vizsgához plusz eredmény, azaz nyelvvizsga is társul) az Emberi Jogok Európai Egyezmény sérelmének vizsgálhatósága szempontjából is releváns, ez ugyanis a hátrányos megkülönböztetés tilalma szempontjából valójában a „különböző helyzetek különböző módon kezelését” eredményezi. A rendelkezésre álló pihenőidő rövidsége, nevezetesen az, hogy a nemzetiségi diákoknak pontosan ugyanannyi idő alatt kell kettővel több vizsgát letenniük, ugyanakkor már önmagában a plusz vizsga tényénél fogva

⁴⁶ ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 107. pont.

⁴⁷ ECtHR, *Ádám and others v. Romania*, 105. pont.

(és nem pedig annak eredményétől függően) felveti a hátrányos megkülönböztetés tilalma sérelmének lehetőségét. Az érettségi vizsgák időbeosztását ugyanakkor minden esetben a miniszteri rendeletek jelölték ki, így pedig a panaszok határidőben érkeztségét is ezen dátumhoz kellett volna az EJEK-nek vizsgálnia – és arra a következtetésre kellett volna jutnia, hogy a panaszok valójában elkéstek. Ebben az értelemben, az *Ádám és mások* ügy ítéletének pozitív olvasata szerint az EJEK valójában nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy a nemzetiségi diákok számára az érettségi vizsgák ütemezése ellentétes-e az Emberi Jogok Európai Egyezményével. E perspektívából tekintve pedig az *Ádám és mások* ügyben született ítélet, bár „nem jó, de nem is tragikus”.

Az alkotmánybíráskodás jogtörténeti előzményei Magyarországon

Az európai kontinensen az alkotmánybíráóságok működése az 1920-ban létrehozott osztrák Alkotmánybíróság eredményes működésének kedvező tapasztalatai folytán vette kezdetét, hiszen ezután alakultak sorra Nyugat-Európában a különböző alkotmánybíráóságok.

Magyarországon csak az 1989–90-ben bekövetkezett rendszerváltozásnak köszönhetően kezdhette meg a működését az Alkotmánybíróság. Teljesen új intézményként alkották meg, hiszen a szovjet típusú diktatúra idején nem alakulhatott ki valamilyen korábbi formája. Az alkotmányvédelem gondolata azonban mindig is a történeti alkotmányunknak szerves része volt.

1. Az alkotmány védelmének előzményei

1.1. A királyi hatalom korlátozása és kontrollja

Szent István, amikor a pápától kapott koronával egy világi és egyházi szertartást egyaránt magába foglaló ordó szerint koronáztatta meg magát, és Isten kegyelméből uralkodott, ezzel azt is elfogadta, hogy Krisztus kiválasztottjaként, helytartójaként (*viciarius Dei*) az Istentől ráruházott hatalmat gyakorolt.¹ Az Isten kegyelméből származtatott királyság eszméje, amely teljes mértékben szakít a pogány uralkodók hatalomgyakorlásának ideológiájával, a Biblia értelmezése nyomán alakult ki. Pál apostol az első levelében írta a korinthusiakhoz: „*Isten kegyelméből vagyok az, ami vagyok*” (1Kor 15,10). A Rómaiaknak írt levél szerint is minden hatalom Istentől ered: „*Mindenki vesse alá magát a fölötte hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte*” (Róm 13,1). János evangéliumának tanúsága szerint Jézus így válaszolt Pilátusnak: „*Semmi hatalmad nem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna neked*” (Ján 19,11). Mivel az uralom az Istentől ered, úgy gondolták, hogy az isteni akarat által kijelölt célja van. A királynak a keresztény tanítások szerint kell népe javát szolgálnia. A hatalom önkényes gyakorlása szigorúan tiltott volt. Ahogy Szent Pál mondta: az állam „*Isten eszköze*”, a király szintén „*Isten eszköze*”, a kormányzati tisztviselők pedig „*Isten szolgálói*” (Róm 13,4–6). Nagy Szent Gergely (kb. 540–604), a középkor egyik legnagyobb hatású egyházi vezetője,² a királyi hatalom meghatározását a keresztény

1 ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 174.

2 MARKUS, Robert: *Nagy Szent Gergely*, Paulus Hungarus & Kairosz Kiadó, Budapest, 2004.

szolgálat alapvetéseként határozta meg.³ (Szent) István is úgy tartotta, hogy minden uralkodó „*Isten kegyelméből*” lesz király, és királysága az egyházi törvényeknek meg fog felelni. A hatalom gyakorlását tehát a keresztény erkölcsi normáknak vetette alá.⁴ Ez teljes mértékben eltért az ókori politikaelmélettől. A korabeli egyházi tanítás szerint minden uralkodó Krisztus országát valósítja meg saját birodalmában. Szent Ágoston (354–430) szerint: „*Mi más az állam, mint egy nagy rablóbanda, ha kivész belőle az igazság szelleme?*”⁵ Szent Ágoston (354–430) azt tanította, hogy az igazságtalan törvény nem is törvény. Ha az uralkodó nem tartotta be az isteni törvényeket, akkor az egyház vezetői bünbánatra, vezeklésre kényszeríthették, és végső soron meg is foszthatták a trónjától (lásd I. [Szent] István Intelmeit).⁶ Összességében mégiscsak a keresztény hit és a közvélemény ereje állt leginkább az egyház mögött.⁷ A keresztény vallás kulcsfontosságú szerepet játszott abban, hogy olyan normatív rendszer jött létre, amelyet a királyok és az alattvalók is egyaránt elfogadtak.

Az ún. anatóma vagy *excommunicatio* (magyarul: kiközösítés) a korszak legsúlyosabb büntetésének számított. Az isteni törvényekkel dacoló uralkodó többet nem tehetett be a lábát a templomba, nem járulhatott a szentségekhez. A pápa még az alattvalókat is mentesítette az engedelmisség kötelezettsége alól.⁸

Magyarországon a kiközösítés büntetését először Aba Sámuelre (1041–1044) szabta ki Szent Gellért püspök, majd IX. Benedek pápa. A vádak szerint a pogánysággal is kacérkodó uralkodó 1044 tavaszán 50 főnemest husángokkal agyonveretett.⁹

Szent Gellért püspök *Deliberatio Gerardi Moresauae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum* (magyarul: A marosi egyház püspökének, Gellértnek értekezése a három ifjú énekéről) című hittudományi művében is kifejtette erről a kérdésről a véleményét:

„Szörnyűség! Gyakran látunk ilyeneket. Istent féljétek, mondja a Szentírás, a királyt tiszteljétek. Isten félelme és a király tisztelete között nem kis különbség van. Ellenkezőleg, a királytól félnek, holott ő halála után féregnek és rothadásnak nevezhető; a vezért mérték nélkül tisztelik, szemben az isteni rendelettel és azon törvénnyel szemben, melyet a Szentlélek adott számunkra. Ó hazug század! Ó esztelen világ! Tulajdonképpen senki sem nevezhető igazi királynak, aki nem szolgálja Istennek. Akik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük és a népet felfalják, az adót behajtsák és mindent a világ kívánsága szerint hiú dicsőségre fordítsanak, azok nem királyok, hanem a nép eltiprói.”¹⁰

3 NAGY SZENT Gergely: *Moralia*, Terebint Bt., Budapest, 2000, 26.

4 *Szent István király Intelmei és Törvényei*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 18.

5 Szent Ágoston: *Isten városáról*, Dunántúl Nyomda, Budapest, 1942. I. k., 238.

6 *Szent István király Intelmei és Törvényei*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 37.

7 Richard William SOUTHERN: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*, Gondolat, Budapest, 1987, 19.

8 LUTTER János: *Az egyházi büntetőjog története és jelenlegi állása*, Franklin-Társulat, Budapest, 1913, 216.

9 ÉRSZEGI Géza: *Árpád-kori legendák és intelmek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, 71, 89; TÖRÖK József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, Mikes Kiadó, Budapest, 2002, 109.

10 ERDÉLYI László: (szerk.): *A Szent-Benedek Rend története*. Szent István Társulat, Budapest, 1902, 376–397.

II. András (1205–1235) pazarló életmódját fedezendő, újfajta adókat vetett ki, de ezeknek a behajtását többnyire bérbe adta. A király, hogy az általános elégedetlenség ellenére növelje a híveinek számát, egymás után ajándékozta el a királyi birtokokat. Végül az uralkodó kiadta az 1222. évi Aranybullát, amelyben megígérte, hogy be fogja tartani a törvényeket és felhagy pazarló életmódjával. II. András azonban nem tartotta be ígérését, és sorra hozta a katolikus egyházra is sérelmes intézkedéseit. Hosszas alkudozás után, az 1231. évi Aranybullában ezért elismerte az egyház jogait is. Az ún. papi Aranybulla záradékában deklarálta: „*Saját akarattunkból hozzájárulván, hogy akár mi, akár a mi fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítés büntetésével fenyítsen meg.*” Mivel András a második Aranybullát sem akarta betartani, ezért IX. Gergely pápa (1227–1241) megintette és felhatalmazta Róbert érseket, hogy ha szükséges, büntesse meg a királyt. Róbert érsek ennek megfelelően az 1232. év hamvazószerdáján interdiktum (tilalom) alá vetette az országot. II. András végül meghátrált, és az összes sérelem orvoslása érdekében megkötötte a pápai legátussal az ún. Beregi Egyezményt. Mivel ezt az ígérését sem tartotta be, ezért a pápa kiközösítette.¹¹

2. Az 1222. évi Aranybulla

Az Aranybulla¹² a magyar történeti alkotmány sarkalatos törvénye, amelyet I. (Nagy) Lajos 1351-ben, Mária királynő 1384-ben, I. Mátyás 1464-ben, Werbőczy István Hármaskönyvében és a királyi hitlevelekben is megerősítettek. Az alkotmányos hagyományok szimbólumaként is szolgál,¹³ mivel deklarált egyes szabadságjogokat, és első ízben korlátozta világi jogszabályokkal a király hatalmát.¹⁴ A király kötelezi magát, hogy a szerbienseket törvényes ítélet nélkül nem tartóztathatja le, deklarálja a tulajdonjogok egy részét, és biztosítja számukra, hogy vélt vagy valós jogsérelmek orvoslása érdekében bírósághoz fordulhassanak. A király ugyanis kötelezettsé-

11 SZÁNTÓ Konrád: *A Katolikus Egyház története*, Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1983 I. k., 400. (IX. Gergely végül is azért oldozta fel a kiközösítés alól II. Andrást, mert 1235-ben a király lányát, Erzsébetet szentté avatta.

12 Az oklevél lelőhelye, kelte, hitelessége: SZENTPÉTERY Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica). I., Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923, 125 l.; KRISTÓ Gyula: *Aranybullák évszázada*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2014, 50; ZSOLDOS Attila: *II. András Aranybullája*, Történelmi Szemle, 2011/1, 1.

13 Ezért is választotta a magyar Alkotmánybíróság jelképekül az Aranybulla függőpecsétjét, amelynek előreszén a trónon ülő király, baljában az ország almája, jobb kezében liliosos jogar. A mezőben a király fejétől jobbra a nap, a hold, e fölött pedig csillag. A körirat: † ANDREAS • DEI • GR(at)iA VNG(ar)IE • DALm(acie) • CH(roac)IE • RAME • S(er)VIE • GALIC(ie) • LODOMERIE • QU(e) • REX. Azaz: Endre, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia és Lodóméria királya. Hátlapján a csúcsos pajzs alakú magyar címer: kilenc pólya, melyek közül háromban egymással szembeállítva lépő oroszánokat láthatunk, közbül hársfalevéllal; az utolsó pólyában csak egy oroszán van. A körirat: † SIGILLVM • SECVNDI • ANDREE • TERCII • BELE • REGIS • FILII. Azaz: II. Endre király, III. Béla király fiának pecsétje. A pecsét eredetije az esztergomi káptalan levéltárában a beregi egyezés megerősítő oklevelén (1233). Az Aranybulla szintén ezzel a pecséttel volt ellátva.

14 BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Nagyenyedi Bethlen Nyomda, Kolozsvár, 1947, 164–166, 169.

get vállalt arra, hogy minden évben Szent István napján Székesfehérvárott törvényt ül, és ott minden királyi szolga, aki csak akar, szabadon megjelenhet. Egy másik szakasz pedig azt mondja ki, amit modern nyelven úgy mondanánk, hogy senkit törvényes bírójától elvonni nem lehet. Ezért tartjuk az Aranybullát az alkotmányos alapjogok fundamentumának.

Mivel ezek a törvények a királyt is kötelezték, ennek biztosítékaként a nádor fokozatosan nemcsak magánjogi, hanem közjogi bírói jogkört is kapott. Az 1485-ben kiadott ún. nádori cikkelyek 6. cikkelye a nádorra vonatkozóan ezt a jogkört így rögzítette: „A király és országlakosok között támadt viszályt ki kell egyenlítenie”. A nádor jogkörére vonatkozóan idézhetjük Mátyás egyik nyilatkozatát is: „Ha valaki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót a nádorban, aki a nemzetet (universitatem regni) képviseli.”¹⁵ Ugyanerről tanúskodik Werbőczy István Hármaskönyve is: „A királyi felség minden panaszossal és perlekedővel szemben az ország nádora előtt tartozik törvényt állani és ügyeinek igazgatója által felelni” (HK II. R. 39. cikk). A nádori tisztség függetlenségét azzal is biztosították, hogy az 1439. évi II. tc. óta az országgyűlés választhatta meg.

Az Aranybulla záradéka felhatalmazta az előkelőket együttesen és fejenként is az uralkodó intézkedéseivel szembeni ellenállásra (jus resistendi): „Azt is elrendeljük, hogy ha mi vagy utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspöknek, mint a többi jobbágyoknak¹⁶ és országunk nemeseinek, együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”

Más országokban a hűbéri jogból eredő ellenállási jog szép lassan elenyészett,¹⁷ Magyarországon viszont Werbőczy István Hármaskönyvében nyert újólag megerősítést (HK I. R. 9. cikk. 6. §). Még a Hármaskönyv ellenében készített Négyeskönyv (Quvadripartitum) is teljes terjedelmében tartalmazta az Aranybulla szövegét.¹⁸ Ezután a Habsburgok abszolutizmusra való törekvéseivel szemben a magyar rendek folyamatosan az ellenállási jogukra hivatkoztak. Bocskai István 1604-ben¹⁹ már kiterjesztő értelmezését adta az ellenállási jognak, mondván, hogy azt akkor is érvényesíteni kell, ha a király az ország jogait vagy szokásjogait megsérti.²⁰ A magyar rendek 1605-ben Európa közvéleményéhez intézett kiáltványukban²¹ elítélik Rudolfot, mert nem törődik a nemzet jólétével, semmibe veszi az isteni törvényeket, és zsarnok módjára

15 Idézi: TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1919, 693.

16 Abban a korban a jobbágyok alatt még az ország előkelőit értették.

17 DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*, Jogtudományi Közöny, 1980/5, 369.

18 ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*, MTA, Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből, IV. 2. sz., Budapest, 1931, 8.

19 ECKHART Ferenc: *Bocskai és híveinek közjogi felfogása = Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Sárkány-Nyomda, Budapest, 1933, 133.

20 RÉVÉSZ Imre: *Szemponatok a magyar kálvinizmus eredetéhez*, Századok, 1934/7–8, 271–272. A kérdéshez lásd: PÉTER Katalin: *Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*, szerk. FABINY Tibor, Magyarországi Evangélikus Egyház, Budapest, 1984, 66–71; VARGA Benedek: *Szemponatok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához*, Studia Caroliensia, 2006/1, 29–41.

21 KÁROLYI Árpád (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605–1606)*, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1899, XI. k., 168.

viselkedik. Az Aranybulla ellenállási záradékára ekkor hivatkoznak először a rendek a történelem folyamán.²² Bethlen Gábor is, amikor 1619-ben csatlakozott a Habsburg-ellenes szövetséghez, Alvinczy Péterrel elkészítettett egy latin és magyar nyelven is megjelentetett kiáltványt *Querela Hungariae* (Magyarország panaszja) címmel, amely később több kiadásban is megjelent. Ebben hosszasan sorolják a vallásszabadság és a rendi alkotmány sérelmeit, mert ezzel akarta indokolni hadjáratát.²³ Mindeközben az erdélyi rendek Bethlen Gáborral szemben is biztosítani akarták az ellenállási jogot. Ezért már a fejedelemségválasztáskor törvényben is megrősítették a jus resistendi:

„mivelhogy fejedelemséggel és annak autoritásával eddég való fejedelmek közül sokan abutálván electionának jussát elfelejtvén, rapinam arbitrato principatum, mind járt az törvéntelenségre és több illetlen dolgokra hanvatthomlok mentenek, kiből iszonyú veszedelme következett mindenkor hazánknak: végeztük azért, hogy a kolcsos városoknak, tanácsoknak, székely és egyéb kapitánoknak, tisztviselőknak légyen autoritások arra, ha az fejedelem exorbitálna, és contra jurimentum nobis praesitum valamit innoválna, hűtök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak absque nota infidelitatis, juxta contenta decreti.”²⁴

Sőt olyan szempontból még tovább is léptek, hogy nemcsak a székelyekre, szászokra, hanem még a városi polgárookra is kiterjesztették ezt az alkotmányos jogot.²⁵

Bethlen Gábor példáját követte I. Rákóczi György is, amikor 1644. február elején megindította hadait a Habsburgok ellen. Kálló erődítményének elfoglalása után kiáltványt intézett a magyar rendekhez,²⁶ amelyben hosszasan sorolta a protestánsok vallási sérelmeit, és hogy a Habsburgok örökös tartománnyá akarták tenni Magyarországot. Kijelentette, hogy nem önös érdekből fogott fegyvert, hanem az ország szabadságjogait akarja visszaállítani.²⁷

Hasonló nyilatkozattal próbálkozott Thököly Imre 1684-ben, aki a Habsburg-abszolutizmus ellenében észak-magyarországi területen önálló fejedelemséget alapított, és arra hivatkozott, hogy ellenállási záradék miatt jeruzsálemi András törvénye a magyar szabadság lelke, amely a lázadás vádját teljesen és tökéletesen lemossa a jog gyakorlójáról.²⁸

A Thököly Imre vezette szabadságharc bukása és Buda visszafoglalása után a Habsburgok fegyverrel meghódított tartományként tekintettek Magyarországra.

22 BENDA Kálmán: *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*, Helikon, 1971, 326.

23 TÖRÖK István: *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia*, Kolozsvári Református Kollégium Értesítője, 1883, 4. V ö. IMRE Mihály: „Magyarország panaszja”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

24 SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Hatodik kötet (1608–1614), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880, 359–360.

25 MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán: (szerk.): *Erdély története*. Második kötet 1606-tól 1830-ig, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 645; RÁCZ Lajos: *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 117.

26 I. RÁKÓCZI György: *Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae*, Bártfa, 1644.

27 HORVÁTH Mihály: *Magyarország Történelme*, 1872, Pest, V. k., 444–445.

28 HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula: *Magyar történelem*. 1935, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, IV. k., 203.

Ezért az 1687. évi országgyűlésen a megfélemlített rendek lemondtak az ellenállási jogokról²⁹ az alábbi indokolással:

„Megemlékezvén ezenfelül a karok és rendek Ő legszentségesebb felsége jószágos előterjesztéséről, mely ugyanis a második Endre király 1222-ik évben kelt 31-ik cikkében foglalt annak az egyetlen záradéknak, vagyis inkább a királyoknak való ellenmondás s ellenállás szabadságának az ugyanott felsorolt okokból, a kijavítását czélozza, noha ugyane cikkelynek említett részében a helyes értelmet csak némely egyeseknek rossz akaratú magyarázása törekedett netán más elrontott értelemre csavarni s Ő legszentségesebb felsége józanabb hü karainak és rendeinek sohasem volt eszüikben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferditették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson” (1687. évi IV. tc.).

A magyar közfelfogás azonban ezután is azt vallotta, hogy az ellenállási jog érvényben maradt, mivel a rendek csak kényszer hatására mondtak le róla.

II. Rákóczi Ferenc 1703-ban, a szabadságharc kezdeményezésekor Munkácson latinul³⁰ és franciául kibocsátotta a keresztény világ számára *Recrudescunt inclytae gentis Hungariae vulnera* (Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei) kezdetű kiáltványát³¹ a szabadságharc okairól és céljáról. Ebben leírja, hogy az ősi szabadságjogok sérelme miatt fogott fegyvert már korábban Báthory, Bocskai és Bethlen Gábor, Rákóczi György és Thököly. Egymás után sorolta fel, még törvényhelyeket is említve, a sérelmeket, kiemelve, hogy eltörölték a szabad királyválasztás jogát, az Aranybulla ellenállási záradékát.

Rákóczi két állambölcseleti munkáját 1722 és 1725 között írta francia nyelven: *Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien* (Egy keresztény elmékedései a polgári élet és az udvariasság elveiről); *Traité de la puissance* (Értekezés a hatalomról). Ez utóbbihoz függelék gyanánt odaillesztette *Szent István Intelmei Imre herceghez* című művét is francia fordításban, és idéz az Aranybullából is. A két szorosán összetartozó mű, Rákóczi 1732-ben kelt végrendeletével együtt, később nyomtatásban is megjelent *Testament politique et moral du Prince Rakoczi* (Rákóczi fejedelem politikai és erkölcsi végrendelete), (Hága, 1751) címmel. A *Traité*nek egy latin változatát is elkészítette a magyar nemesség számára *Tractatus de potestate* címmel.³² Az *Értekezés a hatalomról* című művében Rákóczi leírta, hogy milyen módon kellene egy királynak a hatalmát gyakorolnia. Úgy foglalt állást, hogy az uralkodónak joga van a nemzetre támaszkodva szembe fordulni a törvénytelen támadásokkal. Mindezt pedig az Aranybullával és *Szent István Intelmeivel* támasztotta alá.³³

29 BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*, Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Budapest, 1987, 98.

30 A kiáltványt Rákóczi legbensőbb munkatársa, bizalmasa, később kancellárja, Ráday Pál által szép latinsággal fogalmazta meg, Rákóczi sajátkezűleg javított bele a szövegbe. Készült magyar fordítása, de lengyel, holland, német, török fordítása, angol kivonata szintén ismeretes.

31 *Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról*, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2004.

32 Rákóczi Ferenc korának egyik legműveltebbjeként egyaránt magas színvonalon tudott írni magyarul, latinul és franciául.

33 *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta KÖPECZI Béla;

3. A nemesi vármegye, a magyar alkotmányosság védőbástyája

A nemesi vármegyék *vis inertiae* jogát, vagyis a passzív ellenálláshoz való jogát szintén az Aranybulla ellenállási záradékából vezették le, amelyet ugyan az 1687. évi IV. tc. eltörölt, de úgy vélték, hogy ez csak a cselekvő, aktív, fegyveres ellenállásra vonatkozott, a vármegyéknek a passzív ellenálláshoz való joga megmaradt.³⁴

Először az 1504. évi I. tc. 4–6. §-a alapján alakult ki az a szabály, amely felhatalmazta az alispánt, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott és törvényként el nem fogadott királyi rendeletet, parancsot – adóügyekben – nem köteles végrehajtani. Ezt az elvet általános szintre emelte az 1545. évi XXXIII. tc., amelyet *a királynak vagy helytartójának az ország törvényeivel ellenkező levelei a javak visszaadásában meg nem tartandók* címmel adtak ki. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy a törvényhatóságok a sérelmezett királyi vagy kormányrendeletet nem hajtották végre, hanem csak egy feliratot (*remonstratio*) intéztek az ügyben a királyhoz, amelyben felsorolták sérelmeiket.³⁵ Amennyiben az uralkodó ismételt sürgetésére sem hajtották végre a rendeletet, akkor királyi biztost rendeltek ki a vármegyébe, végső eszközként pedig katonasággal szállták meg a vármegyeházát. A legelszántabb megyék tisztikara erre válaszul lemondott hivataláról. A bécsi kormányzat apparátusában felmerült a gondolat, hogy meg kellene büntetni a vármegye tisztviselőit, de erre nem találtak megfelelő törvényi tényállást.³⁶

A nemesi vármegye alkotmányvédő szerepére szükség is volt, hiszen több esetben is előfordult, hogy a Habsburg uralkodók nem hívtak össze országgyűlést, és rendeleti úton próbáltak kormányozni, adót behajtani, katonákat állítani. I. Lipót (1657–1705) uralkodása idején kezdődött ez a fajta gyakorlat. II. Józseffel (1780–1790) szemben pedig elérték, hogy a halálos ágyán visszavonta az alkotmányellenesen kibocsátott rendeleteit.³⁷

A nemesi vármegyék utolsó nagy alkotmányvédelmi akciójára 1822–23-ban került sor.³⁸ I. Ferenc 1812 óta nem hívott össze országgyűlést, és alkotmányellenes módon

a latin szöveget gondozta BORZSÁK István; a francia szövegeket gondozta KOVÁCS Ilona = *Testament politique et moral du prince François II Rákóczi / avec une étude et des commentaires de Béla KÖPECSI*; texte latin établi par István Borzsák; textes français et appareil critique établis par Ilona KOVÁCS, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984; BENE Sándor: *Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből* – „Nem sülyyed az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 2007, 1035–1058; HAVAS László: *A Szent István-i Intelmek szöveggyűjteménye és II. Rákóczi Ferenc Tractatus de potestate c. fejedelemtükre*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2006/1–2, 138.

34 EGYED István: *Vármegyei önkormányzat*, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1929, 76, 109.

35 Ennek az intézménynek a tovább éléseként maradt meg a törvényhatóságoknak az 1886. évi XXI. tc. 19. § szerint az a joguk, amely szerint: „A törvényhatóság jelen törvény korlátai között felirhat egyenkormányrendelet ellen a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok miatt célszerűtlennek tartja. De ha a minster a felhozott indokok ellenére a végrehajtást követeli, vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának foganatosításától másodizben eltiltja, a kormányrendelet azonnal és feltétlenül teljesítendő és végrehajtandó...”

36 SOÓS István: *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek*, Történelmi Szemle, 2007/1, 112.

37 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 196.

38 HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, Ráth Mór, Pest, 1868, 1. k. 107, 111–112.

rendeletek útján kormányzott. A vármegyék önállóságát és intézményeinek működését is korlátozni próbálta, egyúttal két és félszeresére emelte a hadiadót. Az 52 vármegyéből 42 nyújtott be panaszt a rendeletek ellen, közülük 15 az első királyi dorgáló leirat után meghátrált. Az adórendelet végrehajtását két királyi leirat után 19 vármegye tagadta meg. 1822 őszére még mindig maradt 8 vármegye (Trencsén, Nyitra, Bars, Nógrád, Zemplén, Sopron, Zala, Veszprém), melyek mindkét ügyben, míg 4 vármegye (Varasd, Vas, Komárom és Ung) csak az adózás ügyében tanúsított továbbra is makacs ellenállást. Ezután a király királyi biztosokat nevezett ki és katonaságot vezényelt ki az ellenállást tanúsító egyes vármegyék központjaiba. Tiltakozásul Bars vármegye egész tisztikara lemondott hivataláról, hogy ne tudják kikényszeríteni a végrehajtást.³⁹ A vármegyék végül megint csak győztek, hiszen a király kénytelen volt összehívni az 1825–1827. évi országgyűlést, amely egyben a reformkor kezdetét is jelentette. Az 1827-es országos választmány munkálataiban deklarálták: „*Quippe congregationes comitatum legalia potestas executia ina rero legum custodes sunt.*” (A megyék gyűlései a törvényeknek nemcsak végrehajtó szervei, de egyszersmind őrei is.)⁴⁰ Deák Ferenc 1833-ban kijelentette: „[...] a megyék voltak polgári szabadságunk legfőbb őrei.”⁴¹ 1935-ös beszédében azt is hangsúlyozta, hogy a megyék az egyéni jogokat is védik.⁴² Mindezek az érdemek elismeréseként iktatta Kossuth Lajos 1848. évi XVI. tc. preambulumba a szállóigévé vált kijelentést, hogy a vármegyék Magyarország „alkotmányosságá védőbástyája”.

4. Az Álladalmi Tanács

Az 1848. évi III. tc. 19. §-a szerint az „[...] ország közügyei felett [...] tartandó ítélkezési végett” Buda-Pesten egy „álladalmi tanács” felállítását rendelte el. A testületnek a magyar királyi udvari kancellária előadó tanácsosai lettek a tagjai (1848. évi III. tc. 22. §). A kancelláriai főtisztviselők szerint a korábban is a hatáskörükbe tartozó semmisségi ügyek elbírálása révén közjogi bírói fórumként is fognak működni. Többen is úgy vélekedtek, hogy a jogalkotó szándéka szerint az Álladalmi Tanács döntött volna az állami szervek között felmerült jogviták esetén is. Ezt az álláspontot alátámasztja az is, hogy a kiegyezés után többen is, köztük a legmarkánsabban Pulszky Ferenc javasolta, hogy a közigazgatási és közjogi jogvédelem érdekében az 1848. évi III. tc.-nek az Álladalmi Tanácsra vonatkozó rendelkezéseit kell végrehajtani.⁴³

39 PRAZNOVSZKY Mihály: *Az 1822-1823. évi nógrádi rendi ellenállás története = Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, 1987, 119; MOLNÁR András: *Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években = Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*, szerk. MAYER László, ILCSIK György, Szombathely, 2003, 389; ERDMANN Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–6*, Miskolc, 1989. BAZ Megyei Levéltár, 8–11; VÖLGYESI Orsolya: *Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás = Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*, CZIFRA Mariann, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 173–198.

40 Idézi: SZIVÁK Imre: *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.). Politikai és közjogi tanulmány*, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1906, 25.

41 MOLNÁR András (szerk.): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 107.

42 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.

43 KÁROLYI Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*, Magyar Történelmi Társulat, Bu-

5. Az Országgyűlési Bizottság közigazgatási és közjogi jogvédelme

Az Álladalmi Tanács még a megalakulásáig se jutott el, ezzel szemben az első népképviselési Országgyűlés házszabályának 77-81. cikkei szerint felállított és működtetett bizottság közjogi jellegű ügyeket is elbírált. A Kérvényi Bizottsághoz városoktól, községektől és magánosoktól kezdettől fogva sok kérelem érkezett: Pl. a Pesti Takarékné kérelme a volt úrbéri birtokosok moratóriumának megszüntetése érdekében, félszáz község kérte a bordézsmá megszüntetését, az „elszedett földek” visszaadását.⁴⁴

6. Az Alkotmány Őrszék

Kossuth Lajos az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után Törökországba menekült, és Kütahyában készítette el Magyarország új, önkormányzati alapon álló alkotmánytervezetét, *Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására* címmel, amely a nyugat-anatóliai városról, kütahyai alkotmány néven vált közismertté. Kossuth alkotmánytervezete angol, francia, olasz és magyar nyelven 11 kiadást ért meg. Kossuth a tervezet szövegét jelentős mértékben módosította. Ez a javított változat azonban hosszú ideig kéziratban maradt, és csak Spira György adta ki 1989-ben először.⁴⁵

Kossuth Lajos ezzel az alkotmánytervezettel megelőzte korát, demokratikus intézményeit tekintve még az Amerikai Egyesült Államok alkotmányán is túltett. Javaslatának legeredetibb része – amelyre Kukorelli István hívta fel a szakma figyelmét⁴⁶ – az Alkotmány védelme érdekében felállítandó Alkotmány Őrszék intézményének a bevezetése volt:

„Az ekkint szerkeztendő országgyűlés, a népfelség organumát képezi mind azon ügyekre s érdekekre nézve, mellyek az egyének, családok, községek s megyék önkormányzati alapjogaihoz nem tartoznak. Mert ezen jogok szint úgy sérthetetlenek, örökösök s minden következő nemzedékek sajátját képezik; mint általában minden a mi a népfelség lényegéhez tartozik s azért az élő nemzedék azokról nem rendelkezhetik, azokat el nem idegenitheti.

Ezen jogok biztosítása tekintetéből egy alkotmány őr szék leszen felállítandó; – melly a törvények kihirdetése előtt azokat alkotmányos szempontból átnézi, s kijelenti alkot-

dapest, 1936, 230; Pulszky Ferenc felszólalása. Képviselőházi Napló, 1869. Légrády Testvérek, Pest, 1870, X. k., 245; STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 53; NÉMETHY Károly: *A közigazgatási bíróságról szóló törvény magyarázata*, Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1897, 4.

44 BEÉR János: *Az 1848/49. évi népképviselési Országgyűlés*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954, 33.

45 SPIRA György: *Kossuth és Alkotmányterve*, Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1989; STIPTA István: *Kossuth Lajos 1859-es alkotmánykonceptiója*, Jogtudományi Közlöny, 1995/1, 49–53.

46 KUKORELLI István: *A magyar Alkotmánybíróság előzményei, létrejötte és jellemzői = A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*, szerk. KUKORELLI István, TÓTH Károly, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016, 391; VÖ. RÓNAY Zoltán: *Alkotmány Őr szék. Kossuth alkotmánytervének továbbélése a magyar Alkotmánybíróságra vonatkozó szabályozásban*, Jogtörténeti Szemle, 2015/2, 41.

mányosak e vagy nem?

Semmi törvény nem hirdettethetik ki a nélkül, hogy ezen magas birói hatóság kijelentené, hogy semmi sincs benne a mi az alkotmánnyal ellenkezik. Az alkotmány ellenesnek ítelt törvény kihirdetés nélkül s az alkotmányellenes pont kijelölésével a törvényhozáshoz vissza küldetik.

Ezen alkotmány őr szék tagjai a senatus által neveztetnek – a törvényhozás tagjai nem lehetnek – elmozdíthatlanok, – s még lemondás esetében is soha sem viselhetnek kormánykinevezéstől függő hivatalt.”

Kossuth Irányi Dánielhez írt levelében még rövid kommentárt is írt az Alkotmány Őrszékéről szóló javaslatához: „*En az Alkotmány Őrszékben garantiát találok a legislativ Omnipotentia ellen, mellytől szint ugy félek, mint az executiv omnipotentiától.*”⁴⁷

7. Országbírói Értekezlet

A solferinói vereség után, a gazdasági és a politikai válság enyhítése érdekében Ferenc József kiadta az októberi diplomát (1860), és Magyarországon újra felállították az 1848 előtti intézményeket: a Kancelláriát, a Helytartótanácsot, a Kúriát és a régi vármegyéket. Visszacsatolták a Temesi Bánságot és a Vajdaságot. Ezzel Magyarország (Erdély és Horvátország nélkül) igazságszolgáltatási autonómiához jutott, anélkül, hogy az alkotmányjogi önállóságát visszanyerte volna. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy milyen jogszabályok szerint éljenek ezután. A magyar bíróságok az osztrák jogszabályokat nem ismerték, de nem is szívesen alkalmazták volna. A magyar jog szerint szerettek volna eljárni, de ezek a megváltozott körülmények között már teljes mértékben nem voltak alkalmazhatók. Ezért hívta össze az uralkodó gróf Apponyi György országbíró elnöklete alatt az ún. Országbírói Értekezletet (1861. január 23-tól március 4-ig ülésezett). Ferenc József a következő kéziratot intézte báró Vay Miklós magyar kancellárhoz:

„Kedves báró Vay! Minekutána szándékom, Magyarországon összes köztörvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni, ennél fogva országbíróam Nekem több alkalmas egyéniségeket fog kijelölni a király Curia tagjaival, kik az ő elnöklete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, mindenen előtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése felett tanácskozendván, ebbéli javaslataikat magyar kir. Kancelláriám útján haladéktalanul Elém terjesztendik, mire nézve önként értetődik, miszerint a birtok biztosságának és a magánjogi viszonyok állandóságának érdekében, a polgári és a büntető jognak minden határozmányai és intézkedései mindaddig teljes hatályban maradnak, míg azok iránt a netaláni változások törvényhozás útján meg fognak állapíttatni. Bécs, október 2. 1860. Ferenc József m. k.”⁴⁸

47 KOLTAY-KASTNER Jenő: *Iratok a Kossuth emigráció történetéhez 1859*, Acta Universitatis Szegediensis, Szeged, 1949, 67.

48 KÖNYI Manó (szerk.): *Deák Ferencz beszédei*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1886. II. k., 280.

Apponyi György főrendeket, főpapokat, a hétszemélyes tábla tagjait (23), ügyvédeket (19) és a polgárság képviselőit egy táblaügynököt és két kereskedelmi kamarai tisztségviselőt hívott össze. Az elnök a kereskedelmi vonatkozású ügyek tárgyalására további öt kereskedőt, illetőleg kereskedelmi és iparkamarai alkalmazottat hívott meg. Köztük Deák Ferencet, Horvát Boldizsárt (a későbbi igazságügyi miniszter), Tóth Lőrincet (több jogtudományi munka szerzője) Ghyczy Kálmánt (az 1848-as törvények egyik megfogalmazója), Wenzel Gusztávot (a pesti egyetem jogászprofesszora).⁴⁹

Az Országbírói Értekezlet 1861. január 23-tól március 4-ig 18 ülést tartott, mégis e rövid idő alatt rendkívül jelentős munkát végzett, és bőven túlterjeszkedett eredeti megbízatásán, amikor elkészítette az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat.⁵⁰

Az alkotmányellenesen kibocsátott rendeletekkel szemben a történeti alkotmányból indultak ki. Fő feladatuknak azt tekintették, hogy a neoabszolútizmus idején kibocsátott rendeleteket összhangba hozzák a magyar gazdasági, politikai és kulturális viszonyokkal, megteremtve ezzel az igazságügyi kiegyezést, ami alkotmányjogi tekintetben csak 1867-ben valósult meg.

A neoabszolútizmus idején életbe léptetett pátensek azért is érvénytelenek, mert nem a törvényesen megválasztott országgyűlés fogadta el, és nem a magyar alkotmány szerint megkoronázott király szentesítette. A magyar közvélemény is ellen-szenvvel fogadta ezeket a rájuk erőltetett pátenseket. Az 1848-as áprilisi törvények azonban a magyar magánjog egy jelentős részét hatályon kívül helyezte, de az új polgári törvénykönyv elkészítésére a szabadságharc leverése miatt nem kerülhetett sor. A többi jogág vonatkozásában pedig a jogegyenlőség kimondása utáni helyzetet kellett volna rendezni. Ezt a jogalkotási vákuumot használta ki a bécsi kormányzat és léptette életbe Magyarországon az osztrák polgári, büntető, polgári eljárásjogi, büntető eljárásjogi, kereskedelmi jogi, váltó-, csőd- stb. törvénykönyveket.

Végül is az értekezlet hosszas vita után azt az álláspontot fogadta el, hogy a magyar jogszabályokat visszaállítják, de a jogfolytonosság és a helyzet szüksége által megkívánt pótlásokkal. Ezek közül a legjelentősebb a telekkönyvi rendtartás és az osztrák Polgári törvénykönyv idevonatkozó részei, amelyek az ingatlantulajdont, illetve annak forgalom- és hitelképességét biztosították. Ennek megfelelően három csoportba foglalhatók a rendelkezések. Az első csoportban lévők hatályon kívül helyezték a császári pátenseket, és helyettük visszaállították a magyar jogot. Így nyerte vissza érvényét pl. az 1839–40. évi országgyűlés által alkotott váltó- és csődtörvény. A második csoport alaki joghatállyal ruházta fel az abszolút kor rendeleteinek azt a részét, amelyek elősegítették a magyar gazdaság fejlődését. Ilyenek voltak például az ősiségi, az úrbéri, a telekkönyvi stb. pátensek. A harmadik csoportba a módosítások kerültek – elsősorban az öröklési és a házassági vagyoni jogi szabályok. A magyar öröklési jognak ekkor vált speciális intézményévé az ági öröklés. Törvényes öröklés esetén, leszármazók hiányában, különbséget kell tenni az ingatlanok vonatkozásában a „szerezményi vagyon” (amit az örökhagyó szerzett) és az „öröklött vagyon” kö-

49 Az értekezletek jegyzője RÁTH György országbírói elnöki titkár volt, aki az értekezlet hiteles anyagát Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában, Landerer és Heckenast, Pest, 1861 címmel tette közzé.

50 Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, Landerer és Heckenast, Pest, 1861.

zött. A szerzeményi vagyont ugyanis a hitvestárs örökli, az örökölt, ún. „ági vagyon” azonban az Ideiglenes törvénykezési szabályok értelmében visszaszáll arra az ágra, ahonnan az örökhagyó azt korábban örökölte.

Az Országbírói Értekezlet tagjainak modern gondolkodásmódját bizonyította az, hogy „az ész szüleményeit” (a szellemi alkotásokat) szintén a jog oltalma alá helyezte. Negatívumként említhető, hogy továbbra is fenntartották a hitbizományokat.

A polgári peres eljárás területén az Ideiglenes törvénykezési szabályok visszaállították a régi magyar írásbeli jogrendet, de az osztrák perrendtartásból meghagyták a háromszori perváltás elvét. Ezzel némileg gátat tudtak szabni a perek időtartamának. Nem vették át azonban az adósok börtönét.

Rendkívül kényes politikai, jogi problémát jelentett az Ideiglenes törvénykezési szabályok jogforrási minősítése. Az Országbírói Értekezlet nem rendelkezett jogalkotó hatalommal, még csak az országgyűlés egyik bizottságának sem számított, hanem csak mint egy önkényesen összehívott 60 tagú testület rendezte a fennálló joganyagot. Mire az 1861-ben összehívott országgyűlés megkezdte az ülésését, már be is fejezték a munkájukat, így az országgyűlés csak igennel vagy nemmel szavazhatott róla. Ezért kezdetben arra gondoltak, hogy a képviselőház mint törvényjavaslatot fogja tárgyalni. A képviselők ez ellen tiltakoztak, hiszen nem volt törvényes az országgyűlés („*csonka parlament*”), és az államfői tisztség sem volt alkotmányos módon betöltve. Ezért kompromisszumos megoldásként azt javasolták, hogy „*Addig is, amíg az alkotmányos törvényhozás a kodifikáció rendszeres művét befejezhetné*”, az Ideiglenes törvénykezési szabályokat „*ideiglenes kiegészítő gyanánt használhatónak tekintni*”. Mindezt Ferenc József is megerősítette, anélkül, hogy formális törvényi szentesítéssel ellátta volna az. A végső megoldást – akárcsak a Hármaskönyv esetén – a bírói jogalkalmazás révén, a szokásjog jelentette. A Kúria 1861. július 23-án tartott teljes ülésén az Ideiglenes törvénykezési szabályokat a törvényhozás intézkedéséig ideiglenesen „*állandó zsinórmértékül*” elfogadta, a bíróságoknak hatályos jogként ajánlotta. A továbbra is fennmaradó joghézagokat, jogalkalmazási problémákat pedig vagy a jogtudománynak, vagy a bíróságoknak kellett megoldaniuk.

Az ideiglenes megoldásokról szokták mondani, hogy azok hosszú életűek lesznek. Így történt ez ebben az esetben is, hiszen annak legjelentősebb magánjogi része az 1959. évi IV. tv. hatálybalépéséig, tehát közel száz évig érvényben maradt, és a magyar magánjog egyik jogforrását jelentette.

A sajátos közjogi helyzet miatt az Ideiglenes törvénykezési szabályok hatálya nem terjedt ki Erdély és Fiume területére, mert azok akkoriban külön kormányzat alatt állottak (vö. 1868. évi 43. tc. 12. §, 1868. évi 30. tc. 66. §). Ezeken a területeken az Osztrák polgári törvénykönyv továbbra is érvényben maradt Fiumében az első világháború végéig, de Erdélyben egészen a második bécsi döntésig.⁵¹

51 KÉPESSY Imre: *Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* = Jogi Tanulmányok 2012, szerk. FAZEKAS Marianna, Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolának III. konferenciája, 2012. április 20. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2012. 109–121; SARLÓS Béla: *Deák politikai felfogása és az Országbírói Értekezlet* = *Zalai Gyűjtemény*. 5., 1976, Zalaegerszeg, 279; WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda, 1863; SUHAYDA János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Pest, 1862.

8. Eötvös József értekezése az alkotmánybíráskodásról

„Eötvös Józsefet, az állambölcselet nem ismeri eléggé se a magyar tudományos világ, se a művelt olvasóközönség” – írta 1908-ban Concha Győző, aki szintén az állam természetének kutatását tartotta fő feladatának.⁵² A helyzet azóta sem sokat változott, pedig Eötvös József élete fő művének tartotta *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című állambölcseleti monográfiáját, amellyel méltán nyerte el a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmát. Az első kötet, amelyet 1851-ben írt Bécsben, inkább csak a korabeli helyzet elemzése volt, amely nem tűnt túl biztatónak. A forradalmakat, szabadságharcokat leverték, és Franciaországban is ekkor történt egy retrográd fordulat. A második kötet, amelyet már az emigrációból visszatérve Pesten írt meg, a megvalósítható államreform legfőbb elveit foglalta össze.⁵³ Széles körű olvasottságát, tapasztalatait összegezve, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok példáját is ismerve felvetette egy alkotmánybírói jogkörökkel is rendelkező Legfelső Bíróság gondolatát. Úgy gondolta, hogy egy ilyen jogkörökkel felruházott bíróság a két másik hatalmi ágat egyensúlyban tudja tartani.⁵⁴

9. Állambíróság

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1868. évi IV. tc. országgyűlési vitája során Deák Ferenc javasolta⁵⁵ az Állambíróság felállítását, amely bírói fórum nemcsak a politikai bűntettek és vétségek felett ítéltetett volna, hanem a közigazgatási hatóságok és a bíróság közötti vitákban is. Ennek révén az állambíróság az alkotmánybíráskodás hatásköreinek egy részét gyakorolhatta volna. Ilyen módon az Állambíróság kontrollálná a közigazgatás rendeleti jogalkotását és egyedi esetekben hozott aktusait. Az Állambíróság tagjainak felét a király nevezte volna ki, a másik felét pedig az országgyűlés választotta volna. A tagok maguk választottak volna elnököt. Stipta István hívta fel a figyelmet arra, hogy Deák Ferenc nem a francia Államtanács intézményét tekintette példának, hanem az 1848. évi III. tc.-ben körvonalazott Álladalmi Tanácsot. Azonban a kormány és a Deák-párt többsége nem támogatta Deák Ferencnek ezt a javaslatát.⁵⁶ A kormánypárti képviselők valószínűleg azt gondolták, hogy Deák az osztrák Reichgericht intézményét szeretné Magyarországon is bevezetni.⁵⁷

52 CONCHA Győző: *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Kiadó Vállalat, Budapest, 1908, 5.

53 PETRASOVSKY Anna: *„Polgárosodás és míveltség magasabb fokán” – Eötvös József integrációs gondolata*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXII, 97–102.

54 EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Magyar Helikon, Budapest, 1981. II. k., 423.

55 *Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett Országgyűlés Nyomatványai*. Képviselőházi napló, Légrady testvérek, Pest, 1869. II. k., 381, 422.

56 KÓNYI Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1903. VI. k., 219–222; STIPTA István: *A közigazgatási bíráskodás történeti modelljei*, Jogtörténeti Szemle, 2015/3, 42; STIPTA István: *Deák Ferenc állambírósági koncepciója = ...a hazának szent ügye... Emlékezés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából*, szerk. SZABÓ István, 2003. május 26., Szent István Társulat, Budapest, 2005, 91.

57 RUSZOLY József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848/1948*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,

Deák Ferenc javaslata után néhány évvel jelent meg Kautz Gyulának *A politikai tudomány kézikönyve* című műve,⁵⁸ amelyben a Jog és Államtudományi Kar professzora levezeti, hogy a jogállam igazi biztosítéka, ha panaszt vagy vádat emelnek azon személyek és közigazgatási szervek ellen, amelyek a hatalmukkal visszaélve „önként és erőszakoskodás” révén az alkotmányt megsértik vagy veszélyeztetik, akkor egy közjogi bírósághoz lehet fordulni.

A polihistor tudós, az ókori történelem Európa-szerte ismert történésze, Schvarcz Gyula, miután országgyűlési képviselővé választották, úgy döntött, hogy kedvenc tudománya területét egy időre elhagyva behatóbban kezd foglalkozni az államszervezet reformjával. Az 1872-es politikai programjában⁵⁹ többek között javasolta az államhatalmak közti konfliktusok jogi útra terelésére egy államtörvényszék (alkotmánybíróság) felállítását.

Az erre vonatkozó javaslatát részletesen is kifejtette az *Államintézményeink és a kor igényei* című nagyszabású munkájában, amely 1871-től jelent meg öt füzetben, majd 1879-ben teljes kötetben. Ebben a művében az államtörvényszék felállítását a jogállam nélkülözhetetlen intézményének tekintette.⁶⁰ Elképzelése szerint ez a bíróság alkotmánybírósági, hatásköri és választási bírósági funkciókat látott volna el, de ítélt volna a vád alá helyezett miniszterek ügyében is, s védelmezte volna az állampolgári jogokat. Az államtörvényszék tagjainak megválasztását elég bonyolult procedúrával akarta lebonyolítani. Eszerint az országgyűlés jelölne öt személyt az elnöki és 36 személyt a bírói posztra, az összes törvényhatóság 36 bírót delegálna, az MTA, valamint a jogi karok pedig 12-t. Ezek közül a Királyi Kúria törölne két elnökjelöltet és 26 bírójelöltet, s a fennmaradók közül a király nevezné ki élethossziglan és elmozdíthatatlanul az elnököt és a 21 bírót.⁶¹

Schvarcz Gyula az országgyűlés 1877. december 4-i ülésén interpellációt is intézett a kormányhoz az államtörvényszék felállítása érdekében.⁶²

Szivák Imre, az ügyvédi kamara elnöke, aki már több korábbi törvény megalkotásában is közreműködött, az 1905–06-os alkotmányos válság után egy részletes indokolással kidolgozott törvényjavaslatot készített el az állambíróságról, amelyet *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.) Politikai és közjogi tanulmány* címmel könyv formájában is kiadott.⁶³

Az állambíróság elnökét és másodelnökét a király élethossziglan nevezi ki, akik egyben hivataluknál fogva a Főrendi Háznak is a tagjai lesznek. A 12 rendes és négy póttagot is a király nevezi ki, de hat rendes tagot és póttagot a Képviselő Ház, hat

Budapest, 1980, 47.

58 KAUTZ Gyula: *A politikai tudomány kézikönyve*, Franklin Nyomda, Budapest, 1876, 443.

59 Schvarcz Gyula programja Pest, 1872.

60 SCHVARCZ Gyula: *Államintézményeink és a kor igényei*, Aigner Lajos, Pest, 1879, 338–420; HORNYÁNSZKY Gyula: *Schvarcz Gyula rendes tag emlékezete = MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1917. 17. k., 15. sz., 24–25; MIRU György: *Kísérlet az állam körül. Schvarcz Gyula reformtervei a dualizmuskori alkotmányosság továbbfejlesztésére*, Aetas, 1999/1–2, 86.

61 SCHVARCZ Gyula: *Államintézményeink és a kor igényei*, Aigner Lajos, Pest, 1871, XXII.

62 *Az 1875. évi augusztus hó 28-ai hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, Schlesinger és Wohlauser, Budapest, 1877. XIV. k., 88.

63 SZIVÁK Imre: *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.) Politikai és közjogi tanulmány*, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1906, 97.

rendes tagot és két póttagot a Főrendi Ház jelöl ki. Személyi és dologi költségvetésüket az állami költségvetés külön fejezetében kell megállapítani. Az Állambíróóság hatáskörét a javaslat taxatív módon sorolta fel. Feladatai közé tartoznak a hatásköri összeütközések, amelyek a rendes vagy a közigazgatási hatóságok, illetve a rendes vagy közigazgatási bíróságok között merülnek fel, az országgyűlési képviselő-választások, egyesek választójogának a kérdése, a kormány vagy annak hatósága és az önkormányzati testületek közötti jogviták, a kormány vagy annak tagjai, kormánybiztosai intézkedései, ha azok az önkormányzati testületeknek, ezek alkalmazottjainak vagy bármely állampolgár közjogát sértik, ha a törvényhatóság a kormány rendeletét törvénybe ütközőnek vagy célszerűtlennek tartja, ha a főispán kivételes hatáskörét túllépte, főispáni szék szabálytalan elfoglalása esetén, a törvényhatóságok költségvetésének törvénytelen elvonása, tartalékos katonák behívása jogszerűségének értelmezése, köztisztviselők nyugdíjazásának jogszerűsége, köztisztviselők fegyelmi ügyei, egyesülési és gyülekezési jog és a sajtószabadság védelme. Az állambíróósághoz az érdekeltek panasszal fordulhatnak bármelyik közhatóság intézkedése ellen, ha jogukat vagy jogos érdeküket megsértették, ha a hatóság túllépte a hatáskörét, nem volt illetékessége az adott ügyre vonatkozóan, ha az ügyben hozott döntés már ítélt dolog volt, vagy alaki hibákat követtek el, a határozathozatalakor helytelenül értelmezték a törvényt.

10. Közjogi (alkotmányjogi) bíróság létrehozására tett javaslatok

Miután Hans Kelsen iránymutatásai alapján Ausztriában létrehozták az 1920. október 1-jei alkotmánytörvénnyel az Alkotmánybíróságot Verfassungsgerichthof névvel, a magyar közjogászok is intenzívebben kezdtek foglalkozni ezzel az alkotmányvédő intézménnyel. Tomcsányi Móric, a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának a magyar közjog és közigazgatási jog nyilvános rendes tanára által vezetett Közjogi és Közigazgatási Jogi Szemináriumban végzett kutatások során összegyűjtötték és összegezték az alkotmánybíráskodásra vonatkozó ismereteket. Tomcsányi mindezeknek az ismereteknek az összegzése után kijelentette: „A közjogi bírászkodást nem pótolhatja a miniszter parlamenti felelősségre vonásának eljárása, vagy más oldalról nézve a dolgot, a közjogi bírászkodásnak nem akadálya a miniszterek parlamenti felelőssége.”⁶⁴

Tomcsányi kutatószemináriumában tevékenykedett Feketekuti Mankovics László egyetemi magántanár, aki cáfolva az Alkotmánybíróság felállítását ellenzők állításait, kijelentette: „Az alkotmánybíróság ítélete egységesen dönti el valamely vitás törvény alkotmányosságának kérdését és megakadályozza azt, hogy a különben elkerülhetetlen ellenkező ítéletek a jogbizonytalanság érzetét keltsék. Megakadályozza továbbá azt, hogy egy aktus, amely tényleg semmis vagy alkotmányellenes, a bíróságok ítéletük alapjául használhassák.”⁶⁵ Véleménye szerint az Alkotmánybíróságnak az alábbi fel-

64 TOMCSÁNYI MÓRIC: *Magyarország közjoga*, Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943, 551.

65 FEKETEKUTI MANKOVICS LÁSZLÓ: *A törvények alkotmányosságára*, Attila Nyomda Rt., Budapest, 1937, 34–35.

adata is lenne: ha az alkotmány által tiltott módon alkották meg a törvényt, akkor úgy kell tekinteni a törvényre, mintha életbe sem lépett volna, ha az alkotmány anyagi jogi részével ellentétes, akkor pedig meg kell semmisíteni.⁶⁶

Egyed István József Nádor, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaság-tudományi Karán a közigazgatási jog nyilvános rendes tanára, *A mi alkotmányunk* című művében⁶⁷ arról ír, hogy a jogállam kiépítése csak akkor lesz teljes mértékű, ha létrehozzák Magyarországon is a „közjogi (alkotmányjogi) bíraskodást”. Az Alkotmánybíróság hatáskörébe vonná az alkotmányellenes rendeletek megsemmisítését, az államhatalom egyes ágai és különösen a bírói és a közigazgatási hatóságok közt támadt hatásköri vitákat, a kormány és az önkormányzatok közötti hatásköri vitákat, az országgyűlési választási bíraskodást, az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségének kérdésében való döntést, az államfő, a miniszterek és a legfőbb bírók ellen emelt vádak esetén való igazságszolgáltatást.

Hasonlóan vélekedett Csekey István, az egykori kolozsvári, de időközben működését Szegeden folytató, a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának nyilvános rendes tanára is, bár ő az alkotmányjogi monográfiájában nem fűzött indokolást.⁶⁸

11. Közigazgatási Bíróság alkotmányvédő szerepe

A magyar bíróságok már az 1869. évi IV. tc. 19. §-a, majd az 1896. évi XXV. tc. 134. §-a alapján jogosultak voltak a kormányrendeletek törvényessége felett ítéletet mondani, de ez mindig csak a konkrét ügyre vonatkozhatott, általános elvként nem határozhattak az ominózus jogszabályról.

A következő lépés az 1883. évi XLIII. tc. által felállított pénzügyi közigazgatási bíróság létrehozatalával történt, majd az 1896. évi XXVI. tc. által már általános Közigazgatási Bíróságot hoztak létre. A Közigazgatási Bíróság a jogállam egyik fontos garanciájaként a közigazgatási határozatokat, aktusokat a jog feltétlen és egyenlő érvényesülésének biztosítása érdekében felülbírálhatta, ha az törvénybe ütközött. A Közigazgatási Bíróság tehát a természetes és jogi személyek közjogi alanyi jogait és a tárgyi jogrendet egyaránt védelmezte.⁶⁹

A Közigazgatási Bíróság közel fél évszázados működése során komoly tekintélyre tett szert a hazai közéletben. Hatáskörét is ennek megfelelően fokozatosan bővítették. Jelentős szerepet töltött be a jogvédelem, de még az alkotmányvédelem terén is, amelynek révén történelmi alkotmányunk szerves részévé vált.⁷⁰ Nem lett a mai

66 *Uo.*, 35.

67 EGYED István: *A mi alkotmányunk*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943, 191.

68 CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*, Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 1943, 194.

69 MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942, 624; KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*, Politzer, Budapest, 1900, 204.

70 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 51.

értelemben vett Alkotmánybíróság, de többféle alkotmányvédő funkciót is ellátott:⁷¹ alkotmányjogi bíróként járhatott el az országgyűlés két házának szervezeti kérdéseiben. Határozatot hozhatott mind a felsőházi tagok, mind az alsóházi képviselők választása ellen előterjesztett panaszok esetén. Ítélezhetett a választói névjegyzék elleni panaszok tárgyában (1925. évi XXV. tc.), az önkormányzati testületek szervezeti kérdéseiben, a törvényhatósági és a községi választások ügyében. Panaszt lehetett a Közigazgatási Bírósághoz benyújtani, ha a kormány valamelyik törvényhatósági bizottságot feloszlatta (1929. évi XXX. tc.; 1930. évi XVIII. tc.). Megsemmisíthette a kormánynak vagy bármely közegének a törvényhatósággal vagy más önkormányzati testülettel (Magyar Nemzeti Múzeum, Mérnöki és Orvosi Kamara stb.) szemben kibocsátott törvényellenes rendeletét (1907. évi LX. tc.). Ifj. Andrassy Gyula belügyminiszter a törvény indokolásában hangsúlyozta: „[...] a törvényhatóságok jogainak biztosítója a nemzet szabadságának is egyik főbiztosítója a Parlamentarizmus mellett, legerősebb pillére az alkotmánynak és az életerős önkormányzat előfeltétele.”⁷²

Magyarországot előbb a náci birodalom katonái, majd a szovjet hadsereg szállta meg. Ettől kezdve a Közigazgatási Bíróság szinte reménytelen harcot vívott az alkotmányos szabadság védelmében. A Magyar Kommunista Párt instrukciói alapján összeállított 1945. évi VIII. tc. elvonta a Közigazgatási Bíróság hatásköréből a választási bíráskodást. A kommunisták pontosan tudták, hogy ezt miért teszik. Már ekkor tudták, hogy csalni fognak a választásokon.⁷³

Közben a Közigazgatási Bíróság bírái, nagy bátorságról téve tanúbizonyságot, minden jogi eszközt megragadtak. Amikor megalkották az 1946. évi I. tv.-t, akkor a Független Kisgazdapárt kikényszerítette, hogy a törvény preambulumban sorolják fel a legfontosabb emberi jogokat, amelyeket a Kommunista Párt leginkább veszélyeztetett:⁷⁴

„A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.

Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes sza-

71 PATYI András: *A magyar közigazgatási bíráskodás elmélete és története*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 60.

72 Az 1906. év május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Főrendiházának Irományai, Pesti Nyomda Részvény-társaság, Budapest, 1908. X. k., 515. szám 2. melléklet, 84.

73 BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945 = Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*, szerk. FÖLDES György, HUBAI László, Napvilág Kiadó Kft., Budapest, 1999, 228; SZERENCSÉS Károly: *A kékcédulás hadművelet. Választások Magyarországon, 1947*, IKVA Kiadó, Budapest, 1992; SZERENCSÉS Károly, FÖLDESI Margit: *Halványkék választások Magyarországon, 1947*, Század Intézet – Kairosz Kiadó, Budapest, 2001; HORVÁTH Attila: *A választójog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában = Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára: Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium*, szerk. KIS Norbert, PERES Zsuzsanna, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft., Budapest, 2017, 181; IZSÁK Lajos: *A parlamentarizmus vesztett csatája – 1947 = Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*, szerk. FÖLDES György, HUBAI László, Napvilág Kiadó, Budapest, 1999, 235; MAJOR Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*, Minerva Könyvkiadó és Szolgáltató Kft., Budapest, 1988, 338.

74 HORVÁTH Attila: *„A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma.” Az 1946. évi I. törvény megalkotása, a köztársaság kikidáltása*, Acta Humana, 2017/1, 132.

badság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.

Ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül, és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.”

Ezt a lehetőséget megragadva a Közigazgatási Bíróság 1947. február 17-én megtartott teljes ülésén deklarálta, hogy mindent megtesznek az 1946. évi I. tv. preambulumában felsorolt emberi jogok védelmében.⁷⁵ Az ezzel ellentétes jogszabályokat nem fogják alkalmazni, azok külön hatályon helyezés nélkül is érvényüket veszítik. Ezzel a Közigazgatási Bíróság valóságos alkotmánybírói jogkört vindikált magának.⁷⁶ Csorba János, a Közigazgatási Bíróság elnöke ünnepélyesen kijelentette: a Közigazgatási Bíróság „[...] mint alkotmánybírói el foglalta helyét a törvényhozó és végrehajtó hatalom mellett”.⁷⁷

12. Az Alkotmánybírói létrehozásáról szóló javaslat

Eckhardt Sándor egyetemi tanár, a Demokrata Néppárt képviselője, már az 1946. évi I. tc. nemzetgyűlési vitája során indítványozta, hogy az emberi jogok védelmére alkalmas Alkotmánybírói eljárást is állítsanak fel. Ezt a kommunisták lehurrogták. A leghangosabb a kriptokommunista Marosán György volt: „*Letegyük a reakciós bíró kezébe?*” – kiabálta.⁷⁸ Az Alkotmánybírói létrehozásáról szóló javaslat bekerült a Demokrata Néppárt 1946-os programjába is: „*Követeljük az alapvető szabadságjogok szavatolása érdekében és a demokratikus jogokkal való visszaélés kiküszöbölése céljából az alkotmánybíráskodás bevezetését.*” Az 1947-es programban még részletesebben kifejtették javaslatukat: „*[...] a köztársaság alaptörvényébe foglalt emberi szabadságjogok gyakorlati biztosítása céljából intézményesen kell gondoskodni arról, hogy se a törvényhozó, se a végrehajtó hatalom ne tehessen azokat megghiúsító rendelkezéseket [...] legyen egy független bírói fórum, amely előtt az állampolgárok panaszjoggal élhetnek, ha úgy érzik, hogy a törvényhozó hatalom vagy a rendeleteket kibocsátó kormány nem tiszteli azokat az alapjogokat, amelyet a köztársaság alaptörvénye minden állampolgár számára kivétel nélkül egyenlően biztosított.*”⁷⁹

75 A Közigazgatási Bíróság állásfoglalása az emberi jogok védelmében, Pénzügy és Közigazgatás, 1947/2, 96–97.

76 PATYI András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról*, Logod Bt., Budapest, 2002, 62.

77 CSORBA János: *A hegyoldalról = A Magyar Közigazgatási Bíróság ötven éve (1897–1947)*, Magyar Közigazgatási Bíróság, Budapest, 1947, 3.

78 A nemzetgyűlés 11. ülése 1946. évi január hó 30-án.

79 IZSÁK Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 286, 348.

13. A szocializmus időszaka (1949–1989)

A magyar történeti alkotmány szerves fejlődését akasztotta meg, illetve terelte kényszerpályára az 1949. évi XX. tv. a Magyar Népköztársaság alkotmányáról, amely az 1936-os, ún. sztálini alkotmányt tekintette példaképének (gyakorlatilag azt másolta), és nagyon hasonlított a többi európai szocialista ország alkotmányához, leginkább az 1952. július 22-i lengyel, az 1952. szeptember 24-i román és a Német Demokratikus Köztársaság 1968. április 6-i alaptörvényéhez.⁸⁰

A szocialista alkotmány és alkotmányjog az egységes államhatalom koncepciójából indult ki, s egyben tagadta a hatalmi ágak elválasztásának, illetve a „fékeknek és ellensúlyoknak” az elvét. Pedig az Emberi és Polgári Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1789) óta szinte közhelynek számított az a követelmény, amely szerint: „Az a társadalom, amely nem biztosítja a jogok védelmét, sem a hatalmak elválasztásáról nem intézkedik, nem rendelkezik alkotmánnyal”.⁸¹ Nem foglalkoztak az egyéb, alkotmányt biztosító intézményekkel sem. Még a gondolatát is azzal az indokkal utasították el, hogy a „nép hatalmát” nem szükséges korlátozni.⁸² Zlinszky János visszaemlékezéséből azt is tudhatjuk, hogy a rendes bíróságok előtt sem volt szokás az alkotmányra hivatkozni.⁸³

A szocialista rendszer hivatalos álláspontját az állam- és jogtudományi karok tankönyvében is deklarálták, évtizedekre meghatározva a fő irányvonalat: „A Szovjetunió tanításai alapján alkotmányunk, mint a népi demokratikus országoké általában, a tudományos szocializmus tételeinek megfelelően az államban megtestesült és a munkásosztály által vezetett egységes hatalomra épül. Elveti az államhatalmak megosztásának burzsoá elméletét. A marxi-lenini államelmélet helyes alkalmazásával a dolgozó nép teljes állami hatalom gyakorlásával egységesen az országgyűlés kezébe adja, levonja ennek minden további következményét is.”⁸⁴

A jogállamiság elvének teljes elvetésével a párthatározatok, felettes szervek döntései, utasításai a jogi normák fölé emelkedtek. Az államigazgatási apparátust nem kötötték a jogszabályok, nem kellett tiszteletben tartaniuk az államigazgatási jogviszonyokat és az állampolgárok alanyi jogait. Egyúttal megszüntették az államigazgatás ellenőrzésének vagy állampolgári kontrolljának még az elvi lehetőségét is. 1950-től kezdve például nem működhetett a Közigazgatási Bíróság sem (1949. évi II. tv., 4080/1949. sz. korm. rendelet).⁸⁵ Amennyiben az állampolgárt sújtó jogellenes határozat született, azt nem lehetett bíróság előtt megtámadni.⁸⁶ Elvi szinten ezt

80 Rákosi Mátyásnak érdekes képzavart sikerült összehoznia az előadói beszédében: „Az Alkotmány új biztosítéka lesz annak, hogy a mi szavunkra építeni lehet, mint a kősziklára.” Vajon tudta-e, hogy ez a hasonlat honnan származik?

81 HAHNER Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 86.

82 KUKORELLI István: *Tradicció és modernizáció a magyar alkotmányjogban*, Századvég Kiadó, Budapest, 2006, 128.

83 ZLINSZKY János: *Jogalkotás az 1950-es években = Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*, szerk. KÖVESDY Zsuzsa, KOZMA László, Kairosz Kiadó, Budapest, 2005, 18.

84 BEÉR János (szerk.): *Magyar Alkotmányjog*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 123.

85 A hivatalos álláspont szerint: A közigazgatási bíráskodás burzsoá intézmény, így a szocializmus viszonyai között nincs helye. Lásd: RÁCZ Attila: *A törvényesség és közigazgatás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 172.

86 STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 1997, 166.

a döntést így indokolták: „*Ma az a természetes, hogy amit a népi demokrácia kormánya helyesnek ítél, azt semmiféle bírói határozattal, formai jogi határozattal ne lehessen megváltoztatni.*”⁸⁷ Ezen elv alól az 1957. évi IV. tv. tett néhány kivételt. Szűk körben lehetővé tették a rendkívüli perorvoslatot. A polgári perrendtartási törvény módosításakor (1972. évi 26. sz. tvr.) már azt is szabályozták, hogy milyen eljárási szabályok szerint lehet megtámadni a bíróság előtt az államigazgatási szervek határozatait.

Később, talán a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya aláírásának hatására, további engedményeket tettek, hiszen annak 2. cikke 33. pontjában előírták a bírói jogorvoslathoz való jogot. Így született meg az 1981. évi I. tv., amely szerint az alapvető személyi, családi és vagyoni jogokat megvonó vagy korlátozó államigazgatási határozatot az ügyfél bíróság előtt megtámadhatta. (Jellemző a korra, hogy egy alacsonyabb rangú jogforrás, a 63/1981. (XII. 5.) MT sz. rendelet ezt a lehetőséget taxatív felsorolásával tovább szűkítette.)

A szovjet típusú diktatúra államigazgatásának hatáskörét a végletekig menően kiterjesztették. A szocialista állam tulajdonképpen államigazgatási jellegűvé vált (pl. olyan testületek felett is átvették az irányítást, amelyek korábban magánigazgatás alatt álltak; így a termelés és az elosztás rendszere, a vállalatok, szövetkezetek, intézmények, szakszervezetek, egyesületek felett). Egy ideig még a bíróságtól is elvonták a gazdasági ügyek elbírálásának a jogkörét, hiszen az állami vállalatok közötti viták elbírálásának jogát vállalati döntőbizottságok kapták meg. Ezért is a bürokrácia létszáma és intézményeinek száma hatalmasra duzzadt. Az állami főhatóságoké a duplájára, a hivatalnokoké pedig az 1935. évi 127 ezerről 1954-re 290 ezerre nőtt.⁸⁸

A titkosság elve alapján hivatali, szolgálati vagy államtitkoknak minősült szinte minden fontosabb döntés és annak előkészítése. A titkosság önmagában is hatalmat növelő tényező, de egy diktatúrában még inkább érvényesülhetett. Az egyes információkhoz csak a hatalmi hierarchia szintjének megfelelő mértékben lehetett hozzájutni. A közvélemény minderről semmit sem tudhatott. Úgy döntöttek az állampolgárokról, hogy sokszor még a határozat szövegét sem hozták nyilvánosságra. Így akarták megakadályozni, hogy bármilyen kritika is érhesse a párt- és az állami vezetést.⁸⁹

A szovjet típusú diktatúrával összeegyeztethetetlen az alkotmánybíráskodás bármilyen formája. A korabeli tankönyv mindezt így indokolta: „*A szocialista államok, így a Magyar Népköztársaság is, teljességgel elvetik az Alkotmánybíróságok bármely változatának gondolatát, mint olyat, ami ellentétben áll az állami szervek szocialista felépítésének rendjével, az államhatalom legfelsőbb szervei jogosítványának elsődlegességével, hatáskörük korlátozhatatlanságával.*”⁹⁰ Bihari Ottó egyetemi tanár, akadémikus további magyarázatot fűzött ehhez az elmélethez: „[...] azt a tételt kell felállítanunk,

87 Idézi PETRIK Ferenc: *Közigazgatási bíróság – közigazgatási jogviszony*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011, 197.

88 BELÉNYI Gyula: *A hatalom centralizációja és a részpolitikák a szocialista rendszerben (1949–1963)*, Valóság, 1998/7, 51; KORNAI János: *A szocialista rendszer*, Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest, 1993, 65.

89 A szocialista államigazgatás alapelveiről lásd BIHARI Mihály: *Magyar politika. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után 1945–1995*, Korona Kiadó Kft., Budapest, 1996, 23.

90 BEÉR János, KOVÁCS István, SZAMEL Lajos: *Magyar államjog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960, 260.

hogya a szocialista államban a legfőbb államhatalmi képviselői szerv, nálunk az Országgyűlés nem hoz alkotmányellenes törvényt. Ennek biztosítékai már korábban eszközök a dolgozók kezében, amelyek igénybevétele jelentősen tudunk hatni az országgyűlési képviselőkre és az Országgyűlésre is, s mindezt alátámasztja a párt politikája.”⁹¹

A szovjet típusú diktatúra egy olyan zárt rendszer, amelynek ha csak egy elemét is megváltoztathatjuk, akkor az egész építmény meginoghat. Ezért is az Alkotmánybíróság felállításáról szóló javaslatot csak az 1956-os forradalom és szabadságharc eufórikus napjaiban lehetett megfogalmazni. Erre példa Bibó István 1956. október 30–31-én írt alkotmánytervezete, amely a szabadságharc leverése miatt már nem jelenhetett meg.⁹² Bibó István javaslata szerint a Legfelsőbb Bíróság keretein belül szervezné meg az Alkotmánybíróságot,⁹³ amely francia, német és osztrák minta alapján választási bíróságként is működne.⁹⁴

A hatvanas évek közepétől – bár érthető módon óvatos formában – a magyar jogi szakirodalomban egyre többen próbáltak érvelni az alkotmánybíráskodás mellett. Ennek a folyamatnak nyitányaként Pikler Kornél 1965-ben írt egy könyvet *A burzsoá alkotmánybíráskodás* címmel.⁹⁵ Az országok alkotmánybíróságainak kritikai élel történető bemutatása után sietve megjegyezte, hogy egy ilyen intézmény miért ellentétes a szocialista rendszerrel,⁹⁶ de mégis gondolatébresztő kaland volt olvasni minderről a vasfüggöny mögötti zárt világban.

Miután a Szovjetunióban és a többi szocialista országban deklarálták, hogy „lerakták a szocializmus alapjait”, ezt azzal is nyomatékosítani kívánták, hogy új vagy módosított alkotmányokat készítettek, amelyekkel egyúttal az elmúlt évtizedek politikai, társadalmi és gazdasági változásait is igazolni próbálták. Magyarországon végül is csak módosították 1972-ben az alkotmányt (1972. évi I. tv.). Az eredménnyel még az alkotmánymódosítást előkészítő Jogtudományi Intézet igazgatója, Szabó Imre sem volt elégedett: „Mindenképpen szerettünk volna egy modernebb, frissebb alkotmányt konstruálni, amely meghaladja az 1949-est és kiigazítja annak hibáit. Ez azonban nem történt meg, nemhogy a szükséges, de az elégséges mértékben sem.”⁹⁷ Éppen ezért még egy formálisan működő Alkotmánybíróságot sem hoztak létre. Az alkotmány védelmét az alábbi szabályozással vélték megoldottnak:

„19. § (1) A Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve az Országgyűlés.

91 BIHARI Ottó: *Az államhatalmi – képviselői szervek elmélete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 189–190.

92 BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok Negyedik kötet 1935–1979*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, 789.

93 BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok Negyedik kötet 1935–1979*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, 164.

94 KUKORELLI István: *A magyar Alkotmánybíróság előzményei, létrejötte és jellemzői = A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*. szerk. KUKORELLI István, TÓTH Károly, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016, 392.

95 PIKLER Kornél: *A burzsoá alkotmánybíráskodás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

96 *Uo.*, 259.

97 Idézi: GELLÉRT KIS Gábor: *A tünékeny alkotmány. Beszélgetés a Magyar Népköztársaság alaptörvényéről*, Élet és Irodalom, 1987. október 9.

l) ellenőrzi az alkotmány megtartását; megsemmisíti az állami szerveknek alkotmányba ütköző vagy a társadalom érdekeit sértő rendelkezését.

30. § (2) Az Elnöki Tanács öröködik az alkotmány végrehajtásán. E jogkörében minden olyan jogszabályt, államigazgatási határozatot vagy intézkedést, amely az alkotmányba ütközik, megsemmisít, illetőleg megváltoztat.”

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa még az alkotmánysértő egyedi aktusokat is megsemmisíthette volna. Valójában az egészet nem gondolták komolyan, hiszen nem hoztak létre olyan apparátust, amely ezt a feladatot ténylegesen ellátta volna. Így elvileg a „másodállású” országgyűlési képviselőknek kellett volna védeniük az Alkotmányt. Nem véletlen tehát, hogy az elkövetkezendő években nem éltek ezen jogukkal.⁹⁸ Maradt a korabeli ideológia szerinti magyarázat. Kádár János az 1972. évi alkotmánymódosító törvény parlamenti vitáján kijelentette, hogy „a Magyar Szocialista Munkáspárt az alkotmány betartása fölött mindig őrködött, betűinek és szellemének feltétlen tiszteletben tartásával tevékenykedett eddig is. Ezt fogja tenni a jövőben is.”⁹⁹

A jogászok, jogtudósok továbbra is az alkotmánybíráskodás bevezetése mellett érveltek. Rácz Attila egyetemi tanár az igazságszolgáltatás szervezeteről írt monográfiájában már egyértelműen az Alkotmánybíróság mellett hozott fel érveket.¹⁰⁰ Követendő példaként hivatkozott a Jugoszláviában az 1963. évi Alkotmány által felállított Alkotmánybíróságra¹⁰¹ és az 1968-as csehszlovák alkotmánytörvényre.¹⁰² Két évvel később Ádám Antal egyetemi tanár már akként érvelt, miszerint szükséges, hogy „az Alkotmány bármilyen sérelme feltárásban és – a mulasztásos alkotmánysértés pótlásban, a tevékenységgel előidézett sérelem pedig az alkotmányellenes aktus megsemmisítésével vagy megváltoztatásával – orvoslásban részesüljön”.¹⁰³

A rendszer lényegét sem érintő kérdésekben is sorozatosan megsértették az alkotmányt. Például az 1972-es alkotmánymódosítással megfogalmazott szöveg szerint: „A Magyar Népköztársaságban törvény állapítja meg az állampolgárok alapvető jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályokat” (54. § (3)). Ezzel szemben az 1977. évi módosított Polgári törvénykönyv szerint: „Jogszabály határozza meg a személyi tulajdon körét” (92. § (49)).

A demokratikus ellenzék – akiknek tagjaival szemben a hatóságok sorozatos jogsértéseket követtek el, korlátozták őket alapjogaik gyakorlásában – is próbálkozott az alkotmánybíráskodás kérdésének felvetésével. Képviselőtükbén Mécs Imre,

98 HOLLÓ András: *Az államjogtól a jogállamig: a közjog „forradalma”,* Alapítvány a Politikai Kultúráért, Budapest, 1993, 15.

99 *A Magyar Népköztársaság alkotmánya,* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 78.

100 RÁ CZ Attila: *Az igazságszolgáltatás szervezeti egysége és differenciálódása,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 61–62.

101 Lásd erről részletesen: PIKLER Kornél (szerk.): *Alkotmánybíráóságok,* MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1973, 64.

102 PIKLER Kornél (szerk.): *Alkotmánybíráóságok,* MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1973, 197. A dolog szépséghibája, hogy miután a Varsói Szerződés csapatai megszállták Csehszlovákiát, az Alkotmánybíróság sem működhetett. TÉ GLÁSI András, T. KOVÁCS Júlia: *Alkotmánybíráskodás visegrádi szomszédainknál. Áttekintés a cseh, a lengyel és a szlovák alkotmánybíráóság kialakulásának körülményeiről, jogállásáról és eljárásai rendjéről,* Pro Publico Bono Magyar Közigazgatás, 2015/1, 98.

103 ÁDÁM Antal: *Alkotmányosság és alkotmányvédelem a Magyar Népköztársaságban,* Jogtudományi Közlöny, 1974/7, 334.

akit '56-os tevékenységéért halálra ítélték, majd kegyelemből életfogytiglanra változtatták a büntetését, az alábbi „közérdekű kérdéssel” fordult az akkori ún. közjogi méltóságokhoz: „Népköztársaságunk jogrendje nélkülözi az alkotmánybíróság intézményét, így, ha valamely állami szerv megsérti az alkotmányt, vagy annak ellentmondó szabályt alkot, vagy alkalmaz, akkor mely alkotmányos szervhez kell fordulni a jogsértés megszüntetése érdekében?”¹⁰⁴ A megkeresettek közül érdemben csak az Igazságügy-minisztérium Törvényelőkészítő Főosztályának vezetője válaszolt: „Egy állam jogrendjének az ún. alkotmánybíróság nem immanens része. Ez a jogintézmény csupán egyik ismert módszere a jogalkotás törvényessége biztosításának. Az alkotmányosság kérdésében az Országgyűlés a végső fórum. Nincs tehát lehetőség arra, hogy a Magyar Népköztársaság Alkotmányával összefüggő kérdésekben az Országgyűlésen kívül más fórum döntsön, vagy bármely intézkedést tegyen.”¹⁰⁵

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata címmel kezdett el egy kutatási programot, amelynek egyik eredményeként született 1982-ben *Tanulmányok az ellenőrzési rendszer továbbfejlesztéséről* címmel egy tanulmánykötet. Ennek egyik tanulmányát Rácz Attila jegyzi *A jogszabályok törvényességének utólagos ellenőrzése* címmel,¹⁰⁶ amely valójában az Alkotmánybíróság bevezetését próbálta jogi érvekkel alátámasztani.¹⁰⁷

Végül is nem a jogi érvek, hanem teljesen más tényező hatására került sor legálább egy látszatintézkedésre. Az 1980-as évek elején ugyanis a magyar gazdaság csődközeli állapotba került, amiből egyre nagyobb összegű hitelfelvételekkel próbált kilábalni. Ezért egyrésztől nagyobb teret engedtek a kisvállalkozásoknak, másrésztől Ádám Antal találó kifejezésével „jogállami látványosságként” az alkotmányjog terén is különböző reformokat hoztak.¹⁰⁸ Ilyen volt pl. az 1983. évi III. tc.-kel, az országgyűlési választásoknál bevezetett kötelező többes jelölés intézménye és az 1983. évi II. tv.-nyel felállított Alkotmányjogi Tanács, melynek részletes szabályozását az 1984. évi I. tv. végezte el.

Az Alkotmányjogi Tanács tizenegy-tizenhét tagból állt, akiknek megválasztására a Hazafias Népfront Országos Tanácsa tett javaslatot. Valójában Kilényi Géza szerint az ún. hatásköri listának megfelelően a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága döntött a személyi kérdésekben is.¹⁰⁹ Az Alkotmányjogi Tanács tagjait az országgyűlés az országgyűlési képviselők sorából, valamint más közéleti személyisé-

104 Mécs Imre levele a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnökéhez, a Minisztertanács elnökéhez, a belügyminiszterhez, az igazságügyi miniszterhez, a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez és a legfőbb ügyészhez. Budapest, 1980. szeptember. Idézi: BÁN Tamás: *Az Alkotmánybíróság létrejötte*, Világosság, 1993/11, 32.

105 Az Igazságügyminisztérium Törvény-előkészítő Főosztály vezetőjének levele. Budapest, 1980. október. Idézi: BÁN Tamás: *Az Alkotmánybíróság létrejötte*, Világosság, 1993/11, 32.

106 RÁ CZ Attila: *A jogszabályok törvényességének utólagos ellenőrzése*, Megjelent a kutatási főirány Programirodája kiadványaként, Budapest, 1982.

107 HOLLÓ András: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenysége 1984–1989. (Szervezet és működés a dokumentumok tükrében)*. Államtudományi Kutatóközpont, Budapest, 1992. Kilényi Géza bevezető tanulmánya, 5–6.

108 Pozsgay Imre szerint: „A külföldi adósság elviselhetetlen terhei, az ország fizetőképességének és hitelképességének megőrzése Kádárt ellendílhatalatlan erővel a további liberalizálás irányába tolta.” Lásd: POZSGAY Imre: 1989. *Politikuspálya a pártállamban és rendszerváltásban*, Püski Kiadó, Budapest, 1993, 71.

109 HOLLÓ András: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenysége 1984–1989. Szervezet és működés a dokumentumok tükrében*, Államtudományi Kutatóközpont, Budapest, 1992. Kilényi Géza bevezető tanulmánya, 10.

gek közül választotta. Ez utóbbiak lettek a jogász tagok. Az Alkotmányjogi Tanács elnökét, titkárát és tagjainak többségét az országgyűlési képviselők közül választotta. A pártvezetés már az Alkotmányjogi Tanács tagjainak kiválasztását is úgy szervezte meg, hogy ezzel a testülettel minél kevesebb gondja legyen. A testület első elnöke Bognár Rezső kémikus, növény-biokémikus, gyógyszervegyész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Kiváló természettudós, de soha semmilyen jogi végzettséget nem szerzett. (Az Alkotmányjogi tanácsi tagsághoz nem is írtak elő jogi végzettséget, az országgyűlési képviselőként választott tagok túlnyomó többsége nem volt jogász.) A következő elnök a már nyugállományba vonult Korom Mihály, aki az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása idején a Vizsgálati Osztály vezetőjeként szervezte a koncepciók pereket,¹¹⁰ és egészen a Központi Bizottsági tagságig emelkedett a karrierje.¹¹¹ A jogász tagok közé kiváló jogtudósokat is beválasztottak, de őket 10:5 arányban leszavazhatták az országgyűlési képviselők. Az Alkotmányjogi Tanács mindegyik tagja „másodállásban”¹¹² végezte ezt a munkát. A jogász tagok azt szerették volna elérni, hogy legalább az Alkotmányjogi Tanács titkára egy főállású, függetlenített személy legyen, hiszen neki kellett szervezni a tanácskozásokat, irányítani a hivatalt, szakértőket felkérni, és kidolgozni a határozatok tervezetét. Ehhez képest az Országgyűlési Iroda egyik nyugalmazott munkatársát bízták meg részmunkaidőben e feladatok ellátásával. Nem biztosították a megfelelő irodahelyiséget sem, összesen két szobát kaptak: az egyik az elnöki dolgozószoba, a másik egy ablak nélküli előszoba volt. Ez utóbbiban kellett tanácskozni (úgy, hogy nem mindenkinek jutott itt hely), itt működött az iroda és az irattár is.¹¹³

Az Alkotmányjogi Tanács megbízatása az országgyűlés időtartamára szolgált, és akkor szűnt meg, amikor az országgyűlés az új Alkotmányjogi Tanácsot megválasztotta. Az Alkotmányjogi Tanács ülésén részt vettek: az igazságügyi miniszter, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a legfőbb ügyész, valamint az Alkotmányjogi Tanács elnöke által esetenként meghívott más személyek is.¹¹⁴

Az Alkotmányjogi Tanács a saját kezdeményezésére vagy az arra jogosultak indítványa alapján járt el. Az Alkotmányjogi Tanács eljárását indítványozhatta: az Országgyűlés, annak állandó bizottsága, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács, országgyűlési képviselő, a Minisztertanács tagja, az országos hatáskörű szerv vezetője, a Legfelsőbb Bíróság elnöke,¹¹⁵ a legfőbb ügyész és az Alkotmányjogi Tanács tagja, a társadalmi szervezet országos vezető szerve, az állami gazdálkodó szervezeteknek és a szövetke-

110 PAPP István: *A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962)*, Beteinkintő, 2010/1.

111 <https://neb.hu/asset/phpWXDKo3.pdf>

112 Az országgyűlési képviselők már a képviselői tisztséget is „másodállásban” látták el.

113 HOLLÓ András: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenysége 1984–1989. Szervezet és működés a dokumentumok tükrében*, Államtudományi Kutatóközpont, Budapest, 1992. KILÉNYI Géza bevezető tanulmánya, 9.

114 A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy csak tanácskozási joggal rendelkeztek, szavazati joggal viszont nem, mégis befolyásolni tudták a végső döntéseket. HOLLÓ András: *Az államjogtól a jogállamig: a közjog „forradalma”*, Alapítvány a Politikai Kultúráért, Budapest, 1993, 16.

115 A bíró csak jelezhetette alkotmányossági aggályait a bíróság elnökének. Ha az magáévá tette az indítványt, akkor a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez került, aki szintén dönthetett úgy, hogy azt nem továbbítja. HOLLÓ András: *Az államjogtól a jogállamig: a közjog „forradalma”*, Alapítvány a Politikai Kultúráért, Budapest, 1993, 17.

zeteknek az országos érdekképviselői szervei, a Fővárosi Tanács és a megyei tanácsok. Természetes személyek tehát nem fordulhattak az Alkotmányjogi Tanácshoz.

Ha a bíróság, az államigazgatási vagy más jogalkalmazó szerv valamely jogszabály vagy jogi iránymutatás alkotmányellenességét észleli, az eljárását felfüggeszti, és felettes (felügyeleti) szerve útján kezdeményezi az Alkotmányjogi Tanács eljárását.

Amennyiben az Alkotmányjogi Tanács a jogszabály, illetőleg a jogi iránymutatás alkotmányellenességét állapítja meg, akkor az alkotmányellenesség megszüntetése végett – határidő megjelölésével – a jogszabályt, illetőleg jogi iránymutatást kibocsátó szervhez fordulhat, illetve felfüggesztheti – az országgyűlés és az Elnöki Tanács által alkotott jogszabály, valamint a Legfelsőbb Bíróság irányelve és elvi döntése kivételével – a jogszabály, illetőleg a jogi iránymutatás alkotmányellenes rendelkezésének végrehajtását; a felfüggesztett rendelkezést újabb intézkedésig nem lehet alkalmazni.

Ha ez az intézkedés nem vezetett eredményre, az Alkotmányjogi Tanács az alkotmányértés megszüntetése végett a következő szervekhez fordulhatott: a tanácsok és szerveik által alkotott jogszabály és jogi iránymutatás esetén – a b) pontban említett kivétellel – a Fővárosi Tanács, illetőleg a megyei tanács végrehajtó bizottságához, a Minisztertanács tagja, az országos hatáskörű szerv vezetője vagy a Fővárosi Tanács, illetőleg a megyei tanács vagy végrehajtó bizottságaik által alkotott jogszabály és jogi iránymutatás esetén a Minisztertanácshoz, a Minisztertanács által alkotott jogszabály és jogi iránymutatás, a Legfelsőbb Bíróság irányelve és elvi döntése, valamint a legfőbb ügyész által kibocsátott jogszabály és jogi iránymutatás esetén az országgyűléshez. Az alkotmányellenesség kérdésében vita esetén végső soron az országgyűlés dönt.

Ha az Alkotmányjogi Tanács az országgyűlés, illetőleg az Elnöki Tanács által alkotott jogszabályt tartja alkotmányellenesnek, az erről szóló véleményét tartalmazó határozatot a megfelelő intézkedés végett megküldi az országgyűlés, illetőleg az Elnöki Tanács elnökének.¹¹⁶

Az országgyűlésnek elvileg beszámolási kötelezettsége is lett volna, de ezt a feladatát sem teljesítette.¹¹⁷

Az Alkotmányjogi Tanács 1984. június 6-án tartott alakuló ülésén a jogász tagok megpróbálták felvetni azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek szükségesek lennének a megfelelő munkavégzéshez. Korom Mihály, aki a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkáráként vett részt az ülésen, mindezekre így reagált: *„Úgy érzem magam, mintha a Jogász Szövetség szekció ülésén lennénk. A jogászok uralják a terepet, ami bizonyos értelemben érthető, de nagyon remélem, hogy ez a munkamódszer nem honosodik meg a továbbiakban a bizottság munkájában. Hagyjuk a jogászokdást elvtársak! [...] A miénk nem alkotmánybíróság.”*¹¹⁸

Az Alkotmányjogi Tanács ötéves működése alatt 11 ülést tartott. Az érdemi napirendek száma eltekintve az „egyebektől” 22 volt. Összesen öt esetben állapítottak

116 JUTASI György: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenységének néhány elvi problémája*, Állam és Igazgatás, 1985/6, 520; MARKÓJA Imre: *Törvény az Alkotmányjogi Tanácsról*, Állam és Igazgatás, 1984/6, 481; TAKÁCS Albert: *Az alkotmányvédelem néhány kérdése – különös tekintettel az alkotmányjogi tanácsra*, Jogtudományi Közlöny, 1985/11, 607.

117 HOLLÓ András: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenysége 1984–1989. Szervezet és működés a dokumentumok tükrében*, Államtudományi Kutatóközpont, Budapest, 1992, 10.

118 *Uo.*, 15.

meg alkotmány sértést. Egy kivétellel a kormány alá tartozó hivatali apparátus működésénél találtak alkotmány sértő eseteket. Egyetlenegy olyan ügy sem volt, ahol a jogalkalmazó felfüggesztette volna az előtte folyó eljárást és az Alkotmányjogi Tanácshoz fordult.¹¹⁹

A határozatok megfogalmazásánál Korom Mihály, a testület elnöke figyelmeztette a tagokat, hogy az „alkotmány sértés” szót ne használják. Ezért kezdetben az „Alkotmánnyal való összhang hiányát” állapították meg. Csak 1988-ban merték leírni, hogy „alkotmány sértés”.¹²⁰

Arra hivatkozva, hogy az alkotmány sértésekről szóló határozatok ártanak a kormány és az állam tekintélyének, az Alkotmányjogi Tanácsot eltiltották attól is, hogy a sajtót tájékoztassák.¹²¹

Mindezekből nyilvánvalóvá vált, hogy az Alkotmányjogi Tanács létrehozása csak látszatintézkedés volt. Ezért a jogász szakma továbbra is a valódi Alkotmánybíróság létrehozása mellett érvelt. Pokol Béla az összehasonlító alkotmányjogi tanakönyvben egy külön fejezetben írt az Alkotmánybíróságról.¹²² Majd egy külön tanulmányban is érvelt az alkotmánybíráskodás mellett.¹²³

A Kilényi Géza vezette programiroda az Állam- és Jogtudományi Intézetben tovább folytatta az alkotmánybíráskodásról szóló kutatásait. Ennek keretében két kötetben közzétették az európai alkotmánybírásgokról szóló törvényeket, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a döntéshozóknak bemutassák ezeknek az intézményeknek a fontosságát. A kiadvány bevezető tanulmánya elavultnak minősítette a hatalom egységéről szóló doktrínát. Együttal megállapította, hogy az Alkotmányjogi Tanácsnak milyen csekély jogkör jutott, és utalt arra, hogy Magyarországon is egy valódi Alkotmánybíróságra lenne szükség.¹²⁴

A jogállamiság követelményének megfelelő Alkotmánybíróság létrehozására azonban csak a rendszerváltozás révén kerülhetett sor.¹²⁵

119 *Uo.*, 20.

120 HOLLÓ András: *Az államjogtól a jogállamig: a közjog „forradalma”*, Alapítvány a Politikai Kultúráért, Budapest, 1993, 19.

121 *Uo.*, 17. o.

122 POKOL Béla: *Alkotmánybíráskodás = Összehasonlító alkotmányjog (Első rész)*, szerk. TAKÁCS Imre, POKOL Béla, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 59–72.

123 POKOL Béla: *Az Alkotmánybíróság és alkotmányvédelem a szocialista országokban = A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a 19–20. században*, szerk. KOVÁCS Kálmán, ELTE, Budapest, 1986, 251.

124 VARGA Ildikó (szerk.): *Alkotmánybíráóságok*, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, Budapest, 1987. I–II. k., 83.

125 KUKORELLI István: *A magyar Alkotmánybíróság előzményei, létrejötte és jellemzői = A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*, szerk. KUKORELLI István, TÓTH Károly, Antológia Kiadó, Laki-telek, 2016, 398; BÁN Tamás: *Az Alkotmánybíróság létrejötte*, Világosság, 1993/11, 32; EGRI-KOVÁCS Krisztián: *Az alkotmánybíráskodás kialakulása Magyarországon*, Jogelméleti Szemle, 2019/5; HOLLÓ András: *Az államjogtól a jogállamig: a közjog „forradalma”*, Alapítvány a Politikai Kultúráért, Budapest, 1993; KELEMEN Roland: *A magyar Alkotmánybíróság történeti áttekintése*, Diskurzusz, Batthyány Lajos Szakkollégium folyóirata, 2013/1.

Irodalomjegyzék

- A magyar közigazgatási bíróság 50 éve (1897–1947)*. Magyar Közigazgatási Bíróság, Budapest, 1947.
- ÁDÁM Antal: *Alkotmányosság és alkotmányvédelem a Magyar Népköztársaságban*, Jogtudományi Közlöny, 1974/7.
- ÁDÁM Antal: *Alkotmányossági ellenőrzés a Magyar Népköztársaságban = Jubileumi tanulmányok*, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs, 1985, 11–27.
- ALMÁSI Antal: *Az Országbírói Értekezlet félszázados évfordulóján*, Jogállam, 1909/8.
- ANTAL Tamás: *A választási bíráskodás dualizmuskori intézménytörténetéhez. Szilágyi Dezső első bifurkációs javaslata (1891) = Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*, szerk. BALOGH Elemér, HOMOKI-NAGY Mária, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2010, 9–29.
- ASZTALOS László: *A magyar burzsoá magánjog története*, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 1970.
- BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945 = Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*, szerk. FÖLDES György, HUBAI László, Napvilág Kiadó Kft., Budapest, 1999.
- BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*, Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Budapest, 1987.
- BÁN Tamás: *Az Alkotmánybíróság létrejötte*, Világosság, 1993/11.
- BEÉR János (szerk.): *Magyar Alkotmányjog*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
- BEÉR János, KOVÁCS István, SZAMEL Lajos: *Magyar államjog*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.
- BEÉR János: *Az 1848/49. évi népképviselői Országgyűlés*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.
- BELÉNYI Gyula: *A hatalom centralizációja és a részpolitikák a szocialista rendszerben (1949–1963)*, Valóság, 1998/7.
- BENE Sándor: *Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből = „Nem süllyed az emberiség...” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 2007.
- BENKÓ Albert: *A M. Kir. Közigazgatási Bíróság hatáskörének kiterjesztéséről (1907. évi LX. t-cz.)*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1913.
- BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet 1935–1979*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- BIHARI Mihály: *Magyar politika. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után 1945–1995*, Korona Kiadó Kft., Budapest, 1996.
- BIHARI Ottó: *Az államhatalmi-képviselői szervek elmélete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Nagyenyedi Bethlen Nyomda, Kolozsvár, 1947.

- BÓNIS György, DEGRÉ Alajos, VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, a kiegészítő jegyzeteket írta: BÉLI Gábor, Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg, 1996.
- CONCHA Győző: *A közigazgatási bírászkodás*, Magyar Igazságügy, 1881/5; 1881/6.
- CONCHA Győző, REICHARD Zsigmond: *A közigazgatási bíróság törvényjavaslatáról*, Magyar Jogászegylet, Budapest, 1894.
- CSEKEY István: *Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték*, Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1914.
- CSEKEY István: *A választási bírászkodás szervezéséhez*, Társadalomtudományi Szemle, 1911/8.
- CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*, Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 1943.
- CSORBA János: *A közigazgatási bíróság, mint alkotmányvédő bíróság*, Elnöki szék-foglaló. (Elmondta 1945. június hó 18. napján a Közigazgatási Bíróságnak a Képviselőház üléstermében tartott teljes ülésén.), Officina Nyomda, Budapest, 1945.
- CSORBA János: *A hegyoldalról = A Magyar Közigazgatási Bíróság ötven éve (1897–1947)*, Magyar Közigazgatási Bíróság, Budapest, 1947.
- CSERNOK Gyula: *A bírói függetlenség*, Valóság, 1988/6.
- DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*, Jogtudományi Közlöny, 1980/5.
- ECKHART Ferenc: *Bocskai és híveinek közjogi felfogása = Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Sárkány-Nyomda, Budapest, 1933.
- EGRI-KOVÁCS Krisztián: *Az alkotmánybírászkodás kialakulása Magyarországon*, Jogelméleti Szemle, 2019/5.
- EGYED István: *Az önkormányzat alkotmányvédő szerepe*, Közigazgatási Szemle, 1914/1.
- EGYED István: *A közigazgatás hivatása*, Pesti Hírlap, 1914/3.
- EGYED István: *A közigazgatás mint alkotmánybiztosíték*, Jogtudományi Közlöny, 1914.
- EGYED István: *Vármegyei önkormányzat*, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1929.
- EGYED István: *A mi alkotmányunk*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943.
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*, I–II. k., Magyar Helikon, Budapest, 1981.
- ERDÉLYI László (szerk.): *A Szent Benedek Rend története*, Szent István Társulat, Budapest, 1902.
- ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- ÉRSZEGI Géza: *Árpád-kori legendák és intelmek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- FEKETEKUTI MANKOVICS László: *A törvények alkotmányyszerűsége*, Attila Nyomda Rt., Budapest, 1937.
- GELLÉRT KIS Gábor: *A tünékeny alkotmány. Beszélgetés a Magyar Népköztársaság alap-törvényéről*, Élet és Irodalom, 1987. október 9.
- GOLTNER Dénes: *A választási rendszer és eljárás befolyása az országgyűlési képviselőválasztások érvényességére*, Szeged, 1933.
- GOLTNER Dénes: *A képviselőválasztások érvényessége feletti bírászkodás alapkérdései*, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, Szeged, 1937.

- GOLTNER Dénes: *Jogvédelmi rendelkezések a választójogi törvényjavaslatban* M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, Szeged, 1938.
- GOLTNER Dénes: *Közjogok bírói védelme*, Ablaka Nyomda, Szeged, 1937.
- GOLTNER Dénes: *A választási rendszer és eljárás befolyása az országgyűlési képviselőválasztások érvényességére*, Ablaka Nyomda, Szeged, 1933.
- GOLTNER Dénes: *Alkotmány – alkotmányszemlélet – alkotmányvédelem*, Ablaka Nyomda, Szeged, 1938.
- GOLTNER Dénes: *A közigazgatási bíráskodás helyzete és jövője a nemzetközi jogfejlődésben*, Magyar Közigazgatás, Budapest, 1941.
- HAHNER Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- HAVAS László: *A Szent István-i Intelmek szöveghagyománya és II. Rákóczi Ferenc Tractatus de potestate c. fejedelemtükre*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2006/1–2.
- HOLLÓ András: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenysége 1984–1989 (Szervezet és működés a dokumentumok tükrében)*, Államtudományi Kutatóközpont, Budapest, 1992.
- HOLLÓ András: *Az államjogtól a jogállamig: a közjog „forradalma”*, Alapítvány a Politikai Kultúráért, Budapest, 1993.
- HOLLÓ András: *Az alkotmányjognak asztalánál: az Alkotmánybíróság belülnézetben...* HVG-ORAC, Budapest, 2015.
- HORVÁTH Attila: *„A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma.” Az 1946. évi I. törvény megalkotása, a köztársaság kikiáltása*, Acta Humana, 2017/1.
- HORVÁTH Attila: *A választójog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában = Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára: Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium*, szerk. KIS Norbert, PERES Zsuzsanna, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., Budapest, 2017.
- HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, Ráth Mór, Pest, 1868.
- ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*, MTA, Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből, IV. 2. sz. Budapest, 1931.
- ILLYEFALVI VITÉZ Géza: *Hatásköri bíráskodás és a magyar hatásköri bíróság szervezete*, Hornyánszky Nyomda, Budapest, 1909.
- IMRE Mihály: *„Magyarország panasza”, A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.
- IZSÁK Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- IZSÁK Lajos: *A parlamentarizmus veszített csatája – 1947 = Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*, szerk. FÖLDES György, HUBAI László, Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.
- JUTASI György: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenységének néhány elvi problémája*, Állam és Igazgatás, 1985/6.
- KÁROLYI Árpád (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605–1606)*, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1899. XI. k.
- KAUTZ Gyula: *A politikai tudomány kézikönyve*, Franklin Nyomda, Budapest, 1876.

- KELEMEN Roland: *A magyar Alkotmánybíróság történeti áttekintése*, Diskurzus, a Batthyány Lajos Szakkollégium folyóirata, 2013/1.
- KÉPESSEY Imre: *Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon = Jogi Tanulmányok 2012. I–II. kötet: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskoláinak III. konferenciája, 2012. április 20., szerk. FAZEKAS Marianna, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2012.*
- KISS Albert: *Az Országbírói Értekezlet félszázados évfordulójához*, Jogtudományi Közlöny, 1911/4.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*, Politzer Kiadás, Budapest, 1900.
- KORNAI János: *A szocialista rendszer*, Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest, 1993.
- KOSSUTH Lajos: *Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1994.
- KOVÁCS István: *Az Alkotmányjogi Tanácstól az Alkotmánybíróságig*, Magyar Jog, 1989/7–8.
- KOVÁCS K. Zoltán, GYORGYEVICS Miklós (szerk.): *Híven önmagunkhoz: Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*, Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest, 2001.
- KRISTÓ Gyula: *Aranybullák évszázada*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- KUKORELLI István: *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban*, Századvég Kiadó, Budapest, 2006.
- KUKORELLI István: *A magyar Alkotmánybíróság előzményei, létrejötte és jellemzői = A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*, szerk. KUKORELLI István, TÓTH Károly, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016.
- LUTTER János: *Az egyházi büntetőjog története és jelenlegi állása*, Franklin-Társulat, Budapest, 1913.
- MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942.
- MAJOR Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*, Budapest, 1988.
- MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története. Második kötet 1606-tól 1830-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- MÁRFFY Albin: *A Magyar Közigazgatási Bíróság 50 éve: 1897–1947*, Máté Ny., Budapest, 1947.
- MARJANUCZ László: *Kossuth emigrációs alkotmánytervei = Kossuth-emléknapok: Kossuth Lajos születésének 190. évfordulója alkalmából*, Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 5, 1995.
- MARKÓJA Imre: *Törvény az Alkotmányjogi Tanácsról*, Állam és Igazgatás, 1984/6.
- MARTONYI János: *Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- MARTONYI János: *A közigazgatási bíráskodás bevezetése, szervezete és hatékonysága Magyarországon (1867–1949)*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta juridica et politica, Tomus XX. 2. Szeged, 1972.

- MARTONYI János: *Az ötvenéves közigazgatási bíróság*, Székesfővárosi Nyomda, Budapest, 1947.
- MÁTHÉ Gábor: *A Közigazgatási Bíróságtól a közigazgatási bíráskodásig – dilemmák = Jogtörténeti tanulmányok*. VII., szerk. KAJTÁR István, SZEKERES Róbert, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2001, 279–292.
- MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- NAGY Péter: *A közigazgatási bíráskodás irodalma 1945 után*, Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2018/3.
- NÉMETHY Károly: *A közigazgatási bíróságról szóló törvény magyarázata*, Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1897.
- PATYI András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról*, Logod Bt., Budapest, 2002.
- PATYI András: *A közigazgatási bíráskodás alkotmányos háttérének eredete és jelentése = Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*, szerk. BALOGH Elemér, HOMOKI-NAGY Mária, SZTE ÁJ, Szeged, 2010.
- PATYI András: *Közigazgatás, alkotmány, bíráskodás*, Universitas-Győr Kht., Győr, 2011.
- PATYI András, KÖBLÖS Adél: *A közigazgatási bíráskodás alkotmányos alapjai*, Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2016/3, 8–29.
- PATYI András: *A magyar közigazgatási bíráskodás elmélete és története*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019.
- PETRIK Ferenc: *Közigazgatási bíróság – közigazgatási jogviszony*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011.
- PÉTER Katalin: *Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*, szerk. FABINY Tibor, Magyarországi Evangélikus Egyház, Budapest, 1984.
- PIKLER Kornél: *A burzsoá alkotmánybíráskodás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- PIKLER Kornél (szerk.): *Alkotmánybíróságok*, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1973.
- POKOL Béla: *Alkotmánybíráskodás = Összehasonlító alkotmányjog. (Első rész.)*, szerk. TAKÁCS Imre, POKOL Béla, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.
- POKOL Béla: *Alkotmányvédelem a szocialista országokban*. Kézirat, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1984.
- POKOL Béla: *Alkotmánybíróság és alkotmányvédelem a szocialista országokban = A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század*, szerk. KOVÁCS Kálmán, Jogtörténeti Értekezések, 15. sz., ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványa, Budapest, 1986.
- POZSGAY Imre: *1989. Politikuspálya a pártállamban és rendszerváltásban*, Püski Kiadó, Budapest, 1993.
- PUKY Endre: *A negyven éves közigazgatási bíróság múltja és jövője*, Pallas Nyomda, Budapest, 1937.

HORVÁTH ATTILA

- PUKY Endre: *A Szent korona Tana és a közigazgatási bíráskodás*, Magyar Közigazgatás, 1941/3.
- RÁCZ Attila: *Az igazságszolgáltatás szervezeti egysége és differenciálódása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- RÁCZ Attila: *A törvényesség és közigazgatás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- RÁCZ Lajos: *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*, Landerer és Heckenast, Pest, 1861.
- RÉVÉSZ Imre: *Szemponatok a magyar kálvinizmus eredetéhez*, Századok, 1934/7–8.
- RÓNAY Zoltán: *Alkotmány Őr szék. Kossuth alkotmánytervének továbbélése a magyar Alkotmánybíróságra vonatkozó szabályozásban*, Jogtörténeti Szemle, 2015/2.
- RUSZOLY József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848/1948*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- RUSZOLY József: *A választási bíráskodás szabályozásának története hazánkban a reformkortól az 1945. évi VIII. tc. megalkotásáig*, JATE, Szeged, 1979.
- SALAMON László: *Az Alkotmánybíróság a Parlament szemszögéből*, Jogtudományi Közlöny, 1992/6.
- SÍK Ferenc: *A közigazgatási bíróság alkonya 1945–1949*, Jogtudományi Közlöny, 1984/8.
- SOÓS István: *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek*, Történelmi Szemle, 2007/1.
- SPIRA György: *Kossuth és Alkotmányterve*, Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1989.
- STIPTA István: *Kossuth Lajos 1859-es alkotmánykonceptiója*, Jogtudományi Közlöny, 1995/1.
- STIPTA István: *A közigazgatási bíráskodás előzményei Magyarországon*, Jogtudományi Közlöny, 1997/3, 117–125.
- STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 1997.
- STIPTA István: *Deák Ferenc állambírói koncepciója = ...a hazának szent ügye... Emlékezés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából*, szerk. SZABÓ István, 2003. május 26., Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- STIPTA István: *A közigazgatási bíráskodás történeti modelljei*, Jogtörténeti Szemle, 2015/3.
- STIPTA István: *A történelmi alkotmány és a közigazgatási bíráskodás*, FORVM Acta Juridica et Politica, 2018/1.
- STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.
- SZABÓ József: *Demokrácia és közjogi bíráskodás*, Hernádi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1946.
- SZÁNTÓ Konrád: *A Katolikus Egyház története*, Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1983 I. k.
- SZERENCSES Károly: *A kékcédulás hadművelet. Választások Magyarországon, 1947*, IKVA Kiadó, Budapest, 1992.

- SZERENCSES Károly, FÖLDESI Margit: *Halványkék választások Magyarországon, 1947, Század Intézet – Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.*
- SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Hatodik kötet (1608–1614), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880.*
- SZIVÁK Imre: *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.). Politikai és közjogi tanulmány, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1906.*
- TAKÁCS Albert: *Az alkotmányvédelem néhány kérdése – különös tekintettel az alkotmányjogi tanácsra, Jogtudományi Közlöny, 1985/11.*
- TÉGLÁSI András, T. KOVÁCS Júlia: *Alkotmánybíráskodás visegrádi szomszédainknál. Áttekintés a cseh, a lengyel és a szlovák alkotmánybíráskodás kialakulásának körülményeiről, jogállásáról és eljárási rendjéről, Pro Publico Bono Magyar Közigazgatás, 2015/1.*
- TÉRFI Gyula: *Közigazgatási bíróság: hatásköri bíróság, országos levéltár, az állami közigazgatás szervezete, Légrády Ny., Budapest, 1910.*
- TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1919.*
- TOLDI Ferenc: *A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.*
- TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közzjoga, Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943.*
- TÖRÖK István: *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia, Kolozsvári Református Kollégium Értesítője, Budapest, 1883.*
- TÖRÖK József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete, Mikes Kiadó, Budapest, 2002.*
- Ifj. TRÓCSÁNYI László: *A közigazgatási bíráskodás egyes elméleti és gyakorlati kérdései, Magyar Tudományos Akadémia Államtudományi Kutatások Programirodája, Budapest, 1990.*
- Ifj. TRÓCSÁNYI László: *Milyen közigazgatási Bíráskodást? Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.*
- VARGA Benedek: *Szemponatok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához, Studia Carolinensia, 2006/1.*
- VARGA Ildikó (szerk.): *Alkotmánybíráskodások, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, Budapest, 1987. I–II. k.*
- VARGA Zs. András, FRÖHLICH Johanna (szerk.): *Közérdekvédelem – A közigazgatási bíráskodás múltja és jövője, PPKE JÁK – KIM, Budapest, 2011.*
- VASTAGH Pál: *Egy „idegen test” a szocialista államszervezetben. Adalékok az Alkotmányjogi Tanács létrejöttének történetéhez, Közjogi Szemle, 2018/2.*
- VÖRÖS Ernő: *Az államhatalmak elválasztása, különös tekintettel a bírói hatalomra, Jogállam–Grill, Budapest, 1925.*
- ZLINSZKY János: *Jogalkotás az 1950-es években = Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig, szerk. KÖVESDY Zsuzsa, KOZMA László, Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.*
- ZSOLDOS Attila: *II. András Aranybullája, Történelmi Szemle, 2011/1.*

Túrmező – emlékezés egy feledésbe merült közösségre és igazgatási viszonyaira

„Hogy honunk alkotmányos viszonyai a' külföld előtt majdnem egészen ismeretlenek, és Európa' figyelmére öly sok tekintetben méltó hazánk valóságos terra 'incognita', [...]” (Pauler Tivadar)

Történeti alkotmányunk részét képezik azok a különleges jogállású területek, amelyek – részben a fejlett feudalizmusban gyökerezve – hosszabb-rövidebb ideig Magyarországra is jellemzőek voltak. Ilyen pl. a Hajdú kerület, a Jászkun kerület, a szepesi szász városok, a Tengermellék (Littorale Hungaricum), a székely székek, a szász székek, (és későbbiekben) a határőrvidékek stb. Sajátos helyet foglalt el a Túrmezei kerület, amely ezen írás fókuszában áll, felidézve e kerülettel összefüggő közjogi jelentőségű vitákat is az 1840-es évekből.

Zágráb vármegye, amely körülölelte a Túrmezőt, a magyar Szent Korona egyik országának, a Magyarországgal reálunióban lévő Horvátországnak a része volt. Ebből következően a Túrmezei kerület is ezer szállal függött a mindenkori magyar-horvát viszonytól, amely azonban sokkal bonyolultabb volt annál, mintsem néhány mondattal leírható lenne. E területet, ahol Szent László király püspökséget alapított az 1090-es évek elején, eredetileg Szlavóniának hívták, és lényegében a későbbi Zágráb és Kőrös vármegyékre terjedt ki. E két vármegye – szemben a tőlük délkeletre eső, a Dráva, a Duna és a Száva által határolt területtel, amely inkább magyar lakosságú volt, és ahol magyar vármegyrendszer² épült ki – szláv többségű volt, és tartományi jellemzőkkel a magyar királyt helyettesítő szlavón bán hatalma alá tartozott. Szlavónia fontosságát mutatja, hogy a báni méltóságot sokszor töltötték be Árpád-házi főhercegek. Államjogi értelemben Szlavóniának és a fent említett területen kialakuló vármegyéknek a tengermelléki Horvátországhoz semmi köze nem volt.

Ugyanakkor ez a tengermelléki Horvátország jelentette az utolsó lépést az Adriához való kijutáshoz. Az említett zágrábi püspökségalapítást megelőzően Szent László hódító hadjáratot indított a Szlavóniától délnyugatra fekvő Horvátországba (1091), amit a kihalt Trpimirović-házba korábban beházasodott Ilona nevű testvére jogán megfogalmazott trónigénye indokolt. Horvátország teljes meghódítását néhány évvel később Könyves Kálmán király fejezte be. A magyar-horvát kapcsolatok megkerülhetetlen kérdése, hogy a két ország között milyen volt az államjogi

1 ERCSY Pál: *Túrmező*, Athenaeum, 1842. augusztus 30. második félv, 26. sz., 202. (Ercsy Pál néven valójában Pauler Tivadar publikálta a tárgyi cikket).

2 A keleti részen átnyúlt a Dráván Baranya, illetve nyugaton eleinte Somogy és Zala vármegyék is (Varrasd). Valkó, Pozsega, Verőcze és Szerém vármegyék közül a török megszállás után Valkó már nem szerveződött újjá.

kapcsolat.³ Miként azt másutt már részletesen kifejtettük,⁴ úgy véljük, hogy a 816 éves közös államiség Magyarország és Horvátország között semmiképpen sem lehetett perszonálunió,⁵ mivel a törvényhozó és a végrehajtó hatalom olyan mértékben forrt és folyt egybe az évszázadok alatt, amely csak reálunió esetén lehetséges.⁶

Alkotmányjogi megközelítésben egyébként nem hasonlítható össze a török invázió előtti magyar–horvát viszony azzal, ami a Magyar Királyság területének török alóli felszabadulása után kialakult, illetve alapvető változást hozott az 1848/49-es szabadságharc, majd a kiegyezés. Magyar szempontból a helyzet mindig rosszabb lett, mint előtte volt. Jobban dokumentálttá vált, de fokozatosan csökkent a központi magyar kormányzat reálunióból fakadó befolyása Horvátország (majd Horvát–Szlavónország) felett, és a „kapcsolt rész” egyre nagyobb önállóságot kapott/nyert belkormányzati kérdésekben. A magyar–horvát viszony 1848-ban a fegyveres „vitarendezésig” mérgeedt, és az osztrák szuronyok árnyékában Horvát–Szlavónország Fiumével együtt *de facto* leszakított a Magyar Királyságról. Az 1867-es magyar–osztrák és az 1868-as magyar–horvát kiegyezés pedig már egész más államjogi kereteket alkotva építette újjá Magyarországot, valamint Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok reálunióját. Ez a konfliktus Túrmezőt sem hagyta érintetlen. De talán ne szaladjunk ennyire előre...

Az Árpád-korban a három délnyugati tartomány sajátos helyzetben volt a beligazgatás szempontjából. Miként arra már utaltunk, a Szávától északra, nagy területeken a szláv eredetű zsupánságok rendszere nem épült ki, így ott a vármegyék kialakulása lényegében megegyezett a Magyarország más tájain tapasztalható történeti fejlődéssel. A vármegyeszervezés idővel átlépte a Száva vonalát is (Zágráb, majd Zana, Orbász, Dubicza), de attól délnyugatra tarkább maradt a kép: a vármegyék mellett grófságok, kiváltságos kerületek⁷ (pl. Poglizza)⁸, dalmát szigeti és községi köztársaságok (pl. Szkardóna,⁹ Sebenikó,¹⁰ Spalato,¹¹ Ragusa¹²) váltották egymást.

3 A történelem folyamán 900 éve először független Horvátországban a szerzők többsége csak a perszonáluniót ismeri el (ezt néhányan átvették a magyar szerzők közül is, de a legutóbbi szerzők közül pl. Varga Szabolcs a perszonálunióval jóval sokrétűbb viszonyként jellemzi a magyar–horvát államközösséget. VARGA Szabolcs: *Honvesztés és honmentés*, Rubicon, 2022/11–12, 68.

4 JUHÁSZ Imre: *Fiume – Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában*, Heraldika Kiadó, Budapest, 2020, 20–22.

5 Az oly sokszor félreértett és félremagyarázott magyar–horvát reálunió (ld. „*nevezett országunk*”) szép és idevágó példája, hogy a délre húzódó vármegyerendszer (bírói tisztséget is betöltő) tisztségviselőinek más, szintén bíraskodó főméltóságokkal (pl. dalmát–horvát bán, szlavón bán, székelyek ispánja, erdélyi részek vajdája) egységes eskümintájának az előírására is volt ideje a magyar országgyűlésnek. 1435. évi (II.) I. tc. az ország rendes bíráiról és azok esküjéről.

6 Még Jelasics báni kinevezéséhez is kellett volna a magyar hozzájárulás, de az a magyar kormány megerősítését (illetve a miniszteri ellenjegyzést) nélkülözte. Ennek ellenére a kormány felvette nevét az április 11-én szentesített törvények záradékába.

7 Léteztek területi egységet nem alkotó kiváltságos nemzetségek is, pl. a horvát tizenkét és görái hat nemzetség. Joannes KUKULJEVIĆ: *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, Velocibus Typis dris. Ludovici Gaj*, 1862, 43; WENZEL Gusztáv: *Árpádkori Új Okmánytár*, Eggenberger Ferdinand M. Akadémiai Könyvtárusnál, Pest, 1869 VII., 421. „IV Béla király a Chak comes és a gara-i várhoz tartozó hat nemzetség közötti egyenlenségeket elintézi 1256.”

8 A dalmáciai Poglizza [ma: Poljica, Ho.].

9 Szkardóna [Σκαρδων, Scardona, ma: Skradin, Ho.].

10 Sebenikó [Szibenigó, Szibenikó, Sebenico, ma: Šibenik, Ho.].

11 Spalato [Spalato, Spalatum, ma: Split, Ho.].

12 Ragusa [Ragusa, ma: Dubrovnik, Ho.].

A szabad királyi városok (pl. Varasd, Zágráb, Kőrös) a Dráva–Száva közén voltak inkább jellemzőek.¹³ Az egykori kiváltságos kerületek közé sorolható a Zágráb vármegye kötelékébe tartozott Túrmező is. Túrmező neve az ószláv „*tur*” szóból ered, amely (a pogányság idején a szlávoknál szent állatként tisztelt) bikát vagy a bölényt jelenti. A korábban „*campus Zagrabienensis*”-nek, azaz zágrábi mezőnek nevezett síkságot később „*campus Turovo*”-nak nevezték. Földrajzilag Zágrábtól délnyugatra a Száva és a Kulpa, illetve nyugatról a vukomeriçi dombokig tartott. A Kogutowicz–Csánki-féle térképen, amely az 1490-es állapotokat mutatja, Zágrábmezőként szerepel, alatta kisebb betűkkel Turopolya megjelöléssel. A Túrmezei kerület székhelye eleinte Zágráb volt, 1479-től a kalandos történetű Lukavec vára, és végül a XVII. századtól Nagy-Gorica¹⁴ vált a kerület központjává.

A későbbi IV. Béla 1225-ben, még Szlavónia hercegeként a Budune nemzetségből származó várjobbágyokat különféle szabadalmakkal ruházta fel.¹⁵ Ezzel egyidejűleg a zágrábi vár szolgálata alól felmentést kaptak. Kiváltságukat már az 1278. június 21-én Zágrábban tartott szlavón tartománygyűlés is részletezte és elismerte. IV. László király 1279-ben erősítette meg a herceg és a tartománygyűlés által biztosított kiváltságokat. Az országban a nemesség távolról sem jelentett homogén társadalmi réteget: ha nem is volt tartományok szerint felosztva, megkülönböztetve, általában földrajzilag is behatárolható területen jöttek létre különböző jogállású csoportjai, ismert volt a helyi vagy partikuláris nemesség (pl. szepesi tízlánczsások). Miután a magyar király volt az, aki nemességet adományozott, nem véletlen, hogy a nemesi lét és ennek különbségtétel nélküli királyi elismerése iránti igény már a XIII. század elején megjelent (ld. I. Aranybulla). A királyi szerviensek nemesi jogállásának elismerésére azonban csak 1267-ben kerül sor, és még Nagy Lajos király 1351-es törvényei között is fontos szerepet kapott az 1351. évi XI. törvénycikk, amely szerint az ország nemesei – „*még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is*” – ugyanazt az egy szabad-ságot (értsd: jogokat) élvezik (pl. ekkor valósult meg a drávántúliai adómentessége, vagy Erdélyben az úriszék intézménye).¹⁶ A szerviensek jogainak egy szintre hozása az országos nemesek (ország igazi nemesei – *veri nobiles regni*) jogaival azonban nem szüntette meg a partikuláris jogokkal rendelkező, kiváltságos nemesi közösségeket.

Adódik a kérdés, hogy vajon a túrmezeiek eleinte országos vagy partikuláris (közösségi) nemességgel bírtak-e? Miként az köztudott, az országos nemesség kiváltságait sem feltételekhez,¹⁷ sem területhez nem kötötték. A túrmezeieknek adott

13 B. JESZENSZKY Béla: *A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz*, Ráth Mór, Budapest, 1889, 113.

14 Nagygorica, Nagy-Gorica [ma Velika Gorica, Ho.].

15 Laszowski szerint a királyi szerviensek közé emelte őket. [ld. bőv.: *Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje olim „campus Zagrabienensis” dictae*. Coll., ed.: Emilius LASZOWSKI. I. 1225–1466. Zagreb, 1904, 1. sz. (1225)] Ez azonban – véleményünk szerint – azt jelentette volna, hogy a szerviensekkel együtt legkésőbb 1267-ben vitathatatlanul nemességet kaptak volna a túrmezei volt várjobbágyok.

16 Ez természetesen csak az ún. országos nemességre igaz. Léteztek olyan nemesi csoportok is, melyek kiváltságukat csupán feltételekhez kötötten gyakorolhatták.

17 Egyes szerzők szerint a „*conditio*” az okleveles szóhasználatban nem feltételt, hanem kötöttséget jelentett [ld. bőv.: SZÉKELY György: *A nemesség egységessége és egyenlőségi törekvések a XIV. századi Magyarországon*, Jogtörténeti Szemle, 1992/1, 5]. Hely hiányában ezt a vitát nem ismertetjük, már csak azért sem, mert ha valóban kötöttség, akkor az a nemesi szabadságok szempontjából még hátrányosabb helyzetet feltételez.

1278-as privilégium kifejezetten hangsúlyozta szabadságaik feltételes voltát: „*condiciones libertatum ipsorum antiquas*”,¹⁸ és a szabadságok (valójában jogok, illetve mentességek) eleinte semmiképpen nem vonatkoztak kizárólagosan a Zágráb-mezei várjobbágyokra, hanem a vármegyében másutt élő várjobbágyokra is kiterjedtek. Az igaz, hogy az eredeti várjobbágyi státus csak azok esetében alakult át – az Árpád-kort követően – „túrmezei nemesi státussá”, akiknek birtokai az ún. Zágráb-mezőn voltak.¹⁹ A Zágráb-mezei kötődés (azaz territorialitás, ami szintén nem az országos nemesség jellemzője) csak az 1320-as években jelenik meg mint csoportképző elem. Ekkorra tehető a választott tisztségviselőként megjelenő *comes terrestris* kifejezett zágráb-mezei identifikációja is. Úgy tűnik, hogy az Anjou-kor végére kialakult egy Zágráb-mezei ispánság is, melynek vezető tisztségviselőjeként megjelent a „zágráb-mezei ispán” funkciója is. Nem kizárt, hogy a „Túrmezei nemesi kerület” közvetlen elődje inkább ezen Zágráb-mezei ispánságban keresendő.²⁰ Az 1300-as évek jelentőségét mutatja, hogy maga a Túrmező elnevezés is 1334-ben olvasható elsőként egy zágrábi káptalani statútumban: „*ecclesie de Campo Turovo*”.²¹

A középkori kiváltságoknak a bizonytalansága miatt rendszeres volt az a nem hiábavaló törekvés, hogy a kiváltságokat megújítsák/megerősítsék, illetve újakkal egészítsék ki az arra jogosultak. Egyes források szerint Túrmezőt illetően 16 koronás király és három egyéb királyi főméltóság élt ezzel a jogával.²² Az indokok meggyőzőek: ritka vitészség, tántoríthatatlan hűség, kitüntetett bátorság (török háborúk), „*koronás fejedelmeik és a' közös haza iránti buzgó vonzalmok*”.²³ Feltűnő az elnevezések és kiváltságok változatossága: IV. László, Károly Róbert, Nagy Lajos zágrábi várjobbágyokra hivatkozik, míg Bajor Margit szlavóniai hercegné²⁴ hol zágrábi várjobbágyokról, hol Zágráb-mezei várjobbágyokról szól diplomájában, illetve oklevelében. Az is tény, hogy 1326-ban tűnt fel a „*Zágráb-mezei nemes*”²⁵ és 1347-ben a „*Zágráb-mezei nemes várjobbágyok*”²⁶ kifejezés is. A kiváltságokat 1479-ben Mátyás király, 1524-ben II. Lajos is megerősítette. I. (Habsburg) Ferdinánd 1560-ban új adománylevelet állítottatott ki a túrmezeiek földbirtokairól, ezzel kívánva elismerni nemesi jogaikat és közös vagyonukat. Talán ezért sem vonta kétségbe senki a túrmezeiek nemességét, amikor ugyanezen évben a 113 túrmezei család 30 helyséből érkezett képviselői a zágrábi káptalan előtt újították meg fogadott testvéri közösségüket „*közoltalmi rendszer*” módjára. Ezt a szövetséget részben a török térfoglalás, részben pedig – a közelmúlt történelmi tapasztalataként – Thúz János, Corvin János, vagy Mohács után

18 LASZOWSKI: *i. m.*, 28. sz. (1278) Hivatkozza: SZEBERÉNYI Gábor: *Nemesi közösségek a Szepességben és Túrmezőn a 13–14. században = Köztes-Európa vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*, szerk. BAGI Dániel, FEDELES Tamás, KISS Gergely, Kronosz, Pécs, 2012, 442.

19 Pl. 1317-ből is van adat arra, hogy Károly Róbert Zágráb-mezei várjobbágyokat emelt nemesi rangra. Mi szükség lett volna erre, ha már nemesek lettek volna?

20 Ld. bőv.: SZEBERÉNYI: *i. m.*, 442, 449.

21 Emilius LASZOWSKI, (1334) 51. sz. Hivatkozza SZEBERÉNYI: *i. m.*, 446.

22 BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*, Emich Gusztáv Bizománya, Pest, 2008, 85.

23 BEÖTHY: *i. m.*, 83.

24 Károly Róbert fiának, István magyar királyi és szlavóniai hercegnek felesége, illetve özvegye.

25 Emilius LASZOWSKI, (1326) 40. sz. Hivatkozza SZEBERÉNYI: *i. m.*, 445.

26 *Uo.*, (1347.) 61. sz., 445.

Zrínyi Miklós nem éppen baráti fellépése indokolta.²⁷ Ezek a küzdelmek országos hírre és jelentőségre tettek szert, amit az is bizonyít, hogy Túrmező első (országgyűlési) törvényi említése éppen Corvin János, illetve özvegye és annak második férjével (Brandenburgi György) hozható összefüggésbe Lukavec várának birtoklása kapcsán.²⁸ A kitört véres polgárháború megállítása és a felek kibékítése okán született az 1519. évi XL. törvénycikk,²⁹ amely egymondatos törvényi szövegében előírta, „*hogy a királyi felség a zágrábmezei nemesek részéről az őgróf urnak és viszont, haladéktalanul igazságot szolgáltatasson, hogy ne történjék annyi vérontás*”.

Az oszmán előrenyomulás a XV. század első harmadában elérte a horvát és szlavón országrészeket is. Ez felértékelte a túrmezei nemesség szerepét. Az 1556-os török betörés és a Sziszek melletti 1593-as győzelem³⁰ jelentett fontos mérföldkövet az élet-halál harcban. A török veszély gyengülésével az időközben vásártartási jogot kapott Nagy-Gorica vált Túrmező székhelyévé. Bár a török ezt követően hatalmas területeket szállt meg az ország belsejében, előrenyomulásának fő iránya elkerülte a szlavón országrészeket. Erre reakció az 1598. évi XXXIII. törvénycikk Szlavónország segítségéről; a jobbágyoknak a turopolyai területre és más helyekre visszatéréséről és azoknak a büntetéséről, a kik ezeket visszatartóztatják. Mint a törvény címe egyértelműsíti, itt már a korábban elmenekült jobbágyok hazatelepülésének biztosításáról van szó. Bár a török még 100 évig biztosan közvetlen veszélyt jelentett a térségben, de az optimizmus felülírta ezt, és a törvényhozás igyekezett megelőzni a veszélyeztetett területek – köztük Túrmező – elnéptelenedését. A szabad visszatérés jogán (2. §) kívül a törvény büntetni rendelte azt, ha „*az urak vagy nemesek és akár a polgárok közül valaki, a visszatérés útját előltük elzárná*” (3. §). Még javában folyt a török háború, amikor napvilágot lát az 1659. évi CVI. törvénycikk a Zágráb-turopolyai mezőről átküldött felebbvitelek felülvizsgálatáról s helybenhagyásáról, amely Zágráb megye törvényszékének hatáskörét erősítette meg „*a Zágráb-tuopolyai mezőről átküldött, a megye joghatóságához törvény vagy szokás szerint tartozó felebbviteleknek érettebb felülvizsgálása s helybenhagyása vagy kijavítása s azután végrehajtásra bocsátása tekintetében*”. A törvény visszautalt korábbi törvényekre, pl. az 1635. évi LXV. törvénycikkekre, amely szerint a „*biróilag és törvényesen meghozott ítéleteket végrehajtással foganatosítani kell*”, hogy ezt ellenkező parancsok és a magánhatalom meg ne aka-

27 ifj. PALUGYAY Imre: *Túrmező oklevelekkel kísért jogtörténeti ismertetése*, Geibel Károly, Pest, 1848, 3.

28 Lukavec várát a túrmezeiek a török elleni védelem céljából építették 1479-ben, és ekkoriban fő érték-megőrző és okmánytárunk volt. Nem sokkal később csellel és fondorlattal Medvevár urai szereztek meg, illetve birtokolták Lukavecet. Amikor a várat Corvin özvegye, Frangepán Beatrix második férje, Brandenburgi György kívánta birtokba venni, a túrmezeiek ellenálltak és fegyveres harcra is sor került.

29 Ennek a törvénynek a megjelölése gyakorlatilag minden általunk fellelt forrásban – 1844-től kezdve – hibásan szerepel, mert az XL. tv. kiadásának éveként 1518-at jelölték meg, sorozatosan átvéve az első hibás közlés dátumát. Mindkét évben volt országgyűlés, ugyanazon „bácsi” megjelöléssel, és mindkét évben túllépte a 40-et a törvénycikkek száma. Ld. pl. BOTTKA Tivadar: *Túrmező ismertetése*, Századunk, 1844/41, 325.

30 Az Erdődy Tamás horvát bán, valamint Andreas Auersperg és Ruprecht Eggenberg vezette felmentő sereg időben érkezett Sziszek alá. A Porta azonban nem hagyta annyiban a viszonylag nagy veszteséggel járó kudarcot, és hadat üzent a Habsburg Birodalomnak. A kiteljesedő háborúban Magyarország (Erdélyt is beleértve) szenvedett a legtöbbet, számos magyar végvár (város) került török kézre. KATKÓ Gáspár: *A sziszeki csata*, <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfortulok-hu/sziszeki-csata> (letöltés ideje: 2023. 04. 08.)

dályozhassák. A jogalkotó Horvát- és Szlavónországra is kifejezetten kiterjesztette a törvény hatályát.³¹

Bár a fenyegető török világ határán élő Túrmező végül is sikeresen elkerülte a tartós megszállást és megtartotta kiváltságait (a „közoltalmi” szövetséget megörökítő Statútum Draskovits János horvát bán és Habsburg Rudolf király által is megerősítésre került), a déli területek felszabadítása utáni újrendezés a török előtti viszonyokra néha csak nyomokban hasonlító rendszert vezet be, különösen Horvát- és Szlavónországekban. Ennek kisebb-nagyobb hullámai érték Túrmezőt is. Ennek alátámasztására jó példa, amikor 1735-ben Eszterházy József horvát bán³² megszüntette a túrmezeieknek a Túrmezei nemesi kerület tisztségviselőinek megválasztására addig egyéneként és szabadon gyakorolt választási jogát.³³ Újraszabályozásra került, hogy békeidőben legalább 120, háborúban 300 fős bandériumot volt köteles Túrmező állandóan készütségben tartani. Az 1723. évi XCII. törvénycikk az egytelkes és czimeres nemesek kiváltságainak megerősítéséről többek között Túrmező nemeseknek a korábbiakban gyakorolt, törvényes mentességeit, kiváltságait és szabadságait „*megujítottaknak s megerősítetteknek*” tekintette. III. Károly 1737-ben „*Sigillum Comunitatis nobilis campi Turopolja*” feliratú címerrel és pecséttel³⁴ ismerte el a kiváltságokat (pl. a túrmezei gróf által képviselt országgyűlési részvételt), és hiteles helyként is funkcionálhatott a kerület.³⁵ Mária Terézia hosszú uralkodásának, túrmezei szempontból biztató kezdete, az 1741. évi LX. törvénycikk a túrmezei és az egytelkes nemesekről, amely megerősítette az 1723. évi XCII. törvénycikk túrmezei nemesekre vonatkozó előírásait és az 1659. évi CVI. törvénycikknek a turopoljai mezőről felterjesztett fellebbezések vonatkozásában a Zágráb megyei törvényszék illetékességét kimondó rendelkezéseit. A fenti törvény ellenére tovább folytatódtak a nemesi kiváltságok körének meghatározása iránti, vég nélkülinek tűnő viták. Ez azért is fontos, mert szinte célegyenes abba a történelmi korszakba, mikor az elméleti vita oka már nemcsak a jog érvényesülése, hanem a nacionalista célok elérése is, és a jogfosztó gyakorlat ennek eszközévé válik. Túrmező esetében Zágráb vármegye és a túrmezei nemesi közösség vitája a felszínen végül is arról szólt, hogy a megyei tisztújítások során biztosítva lesz-e a továbbiakban is a személyes részvétel és szavazás a túrmezeiek részére. Ennek a (jog)vitának közvetlen előzménye, hogy 1770-ben királyi dekrétummal előírásra került a nemesség törvényesítésének kötelezettsége, amelynek a túrmezeiek nem, vagy csak nagyon kis számban tettek eleget. Ez a kötelezettség egyébként ún. törvényesítő per útján lett volna teljesítendő. 1774-ben, figyelemmel annak eredménytelenségére, a királynő feloldotta e kötelezettséget: minden maradt a régiben. 1781-ben a Zágráb vármegyei nemesekkel együtt írták össze a túrmezeieket is, és az egyénekénti szavazásnak nem is volt ellenzője

31 „[...] elhatározzák: hogy az ilyen parancsok meg magánosok akadékoskodásai, ellen nem állván, azokat minél előbb végrehajtsák, még pedig Horvát- és Szlavonországokban is.”

32 Eszterházy József, a kiugrott jezsuita, Komárom vármegyei főispán, majd 1733-ban altábornagy, későbbi tábornagy és országbíró.

33 Ld. bőv.: *Regulatio Esterhazyana* (1735).

34 Ennek nyomán 1752-ben került fel a lukaveci vár tornyára az alábbi felirat: „INSIGNIA UNIVERSITATIS NOBILIIUM CAMPI TUROPOLJA 1752.”

35 íjf. PALUGYAY: *i. m.*, 22.

a vármegyei tisztújítások során – egészen 1831-ig. 1782-ben II. József, mint ismeretes, a teljes közigazgatást átszervezte, és ennek átmenetileg a Túrmezei kerület is áldozatul esett. A „kalapos király” 1790-es halála után megtörtént az *in integrum restitutio* (II. Lipót), és hamarosan ott találjuk a túrmezei kerület „nemeseit” az 1809-es Napóleon elleni inszurrekcióban. A schönbrunni békediktátum a Szávától délre eső területeket elszakította a Magyar Királyságtól (illetve az Osztrák Császárságtól). Így Túrmező, az Illír tartományok részeként közvetlen francia irányítás alá kerülve, megszűnt mint önálló entitás. Az eredeti állapot – királyi dekrétummal – csak 1822-ben állt vissza, amikor a franciák 1813-as kiverése után létrehozott, Illír Királyság nevű Habsburg koronatarománytól visszacsatolták a magyar Szent Koronához. Ennek törvényesítésére aztán még öt évet kellett várni [1827. évi XIII. törvénycikk a Száván tuli országrészek és a magyar tenger mellék visszakezbléséről]. Az ebben az évben – más források szerint 1828-ban³⁶ – kelt „*catastratum*” szerint Túrmező 22 községből állt, 476 nemes családdal, 2593 nemessel és összesen 6002 lakossal.³⁷

A reformkori nemzedék is megküzdött Túrmező és nemessége közjogi helyzetével. A túrmezei kiváltságok megkérdőjelezésében élen járt Zágráb vármegye, amelynek korlátozó intézkedései már az 1825–27-es országgyűlésen a sérelmek között is szerepeltek. Ezek egyik első példája annak a gyakorlatnak a bevezetése, hogy a túrmezei tisztújítások alkalmával a vármegye alispánjának jelen kellett lennie. Ezt a panaszt még orvosolta 1826. december 24-i királyi pátensében az uralkodó.³⁸ Zágráb vármegye közgyűlése 1831. évi szeptember 5-én azonban kis túlzással átlépte a Rubicont, ugyanis az egyénenkénti szavazati jogot csak azon túrmezeiekre ismerte el, akik kétségtelen nemesi mivoltukat felperesként a megyei törvényszék előtt bizonyítják és elismertetik.

Ezzel szemben a túrmezei érvek között szerepeltek a kiváltságaik [elsőként a nemesi „bizonságlevelek” kiadásának joga,³⁹ a büntető törvényszék fenntartása, a visszahelyezési bíróság gyakorlata, bírságok kezelése, végrehajtási jogositványok, anyakönyvek saját irattározása (1827. évi XXIII. tc az egyházi anyakönyveknek másod példányban a törvényhatóságok levéltárába helyezéséről s ott leendő őrzéséről alapján), tisztségviselőik választása (1548. évi LXX tc. az alispánválasztásról és 1723. évi LVI. tc. a főispánoknak megyéikben lakásáról s a megyék tisztújításáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról alapján),⁴⁰ bírói zárlat elrendelésének joga, árvák vagyonkezelése, a túrmezeiek között vagy ellenük indított perek törvényes bírója a túrmezei gróf és fellebbviteli fóruma, a Zágráb vármegyei törvényszék⁴¹ stb. Zágráb

36 ifj. PALUGYAY: *i. m.*, 16.

37 ifj. PALUGYAY: *i. m.*, 9.

38 BOTTKA: *i. m.*, 326.

39 Ezen bizonságlevelek felhasználhatóságát némileg korlátozta, hogy a Helytartótanács 1805-ben 28623. sz. alatti körlevele szerint a túrmezei bizonságlevelek legfeljebb a vámmmentesség bizonyítására szolgálnak, és Zágráb vármegyében is csak annyiban érvényesek, amennyiben kellő alakiságok mellett történik a kiadásuk. A vármegyén kívül pedig „erőnkívüliek”. ifj. PALUGYAY: *i. m.*, 20.

40 E törvényi hivatkozásokkal csak az a gond, hogy nem túrmező-specifikus jogszabályok, hanem általános jellegűek, amelyek Túrmezőre való alkalmazása – a sajátos tisztviselői posztok okán – legalábbis megkérdőjelezhető.

41 BEÖTHY: *i. m.*, 83–86.

vármegye hivatkozta a tartománygyűlés által 1749-ben⁴² megerősített Esterházy-féle *regulatiót* is, amely szerint – mint láttuk – még a saját tisztikar megválasztását is községi előljáróik útján eszközölték a túrmezeiek. Ugyanakkor a túrmezei érvek között szerepelt az a gyakorlat, hogy amennyiben az egytelkű nemes Túrmezőről a vármegye másik részébe költözik, akkor megilleti a személy szerinti részvétel, míg Túrmezőn maradva nem.⁴³

Az inkriminált közgyűlési határozatot sérelmezendő, Túrmező panasszal élt, és a Magyar Királyi Udvari Kancellária, illetve a Helytartótanács által – a vármegye folyamatos ellenkezése mellett⁴⁴ – kiadott többszöri állásfoglalások és különösen az 1833. évi 4172. sz. rendeletben foglaltak alapján egyelőre egyénenként vehettek részt a túrmezeiek a Zágráb vármegyei közgyűléseken.

Megjegyzendő, hogy az országgyűléseken való részvétel kevésbé volt problémás – legalábbis ami a képviseleti formát illeti. Ugyanakkor mégsem volt teljesen eseménytelen a diéta világa túrmezei képviselet szemszögéből. A túrmezeiek ősidők óta választott előljárója a *comes terrestris* volt, akit általában túrmezei grófnak neveztek.⁴⁵ A túrmezei gróf vagy helyettese – több király által megerősítetten – saját jogán jelent meg a magyar országgyűlésen 1848-ig.⁴⁶ Ennek ellenére előfordult, hogy megjelenése vitákat generált. Így az 1832–36-os országgyűlésben egyes követek megkérdőjelezték a hagyományosnak tekinthető túrmezei grófi formátumot, és azt javasolták, hogy nevezzék a hivatalos iratokban túrmezei (fő)ispánnak, bírónak.⁴⁷ A kialakult vita során a túrmezei gróf a régi gyakorlat, tehát a grófi elnevezés megtartása mellett érvelt.⁴⁸ Nem eredménytelenül, mert pl. az 1840-es országgyűlés az alsótáblán a „szabad kerületek részéről” jelen levő Josipovich Antalt mint „*turopolyai grófot*” vette számba.⁴⁹ A túrmezei gróf a karok és rendek táblájánál bírt szavazattal, ülésjoga a Dunaiak asztalánál volt kijelölve.⁵⁰

A Zágráb vármegyei támadások nem értek véget. A korszakban hasonló horvát-magyar „hitviták” tarkították az ország közjogi viszonyait. Elég csak Fiume státusa körül lassan, de biztosan szárba szökő horvát igényekre és az ezt alátámasztani hivatott jogi csűrés-csavarásra kell gondolnunk. Az egyre inkább nemzeti öntudatra ébredő és erősödő hangú horvát radikális elitet lényegében semmilyen felülről jött és elképzeléseivel nem egyező döntés, állásfoglalás stb. nem tántorította el. Még akkor sem, ha

42 XXVIII cikkely.

43 Ezt akkor még nem diszkriminációnak, hanem az osztó igazság elve megsértésének tartották.

44 Az 1836-os érvek között a személyes kapcsolat hiánya, a jelöltek ismeretlensége és a túrmezei közneveltség jobbára írástudatlan volta is szerepelt.

45 Az 1792-es, 1796-os és az 1802-es diétán „*curialis comes*”-ként szerepelt a túrmezei gróf.

46 B. JESZENSZKY: *i. m.*, 103. Az utolsó, 1847–48-as rendi országgyűlésen ez már nem volt zökkenőmentes a túrmezei gróf elleni koncepció eljárás okán.

47 Kétségtelen, hogy a korai középkorban bírói hatalommal rendelkező világi személy elnevezésére szolgáló kifejezés szláv eredetű (*šupan*). A magyarországi latinságban inkább a *comes* kifejezést használták, amelyet aztán helytelenül grófként fordítottak, és előszeretettel használták más etnikai eredetű helyi kormányzatok előljáróira is (pl. székelyek).

48 íj. PALUGYAY: *i. m.*, 5–6.

49 MDCCCLXldik évi országgyűlési törvénycikkelyek – Articuli Diaetales anni MDCCCLX. S. I., (1840), s. n. 12.

50 íj. PALUGYAY: *i. m.*, 22. A horvát tartománygyűlésben szintén szavazati joga és a káptalani követek utána ülésjoga volt.

ez a magyar intézményekkel szemben egyre inkább igazodási pontként kezelt bécsi udvartól származott. Alapos okunk van arra, hogy a Zágráb vármegyei nemesség és Túrmező között állandósuló konfliktus mögött sem csak a formális jogi érveket és jogértelmezési nehézségeket keressük. A túrmezei nemesség többsége ugyanis magyarbarát (akkor használatos kifejezéssel magyarón) volt. Ennek gyökerei messze a középkorba nyúltak vissza. Mint láttuk, Túrmező a kiváltságait még az Árpád-házi királyoktól eredeztette, soraikban élénken élt a tatár vagy a török elleni közös harcok emléke, és – új elemként – nemességének elismerését, szavazati jogait, illetve általában unikális helyzetét egyre inkább Zágráb vármegyei nemzettestvérei veszélyeztették.

Épp a szavazati jog iránti küzdelmek frontvonalába került 1835-ös vármegyei tisztújítás vonatkozásában van adat erre vonatkozóan, hogy 459 személyes megbízólevél került kiadásra túrmezőre, és 150-en szavaztak végül. Ezt a kb. 1/3-os részvételt és azt, hogy mind a 150 szavazat „*egy egyénben központosított volt*”, használta fel érvként a Zágráb vármegyei közgyűlés 1836 márciusában kelt feliratában, amikor újra kikelt a túrmezeiek egyénenként gyakorolható szavazati joga ellen.⁵¹ Kibújt tehát a szög a zsákból: zavarta a vármegyei radikálisokat a túrmezeiek 150 szavazata és különösen azok egyirányúsága.

Mielőtt a magyarellenes és magyarbarát erők további összecsapásait részleteznénk, a bírósági eljárásokat illetően törvényi szinten 1836-ban és 1840-ben említetik meg Túrmezőt. Más kiváltságos kerületekkel, sz. kir. városokkal stb. együtt a szóbeli perek bíróságairól szóló 1836. évi XX. törvénycikk „*Az Egyházi Adományosoknál, sz. kir. Városokban, Kerületekben, Turopolya mezején lakó nemeseknél, és a Fiume s Buccari tenger mellék-Kereskedési Kerületekben fennálló eddigi szokás még ez úttal fennmaradván*” (12. §), meghagyta a korábbi szabályok alkalmazásának a lehetőségét. Nem feledkezett meg Túrmezőről a váltó-törvénykönyvről szóló 1840. évi XV. törvénycikk sem, amely 1841. január 1-től állította fel az osztrák váltótörvényszékektől független magyar váltótörvényszékeket. Az új bíróságok („*Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Károlyvárott, Aradon, Debreczenben és Eperjesen*”, a fiumei váltókereskedési és tengeri törvényszék megtartása mellett) illetékességi területeinek kijelölésekor Túrmező külön kiemelésre került, mint a Károlyvárosi Váltótörvényszékhez tartozó igazgatási egység: „*2. §d) A károlyvári alá: Posega, Verőcze és Szerém vármegyék, Horvátország, Turopolya mezeje, a bánági, károlyvári és slavoniai határőrsegek, minden az előszámláltakban keblezett királyi városok és a varasdi generalatus*”.

1841-ben Horvátországban is megalakultak az első pártok, sajnos nagyrészt a Magyarországhoz fűződő közjogi viszony törésvonala mentén. A Magyar-Horvát Párt a Magyarországgal való szoros kapcsolat mellett állt, vezéregyénisége Josipovics Antal⁵² túrmezei gróf volt. Támogatóik: a konzervatív, magyarbarát arisztokrácia, illetve a túrmezei nemesség. A másik pólust az Illír (Illyr) Párt (az illír név 1843-as

51 ifj. PALUGYAY: *i. m.*, 18.

52 Josipovics Antal (Josipovich, Jozipovich, Antun Josipović) 1804–1874, túrmezei gróf. 1839-től e minőségében országgyűlési követ is. A reformkorban részt vett a horvát vármegyei és tartománygyűlési küzdelmekben. 1848-ban Zágráb vármegyei főispánná nevezték ki. A magyar forradalom és szabadságharc oldalán végig kitartott. 1851-ben tíz év várfogságra ítélték, 1857-ben kegyelemmel szabadult. A politikától ezután már távol maradt. Megjegyezzük, hogy a jelen tanulmányban szereplő idegen hangzású neveket a korabeli forrásokban használt írásmóddal használjuk.

királyi betiltása után Nemzeti Párt) adta, amely nemcsak a magyarokkal való közjogi kapcsolatok gyengítése mellett szállt síkra, hanem pánszláv húrokat is pengetett. A nemzetiek szellemi vezetője az eleinte az alkotmányosságról, a magyar koronához való hűségről és a horvátok történeti ragaszkodásáról, illetve a horvát nyelv megújításáról, saját alapítású lapjában (*Novine Horvatzke* – Horvát Újság) cikkező Ljudevit Gaj⁵³ volt. A Magyar–Horvát Párt nem értett egyet Gajék délszláv egységtörekvéseivel, és inkább csak a kaj nyelvjárást beszélő horvátság érdekeit tartották szem előtt. Ráadásul a pánszláv agitáció a bécsi udvar elképzeléseivel sem egyezett – legalábbis hosszú távon. Érdekes módon a társadalmi változások kérdésében a helyzet bonyolultabb volt. Érdekes, hogy az „illírek”, liberális indíttatásuk ellenére, egyre inkább tartózkodóbbak voltak a politikai reformokat illetően, míg a Magyar–Horvát Párt hívei, konzervatív beállítottságuk ellenére, Kossuthék nemzeti liberális reformeróit tartották szövetségeseiknek.

Az első nyílt összeütközésre az 1842-es Zágráb vármegyei tisztújításon került sor. Josipovics és a túrmezei nemesek – az illírekkel összejátszó főispánhelyettes kérésére – fegyvertelenül jelentek meg a tisztújító megyegyűlésen, de Gaj hívei tőrbe csalták Josipovichékat. Az áldozatokkal is járó fegyveres erőszak nyomán a túrmezeiek nem vettek részt a tisztújításon, így azon az Illír Párt győzedelmeskedett. Nem is maradt el a hatása, amit az is alátámaszt, hogy 1843 áprilisában Haller Ferenc bán nem nyitotta meg a szabort mindaddig, míg a tömegesen megjelent túrmezei nemesek a magyarbarát erők többségét biztosították volna. A túrmezeiek eltávolítása után a szabór megnyílt.⁵⁴

A fentiekre is tekintettel az 1843–44-es országgyűlésen tovább romlott a magyar–horvát viszony, a magyar mint hivatalos nyelv várható magyarországi bevezetése, illetve a horvát szeparatista törekvések miatt. Josipovics pedig jogosan tette szavá, hogy Horvátország követe ne szavazhasson, mert a diétát megelőző szaboron a horvát követek választása – a túrmezeiek kirekesztése miatt – nem volt törvényes.⁵⁵ Az egységes fellépés tekintetében azonban megoszlottak a vélemények. Főleg a főrendek nem támogatták a felirat küldését e tárgyban, mivel – a reformpárti erők horvát szövetségeseit, azaz a túrmezeieket nem szívlelve – a választási szabályok megváltoztatásában nem láttak sérelmet. A vita inkább a Haulik püspök és Zdenčay főispánhelyettes és az „illír” Nemzeti Párt szerepének megítélése körül bontakozott ki.⁵⁶

53 Gaj felvidéki német családból származott, szülei telepedtek le Szlavóniában, Gaj már Varasd vármegyében született. A szlovák Jan Kollar ihlette nyelvművelő programja eleinte sokakat megtévesztett (még Josipovicsot is, akivel később politikai ellenfelek lettek). A negyvenes évek második felében érvényre jutott az általa teremtett, szerbhez közel álló horvát irodalmi nyelv. Ennek okán ma is sokan negatívan ítélik meg tevékenységét. A horvát–magyar kapcsolatok kiéleződése, majd a horvát szakítás idején Gaj császárhű magatartása 1848-ban még c. császári tanácsosi címet is eredményezett neki. Látva, hogy a bécsi udvar nem teljesíti a horvát önállósodási törekvéseket, az 1850-es évek elején eltávolodott a Habsburgoktól.

54 Magyar Katolikus Lexikon: Zágráb vármegye, <http://lexikon.katolikus.hu/Z/Z%C3%A1gr%C3%A1b%20v%C3%A1rmege.html> (letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

55 *KK. és RR. első kerületi ülése, 1843. május 17. Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési Alsó Tábla kerületi ülésének naplója*, szerk. KOVÁCS Ferencz, Franklin-Társulat, Budapest, 1894, 129.

56 HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*, Harmadik kiadás, Második kötet, kiadja Ráth Mór, Budapest, 1886, 419.

Az időközben megerősödött Magyar–Horvát Párt az 1845-ös Zágráb vármegyei tartományi követválasztáson a túrmezei nemesek szavazataival mégis legyőzte az „illír” Nemzeti Pártot, és Briglevics József, illetve Bedekovics Kálmán személyében a Magyar–Horvát Párt jelöltjei képviselheték a száborban a vármegyét. Az augusztusi vármegyei tisztújításon is Josipovicsék győztek, de az „illírek” most is erőszakhoz folyamodtak. Ennek az lett a vége, hogy a karhatalmi feladatokat ellátó helyi katonai alakulat 16 áldozattal⁵⁷ járó tömegoszlátás folyamán fegyverét használta. Ugyanakkor a helyhatósági győzelem pírroszínak bizonyult, tekintettel arra, hogy a Magyar–Horvát Párt nem tudta kihasználni átmeneti fölényét. Ennek elsődleges oka már magasabb régiókban keresendő. Bécs az 1845-ös és az (utolsó rendi) 1847-es száboron egyre inkább kinyilvánított horvát önállósodási törekvéseket támogatta, mivel a magyar reformoktól jobban félt, és a vérszemet kapó horvát radikálisok gyengíthették a magyar pozíciót. Az egyre inkább nemzeti színezetet öltő és a szeparatizmust támogató törekvések nyilvánvalóvá váltak, a túrmezeiek pedig a szábor mellett most már a bécsi Kancellária aknamunkájának is a fókuszába kerültek. Így az udvar egyrészt leiratban foglalt állást az egyénenkénti szavazati jog ellen, illetve Haller Ferenc bán eleve olyan királyi pátenst vitt magával, amely szerint a szábor újjászervezéséig a törvényhatóságok követein kívül csak a bán által meghívottak élhetnek szavazati joggal. Az 1845-ös szábor a magyarbarát erők háttérbe szorítását jelentette. Haller bán lemondott, és jogait a radikálisokhoz húzó Haulik György zágrábi püspök báni helytartóként gyakorolta. A királyi leiratokat a szábor is elfogadta, és így Túrmezőnek mindössze egy közös szavazata maradt. Az udvar sikeresen megakadályozta a Gaj és elvbarátai elleni tervezett vármegyei akciókat (lapjának betiltása, a što nyelvjárás visszaszorítása) is. Bécs elszántságát mutatja, hogy koncepciók eljárást indítottak Josipovics ellen, és Kukovich⁵⁸ báni táblai ülnök személyében biztost küldtek a nyakára, aki végül felfüggesztette hivatalából. Josipovicssal több vezető is szolidarizált, és lemondtak tisztségeikről: Túrmező igazgatása ellehetetlenülni látszott. Ezzel az évtizedes képviseleti harc is befejeződött. Látszólag a „képviseleti demokrácia” győzedelmeskedett, de valójában a magyarbarát horvát erők szenvedtek vereséget. A még magyar–horvát párti többségű Zágráb vármegyei ellenállás utolsó eredménye, hogy a vármegye nem küldött követet az – álláspontja szerint – törvénytelenül összehívott 1847-es száborba.⁵⁹

A túrmezei magyarbarát nemesek és grófjuk elleni összehangolt akció részeként az 1847-ben összeülő utolsó reformországygyűlésre már meghívót sem kapott Josipovics. Nyilvánvalóvá vált, hogy az udvar és személy szerint Apponyi György magyar udvari kancellár, az államminiszter Franz Anton von Kolowrattal együtt, az

57 Más források szerint 12 áldozat volt. *Az 1845-ik évi horvát tartománygyűlés = A magyar nemzet története*, Ötödik Könyv, VI. Fejezet, Kilenczedik kötet, szerk. SZILÁGYI Sándor, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Társulat, Budapest, az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Társulat betűivel, 1897, 660. Heka szerint 17 áldozattal járt az összecsapás. HEKA László: *A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc*, Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus LXVI. Fasc. 10, http://acta.bibl.u-szeged.hu/7252/1/juridpol_066_fasc_010_001-038.pdf (letöltés ideje: 2023. 05. 05.)

58 János (Kuković) 1844-ben báni táblai ülnök.

59 Magyar Katolikus Lexikon: *Zágráb vármegye*, [<http://lexikon.katolikus.hu/Z/Z%C3%A1gr%C3%A1b%20v%C3%A1rmegye.html>] (letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

illírek mellé állt.⁶⁰ A kerület mégis Pozsonyba küldte grófját, amivel sikerült is ki-
eszközölni a részvétel jogát, mert a Kancellária – félve a botránytól – végül helyben
kézbesítve, inkább meghívta az ülésre.⁶¹

Mint arra utaltunk, az országgyűlés már az 1843/44-es diétán is érzékelte a túr-
mezeiek helyzetének rendezetlenségét, illetve a különleges státusz részbeni felszámolá-
sára tett zágrábi erőfeszítéseket. Az alsótábla 1844. június 14-i ülésén a Túrmezei
kerületre vonatkozó felirati és törvényjavaslatra csak Klobucharich Károly⁶² horvátországi követ tett észrevételt, és ellenezte azt. Indokai között a Zágráb vármegyétől való függés, Horvátország, illetve a horvát tartománygyűlés⁶³ jogai szerepeltek. Az elnök az iratok felsőtábla elé terjesztéséről tájékoztatta a tekintetes karokat és rendeket. A vita azonban Túrmezőről mégsem zárult le. Fiume és Buccari kapcsán ugyanis a túrmezei gróf hangot adott azon meggyőződésének, hogy – a túrmezeiek egyénienkénti szavazati jogának elvétele okán – a horvátországi követek általa nem ismertetnek el erre a pozícióra, illetve úgy vélte, hogy ő jobban meg tudja ítélni, mi szükséges Túrmezőnek, ezért „ellenóvást” tett Klobucharich Károlyra utalva. Josipovicsot az elnök utasította vissza, mondván, hogy az érintett személyek igazolták követi minőségüket, és ezért minden joguk megvan utasításaik előadására. A kesztyűt persze Ossegovich Metell, a másik horvátországi követ is felvette, és a kapcsolt országoknak való felelősségét hangoztatta „Turopolyával” szemben. Josipovics erre azzal felelt, hogy mostanában olyan horvátországi tartománygyűlés mely utasítást adhatott volna, nem volt. A vita eldurvult, mert az ismét felszólaló Klobucharich most már egyértelműen a tartománygyűlés (és Zágráb vármegye) hatáskörébe sorolta Túrmezőt, és még a korábban felmerült országos (szabályozást előkészítő) választmány kiküldését is ellenezte. Végezetül kétségbe vonta a túrmezei gróf szavazati jogát. Ezért viszont az elnök Klobucharichot utasította rendre, arra való hivatkozással, hogy a szavazati jog kérdésében nem a követ úr dolga határozni. Josipovics viszontválaszában kiállt az országgyűlési rendezés joga mellett, és azt is kijelentette, hogy nem tartoznak az „illírek” közé, és nem szeretné, ha a zágrábi püspök vagy a bán döntene ezekben a kérdésekben. Bár az elnök már továbblépett volna a meddő vitát elhagyva, Klobucharich mégis kiero-
szkolt még egy hozzászólást, amelyben követi minőségüket hangoztatta.⁶⁴

60 Sajnos a nemzetiségi kérdésben járatlan Apponyi – Kollowrattal a háta mögött – nem nézte jó szemmel Josipovicsék kapcsolatát a magyar reformpárti erőkkal, inkább a túrmezei magyarpárti kismesség megtörése érdekében az illír Nemzeti Pártot támogatta. Ez az illírpárti hivatalnokok kinevezésétől kezdve az erőszakos illírpárti fellépések eltussolásán keresztül Josipovics ellehetetlenítéséig több intézkedésében megvalósult. Ráadásul Túrmező külön egységként kezelésével – József nádorral is szembekeverülve – elősegítette, hogy az illírek szándékának megfelelően a vármegyei és tartománygyűlési politikai életben eljelentéktelenedjen a magyarbarát kismemesi közösség. HÓMAN-SZEKFŰ: *Magyar történet. A nemzeti kisebbségek kifejlődése*, <http://mek.niif.hu/00900/00940/html/doc/c300731.htm> (letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

61 Ld. bőv.: PAULER Gyula: *Josipovich Antal*. Vasárnapi Újság, 22. évf. 13. sz., 1875. március 28., 193–195.

62 A követek, tisztségviselők stb. neveit az aktuális országgyűlési naplóban használt írásmóddal szerepeltetjük.

63 Az országgyűlésen a reformkorban nem használták a „szábor” elnevezést – csak tartománygyűlés-ként említik és a naplók is így rögzítik.

64 Ld. bőv.: *Pozsony városába 1843-dik esztendei pünkösöd hava 14-dik napjára rendeltetett Magyarországi Közgyűlésének NAPLÓJA a tekintetes Karoknál és Rendeknél IV. kötet*. Pozsonyban az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1844, 148–152.

A méltóságos főrendek országos ülésén 1844. július 8-án került napirendre Túrmező ügye. Az alsótábla üzenetének és felirati javaslatának az ismertetése után a „horvátországi bán”,⁶⁵ Haller Ferenc támogatta ugyan azt az előterjesztést, szükségesnek érezte a törvényi rendezést, de a követeket megosztó, szabályozást előkészítő választmány kapcsán azon az állásponton volt, hogy azt a „tartományi gyűlésből” kell kirendelni. A személyeskedő vitát itt hely hiányában most nem fejtjük ki részletesen. Csak egy – a horvát–magyar viszonyra jellemző – felszólalást emelnék ki: Andrassy Károly annak adott hangot, hogy a „társországok” kifejezést ne használják, mert ezzel „elrontják” a horvátokat, akik e címből utólag olyan jogokat követelnek, amelyekkel soha nem rendelkeztek. „Horvátország társország nem lehet; mert egy ország van Magyarország; hanem kapcsolt rész, vagy még az sem.” Busán Hermán úgy vélte, nincs szó új címekről, csak a régi törvényes címek megtartásáról.⁶⁶

Figyelemre méltó, hogy a felsőtábla végül is a horvát tartománygyűlésre mint a választmány kiküldésére jogosult szervre vonatkozó előterjesztést támogatta. Ezt csak azért említjük, mert ebből is látható, hogy – néhány szélsőséges hangtól eltekintve – a horvát kérések vagy érdekek általánosságban nem kerültek lesöprésre. Egyértelművé válhatott ugyanakkor a követek és a felsőtábla számára is, hogy itt nem Túrmező lesz a gyújtópont a horvátokkal való viszonyt illetően. „Az illyr mozgalmak megszüntetése ügyében is szót emelt az országgyűlés. Felvilágosítást kívánt a kormánytól e mozgalmakra vonatkozólag és megnyugtató választ az iránt, hogy mily lépéseket tett azok megszüntetésére. Azonban a rendek nem értek el többet, mint hogy egy-két igazgatót elmozdítottak hivatalából.”⁶⁷ Szomorúan konstatálhatta Komlóssy László országgyűlési követ, hogy az országgyűlés „elenyészése” miatt a szabad királyi városok, „a Hajdu, Jász, Kun, Fiume és Bukkari szabad kerületek, – Túrmező, Szepességi XVI városok és szabad községek”⁶⁸ vonatkozásában előkészített rendezési munkálatok a következő törvényhozásra maradvá várják szebb politikai jövődjüket.

A remélt törvényi változások ígétét jelentette az 1847-ben összeülő diéta, amelyen újfent felmerült a horvátországi követválasztás törvényességének kérdése Túrmező negligálása okán. Olgyay Titusz, Pozsony vármegye követe az 1847. november 18-i kerületi ülésen egészen az 1845-ös királyi leiratokig visszamenve sérelmezte az

65 Az országgyűlési naplók következetesen nem horvát bánról, hanem – helyesen – horvátországi bánról (követről) szólnak. Megjegyezni kívánjuk, hogy az előbbi összetétel valóban azt sugallja, mintha a bánok kizárólag horvát nemzetiségűek lettek volna vagy akárcsak horvátországi illetőséggel bírtak volna, illetve kizárólag horvát érdekeket kellett volna szolgálniuk. Erre a mai horvát források hajlanak leginkább. Ez a báni szerep és hatáskörök teljes félreértéséből adódik. A báni méltóság az Árpád-korban azt jelentette, hogy Magyarország zászlósura (Nádor és Országbíró után a 3.), királyi helytartó, a tartomány legfőbb katonai és polgári méltósága. 1606-ban a bécsi béke elrendelte, hogy a(z ekkor már Habsburg) király csak „született magyart” (értsd: Magyar királyságbelit) nevezhet ki bánnak. Innen persze nagy út vezetett Jelasicsig és a katonai rangjától megfosztott báni kormányzás magyar–horvát kiegyezés után kialakult utolsó változatáig.

66 Ld. bőv.: 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-Országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartott országos ülések NAPLÓJA V. kötet. Pozsonyban az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1844, 149–153, 158, 179.

67 SZALAY-BARÓTY: A Magyar Nemzet Története, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 426. [https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzetTorteneteSzalayBaroti_2/\(letoltés_ideje:2023.04.25.\)](https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzetTorteneteSzalayBaroti_2/(letoltés_ideje:2023.04.25.))

68 KOMLÓSSY László: SZ.K. DEBRECEN városok' országgyűlési követeinek jelentése a' lefolyt országgyűlés' működéséről és eredményéről, Pesti Hírlap, 1845. január 12. (421. sz.), 25–26.

udvar álláspontját. Ugyanakkor, a várakozások szerint, a diétán megalkotandó törvények rendezték volna e kérdést, és ezért többen úgy vélték, hogy ezekre kell fókuszálni (Hont, Temes, Esztergom vármegyék). Mások (az alsó-szlavóniai Pozsega és Verőcze, illetve Tolna vármegyék) egyáltalán nem érzékelték sérelmet a „kormány” (udvar) részéről. Zala és Szabolcs vármegye (Bónis Samu) viszont a törvénytelen-séget nem látta helyrehozhatónak új törvénnyel, amíg a törvénysértést nem orvosolják. Ehhez az állásponthoz csatlakozott Andrássy Gyula, a szabadságharc után távollétében halálra ítélt, kiegyezés utáni miniszterelnök pedig kifejtette, hogy aki a már birtokolt jogok védelmére nem képes, az nem lesz képes újak szerzésére sem.⁶⁹ Végül Josipovics és Szentkirályi Móricz (Pest vármegye) javaslatára kerületi választmány küldetett ki jelentésététel céljából.

Az országgyűlési napló szerint 1848. március 23-án Kopácsy József személynöki ítélmester felolvasta a túrmezei kerületről szóló törvénycikkely tervezetét, amely Törvényjavaslat a túrmezei kerület elrendezéséről címmel, 88. szám alatt jelent meg. A sokatmondóan 13 paragrafust számláló tervezet önálló törvényhatóságként szervezte volna újjá a Zágráb vármegye hatósága alól minden tekintetben kivételre kerülő kerületet. A tervezet szerint a kerület élén a kerület grófja által összehívandó és általa elnökölt közgyűlés állna, ahová minden község négy képviselőt küld, és a helyi választások után tagja lett volna még az alispán, a kerületi tisztviselők, a községi bírók és a jegyzők. Az alispán a gróf akadályoztatása esetén elnökölné a közgyűlést, amelynek negyedévente ülést kellett volna tartania. A „csendre” a várhatóan megbízható nemzetőrség vigyázott volna.

Bunyik József horvátországi követ, hivatkozva a kerületi ülésen tett nyilatkozatára, ismételten megerősítette, hogy a törvény elfogadásához felhatalmazás hiányában nem járulhat hozzá. Josipovics Antal túrmezei gróf viszont úgy vélte, hogy miként a szabad királyi városok, úgy Túrmező rendezése is megvalósítható. Az alsótábla ezt követően áttért Fiume és Buccari szabadkikötők ügyére.⁷⁰ Érdekes, hogy a Szeremlei-féle *Magyarország krónikája* március 23-áról akként tudósít, hogy az alsótábla – több más törvényjavaslattal együtt – a túrmezei törvényjavaslatot is elfogadta.⁷¹ Ennek ellenére az 1848. április 11-én – az ún. áprilisi törvények szentesítésének napján – munkáját befejező utolsó rendi országgyűlés ezt a problémát már nem oldotta meg: Túrmezőről nem született törvény.

Túrmező neve azonban mégiscsak előbukkant az ikonikus pozsonyi törvények egyikében: Az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról szóló 1848. évi V. törvénycikk az első, Pesten tartandó „legközelebbi országgyűlésre kiküldendő követeknek népképviselőt alapján választására nézve” kimondta, hogy akik a „megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak” (1. §). Az Erdély nélkül 377 kép-

69 LÉDERER Béla: *Gróf Andrássy Gyula beszédei*, Első kötet 1847–1868, Franklin-társulat, Budapest, 1891, 9–10.

70 *Pozsony városába 1847-dik esztendei sz. András hava 7-dik napjára rendeltetett Magyarországi Közgyűlésnek IROMÁNYAI*. Pozsonyban az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, Pesten Landerer és Heckenastnál 1848, 187–188.

71 SZEREMLEI Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről*, Emich Gusztáv tulajdona, Pest, 1867, 47.

viselői hellyel bíró új törvényhozásban külön szerepel pl. a Hajdú kerület, Fiume (1-1 képviselő), de Túrmező nem. Horvátország a határőrvidékek nélkül 18 helyet kapott. (5. §) Ebből persze még nem következett volna Túrmező képvisellete, de az 53. § kimondta, hogy „*Horvátországban a választó kerületeket, az országgyűlési követeknek az 5. §-ban részére kijelölt számához képest, a jelen törvény elveinek alapján Zágráb, Varasd, Kőrös megyék, a kebelökbeni királyi városok s a túrmezei, buccari, s vinodoli kerületek között felosztani a tartományi gyűlés fogja, mellyre nézve az 1845. esztendei Septemb. 14-én kelt udvari rendelet ezennel visszavettnek kijelentetik*”. Azaz a száborba való követválasztásokba épp a túrmezeiek kiszorítása érdekében beavatkozó udvar átmenetileg visszavonulót fűjt, és szabad teret engedett a kérdés törvényes megoldásának (országos és tartományi szinten is).

Az események ezt követően egyszerűen túlléptek az országgyűlés keretein és lehetőségein. Az illír gyökerű Nemzeti Párt Horvátországot a Magyar Királyságtól az osztrák császár alá kívánta lavírozni, és pár hét elteltével az áprilisi törvények épp úgy irrelevánssá váltak Zágrábban, mint más – a magyar országgyűlés által, horvát részvétellel hozott – törvények többsége. Az alkotmány semmibevétele és Jelasics báni kinevezése után gyakorlattá vált Zágrábban – ahol már a nyílt szakítás oldalára álltak –, csak ezt némi szépségtapasszal még álcázták ideig-óráig. Bár Jelasics kinevezetése a magyar kormány megerősítésének bevárása nélkül történt, neve (békítő szándékkal) bekerült az 1848. április 11-én szentesített törvények záradékába. Április 19-én a horvátországi helyzet okán Budapestre hívták Jelasicsot, de ő ekkor már – beiktatás és eskütétel nélkül – Zágrábban megkezdte működését. Maga elé idézte a magyarónak elkönyvelt Túrmező 24 bíróját és, a „*királyi helytartó jogaival nem törődve, rögtönítélő bíróságot állított fel azok ellen, kik a nemzetben akármilyen módon a király, haza és nemzetiség pártolói ellen lázítani mernének*”.⁷² Más források szerint Jelasics tüzéséggel megerősített katonai erővel rohanta le Túrmező magyar érzelmű lakosságát, és nemzetőreit lefegyvereztette.⁷³ Még a zágrábi horvát–magyar kaszinó bezáratására is volt gondja. Így jobban érthető, hogy a szabadságharcban a megfélemlített túrmezei nemesség egy része az osztrák oldalon vett részt a fegyveres küzdelemben. Ennek mértéke azonban legalábbis vitatható. Van adat ugyanis arra, hogy a túrmezei gróf többezres szabadcsapattal „nyugtalanította” Jelasics Magyarországra törő hadait.⁷⁴

Túrmező helyzetén az sem tudott javítani, hogy a Batthyány-kormány még április 16-án Josipovics Antalt nevezte ki Zágráb vármegye főispánjának, hiszen Jelasics

72 MÁRKI Sándor, BEKSICS Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896) = A magyar nemzet története*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Társulat, Budapest, az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Társulat betűivel 1898, 53, <http://real-eod.mtak.hu/2408/1/A%20Magyar%20Nemzet%20T%C3%B6rt%C3%A9net-10-A%20modern%20Magyarorsz%C3%A1g.pdf> (letöltés ideje: 2023. 04. 27.)

73 SZEREMLEI: *i. m.*, 106. Ennek ellenére vagy éppen ezért sokan vettek részt tevőlegesen is a magyar kormány munkájában: így pl. az 1806-ban Túrmezőn született Kovachich Ószinte, aki a kabinetirodán Kossuth Lajos hivatalos délszláv fordítójaként dolgozott a szabadságharc alatt (nem is tért haza Túrmezőre sohasem, Kaposváron telepedett le és ott is nyugszik). *Kaposvár – Keleti temető település híres embere: Kovachich Ószinte*, <http://www.somogyitemtetkezes.hu/elodeink/nev-szerinti-lista/18> (letöltés ideje: 2023. 05. 07.)

74 KALAPIS Zoltán: *Százéves a zimonyi emlékmű*, Híd, 1996/5–7, 529.

néhány nappal későbbi hivatalba lépése másnapján deklarálta – az általa még az osztrák fennhatóság alatt álló Isztriával is egyesített – „háromegykirályság” magyar koronától való függetlenedését, és ez ellehetlenítette a főispánt is.

Az 1849-es összeomlás, a szabadságharc katonai veresége után a bécsi udvar közjogi értelemben is megbüntette Magyarországot. Horvát-Szlavónország vonatkozásában – az egyébként is több helyen (Bácska, Temesköz, Erdély) megcsonkított Magyarország – minden joghatóságát elvesztette nagyrészt a magyar-osztrák, illetve a magyar-horvát kiegyezésig. A Muraköz és Fiume is osztrák-horvát megszállás alá került, de rendezetlen volt a három alsó-szlavóniai vármegye sorsa is. A magyar szabadságharc leverése után Túrmezőt Zágráb vármegyébe olvasztották be, és bár 1861-től bírói intézményként újra működött (a túrmezei gróf a túrmezei nemesek bírájaként járt el, de 1895-től már csak békebíróként, és csak a földközösségi örökösödési perekben) a régi önállóság és a megharcolt kiváltságok többsége már nem tért vissza. 1874-ben a kerület hivatalosan is megszűnt, a túrmezei gróf azonban 1918-ig még tagja maradt a szábornak, és általában beválasztották magyar országgyűlésre küldött képviselők közé.

A magyar törvényhozás utolsó megnyilvánulása az 1868-ban belső ügyei – így választójoga – tekintetében autonómiát nyert Horvát-Szlavónország részeként elismert Túrmező (a hivatkozott törvényben, a fentieknek megfelelően horvátul: Turo-polje) vonatkozásában a vagyonadóról szóló 1916. évi XXXII. törvénycikk volt. Ennek adóalanyai többek között azok a magyar állampolgárok voltak, akik a Magyar Királyság területén (beleértve Fiumét és Horvát-Szlavónország teljes területét is) laktak, vagy itt volt vagyonuk. Mára elfelejtődött, hogy az 1918-as összeomlásig a Magyar Királyság teljes területén csak magyar állampolgárság létezett, így természetesen a túrmezeieket is érintette a tárgyi törvény. Nem is citáltuk volna ide, ha külön nem rendelkezett volna a jogalkotó Túrmezőről. Az adókötelezettség vonatkozásában ugyanis kimondta a törvény, hogy vagyonadót kötelesek fizetni, többek között: „a horvát-szlavonországi földközösségek (ideértve Turo-polje nemes község földközösségét is) osztatlan adóköteles vagyonuk után, ha e vagyon gazdasági ügyeit külön szervezet kezeli” (1. §. 5). Ugyanakkor mentes volt a vagyonadó alól az adott vagyonközösség adóköteles vagyonában résztulajdonos személy, ezen részesedés összértékének erejéig.

Trianon és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulása után a zágrábi területbe (oblast) olvasztott Túrmező minden önállóságát elvesztette. A mai Horvátországban legfeljebb turistalátványosság Nagygorica és a Túrmezeiek gyűléseinek gyakor otthont adó udvarház.

Irodalomjegyzék

1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-Országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartott országos ülések NAPLÓJA V. kötet. Pozsonyban az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, Pesten Landerer és Heckenastnál, 1844.

Az 1845-ik évi horvát tartománygyűlés = A magyar nemzet története, Ötödik Könyv, VI. Fejezet, Kilenczedik kötet, szerk. SZILÁGYI Sándor, Atheneum Irodalmi és

Nyomdai Rt. Társulat, Budapest, az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Társulat betűivel, 1897.

B. JESZENSZKY Béla: *A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz*, Ráth Mór, Budapest, 1889.

BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*, Emich Gusztáv Bizománya, Pest, 2008.

BOTTKA Tivadar: *Turmező ismertetése*, Századunk, 1844/41.

ERCSY Pál: *Túrmező*, Athenaeum, 1842. augusztus 30. második félév/26.

HEKA László: *A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc*, Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus LXVI. Fasc. 10, http://acta.bibl.u-szeged.hu/7252/1/juridpol_066_fasc_010_001-038.pdf. (letöltés ideje: 2023. május 5.)

HÓMAN-SZEKFŰ: *Magyar történet. A nemzeti kisebbségek kifejlődése* <http://mek.niif.hu/00900/00940/html/doc/c300731.htm> (letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*, Harmadik kiadás, Második kötet, kiadja Ráth Mór, Budapest, 1886.

Joannes KUKULJEVIĆ: *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, Velocibus Typis dris. Ludovici Gaj*, 1862.

JUHÁSZ Imre: *Fiume – Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában*, Heraldika Kiadó, Budapest, 2020.

KALAPIS Zoltán: *Százéves a zimonyi emlékmű*, Híd, 1996/5–7.

Kaposvár – Keleti temető település híres embere: Kovachich Őszinte, <http://www.somogyitemetkezes.hu/elodeink/nev-szerinti-lista/18> (letöltés ideje: 2023. 05. 07.)

KATKÓ Gáspár: *A sziszeki csata*. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfortulok-hu/sziszeki-csata> (letöltés ideje: 2023. 04. 08.)

KK. és RR. első kerületi ülése, 1843. május 17. *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési Alsó Tábla kerületi ülésének naplója*, szerk. KOVÁCS Ferencz, Franklin-Társulat, Budapest, 1894. (letöltés ideje: 2023. április 27.)

KOMLÓSSY László: *SZ.K. DEBRECEN városa' országgyűlési követeinek jelentése a' lefolyt országgyűlés' működéséről és eredményéről*, Pesti Hírlap, 1845. január 12. (421. sz.).

LÉDERER Béla: *Gróf Andrássy Gyula beszédei*, Első kötet 1847–1868, Franklin-társulat, Budapest, 1891.

Magyar Katolikus Lexikon: *Zágráb vármegye*, <http://lexikon.katolikus.hu/Z/Z%C3%A1gr%C3%A1b%20v%C3%A1rmege.html> (letöltés ideje: 2023. április 25.)

MÁRKI Sándor, BEKSICS Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896) = A magyar nemzet története*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Társulat, Budapest, az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Társulat betűivel 1898, 53, <http://real-eod.mtak.hu/2408/1/A%20Magyar%20Nemzet%20T%C3%B6rt%C3%A9nete-10-A%20modern%20Magyarorsz%C3%A1g.pdf>

Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje olim „campus Zagrebiensis” dictae. Coll., ed.: Emilius LASZOWSKI. I. 1225-1466. Zagreb, 1904, 1. sz. (1225)

PAULER Gyula: *Josipovich Antal*. Vasárnapi Újság, 22. évf. 13. sz, 1875. március 28.

ifj. PALUGYAY Imre: *Túrmező oklevelekkel kísért jogtörténeti ismertetése*, Geibel Károly, Pest, 1848.

JUHÁSZ IMRE

- Pozsony városába 1843-dik esztendei pünkösdi hava 14-dik napjára rendeltetett Magyarországi Közgyűlésének NAPLÓJA a tekintetes Karoknál és Rendeknél IV. kötet. Pozsonyban az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1844.*
- Pozsony városába 1847-dik esztendei sz. András hava 7-dik napjára rendeltetett Magyarországi Közgyűlésnek IROMÁNYAI. Pozsonyban az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, Pesten Landerer és Heckenastnál 1848.*
- SZALAY-BARÓTY: *A Magyar Nemzet Története, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 426, https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzetTorteneteSzalayBaroti_2/ (letöltés ideje: 2023. 04. 25.)*
- SZEBERÉNYI Gábor: *Nemesi közösségek a Szepességben és Túrmezőn a 13–14. században = Köztes-Európa vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére, szerk. BAGI Dániel, FEDELES Tamás, KISS Gergely, Kronosz, Pécs, 2012.*
- SZEBERÉNYI Gábor: *Nemesi közösségek a Szepességben és Túrmezőn a 13–14. században =Köztes-Európa vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére, szerk. BAGI Dániel, FEDELES Tamás, KISS Gergely, Kronosz, Pécs, 2012.*
- SZÉKELY György: *A nemesség egységessége és egyenlőségi törekvések a XIV. századi Magyarországon, Jogtörténeti Szemle, 1992/1, 5.*
- SZEREMLEI Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről, Emich Gusztáv tulajdona, Pest, 1867.*
- VARGA Szabolcs: *Honvesztés és honmentés, Rubicon, 2022/11–12.*
- WENZEL Gusztáv: *Árpádkori Új Okmánytár, Eggenberger Ferdinand M. Akadémiai Könyvtárusnál, Pest, 1869 VII.*

A koronatanú a büntetőeljárásban

1. A koronatanú fogalma és megjelenése

A szervezett bűnözői csoportok előnyökért cserében vallomást tevő volt tagjait „*bűnbánó maffiózók*”-nak vagy a nemzetközi szakirodalomban „*koronatanúk*”-nak nevezik. A koronatanú az angol eljárás terméke, ahol először a „*king’s witness*” nevet viselte. Megjelenésének oka abban rejlett, hogy 1929-ig Angliában nem létezett szervezett modern rendőrség, így rendőri erők hiányában a közvádoló a polgárokhoz fordult, hogy tegyenek feljelentést bűncselekmények elkövetése miatt, és nyújtsanak segítséget a tettesek elfogásához. Kialakult a kormányfelhívások közzétételének gyakorlata, amelyekben jutalmakat tűztek ki a tettesek elfogásáért, és büntetlenséget ígértek azoknak a bűnözőknek, akik kiadtak más, veszélyesebb bűnözőket. Kezdetben törvényekben tették az ilyen ígéreteket, később maguk a bíróságok kezdtek kegyelmi előterjesztéseket tenni, a bűntársak elítélését eredményező beismerő vallomásokért cserében.¹

Azt a bűnbánó maffiózót vagy koronatanút, aki ismereteit megosztja a bűnüldöző hatóságokkal, az olasz maffiaellenes törvény alapján már az egész világon „*pentito*”-nak nevezik.² Olaszországban az alkotmányos rend védelmére irányuló intézkedésekről szóló 1982. V. 29. évi 304. számú törvény büntetlenséget nyújtott a terrorcselekmények elkövetőinek, valamint a szervezett bűnözői csoportok tagjainak (főként a maffiáról, a camorráról és hasonló bűnszervezetekről van szó), amennyiben segítettek feltárni a terroriszervezetek vagy másfajta bűnszervezetek létezésének tényét, felvilágosítást adtak azok személyi összetételéről és az általuk elkövetett bűncselekményekről, illetve amennyiben segítettek megakadályozni ezen bűncselekmények elkövetését.³

- 1 Stanislaw WALTOS: *A koronatanú – a büntetőjogi felelősség határvédelme*, Magyar Jog, 1993/9, 556. A koronatanú napjainkban USA-ban alkalmazott változatai: a *transactional immunity* (a tettes teljesen mentesül a büntetőjogi felelősségre vonás alól), a *use immunity* (a tettest megóvják attól, hogy a saját vallomását ugyanabban az eljárásban felhasználják ellene, de büntetőjogi felelősségre vonható egy másik eljárásban), valamint a *derivate immunity* (a tettest nemcsak attól óvják meg, hogy saját vallomását felhasználhassák ellene, hanem attól is, hogy bármilyen más bizonyítékot, amelyet e vallomás útján szereztek, felhasználhassanak vele szemben, a jövőben azonban felelősségre vonható egy másik eljárásban). Ld. WALTOS: *i. m.*, 556.
- 2 KERTÉSZ Imre: *A még különösebben védett tanú*, Belügyi Szemle, 2001/11, 33. A bűnszervezet olyan piramisszerűen felépülő csoport, amelyben a tagok csak egy-egy másik taggal állnak kapcsolatban, és a piramis felső szintjein elhelyezkedőket az alább lévők nem ismerik, így csak a bűnbánó maffiózók vallomásaival fejthető végig a szervezet. Ld. NÉMETH Imre: *A tanúk nevének és személyes adatainak zárt kezelése a gyakorlatban és az ezzel kapcsolatos kérdések = A szervezett bűnözés arcai*, szerk. GELLÉR Balázs, HOLLAN Miklós, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 107.
- 3 WALTOS: *i. m.*, 557. Az NSZK-ban az 1981. VII. 28. évi kábítószerekről szóló törvény vezette be a koronatanú intézményét. A hivatkozott törvény 31. §-a értelmében a bíróság belátása szerint enyhítheti, sőt mellőzheti az e törvényben meghatározott bűncselekmény miatt kiszabott büntetést, ha a tettes: a) saját akaratából feltárva az általa ismert tényeket jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a

2. Az R (97) 13-as Ajánlást kidolgozó Szakértői Bizottság álláspontja a koronatanúkkal kapcsolatosan

Az R (97) 13-as Ajánlás⁴ kidolgozása folyamán a Szakértői Bizottság olasz tagjai részéről elhangzott egy olyan indítvány, amely értelmében az Ajánlásnak szabályoznia kellene bizonyos előnyök biztosításának lehetőségét a szervezett bűnözői csoportok együttműködésre hajlandó tagjai számára.⁵ A Szakértői Bizottság túlnyomó többsége egyértelműen elutasította ezt az indítványt,⁶ annak ellenére, hogy az Európai Unió Tanácsának 1996. december 20-i Állásfoglalásának⁷ B. pontja felhívja a tagállamok figyelmét arra, hogy a nemzeti jogrendjük általános elveivel összhangban tegyék lehetővé előnyök biztosítását azon személyek számára, akik kiléptek egy szervezett bűnözői csoportból, és mindent megtesznek a bűnös tevékenység további folytatásának megakadályozása érdekében, vagy segítséget nyújtanak a rendőrségnek, illetve az igazságügyi hatóságoknak olyan bizonyítékok beszerzésében, amelyek a tényállás rekonstruálásához, az elkövetők személyének azonosításához és előzetes letartóztatásához vezethet.⁸ Következésképpen az Ajánlás szövegébe az alábbi rendelkezés került szabályozásra: „az igazságszolgáltatással együttműködő személyeknek alapvető szerepet adva a szervezett bűnözés elleni harcban, olyan odaillő szempontokat kellene elfogadni, amelyek magukban foglalják a kedvezményezettek előre látott intézkedéseinek lehetőségét a tanúvédelmi programon keresztül. Ha szükséges, a tanúvédelmi program ugyancsak tartalmazhatna különleges megfelelő intézkedéseket is, így speciális fegyvereket az igazságszolgáltatással együttműködő személyek számára annak érdekében, hogy börtönbüntetésüket itt tölthessék ki.”⁹ Láthatjuk, hogy az egyetlen előny, amely a Szakértői Bizottság nézőpontja alapján a szervezett bűnözői csoportok együttműködő tagjait megilleti a Tanúvédelmi Programban való részvétel lehetősége. Az olasz javaslat elsősorban a szervezett bűnözői csoportok azon együttműködésre kész tag-

cselekményt szélesebb körben felderítsék; b) önként, megfelelő időben tájékoztatja az illetékes szerveket a kábítószerek forgalmazásával kapcsolatosan tervezett vagy megkísérelt, nagy mennyiségű elkövetett, illetve az e törvényben részletesen meghatározott más ismérvekkel jellemzett bűncselekményekről. Később, 1989-ben törvényt vezettek be Németországban a „koronatanúkról” a terrorcselekményekkel kapcsolatos ügyekben. A törvény 4. cikke értelmében, ha a terrorista szövetségzés szervezésén alapuló bűncselekmény tettese vagy részese feltárja, amit az ilyen cselekményről tud, az NSZK főállamügyésze, a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság hozzájárulásával mellőzheti az eljárást, ha ezt indokolja a feltártak jelentősége. Ld. WALTOS: i. m., 556.

4 Ld. Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 13-as számú Ajánlása.

5 BÓCZ Endre: *Ismét a tanúvédelemről*, Belügyi Szemle, 1995/6, 4.

6 BÓCZ Endre: *Emberi jogok – „titkos tanúk”*, Belügyi Szemle, 1996/9, 9.

7 Ld. az Európai Unió Tanácsának 1996. december 20-i Állásfoglalása a hatósági eljárások során a nemzetközi szervezett bűnözés leküzdése érdekében együttműködő személyekről.

8 A hivatkozott állásfoglalással kapcsolatosan megjegyezték, hogy valójában két külön-külön érvényesülő megoldást javasol a tagállamok számára, amelyek közül az első az igazságszolgáltatással való aktív együttműködésre ösztönző büntetőjogi kedvezmények nyújtásának dominanciáját hangsúlyozza (ösztönző tanúskodás), amely elsősorban a vádalku intézményrendszerének alkalmazásában nyilvánul meg, a másik megoldás pedig azt szorgalmazza, hogy a tagállamoknak megfelelő védelmet kell nyújtaniuk az igazságszolgáltatással együttműködő személyeknek, illetve azok hozzátartozóinak. Ld. TÓTH Márton Zoltán: *A tanúvédelem módja, a védelmi program*, Rendészeti Szemle, 2008/2, 65–66.

9 Ld. Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 13-as számú Ajánlása, Függelék, III. Fejezet, 16. pont.

jaira vonatkozott, akik különböző előnyökért cserében hajlandóak voltak terhelő vallomást tenni a csoport többi tagja ellen. Ezen előnyök az esetek túlnyomó többségében az eljárás megszüntetését feltételezték az együttműködő személlyel szemben, amennyiben vallomásában olyan részleteket volt hajlandó feltárni, amelyek alkalmasak voltak a szervezett bűnözői csoport vezetőinek elítélésére. Más szavakkal, az olasz büntető igazságszolgáltatás „úszni hagyta a kis halakat”, amennyiben segítettek a „nagy halak elfogásában”, mivel a szervezett bűnözői csoportok felszámolásához fűződő társadalmi érdek fontosabbnak bizonyult, mint az egyes tagok büntetőjogi felelősségre vonásához fűződő érdek.

3. A koronatanú intézményének kritikája

A jogi szakirodalomban¹⁰ a koronatanúk igénybevételének lehetőségével kapcsolatosan számos, meglátásom szerint megalapozott kifogást hoztak fel:

a) A tettes büntetlensége vagy büntetésének rendkívüli enyhítése sérti a törvény előtti egyenlőség elvét, mivel más tettesek nem részesülnek ebben a kedvezményben, holott gyakran az összes bűncselekmény súlya majdnem azonos. Mindezek ellenére számos ország büntető törvénykönyvében fellelhetőek olyan rendelkezések, amelyek lehetővé teszik a büntetés enyhítését, figyelemmel a bűncselekmény elkövetése után tanúsított tettesi magatartásra.

A fentebb említett észrevételekkel kapcsolatosan szeretném megjegyezni, hogy jogilag teljesen más következményeket von maga után az együttműködő tettestárs büntetlensége és büntetésének enyhítése, ugyanis míg a büntetés enyhítése bűnüldözési célokból az alkotmánnyal összeegyeztethető intézmény, addig a tettestárs büntetlenségét alkotmányellenesnek tartom. Az összes uniós tagállam alkotmányában fellelhető rendelkezés az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének követelménye. Tekintettel erre a követelményre, alkotmányos alapokon számomra elfogadhatatlan, hogy ugyanazon bűncselekményt elkövető személyek egyikét büntetőjogi felelősségre vonják, míg a másikkal szemben a vádat ejtik kizárólag azért, mivel segített az előző személyt azonosítani, felkutatni és elítélni. Meglátásom szerint a szervezett bűnözői csoportok felszámolásához fűződő állami érdek oltárán nem áldozható fel egyik legrégebb és legfontosabb emberi jog, amely nem más, mint az állampolgárok törvény előtti egyenlősége.¹¹ Ezzel ellentétben alkotmányosnak minősítem az együttműködő tettestárs büntetőjogi felelősségre vonását büntetésének enyhítésével a bűncselekmény elkövetése után tanúsított magatartásáért cserében. Meglátásom szerint ebben az esetben teljesül az arányosság követelménye az állam büntetőjogi felelősségre vonáshoz fűződő érdeke és az állam szervezett bűnözői csoportok felszámolásához fűződő érdeke között, így a büntetés enyhítése az együttműködésért cserében nem vezet az alkotmányos elvek megsértéséhez.

¹⁰ WALTOS: *i. m.*, 557.

¹¹ Ezzel kapcsolatosan a szakirodalomban kifejtették, hogy a nyomozás megtagadásának vagy megszüntetésének kilátásba helyezése kétséget kizáróan számos jogfilozófiai, jogpolitikai, bűnüldözési, sőt, etikai és morális kérdést vet fel. Ld. MÁRTON: *i. m.*, 66.

Szeretném megjegyezni, hogy a román jogszabályok kizárólag abban az esetben teszik lehetővé a tettestárs büntetlenségét, ha a nyomozás megindítása előtt feljelentést tesz a szervezett bűnözői csoport létezéséről és a bűncselekmény elkövetésében való részvételéről, illetve segíti a hatóságokat a tettestársak azonosításában és büntetőjogi felelősségre vonásában. Amennyiben a feljelentést a nyomozás megindítása után teszi meg, vagy utána nyújt segítséget a hatóságoknak a tettestársak azonosításában és büntetőjogi felelősségre vonásában, a törvény kizárólag a büntetési tételek határainak felére való csökkentését teszi lehetővé.¹²

Ezzel ellentétben a magyar Be. 219. § (1) és (4) bek.-e értelmében a leplezett eszközök alkalmazására feljogosított szerv az ügyészség engedélyével a bűncselekmény elkövetőjével megállapodást köthet, amelyben számára kilátásba helyezi, hogy vele szemben büntetőeljárást nem indítanak, illetve a folyamatban lévő büntetőeljárást megszüntetik, ha az ügy, illetve más büntetőügy felderítésével, bizonyításával összefüggő információkat és bizonyítékokat bocsát rendelkezésre, és a megállapodással elérhető nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek jelentősebb, mint az elkövető büntetőjogi felelősségre vonásához fűződő érdek. Ha a bűncselekmény elkövetője a megállapodásban foglaltakat teljesíti, vele szemben büntetőeljárás nem indítható, illetve a folyamatban lévő büntetőeljárást meg kell szüntetni.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mikor jelentősebb a megállapodással elérhető nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek mint az elkövető büntetőjogi felelősségre vonásához fűződő érdek, korántsem egyszerű. Vannak esetek, amikor könnyen megállapítható az érdekek súlya. Ilyen lehet például, ha a gyanúsítottal szemben üzletszerűen, dolog elleni erőszakkal nagyobb értékre elkövetett vagyon elleni bűncselekmény miatt folyik az eljárás, és olyan adatot szolgáltat, amelyből alappal lehet következtetni bűntársai felelősségére jelentős értékre elkövetett ugyanilyen bűncselekményben. Ebben az esetben a minősítő körülmény az érték, amely a nemzetbiztonsági, illetve bűnüldözési érdek mércéjéül szolgálhat. Ugyancsak orientációs pont lehet a bűncselekményekre irányadó büntetési tétel, valamint a Btk.-beli elhelyezkedés, amely kifejezi az adott cselekmény társadalomra veszélyességét.¹³

b) A tettes tanúvá változtatása sérti a szerepek megváltoztatásának tilalmát az eljárás menetében, ugyanis a vádlottat saját ügyében nem szabad tanúként kihallgatni. Fontos megjegyezni, hogy a terhelt tanúskodása tekintetében radikálisan eltérő a helyzet a kontinentális jogrendszerek és az angolszász jogrendszerek között.¹⁴ Az angolszász jogrendszerek két lehetőséget nyújtanak a vádlott számára. Az egyik lehetőség, hogy saját ügyében vádlotti minőségben hallgassák ki igazmondási és eskütételi kötelezettség nélkül, ami azonban vallomásának bizonyítási erejét jelentős mértékben csökkenti. A másik lehetőség, hogy saját ügyében tanúként hallgassák ki, ami azt feltételezi, hogy eskü alatt tesz vallomást, és amennyiben utólag kiderül,

12 Ld. román Btk. 367. § (4) és (5) bek. – szervezett bűnözői csoport létrehozása; 2000. évi 143. törvény az illegális kábítószer-kereskedelem és fogyasztás megelőzéséről, illetve szankcionálásáról, 14. § és 15. §.

13 NÉMETH: *i. m.*, 109.

14 KERTÉSZ Imre: *A büntetőeljárásban résztvevők, az igazságszolgáltatást segítők védelmi programjáról szóló törvény tervezete = A tanúvédelem útja Európában*, szerk. RÓTH Erika, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 75.

hogy vallomása nem felel meg a valóságnak, büntetőjogi felelősségre vonható hamis tanúzásért. Ezen utóbbi lehetőséget azért veszik igénybe a vádlottak, mivel így nagyobb vallomásuk bizonyítási ereje.

A kontinentális jogrendszerekben a helyzet teljesen más, ugyanis saját ügyében senki nem lehet gyanúsított és a társaira tett vallomás tekintetében tanú egyszerre.¹⁵ Következésképpen felmerül az a jogos kérdés, hogy vajon az az elkövető, aki nek ügyét a bíróság vagy az ügyészség külön eljárásban lezárta, milyen minőségben tesz vallomást tettetársai ügyének tárgyalása során, továbbá nem minősül terheltnek az a személy, aki bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható ugyan, de vele szemben a nyomozást megtagadták vagy megszüntették, mert a vele történő együttműködéshez fűződő nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek jelentősebb, mint az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdek?¹⁶ Egyértelmű, hogy az a terhelt, akivel szemben a büntetőeljárást megszüntette a nyomozó hatóság vagy a bíróság, mind a román, mind pedig a magyar büntetőeljárás rendelkezések értelmében, kizárólag tanúi minőségben hallgatható ki tettetársai ügyében. Ez viszont azt a következményt vonja maga után, hogy vallomása teljes mértékű bizonyítóerővel bír, és nem szükséges annak más bizonyítási eszközökkel való megerősítése tettetársai elítélésének megalapozásához. Következésképpen a nyomozó hatóság bármely tettetársból tanút „csinálhat” annak érdekében, hogy vallomásának bizonyítóereje nagyobb legyen azáltal, hogy megszünteti a közreműködésre hajlandó tettetárs ellen a nyomozást, és kizárólag a többi tettetársat küldi a bíróság elé.

Véleményem szerint ezen gyakorlat megkérdőjelezi a büntető igazságszolgáltatás tisztességes mivoltát és az állampolgárok igazságszolgáltatásba vetett bizalmát, amennyiben egy adott bűncselekmény egyes elkövetőinek elítélése kizárólag olyan vallomáson alapszik, amelyet egy másik érdekelt elkövető tett, akit a vádhatóság „mesterséges” módon tanúvá „konvertált”, ugyanakkor összeegyeztethetetlen az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. §-ában szabályozott tisztességes eljáráshoz való joggal. A *Labita v. Olaszország* ügyben¹⁷ az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) kifejtette, hogy tisztában van azzal a ténnyel, miszerint a bűnbánó maffiózók együttműködése fontos eszköznek minősül az olasz hatóságok által a maffia ellen indított harcban, azonban a bűnbánó maffiózók vallomásaiban foglalt tényeket más bizonyítási eszközökből nyert bizonyítékoknak is alá kell támasztaniuk.

Németh Imre hangsúlyozta,¹⁸ hogy a védett tanú vagy koronatanú többszörösen is kényszer alatt teszi meg vallomását, hiszen ha terhelő bizonyítékot szolgáltat, úgy megszűnik vele szemben az eljárás, ha nem, akkor adott esetben megállapítják a büntetőjogi felelősségét. Ha valótlan állít, hamis vád, illetve hamis tanúzás miatt indulhat eljárás ellene.¹⁹ Mindezek miatt a védett tanú vagy koronatanú vallomását

15 CSERHÁTI Anita: *A tanúvédelem eljárásjogi eszközei. A védelmi program*, Ügyészek Lapja, 2006/4, 21., illetve az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 13-as számú Ajánlása, Indoklás 57. pont.

16 KERTÉSZ: *A büntetőeljárásban...*, i. m., 76; CSERHÁTI: i. m., 21–22.

17 Ld. EJEB, *Labita v. Olaszország*, 26772/95 (2000. április 6.) = LIZICZAY Sándor: *Tanútípusok a büntetőeljárásban II.*, Rendszerteti Szemle, 2007/2, 76.

18 NÉMETH: i. m., 113.

19 A hamis vád büntette azért merülhet fel ebben a kérdésben, mert a hamis vádat elkövetheti kihallgatása során a tanú is, ha vallomása keretében olyan személyről állítja valótlanul a bűncselekmény

kiemelt figyelemmel és óvatossággal kell kezelnünk, amelynek során nem szabad elfelejteni, hogy az pusztán egy a bizonyítékok sorában, de csak abban az esetben volna alkalmazható, ha az egyéb bizonyítási eszközök szintén rendelkezésre állnak, és a védett tanú vallomásával egy irányba mutatnak.

c) A koronatanú nem érdemel hitelt, mivel csak és kizárólag a saját sorsa érdekli, kész arra, hogy másokat bemártson, ha ez az ára az eljárás megszüntetésének.²⁰ Ez a kifogás mindenekelőtt a bizonyítékok értékelésének szintjén találja meg helyét. A koronatanú vallomásának bizonyító erejétől függ az intézmény alkalmazhatósága. A koronatanú vallomása a lengyel büntetőeljárás értelmében terhelő tartalmú, és mint ilyen, a lengyel bírói gyakorlat szerint mindig a legnagyobb óvatossággal, sőt nagy bizalmatlansággal kell kezelni. Egy Legfelsőbb bírósági döntés értelmében a vádlott-társ vallomása nem teljes értékű bizonyíték, kivéve ha világos és következetes, és más bizonyítékok is megerősítik.²¹

A *Labita v. Olaszország* ügyben²² az EJEB kifejtette, hogy a bűnbánó maffiózók vallomásainak felhasználása bizonyos kényes problémákat vet fel, mivel természetüknél fogva ezek a vallomások manipuláció eredményei is lehetnek, vagy kizárólag azon célra irányulnak, hogy garantálják a tanúnak az olasz törvények alapján a bűnbánó maffiózókot megillető előnyöket, esetleg személyes bosszú eszközéül is szolgálhatnak.

Kertész Imre szerint a bűnbánó maffiózók vallomása nehezen értékelhető, ugyanis „*a pentito nehezen nevezhető elfogulatlan személynek, nem éppen szavahihetőségéről híres*”.²³ Farkas Ákos véleménye alapján²⁴ az informátor büntetlenségének megteremtése „*nem feltétlenül helyezi bűncselekmény gyanúsítottját a tanú pozíciójába, így ez az eszköz inkább az informátor érdekeltté tételének és védelmének lehet az eszköze [...] viszont lehetőséget ad, hogy ellenszolgáltatásként a hatóság szemet hunyjon az informátor kisebb súlyú bűncselekményei fölött, ami érdekeltté teheti az informátort a hamis információk szolgáltatásában, esetleg meg nem történt bűncselekmények kredálásában is*”.

elkövetését, aki ártatlan, s aki ellen a cselekmény miatt nem folyik büntetőeljárás. Ez esetben a tanú cselekménye nem hamis tanúzásnak, hanem hamis vádnak minősül. Amennyiben bebizonyosodik, hogy a védett tanú (együttműködő gyanúsított) olyan személyre vonatkozóan szolgáltatott bűncselekmény elkövetésére utaló információt, aki a bűncselekményt nem követte le, akkor ellene ezen eljárás jogerős befejezését követően hamis vád miatt kellene hogy büntetőeljárás induljon, hozzátéve természetesen, hogy bűncselekmény hiányában marad el a terhelt felelősségre vonása. Ld. NÉMETH: *i. m.*, 112.

20 WALTOS: *i. m.*, 557.

21 WALTOS: *i. m.*, 558–559.

22 Ld. EJEB, *Labita v. Olaszország*, 26772/95 (2000. április 6.) = LIZICZAY: *i. m.*, 75–76.

23 KERTÉSZ: *A még különösebben...*, *i. m.*, 33.

24 FARKAS ÁKOS: *A tanúvédelem Magyarországon a 90-es években = A tanúvédelem útja Európában*, szerk. RÓTH Erika, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 57.

4. A koronatanú alkalmazása mellett szóló érvek

A koronatanú alkalmazása mellett szóló legfőbb érv a szervezett bűnözői csoportok szolidaritásának megtörése. Ezekben a bünszervezetekben „a titkos megállapodás és a hallgatás magatartási szabály, a bosszútól való félelem pedig a leghatékonyabb önvédelmi eszköz”.²⁵ A szakirodalomban hangsúlyozták, hogy a vádalku intézménye volt az az eszköz, amellyel az olasz igazságszolgáltatás áttörte a maffia hallgatási törvényét, az *omertát*, és sikeresen visszaszorította a szervezett bűnözést.²⁶ A *pentitok* bűnüldöző hatósággal történő együttműködésének a büntetőjogi felelősséget enyhítő vagy megszüntető körülmények mellett néha erkölcsi okai is vannak. Ezt illusztrálja a szakirodalomban Tóth Márton Zoltán által megfogalmazott példa: „Tudja, mi rossz emberek voltunk. Nagyon rosszak. Én rájöttem, hogy így nem lehet élni. A Mindenható nem erre teremtett. Én korábban nem hittem semmiben, most már ez másképp van. Nem vagyok besúgó, csak elmondtam, amit tudtam.”²⁷

5. Zárógondolatok

Következésképpen, véleményem szerint a koronatanú vallomását hatalmas odafigyeléssel kell megvizsgálnia az eljáró bíróságnak, elsősorban azért, mivel a koronatanú közvetlen módon érdekelt a terhelő vallomás megtételében, ugyanis ez az alapfeltétele az ellene folyó büntetőeljárás megszüntetésének vagy a büntetése enyhítésének. Tehát a legtöbb esetben hajlamos azt nyilatkozni, amit a vádhatóság megkíván tőle, hogy „mentse a bőrét”. Ugyanakkor nem kizárt, hogy a koronatanú vallomása révén bosszút szeretne állni a szervezett bűnözői csoport azon vezetőin, akiknek hosszú évekig az alárendeltje volt, így hajlamos lehet a valóságnak nem megfelelő vallomást tenni. Ezen okból kifolyólag, ahogy azt a fentebb hivatkozott lengyel Legfelsőbb bírósági határozatban is hangsúlyozták, a koronatanú vallomását *ab initio* bizalmatlansággal és óvatossággal kell kezelni, és nem szabad elmarasztaló ítéletet kizárólag koronatanú vallomására alapozni.

Irodalomjegyzék

BÓCZ Endre: *Emberi jogok – „titkos tanúk”*, Belügyi Szemle, 1996/9.

BÓCZ Endre: *Ismét a tanúvédelemről*, Belügyi Szemle, 1995/6.

CSERHÁTI Anita: *A tanúvédelem eljárásjogi eszközei. A védelmi program*, Ügyészek Lapja, 2006/4.

FARKAS Ákos: *A tanúvédelem Magyarországon a 90-es években = A tanúvédelem útja Európában*, szerk. RÓTH Erika, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

25 WALTOS: i. m., 557.

26 CSERHÁTI: i. m., 8.

27 TÓTH: i. m., 75.

KÁDÁR HUNOR

- KERTÉSZ Imre: *A büntetőeljárásban résztvevők, az igazságszolgáltatást segítők védelmi programjáról szóló törvény tervezete = A tanúvédelem útja Európában*, szerk. RÓTH Erika, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
- KERTÉSZ Imre: *A még különösebben védett tanú*, Belügyi Szemle, 2001/11.
- LIZICZAY Sándor: *Tanútípusok a büntetőeljárásban II.*, Rendészeti Szemle, 2007/2.
- NÉMETH Imre: *A tanúk nevének és személyes adatainak zárt kezelése a gyakorlatban és az ezzel kapcsolatos kérdések = A szervezett bűnözés arcai*, szerk. GELLÉR Balázs, HOLLAN Miklós, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
- TÓTH Márton Zoltán: *A tanúvédelem módja, a védelmi program*, Rendészeti Szemle, 2008/2.
- WALTOS, Stanislaw: *A koronatanú – a büntetőjogi felelősség határvidéke*, Magyar Jog, 1993/9.

The Constitutional Position of Minorities and The Impact Of International Law In Europe

1. INTRODUCTION

Insofar as the aim of the present volume is to pay tribute to my friend and colleague Attila Varga, justice of the Constitutional Court of Romania, university professor and author of numerous interesting works on minority protection,¹ I seized the opportunity offered by the editors to give a short overview on the *impact* of international law on the constitutional position of ethnic or linguistic minorities.

It is plainly evident that the situation is considerably different in various European countries, and it is not at all a given that international law *should* prescribe an obligation for setting forth any specific rules, or for the establishment of a special status for minorities. International law for a long time remained very reluctant in this field. This was due partly to the inherent specificities of international law² itself, and partly to the perception of minorities within nation-states.³

1 See from Attila Varga, in particular: *Nulla pax sine iustitia*, Kalota Kiadó, Kolozsvár, 2002, A nyelvi jogok alkotmányos szabályozása Romániában. Pro Minoritate, 2013, Autumn, 29–41; Sistemul drepturilor minoritare și autonomia culturală în proiectul de lege privind statutul minorităților naționale. În 140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est. Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2010, 395–411; Kisebbségi jogok rendszere és a kulturális autonómia a nemzeti kisebbségek jogállásáról szóló törvénytervezetben, Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny, 1/2005; A nyelvi jogok szabályozása, Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny, 1/2004; A kisebbségi törvények helye és szerepe a nemzetiségi kérdés rendezésében, Magyar Kisebbség, 1996/4.

2 'International law was and is made for states by states. States have established international organizations, which are partly accepted as actors under international law and have certain rights and obligations. The rise of human rights has meant that even individuals have now been, albeit reluctantly and unsurely, admitted to join the illustrious circle of actors under international law. Groups, on the other hand, seem to have no place under international law. International law is a fragile system that depends on identifiable actors. Groups can form and dissolve, their composition can change, and issues of legitimacy, leadership and accountability are often raised. Groups are simply not a reliable partner for international law. Nevertheless, it has been necessary for international law not only to accept groups into its vocabulary but to endow them with certain rights and obligations.' Barten: p. 2.

3 'For decades to come, ethnic minorities would continue to be regarded as inevitable adversaries of the state (and of each other), unable to rise over their narrow sectarian interests in the interests of common good, and therefore as progenitors of conflict. The ultimate fiasco of the minority protection system put in place by the League of Nations, and the subsequent horrifying events of the 1930s and the Second World War reaffirmed this point of view. [...] The process of European integration, accompanied by the inevitable devolution of power, and the growing role of international organizations have significantly contributed to changing perceptions [...].' Germane: pp. 54–55.

A good number of special statuses, structures etc. were established without any international legal commitment, and what these constitutions ensure for linguistic, ethnic or religious minorities (or communities) is definitely more generous than the pure promotion of traditional linguistic and cultural rights. It has to be emphasized however that the resurrection of the protection and promotion of minority related rights is in itself a very important success achieved in the last decade of the 20th century.⁴ In the following parts of this article, the most important elements of the new European legal system of minority protection⁵ will be touched upon.

2. EXAMPLES OF MINORITY SELF-GOVERNING STRUCTURES WITHOUT ANY INTERNATIONAL LEGAL COMMITMENT

First, I have to remind the reader of the self-government of the German speaking minority in Belgium⁶ (since 1973) or the Sami Assemblies in Norway,⁷ Sweden⁸ or Finland,⁹ the special self-governing status of Greenland (since 1979) and the Faroe Islands (since 1948) within Denmark,¹⁰ which were all established without any obligation of international law. The same may be said of the United Kingdom, where the

4 As Kymlicka puts it, '[s]tarting in the 1960s, however, we see a shift toward a more multicultural approach to state-minority relations. The public expression and political mobilization of minority ethnic identities is no longer seen as an inherent threat to the state but is accepted as a normal and legitimate part of a democratic society. In many cases, these mobilizations were not just tolerated but were politically effective. Across the Western democracies, we see a trend toward the increasing recognition of minority rights, whether in the form of land claims and treaty rights for indigenous peoples; strengthened language rights and regional autonomy for sub-state national minorities; and accommodation rights for immigrant-origin ethnic groups.' Kymlicka: p. 101.

5 Kovács (2000).

6 Belgian Constitution: Article 115:

'§ 1. There is a Parliament of the Flemish Community, called the Flemish Parliament, and a Parliament of the French Community, the composition and functioning of which are determined by a law adopted by a majority as described in Article 4, last paragraph. There is a Parliament of the German-speaking Community, the composition and functioning of which are determined by the law.' www.legislationline.org/documents/id/9045.

7 The Sami Council was established in 1964 and the current status of the Sami assembly dates back to the reform of 1987. This reform was conceived partly as a concession to Sami reindeer shepherds protesting vigorously against the feared effects of envisaged big constructions (i.e., the Alta-Kautokeino hydropower complex).

8 The Sami Parliament in Sweden was established in 1993 on the basis of the law adopted in 1992. (Sametingslag (1992:1433), (<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19921433.HTM>). The reference in the constitution is short and does not contain any institutional issues: Article 20: 'Restrictions affecting the right to trade or practise a profession may be introduced only in order to protect pressing public interests and never solely in order to further the economic interests of a particular person or enterprise. The right of the Sami population to practise reindeer husbandry is regulated in law.' <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/Sweden.pdf>.

9 The Sami Parliament in Finland has existed since 1973, with some modifications of its competences in 1995.

10 The Constitutional Act contains repeatedly similar dispositions on special rules to be applied in case of Greenland or the Faeroe Islands (See sections 28, 30, 31 (5) on the representation in the Parliament (Folketing), section 41 (8) on referendum, section 86 on age criteria at local elections). http://www.thedanishparliament.dk/Democracy/The_Constitutional_Act_of_Denmark.aspx, http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~-/media/PDF/publikationer/English/My_Constitutional_Act_with_explanations.ashx.

Isle of Man¹¹ and the Jersey and Guernsey islands¹² just like the Dutch Frisian islands could preserve their special, historically rooted status. In France, the special self-governing status of Corse¹³ has been granted since 1991 and a kind of personal schooling autonomy is recognized for the federation of the French Basque schools (SEA-SKA¹⁴) and schools using the Breton language (DIWAN¹⁵) without any international legal commitment behind them. Not recognizing 'minorities' as such, France shaped her policy by constitutionally promoting the languages belonging to some regions.¹⁶

In some states, particular historical¹⁷ and political circumstances explain the constitutional recognition of special institutional self-governing structures. This was the case e.g., in Hungary,¹⁸ with the comprehensive legal reforms following the end of the communist totalitarian regime or in Slovenia when acceding to independence from the former Yugoslav Federation. On the basis of the theory of acquired rights (seized rights), a comprehensive description was enshrined into the Slovenian Constitution¹⁹

11 See on that the case *Tyrer v United Kingdom*, Merits, App No 5856/72, A/26, [1978] ECHR 2, (1980) 2 EHRR 1, IHRL 17 (ECHR 1978), 25th April 1978, European Court of Human Rights.

12 However, the central element of the Jersey and Guernsey autonomies is not any linguistic issue but the limitation of purchasing real estate for non-residents and newcomers. See on that the case *Gillow v United Kingdom*, Merits, App No 9063/80, A/109, [1986] ECHR 14, (1989) 11 EHRR 335, IHRL 2914 (ECHR 1986), 24th November 1986, European Court of Human Rights.

13 A special status has existed since 1982, but in 1991, the legal coordinates were modified for a self-governing status (*loi Joxe*), since then, in 2002, additional competences were granted.

14 <http://seaska.eus/fr/presentation-ikastola-seaska>.

15 http://carla.umn.edu/immersion/acie/vol8/Feb2005_guest_diwan.html.

16 French Constitution: Article 75-1 'Regional languages are part of France's heritage.'

https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en.

17 It is true that in Belgium, the given territory (the former Eupen-Malmédy) was detached from Germany in the 1919 peace treaty and was re-annexed by the Third Reich in 1940. However, in 1973, the establishment of a comprehensive territorial autonomy was carried out without any interstate or instate tension.

18 Hungarian Basic Law, Article XXIX:

'(1) Nationalities living in Hungary shall be constituent parts of the State. Every Hungarian citizen belonging to a nationality shall have the right to freely declare and preserve his or her identity. Nationalities living in Hungary shall have the right to use their mother tongue, to use their names in their own language individually and collectively, to foster their culture and to receive education in their mother tongues.

(2) Nationalities living in Hungary may set up local and national self-governments.

(3) A cardinal Act shall lay down the detailed rules relating to the rights of nationalities living in Hungary, the nationalities, the requirements for recognition as a nationality, and the rules relating to the election of the self-governments of nationalities at local and national level. A cardinal Act may provide that recognition as a nationality shall be subject to a certain length of time of presence and to the initiative of a certain number of persons declaring to be members of the nationality concerned.' <http://hunconcourt.hu/rules/fundamental-law>.

19 Slovenian Constitution, Article 64: 'Special Rights of the Autochthonous Italian and Hungarian National Communities in Slovenia:

The autochthonous Italian and Hungarian national communities and their members shall be guaranteed the right to use their national symbols freely and, in order to preserve their national identity, the right to establish organisations and develop economic, cultural, scientific, and research activities, as well as activities in the field of public media and publishing. In accordance with laws, these two national communities and their members have the right to education and schooling in their own languages, as well as the right to establish and develop such education and schooling. The geographic areas in which bilingual schools are compulsory shall be established by law. These national communities and their members shall be guaranteed the right to foster relations with their nations of origin and their respective countries. The state shall provide material and moral support for the exercise of these rights. In order to exercise their rights, the members of

which was highly appreciated²⁰ by the Arbitration Commission of the Peace Conference on Yugoslavia (the so called Badinter Commission), mandated to pass a decision on the satisfaction of the conditions of the recognition as states, as formulated by the European Communities.²¹

Some of the above-mentioned examples are related to internal conflicts and tensions,²² while in other cases, no such pressure was put on the legislator.

these communities shall establish their own self-governing communities in the geographic areas where they live. On the proposal of these self-governing national communities, the state may authorise them to perform certain functions under national jurisdiction, and shall provide funds for the performing of such functions. The two national communities shall be directly represented in representative bodies of local self-government and in the National Assembly. The position of the Italian and Hungarian national communities and the manner in which their rights are exercised in the geographic areas where they live, the obligations of the self-governing local communities for the exercise of these rights, and those rights which the members of these national communities exercise also outside these areas, shall all be regulated by law. The rights of both national communities and their members shall be guaranteed irrespective of the number of members of these communities. Laws, regulations, and other general acts that concern the exercise of the constitutionally provided rights and the position of the national communities exclusively, may not be adopted without the consent of representatives of these national communities.'

Article 65:

'Status and Special Rights of the Romany Community in Slovenia:

The status and special rights of the Romany community living in Slovenia shall be regulated by law.'

<http://www.us-rs.si/media/constitution.-.2016.-.precisceni.dokument.dodan.70a.clen.pdf>

20 Opinion No. 7 (11 January 1992).

http://www.pf.uni-lj.si/media/skrk_mnenja.badinterjeve.arbitrazne.komisije.1_.10.pdf, p. 30.

21 Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union' (16 December 1991): '[...] The Community and its Member States [...] adopt a common position on the process of recognition of these new States, which requires:

- respect for the provisions of the Charter of the United Nations and the commitments subscribed to in the Final Act of Helsinki and in the Charter of Paris, especially with regard to the rule of law, democracy and human rights;

- guarantees for the rights of ethnic and national groups and minorities in accordance with the commitments subscribed to in the framework of the CSCE;

- respect for the inviolability of all frontiers which can only be changed by peaceful means and by common agreement;

- acceptance of all relevant commitments with regard to disarmament and nuclear non-proliferation as well as to security and regional stability;

- commitment to settle by agreement, including where appropriate by recourse to arbitration, all questions concerning State succession and regional disputes.

The Community and its Member States will not recognize entities which are the result of aggression.

They would take account of the effects of recognition on neighbouring States. The commitment to these principles opens the way to recognition by the Community and its Member States and to the establishment of diplomatic relations. It could be laid down in agreements.'

<http://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/>

22 This can be said especially of the Corsican autonomy, but the creation of the Norwegian Sami autonomy was also a gesture after surprisingly violent conflicts with reindeer shepherds. The terrorist acts of the ETA movement in Spain could also have influenced French politicians, even if the French Basques did not engage in any similar activities as their fellow-nationals in Spain. In the bloody context of the dismemberment of Yugoslavia, Slovenia positioned herself as a generous homeland and a fair partner.

3. EXAMPLES OF MINORITY SELF-GOVERNING STRUCTURES CREATED WITH CERTAIN INTERNATIONAL LEGAL COMMITMENT

Certainly, the most powerful – but also the least frequently occurring – intervention of international law in favour of national minorities is constituted by the institution of self-governing structures. The Finnish–Swedish treaty on the Åland Islands²³ (1921) or the Gruber–De Gasperi agreement on South Tyrolean autonomy²⁴ (1946) are the often – and *quasi-exclusively* – quoted examples.

It is also known that *some* of the minority protection treaties contracted under the auspices of the League of Nations²⁵ in the post WW I period contained, among others, rules on the creation or on the maintenance of a special status for minorities,²⁶ however not all of these dispositions were duly implemented.²⁷ Moreover, with the exception of the Åland Islands,²⁸ these institutions are generally considered as not being in force, as the UN Secretary General put it in 1950.²⁹

23 Suksi: pp. 37–58.

24 Rautz: pp. 56–97.

25 Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Poland (June 28, 1919); Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Roumania, signed at Paris on 9 December 1919; Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Czechoslovakia (September 10, 1919); Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (September 10, 1919); Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Greece (August 10, 1920); Peace treaties with Germany (Versailles Austria (Saint-Germain en Laye, September 10, 1919); Hungary (Trianon, June 4, 1920), Bulgaria (Neuilly, November 27, 1919); Turkey (Sèvres, August 10, 1920, non-ratified and superseded by the treaty of Lausanne July 24, 1923).

26 The Polish treaty granted personal autonomy for the Jewish population, the Greek treaty secured a territorial autonomy for Mont Athos with its monastery, the Romanian treaty contained an obligation of personal autonomy for the Saxon and Szekler communities (the Szeklers are part of the Hungarian speaking community with a long standing tradition of autonomy structures enjoyed already in the medieval Hungarian Kingdom) and the Czechoslovak treaty referred to the establishment of territorial autonomy for Ruthenia. (This territory belongs today to Ukraine).

27 The Ruthenian autonomy was not realized.

28 See note 1: 'Finland is mentioned in this list merely *pro memoria*. This country had assumed certain minority obligations respecting the Aaland Islands in virtue of an agreement with Sweden, which remained neutral. It is universally admitted that war does not affect bilateral treaties between a belligerent and a neutral. The question dealt with in this section therefore does not arise in connexion with this agreement.'

[...] 'Circumstances more or less exclusively affecting the particular undertaking concerned: No change of circumstances has occurred. The special regime for the Aaland Islands concerns particularly Sweden, Finland and the population of the Aaland Island. Sweden and Finland have not been at war.

Conclusion: Finland's obligation towards Sweden still exists. The obligation undertaken by Finland towards the Council of the League of Nations as representative of the international community is suspended until such time as an express decision has been taken by the United Nations to put it back into force.' Study on the legal validity of the undertaking concerning minorities, E/CN.4/367, p. 7 and p. 69.

29 See the conclusions of the above UN document: 'Reviewing the situation as a whole, therefore, one is led to conclude that between 1939 and 1947 circumstances as a whole changed to such an extent that generally speaking, the system should be considered as having ceased to exist.' Study on the legal validity of the undertaking concerning minorities, E/CN.4/367, p. 71.

It has to be underlined however that despite of the legal validity of the founding treaties of the autonomy of Åland or South-Tyrol, the relevant dispositions of the current Finnish³⁰ or Italian³¹ constitutions do not make any reference to the treaties themselves.

This is not surprising. Constitutions prescribe the basic functional rules of the institutional cooperation within states, and even if there are some general rules on the status of international law, there is seldom any precise, nominative evocation of a given treaty with the exception of the treaties on the European Union and possibly the Rome Statute of the International Criminal Court or – very rarely – some international conventions on human rights.

It is however worth noting that the Austrian Constitution³² is an exception when confirming the validity of the dispositions on minority protection enshrined in the Saint-Germain Peace Treaty (1919), which, however, did not refer to autonomous structures.

30 The Constitution of Finland, 11 June 1999, Section 120: 'Special Status of the Åland Islands: The Åland Islands have self-government in accordance with what is specifically stipulated in the Act on the Autonomy of the Åland Islands.' <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>. See also: section 25 (parliamentary elections), section 58 – (decisions of the President), section 75 (special legislation for the Åland Islands) which all contain some references to the respect of the autonomy of the Åland Islands.

31 Italian Constitution, Art. 116: 'Friuli-Venezia Giulia, Sardinia, Sicily, Trentino-Alto Adige/Südtirol and Valled'Aosta/Vallée d'Aoste have special forms and conditions of autonomy pursuant to the special statutes adopted by constitutional law. The Trentino-Alto Adige/Südtirol Region is composed of the autonomous provinces of Trent and Bolzano. Additional special forms and conditions of autonomy, related to the areas specified in art. 117, paragraph three and paragraph two, letter l) – limited to the organisational requirements of the Justice of the Peace – and letters n) and s), may be attributed to other Regions by State Law, upon the initiative of the Region concerned, after consultation with the local authorities, in compliance with the principles set forth in art. 119. Said Law is approved by both Houses of Parliament with the absolute majority of their members, on the basis of an agreement between the State and the Region concerned.' https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

32 Austrian Constitution: Chapter IX: Final Provisions, Art 149: '1. In addition to the present law, the following laws, with the modifications necessitated by this law, shall within the meaning of Art. 44 para 1 be regarded as constitutional law: [...]. Section V of Part III of the Treaty of Saint-Germain of 10 September 1919, StGBI. Subpara 303 of 1920.'

4. INTERNATIONAL LAW, WHEN INDIRECTLY CONFIRMING SPECIAL, PRE-EXISTING CONSTITUTIONAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS FOR MINORITIES

International law in general is less ambitious and the examples refer to certain pre-existing territorial³³ or personal³⁴ autonomies.

These are also typically bilateral treaties by which the respective partners accept that the other party benefits from a kind of a *droit de regard* over the given autonomy by virtue of a *quasi-repetition* in treaty law of the most important commitments and principles of already extant minority structures. This solution is often explained by the linguistic brotherhood between the partner State and the minority which is the beneficiary of the institution (kin-state/kin-minority). Often, both states are acting at the same time as a territorial sovereign and as a kin-state. Even if *de jure*, there is no reciprocity, *de facto* such a solution is based on the community of views regarding power sharing. However, this does not necessarily mean the identity of institutions.

In Central-Eastern Europe, we may find several such examples, see e.g., the Hungarian-Croatian agreement,³⁵ the Hungarian-Serbian

33 For territorial autonomies, authors use also the term ‘territorial devolution’: ‘Political devolution can answer many concerns of territorially concentrated national minorities, because it gives them control or substantial influence over regional or local governments to which important responsibilities may be assigned. [...] The underlying concept of territorial devolution is the equality of all citizens living within the territory of a sub-national political unit (e.g., region, state, province, or municipality). It may be that a certain ethnic, linguistic or religious population forms the majority in a devolved unit, but members of such a majority do not have a privileged status relative to other citizens resident in the region or locality with its own government. While the creation of the political unit may have responded to the distinct identity of its majority, the government is meant to be neutral as between its citizens, whatever their identity.’ Anderson & Choudhry & Vitale: p. 10. <http://constitutionaltransitions.org/publications/minority-rights-in-culturally-diverse-societies/>

34 Sometimes, ‘personal autonomy’ is called functional autonomy. See e.g., in Anderson *et al.*: ‘Of course, minorities may not be neatly concentrated territorially, so devolution to a region or locality would still not answer such minorities’ concerns for a degree of self-government. A way to address this can be through “functional” devolution, by which a certain responsibility is consigned to a body controlled by members of a specified (ethnic, linguistic, tribal or religious) group.’ Anderson & Choudhry & Vitale: *loc. cit.*

35 E.g., Agreement between Hungary and Croatia on the protection of minorities, signed on April 5th, 1995, Article 9:

- ‘The Contracting Parties, in compliance with their domestic legislation, shall ensure:
- appropriate participation of minorities in the local, regional and national decision-making process relevant to the rights and status of the minorities
 - material and other conditions required for the election and work of minority representatives in the Hungarian and Croatian representative bodies.

The Contracting Parties undertake not to change the administrative and territorial organisations of the state and local governments as well as the electoral districts aimed at being to the detriment of minorities. The Republic of Hungary shall confirm to ensure the material conditions for the establishment and effective operation of the Croatian minority self-governments in Hungary within the framework of current regulations and the appointed date. The Republic of Croatia shall confirm to ensure, in accordance with its domestic legislation, the right of the Hungarian minority to cultural autonomy, in addition, shall promote the free union and association of the Hungarian minority intended or preserve their national and cultural identity.’ <http://adattar.adatbank.transindex.ro/ketoldal/d950405ang.htm>

agreement³⁶ and the Italian-Croatian agreement,³⁷ all three referring to the principle of so-called personal autonomy.

5. INTERNATIONAL LAW WHEN POTENTIALLY ASSISTING THE CREATION, MAINTENANCE OR ENLARGEMENT OF SUB-CONSTITUTIONAL LEGAL RULES FOR MINORITIES WITHOUT CREATING SPECIAL INSTITUTIONAL STRUCTURES

Most of the international instruments protecting minorities, whether multilateral or bilateral, refrain from speaking of special autonomous, institutional structures for national minorities³⁸ and are confined to the protection of certain rights and facilities for the use of minority languages, the promotion of national identity, and the assistance or different institutional and budgetary contribution on behalf of the state.

The two treaty law instruments of the Council of Europe, namely *the European Charter for the Protection of Regional or Minority Languages* and the *Framework-Convention for the Protection of National Minorities in Europe* do not contain any special dispositions obliging states to establish special institutional or autonomous structures for minorities but as the explanatory report of the Framework-Convention

36 Agreement between Hungary and Serbia on the protection of minorities, signed on October 21st, 2003, Article 9:

‘1) The Contracting Parties, in accordance with their national legislation, shall make possible for the national minorities to set up minority self-governments, organisations and association and support their activities.

2) The Contracting Parties, in accordance with their national legislation which governs the status, freedoms, and rights of national minorities, shall guarantee to persons belonging to the national minorities appropriate forms of minority self-government, i.e. the cultural and personal autonomy.

3) The Contracting Parties shall further pay particular attention to support the activities of the Hungarian National Council in Serbia and Montenegro and the Country Self-Government of the Serbs in the Republic of Hungary.’ (http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/bilaterali/trattato_ungheria-serbia_inglese.pdf).

37 Treaty Between the Republic of Croatia and the Italian Republic concerning Minority rights, signed on November 5th, 1996,

Article 4:

‘The Republic of Croatia recognizes the “Unione Italiana”, which under the Croatian legislation possesses the legal personality, as the organization representing the Italian Minority. [...]’

Article 6:

‘The Republic of Croatia guarantees freedom of work in its own territory to Slovenian citizens, members of the Italian Minority, engaged in the minority related activities, such as “Unione Italiana”, other institutions, schools, media, etc.’ https://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/upravna_tijela/UO_za_tal_nac_zaj/Instrumenti_zastite_ljudskih_prava/II.Medunarodni_ugovori_i_bilateralni_sporazumi/2.Bilateralni_ugovori_i_sporazumi/Tal/II-2.1.Trattato_tra_la_Repubblica_di_Croazia_e_la_Repubblica_Italiana_sui_diritti_delle_minoranze.pdf.

38 The reason is, as Porter rightly remarks that ‘[y]et, whilst nation-states appear ready to pool their sovereignty, they are not ready to split their sovereignty into different competencies which are then negotiated into parallel spheres of government between citizens of the same nation-state.’ Porter: p. 58.

points out, these structures could be considered as one of the possible means³⁹ of the implementation of the rules on the effective participation in public life.⁴⁰

This was reaffirmed later by the Advisory Committee of the Framework-Convention acting as its main professional monitoring body.⁴¹

After having analysed the participation of persons belonging to minorities (a) in the legislative procedure, (b) in specialised governmental bodies, (c) in different consultative mechanisms, (d) in public administration, in the judiciary and in the executive, (e) through sub-national forms of government, (f) ‘through autonomy arrangements’, the Advisory Committee emphasized that ‘[t]he Framework Convention does not provide for the right of persons belonging to national minorities to autonomy, whether territorial or cultural.’⁴²

However, ‘[t]he Advisory Committee found that, in the State Parties in which territorial autonomy arrangements exist, as a result of specific historical, political and other circumstances, they can foster a more effective participation of persons belonging to national minorities in various areas of life. [...] These cultural autonomy arrangements are granted collectively to members of a particular national minority, regardless of a territory. They aim *inter alia* to delegate to national minority organisations important competences in the area of minority culture, language and education and can, in this regard, contribute to the preservation and development of minority cultures. Where State Parties provide for such cultural autonomy arrangements, the corresponding constitutional and legislative provisions should clearly specify the

39 Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Article 15

80. This article requires Parties to create the conditions necessary for the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, in particular those affecting them. It aims above all to encourage real equality between persons belonging to national minorities and those forming part of the majority. In order to create the necessary conditions for such participation by persons belonging to national minorities, Parties could promote – in the framework of their constitutional systems – *inter alia* the following measures: – consultation with these persons, by means of appropriate procedures and, in particular, through their representative institutions, when Parties are contemplating legislation or administrative measures likely to affect them directly; – involving these persons in the preparation, implementation and assessment of national and regional development plans and programmes likely to affect them directly; – undertaking studies, in conjunction with these persons, to assess the possible impact on them of projected development activities; – effective participation of persons belonging to national minorities in the decision-making processes and elected bodies both at national and local levels; – decentralised or local forms of government.’ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c10cf>, p. 22.

40 Framework Convention for the Protection of National Minorities, Article 15:

‘The Parties shall create the conditions necessary for the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, in particular those affecting them.’

41 Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800bc7e8>.

42 Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, § 133, p. 33.

nature and scope of the autonomy system and the competencies of the autonomous bodies. In addition, their legal status, the relations between them and other relevant State institutions as well as the funding of the envisaged autonomy system, should be clarified in the respective legislation. It is important that persons belonging to national minorities be involved and that their views be duly taken into account when legislation on autonomy arrangements is being prepared or amended.⁴³

Among its 'objectives and principles', the *European Charter for the Protection of Regional or Minority Languages* also contains a disposition⁴⁴ referring to the establishment of *bodies* in order to articulate the linguistic needs and wishes: here too, autonomous institutions as well as specialized non-autonomous state organs may be used for implementation.⁴⁵

As we all know, the *European Convention on Human Rights* or its Additional Protocols do not contain any direct comprehensive minority protection dispositions: the founders were satisfied with the adoption of the non-discrimination principle in Article 14 of the Convention. In the new millennium, this has become a powerful instrument especially when dealing with the so-called indirect discrimination practices especially in schooling segregation of the Roma minority pupils.⁴⁶

It is worth noting that beside some important decisions on minority schooling or minorities' electoral issues, some aspects of existing (mainly) religious autonomies were also covered by the European Court of Human Rights, namely when they were interrelated with the state's intervention into religious freedom.⁴⁷ There were cases where alleged violations of the freedom of assembly⁴⁸ were at stake in the context of political demonstrations in favour of such an administrative or constitutional reform (as for indigenous hunting claims, the ECtHR tried to avoid the *in merito* assessment).⁴⁹

It is plainly clear that for the time being, the ECtHR jurisprudence did not prescribe any major changes in the *constitutional* standard-setting concerning minorities.

43 Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, § 134–136, pp. 33–34.

44 European charter for the Protection of Regional or Minority Languages, Article 7(4):

'In determining their policy with regard to regional or minority languages, the Parties shall take into consideration the needs and wishes expressed by the groups which use such languages. They are encouraged to establish bodies, if necessary, for the purpose of advising the authorities on all matters pertaining to regional or minority languages.'

45 'The CAHLR thought it important that in each State mechanisms should exist whereby the public authorities take account of the needs and wishes expressed by the speakers of regional or minority languages themselves. Consequently, it is recommended that for each regional or minority language there should be a promoting body responsible for representing the interests of the language at national level, carrying out practical measures to promote it, and monitoring the implementation of the charter in relation to that particular language. The expression "if necessary" indicates *inter alia* that, where such institutions already exist in one form or another, it is not intended to encourage States to establish new ones which would duplicate them.' <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cb5e5>, § 75, p. 12.

46 See, e.g., ECtHR: *D.H. v Czech Republic*, [Gr.Ch.] 13 november 2007; *Oršuš and Others v Croatia*, [Gr.Ch.], 16 March 2010, *Sampanis and others v Greece* [Gr.Ch.], 11 December 2012.

47 See, e.g., *Serif v Greece*, 14 December 1999; *Hasan and Chaush v Bulgaria*, [Gr.Ch.], 26 October 2000.

48 See, e.g., *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v Bulgaria*, 2 December 2001; *United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v Bulgaria*, 20 October 2005.

49 See for more details: Kovács (2016), pp. 781–806.

THE CONSTITUTIONAL POSITION OF MINORITIES AND THE IMPACT OF INTERNATIONAL LAW...

However, the impact of the European Court of Human Rights should not be underestimated for the future.

Most constitutions contain a reference to the constitutional position of international law either according to the dualist school or according to the monist school. As you will all know, monism currently prevails in European constitutional thinking and even some traditionally dualist jurisdictions are trying to get closer to this approach by promoting a combination of the two systems, i.e., by maintaining the promulgation of treaties and by conferring a supralegal value to them.

Moreover, the textual wording of many human rights or civil liberty dispositions of the so called new constitutions (i.e., those adopted after the fall of the Berlin wall) is usually very similar to the dispositions of international treaties on human rights (especially to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms). The national constitutional interpretations of these rules mostly follow the jurisprudential line of the European Court of Human Rights. This might be due to the identical or very close wording of some constitutional rights and freedoms as compared to articles of the ECHR on the one hand, and to the so-called 'treaty friendly' interpretation approach on the other, practiced tacitly by many constitutional courts. This can be facilitated by express constitutional dispositions (see the Romanian⁵⁰ and the Serbian⁵¹ constitutions) or by the *dicta* of national constitutional courts (see an example from the practice of the Hungarian Constitutional Court).⁵²

50 Romanian Constitution, Article 20:

'(1) Constitutional provisions concerning the citizens' rights and liberties shall be interpreted and enforced in conformity with the Universal Declaration of Human Rights, with the covenants and other treaties Romania is a party to. (2) Where any inconsistencies exist between the covenants and treaties on the fundamental human rights Romania is a party to, and the national laws, the international regulations shall take precedence, unless the Constitution or national laws comprise more favourable provisions.' http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?den=act2_2&par1=2#t2c1s0sba20.

51 Serbian Constitution, Article 18:

'Human and minority rights guaranteed by the Constitution shall be implemented directly. The Constitution shall guarantee, and as such, directly implement human and minority rights guaranteed by the generally accepted rules of international law, ratified international treaties and laws. The law may prescribe manner of exercising these rights only if explicitly stipulated in the Constitution or necessary to exercise a specific right owing to its nature, whereby the law may not under any circumstances influence the substance of the relevant guaranteed right. Provisions on human and minority rights shall be interpreted to the benefit of promoting values of a democratic society, pursuant to valid international standards in human and minority rights, as well as the practice of international institutions which supervise their implementation.' https://www.constituteproject.org/constitution/Serbia_2006.pdf?lang=en.

52 'There are some fundamental rights the essential content of which is formulated in the same manner in the Constitution as in an international treaty (e.g., the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights). In such cases, the level of the protection of fundamental rights guaranteed by the Constitutional Court cannot be in any case lower than the level of the international protection, namely that of the European Court of Human Rights. Consequent to the principle of *pacta sunt servanda* [article 7 (1) of the Constitution, article Q (2-3) of the Fundamental law] the Constitutional Court is bound to follow the Strasbourg jurisprudence and the level of the protection of fundamental rights which is thereby defined, even if such a turn could not be deduced necessarily from its own „precedents-decisions.' Decision n°61/2011. (VII. 13.) AB, ABH 2011, p. 321 (ABH means the common abbreviation of 'Alkotmánybíróság Határozatai' (Decisions of the Constitutional Court), published as a yearbook by the Constitutional Court). See for more details: Kovács (2014), pp. 251–266.

The *European Commission for Democracy through Law*, i.e., the so called ‘Venice Commission’ did not go further either when referring to minority related autonomies and it remained satisfied with the adoption of abstract formulae on the benefits of power sharing,⁵³ enumerating examples of good practices without imposing any institutional panacea.⁵⁴ It emphasized that the decision is up to the state authorities but the minorities should be consulted.⁵⁵ The Venice Commission recently repeated this wording⁵⁶ by highlighting – in the given legal context – the importance of ‘added legal value’ *versus* symbolic gestures when the necessity of establishment is assessed.

The *Organization for Security and Cooperation in Europe* is not mandated to issue binding legal norms: the norms elaborated are first and foremost recommendations but if we look at them more closely, in fact, a good number of their dispositions are often open repetitions and explanations of norms undertaken by states in treaties elsewhere (e.g., within the Council of Europe).

The *Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life* (1999) also go along the line that special status whether in territorial⁵⁷ or

53 ‘Today power is increasingly distributed among various tiers of authority – at state level and the levels below and above states – to the point where it may be a question of shared sovereignty. In these circumstances the dichotomy between full sovereignty and total lack of power – if ever there may have been any basis for it – is in any case no longer relevant. The solutions to conflicts lie far more in co-operation between tiers of authority, which can be organised in as many ways as there are different situations.’ (CDL-INF(2000)016, A General Legal Reference Framework to Facilitate the Settlement of Ethno-Political Conflicts in Europe, §I.A.). See: European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Compilation of Venice Commission Opinions and Reports concerning the Protection of National Minorities*, CDL(2011)018, pp. 38–39.

54 ‘Specific procedures, institutions and arrangements are often established, through which minorities can influence decisions that concern them. Participation may include the ability of minorities to bring relevant facts to decision-makers, defend their views and positions before them, veto legislative or administrative proposals, and establish and manage their own institutions in specified areas.’ (CDL-AD(2004)026, Opinion on the Revised Draft Law on Exercise of the Rights and Freedoms of National and Ethnic Minorities in Montenegro §§ 44, 45, 58. See: European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Compilation of Venice Commission Opinions and Reports concerning the Protection of National Minorities*, CDL(2011)018, p. 39.

55 ‘The introduction of a model of cultural autonomy for national minorities may [...] be considered a positive and useful step to reinforce their participation in public affairs, in particular in those countries where national minorities account for a significant proportion of the total population and where there are shortcomings in the existing scheme of participation. Whether or not this diagnosis applies [...] is a question that ultimately needs to be given a political response by the authorities, in consultation with those concerned [...]. Opinion n° 345/2005 ‘on the Draft Law on the Statute of National Minorities living in Romania’, CDL-AD(2005)026, § 59.

56 ‘It belongs to Moldovan authorities to decide whether to grant or not to grant such a special legal status to the district of Taraclia, based on the assessment of the purpose, the necessity, the added legal value and the impact of such status, in consultation with all those concerned and taking into account the specific circumstances prevailing in the Republic of Moldova. While such a status would not go against international norms and principles in this field, there is no such right to special territorial arrangements for minorities in international law.’ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Republic of Moldova, Opinion on the draft law of the ethno-cultural status of the district of Taraclia*, CDL-AD(2016)035, § 132, p. 24.

57 Lund Recommendations:

‘20) Appropriate local, regional, or autonomous administrations that correspond to the specific historical and territorial circumstances of national minorities may undertake a number of functions in order to respond more effectively to the concerns of these minorities.’ <http://www.osce.org/hcnm/32240?download=true>.

personal⁵⁸ form *may* be granted but the OSCE does not consider it as a mandatory rule.⁵⁹ If it is established within the context of power-sharing,⁶⁰ it should conform with democratic principles⁶¹ and should observe human rights and rights of minorities.⁶²

The *Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies* follow the same careful approach⁶³ when explaining the content of the principle of participation in public affairs.⁶⁴

The law of the *European Union* does not furnish any stronger background for special minority structures either. As Vizi states, '[a]lthough there would be a legal foundation under international law for minorities to articulate claims for autonomy, these arguments can hardly be linked to EU policies or EU law. Any form of minority autonomy remains dependent on domestic political developments. Even if there are policy fields of European integration that may help national minorities at regional levels, this is valid for only those national minority regions which enjoy a stable constitutional autonomy.'⁶⁵

58 Lund Recommendations:

'17) Non-territorial forms of governance are useful for the maintenance and development of the identity and culture of national minorities.

18) The issues most susceptible to regulation by these arrangements include education, culture, use of minority language, religion, and other matters crucial to the identity and way of life of national minorities.'

59 Lund Recommendations:'14) Effective participation of minorities in public life may call for non-territorial or territorial arrangements of self-governance or a combination thereof. States should devote adequate resources to such arrangements.'

60 Lund Recommendations:

'15) It is essential to the success of such arrangements that governmental authorities and minorities recognize the need for central and uniform decisions in some areas of governance together with the advantages of diversity in others.'

61 Lund Recommendations:

'16) Institutions of self-governance, whether non-territorial or territorial, must be based on democratic principles to ensure that they genuinely reflect the views of the affected population.'

62 Lund Recommendations:

'21) Local, regional, and autonomous authorities must respect and ensure the human rights of all persons, including the rights of any minorities within their jurisdiction.'

63 Ljubljana Guidelines:

'[...] - Advisory or consultative bodies and mechanisms that act as formal or informal channels of communication between governments and community representatives;

- Bodies and processes designed to ensure and promote effective dialogue;

- Non-territorial self-governance arrangements or power-sharing arrangements aiming to enhance particular groups' influence over matters of special concern to them;

- In certain circumstances, territorial self-governance arrangements, such as territorial devolution of powers, may also facilitate the representation of individual minority groups. Regardless of form, institutions of self-governance must be based on democratic principles and processes to ensure that they can legitimately claim to reflect the views of all the communities settled in the concerned territory and that they fully respect the human rights of all persons, including of minorities, within their jurisdictions. In this context, power-sharing arrangements, where in place, should not be constructed in a manner that excludes any communities from representation.' <http://www.osce.org/hcnm/integration-guidelines?download=true>, p. 47.

64 Ljubljana Guidelines:

'39. States should adopt specific, targeted policies to ensure that everyone has adequate opportunities to effectively participate in democratic decision-making. As part of this, States should strive for adequate representation of the diverse groups in their society, including minorities, in all relevant structures of public administration and decision-making bodies.' <http://www.osce.org/hcnm/integration-guidelines?download=true>, p. 46.

65 Vizi: p. 35.

Universal instruments are also rather reluctant in this matter. Because Article 27 of the *International Covenant on Civil and Political Rights* (1966) is reserved in its wording,⁶⁶ the Human Rights Committee – in General Comment No. 23 on Article 27 – did not dare and could not go toward the direction of a more affirmative interpretation on any ‘structures’.

The *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*⁶⁷ while taken from the world of soft law, is satisfied with the reference to effective participation.⁶⁸ The *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*⁶⁹ is definitely stronger⁷⁰ but it only covers indigenous peoples and not minorities as such, even if the two notions and the two types of communities show great similarities.⁷¹

6. CONCLUSIONS

The impact of international law is undoubtedly very important for the current complex of minority protection in Europe and it is realised by a comprehensive network of multilateral commitments established for human rights and for the protection and promotion of special linguistic, cultural and participatory rights. It is plainly true that multilateral approach has its own inherent limits, but the contribution of bilateral treaties could furnish stronger and deeper rules. Nevertheless, under the current co-ordinates of international law, the decision is up to the state.

We can see that even when the creation or the enlargement of a special status for minorities (equipped eventually with some form of self-governing structures) is interrelated with a special international treaty, this does not appear in the constitutional text as such. The wording of national constitutions would make you believe that

66 International Covenant on Civil and Political Rights, Article 27:

‘In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language.’

67 47/135 resolution of the General Assembly of the United Nations.

68 47/135 resolution, Article 2:‘(2) Persons belonging to minorities have the right to participate effectively in cultural, religious, social, economic and public life.

(3) Persons belonging to minorities have the right to participate effectively in decisions on the national and, where appropriate, regional level concerning the minority to which they belong or the regions in which they live, in a manner not incompatible with national legislation.’

69 61/295 resolution of the General Assembly of the United Nations.

70 61/295 resolution:

Article 3:

‘Indigenous peoples have the right to self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development.’

Article 4: ‘Indigenous peoples, in exercising their right to self-determination, have the right to autonomy or self-government in matters relating to their internal and local affairs, as well as ways and means for financing their autonomous functions.’

Article 5: ‘Indigenous peoples have the right to maintain and strengthen their distinct political, legal, economic, social and cultural institutions, while retaining their right to participate fully, if they so choose, in the political, economic, social and cultural life of the State.’

71 While *quasi* all indigenous peoples may be considered as a ‘minority’, not all minorities are indigenous peoples.

special minority structures are exclusively born following national decisions and due to history or to a special understanding and generosity.

As a matter of fact, this is mostly true. As we could observe, only a tiny number of minority self-governments thank their birth to a direct intervention of international law. Nevertheless, minorities are still under the protection of international law.

The particular details of functioning, repartition of competences are always regulated on a sub-constitutional level, whether by organic law or by simple acts. The constitutions only contain a disposition giving a mandate for the establishment of special institutions and Constitutional Courts and eventually ordinary tribunals have the competence to guarantee the respect of special rules fostering the preservation and promotion of cultural and linguistic identity which is also under the umbrella of the classic rights and freedoms, as stipulated by international treaties and national constitutions.

Kedves Attila!

Isten éltessen!

References

Books or articles

Anderson, George and Choudhry, Sujit, with Vitale, David: *Minority Rights in Culturally Diverse Societies* (Center for Constitutional Transitions at NYU Law, June 2014)

<http://constitutionaltransitions.org/publications/minority-rights-in-culturally-diverse-societies/>

Barten, Ulrike: *What's In a Name? Peoples, Minorities, Indigenous Peoples, Tribal Groups and Nations*, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol 14, No 1, 2015,

<http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Barten.pdf>

Germane, Marina: *Minority Coalition-Building and Nation-States*, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol 14, No 2, 2015, <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Germane.pdf>,

Kántor, Zoltán (ed): *Autonomies in Europe: solutions and challenges*, Budapest, 2014 L'Harmattan

Kovács, Péter: *International law and minority protection: Rights of minorities or law of minorities?* (Pázmány Books) Budapest: 2000 Akadémiai Kiadó

Kovács, Péter: *International Law in the Recent Jurisprudence of the Hungarian Constitutional Court: Opening of a New Tendency?* In: Anja Seibert-Fohr; Mark E Villiger (eds.) *Judgments of the European Court of Human Rights: Effects and Implementation*. Baden-Baden: Nomos, 2014. pp. 251-266

PÉTER KOVÁCS

- Kovács, Péter : Indigenous Issues under the European Convention of Human Rights, reflected in an Inter-american mirror, *George Washington International Law Review* (48) 4, 2016, pp. 781-806
- Kymlicka, Will: Neoliberal Multiculturalism? (in: Hall, Peter A, and Michèle Lamont. 2013. *Social Resilience In The Neoliberal Era*. Cambridge : Cambridge University Press)
<http://www.eui.eu/Documents/RSCAS/Research/MWG/201314/29Jan-KymlickaWill.pdf>
- Porter, Kirsten: The realisation of national minority rights, *Macquarie Law Journal* (2003) Vol 3, pp. 51-72
- Rautz, Günther: South Tyrolean autonomy as a model for coexistence between ethnic groups, in: Kántor, Zoltán (ed): *Autonomies in Europe: solutions and challenges Budapest 2014: L'Harmattan*, pp. 59-67
- Suksi, Markku: Territorial autonomy: The Åland Islands in comparison with other sub-state entities, in: Kántor, Zoltán (ed): *Autonomies in Europe: solutions and challenges Budapest 2014: L'Harmattan*, pp 37-58
- Vizi, Balázs: Does European Integration Support the Minority Quest for Autonomy? Minority Claims for Self-Government and Devolution Processes in Europe'. In Kántor, Zoltán (ed): *Autonomies in Europe: solutions and challenges, Budapest, 2014 L'Harmattan*, pp. 25-35
http://bgazrt.hu/_dbfiles/htmltext_files/8/0000000178/Balazs Vizi.pdf

Legal Documents

Documents of international organizations and institutions

United Nations:

- Study on the legal validity of the undertakings concerning minorities, E/CN.4/367
<http://repository.un.org/handle/11176/259698>
- International Covenant on Civil and Political Rights
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- 47/135 resolution of the General Assembly of the United Nations (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities)
<http://www.un-documents.net/a47r135.htm>
- 61/295 resolution of the General Assembly of the United Nations (Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)
https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf
- European Union/European Communities:*
<http://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/>

THE CONSTITUTIONAL POSITION OF MINORITIES AND THE IMPACT OF INTERNATIONAL LAW...

Arbitration Commission of the Conference on Yugoslavia (Badinter Commission):

http://www.pf.uni-lj.si/media/skrk_mnenja.badinterjeve.arbitrazne.komisije.1_10.pdf

Council of Europe:

Explanatory Report to the European Charter for Regional or Minority Languages

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cb5e5>

Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c10>

Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001,

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800bc7e8>

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission),
Compilation of Venice Commission Opinions and Reports concerning the
Protection of National Minorities, CDL(2011)018

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2018\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2018)002-e)

Organization for the Security and Cooperation in Europe:

Ljubljana Guidelines

<http://www.osce.org/hcnm/integration-guidelines?download=true>

Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in
Public Life (1999)

<http://www.osce.org/hcnm/32240?download=true>

Bilateral treaties:

Between Croatia and Italy (1996):

https://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/upravna_tijela/UO_za_tal_nac_zaj/Instrumenti_zastite_ljudskih_prava/II.Medunarodni_ugovori_i_bilateralni_sporazumi/2.Bilateralni_ugovori_i_sporazumi/Tal/II-2.1.Trattato tra la Repubblica di Croazia e la Repubblica Italiana sui diritti delle minoranze.pdf

Between Hungary and Slovenia (1995):

<http://adattar.adatbank.transindex.ro/ketoldalud950405ang.htm>

Between Hungary and Serbia (2003):

http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/bilaterali/trattato_ungheria-serbia_inglese.pdf

Pieces of national constitutions or legislations:

Austria: Constitution

[http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/constitutions/eng/eur/aut?fn=document-frameset.htm\\$f=templates\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/constitutions/eng/eur/aut?fn=document-frameset.htm$f=templates$3.0)

Belgium: Constitution:

www.legislationline.org/documents/id/9045

Danmark: Laws on the Greenland and Feröer autonomy:

http://www.thedanishparliament.dk/Democracy/The_Constitutional_Act_of_Denmark.aspx

http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/PDF/publikationer/English/My_Constitutional_Act_with_explanations.ashx

Finland: Act on the Autonomy of the Aland-islands

<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>

France: Constitution

https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en

Special rules for the Basque and Brittan languages:

<http://seaska.eus/fr/presentation-ikastola-seaska>

http://carla.umn.edu/immersion/acie/vol8/Feb2005_guest_diwan.html

Hungary: Basic Law

<http://hunconcourt.hu/rules/fundamental-law>

Italy: Constitution

https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

Romania: Constitution

http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?den=act2_2&par1=2#t2c1s0sba20

Serbia : Constitution

https://www.constituteproject.org/constitution/Serbia_2006.pdf?lang=en

Slovenia: Constitution

<http://www.us-rs.si/media/constitution.-.2016.-.precisceni.dokument.dodan.70a.clen.pdf>

Sweden: Law on the Sami Parliament: (Sametingslag (1992:1433), <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19921433.HTM> and <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/Sweden.pdf>

Köbel Szilvia

Gondolatok az egyházjog oktatásáról, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság egyéni és kollektív aspektusait érintő aktuális jogesetekről¹

Tisztelgő írás Varga Attila hatvanadik születésnapja alkalmából

Bevezetés

Varga Attila romániai magyar alkotmánybíró hatvanadik születésnapjára tisztelgő írásomat alapjogi témában, mégpedig a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságával kapcsolatban írom. Varga Attilával néhány éve rendszeresen találkozunk a Református Doktorok Kollégiuma Egyházjogi Szekciójának tudományos tanácskozásán, ahol mindig nagy érdeklődéssel hallgatom előadásait. Ugyanilyen érdeklődéssel olvasom kiváló tanulmányait is, amelyek rendszerint új alkotmányos szempontokat adnak az egyházjogi kutatásokhoz, az egyházjog oktatásához, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogi értelmezéséhez.

Varga Attilával való beszélgetéseink során az egyházjog oktatásának mikéntje, módszertana többször is felmerült. Attila érdeklődést mutatott a jogászképzésünkben folyó egyházjog tantárgy iránt. Ezért itt megragadom az alkalmat, hogy a tisztelgő írásban röviden szót ejtsek erről is. Ezen túlmenően írásomban a lelkiismereti és vallásszabadságot érintő, utóbbi években keletkezett hazai és nemzetközi jogesetekből szeretnék néhányat bemutatni.

1. Egyházjogoktatás, alapjogi megközelítés

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a mintatanterv részeként kötelező tantárgy az egyházjog, amely a magyarországi jogászképzésben egyedülálló kötelező tantárgyi tematikával rendelkezik.² A jogász szakon az egyházjog oktatásának két pillére van: az Állami Egyházjog (Egyházjog I.) és a Felekezeti Egyházjog (Egyházjog II.). Az Állami Egyházjog azt a joganyagot öleli fel, amelyet az állam alkot a vallási, világnézeti kérdésekben, valamint az egyes vallásfelekezetekre

1 A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott a Református Doktorok Kollégiuma Egyházjogi Szekciójának Debrecenben, 2022. augusztus 24-én tartott ülésén.

2 KÖBEL Szilvia (szerk.): *Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2016, 2019, 2022.

nézve, a Felekezeti Egyházjog pedig az egyes vallási közösségek, egyházak belső jogrendjét, működési szabályait tartalmazza; ez a joganyag nem az állami hatalomból ered. A tantárgyi tematika szerint a hatályos egyházügyi törvény (a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. tv., a továbbiakban: Ehtv.) mellékletében felsorolt bevett egyházak belső jogát ismertetjük. Ebben a felekezeti egyházjogi tantárgyi struktúrában – magától értetődően – az első helyet és a legnagyobb részt a református egyházjog foglalja el. A tankönyvünkben ennek a résznek a kidolgozója Szathmáry Béla professzor úr, aki évekkal ezelőtt megalapozta az egyházjog oktatását a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán.³

A világi jogászképzésünkben az egyházjogi jogterület vizsgálatának kiindulópontja a közjog, ezen belül az alkotmányjog, az alkotmányosság, és ezen belül is az alapjogok rendszere. Az egyszerűség kedvéért általában ezt az alapjogot röviden „vallásszabadság”-ként emlegetjük – és való igaz, hogy a történelem során a vallási meggyőződés szabadságáért való küzdelmekben forrott ki a ma ismert alapjog,⁴ és kétségtől ezt az elemét említjük leggyakrabban –, ám fontosnak tartom újra és újra hangsúlyozni, hogy a rendszerváltás után az Alkotmány,⁵ és ma az Alaptörvény⁶ is, a nemzetközi egyezményeknek megfelelően, a „gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát”, mint mindenkit megillető alapvető jogot deklarálja a következőképpen:

„Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.”⁷

Ebből az alapjogi megközelítésből jutunk el az egyéni és a kollektív jogok részleteihez, az állam és a vallásfelekezetek kapcsolatának közjogi modelljéhez, sőt az állam világnézeti karakterének összetett kérdéséhez is. Az alapjogi definíció mind-egyik eleme egyaránt nagyon fontos, és ezek közül e tanulmányban a következő aspektusokat szeretném kiemelni:

– Hangsúlyozandó az alapjogi definícióban az, hogy az alapjogi védelem nemcsak a vallási, hanem más meggyőződésre is kiterjed. Ezen a ponton mutatkozik meg az alapjogi deklaráció „lelkiismereti” szabadság összetevője, amelyre a leggyakoribb példa a fegyverfogás, illetve a katonai szolgálat megtagadásának a lehetősége. A megtagadásnak nemcsak vallási meggyőződés lehet az alapja, az Alaptörvény

3 SZATHMÁRY BÉLA: *Református Egyházjog = Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*, szerk. KÖBEL Szilvia, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2016, 2019, 2022.

4 LÁSD SCHWEITZER GÁBOR: *Lelkiismereti és vallásszabadság = Emberi jogi enciklopédia*, szerk. LAMM Vanda, HVG-ORAC, Budapest, 2018, 463.

5 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított 1949. évi XX. törvény (Alkotmány).

6 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) (a továbbiakban: Alaptörvény).

7 Alaptörvény VII. cikk (1) bekezdés.

így rendelkezik: „Ha a hadkötelezett lelkiismereti meggyőződésével a fegyveres szolgálat teljesítése összeegyeztethetetlen, fegyver nélküli szolgálatot teljesít.”⁸

– Kiemelendő továbbá, hogy a „mindenkit megillető” alapjogi fogalomnak nemcsak egyéni, hanem kollektív aspektusa is van. Ennek révén ragadjuk meg a kollektív vallásgyakorlás jogosítványait, a vallásfelekezeteket, egyházakat, vallási közösségeket (ez utóbbi ma a hatályos Alaptörvény és az egyházügyi törvény⁹ szerinti átfogó terminus technicus) megillető szervezeti, intézményes jogokat.

– Végül a tanítás jogát szeretném kiemelni, amely túlmutat a klasszikus értelemben vett vallásgyakorlás szabadságán. Ennek a részjogosítványnak mára széles értelmezése alakult ki: egyház, vallás tanainak tanítása, lelkészképzés, hittanoktatás, a vallási közösség oktatási tevékenysége (közfeladat-ellátásban való részvétele), de alapjogi rokonságban van a szülőket megillető azon joggal, hogy a gyermeküknek adandó vallási (és nem vallási) nevelést a szülők megválasszák. Itt még felvethetjük a kérdést, hogy meddig tart a szülő joga, és hol kezdődik a gyermek joga.¹⁰

2. Hazai jogesetek

Az utóbbi években jelentősen megszorodtak az olyan jogesetek, amelyek a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint a véleményszabadság alapjogának a határterületeit érintik. Az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdése (mely az Alaptörvény negyedik módosításával [2013. március 25.] került bele az Alaptörvénybe) kimondja, hogy „[a] véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – a törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.”¹¹ Az Alaptörvény e szakaszához kapcsolódik a Polgári törvénykönyvnek (a továbbiakban: Ptk.) a Személyiségi jog érvényesítése részében a következő rendelkezés: „A közösség bármely tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezésmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem esetén a jogsértés megtörténtétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni. A közösség bármely tagja a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedésének kivételével a személyiségi jogok megsértésének valamennyi szankcióját érvényesítheti.”¹²

Az alábbiakban azt a precedensértékű próbapert (Fővárosi Ítéltábla 2.Pf.20.151/2017/3/II.) szeretném ismertetni, amely az Alaptörvény, valamint a Polgári törvénykönyv fent említett azon szakaszával függ össze, amely lehetőséget ad

8 Alaptörvény XXXI. cikk (3) bekezdés második mondata.

9 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról (a továbbiakban: egyházügyi törvény, Ehtv.).

10 Lásd 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

11 Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdés.

12 Polgári törvénykönyv, Új Ptk. 5:54. § (5) bekezdés.

valamely vallási közösség tagjának pert indítani abban az esetben, ha a vallási közösséghez tartozásuk miatt úgy érzik, hogy emberi méltóságukban sérelmet szenvednek. Az ügyben az alapjogi kérdés az, hogy a véleménynyilvánítási szabadság jogának és a felperesek vallásszabadsághoz fűződő jogának ütközése esetén melyik jogot kell előtérbe helyezni, a felperesek által hivatkozott jogsérelem indokolja-e a véleménynyilvánítási szabadság korlátozását.

Az I. rendű felperes egy 2016-ban megtartott, a teljes lengyel abortusztilalmat támogató lengyel katolikus egyházi állásfoglalás elleni tüntetésen előadott performansz miatt nyújtott be a II. és III. rendű felperesekkel együtt keresetet a Fővárosi Törvényszékhez. Felperes a keresetében azt kérte, hogy a bíróság állapítsa meg, hogy a felperesek személyisége lényeges vonásának minősülő katolikus vallási közösséghez való tartozást érintő módon az alperesek megsértették a felperesek emberi méltóságát és a vallás szabad gyakorlásához való jogát azzal, hogy – később az interneten közzétett – előadásuk keretében egyikük katolikus áldoztatást imitálva egy „abortusztabletta” feliratú zacskóból fehér tablettát helyezett a másik két alperes nyelvére a „*Krisztus teste*” kijelentés kíséretében. A felperesek kérték a törvényszéktől az alpereseket a további jogsértéstől eltiltani, valamint elégtétel adására és egyetemlegesen 600 000 forint sérelemdíj és kamatai megfizetésére kötelezni.

Első fokon a bíróság (Fővárosi Törvényszék) kimondta: *„A bíróság álláspontja szerint megállapítható, hogy az alperesek szándéka nem a katolikus hit meggyalázása, hanem a katolikus egyháznak és a hívők közösségének az abortuszvitában elfoglalt álláspontja éles, gúnyos kritikája volt, amely pedig a véleménynyilvánítási jog által védett magatartásforma.”* Másodfokon a Fővárosi Ítéltábla szerint az első fokon eljáró bíróság helytelenül ítélte meg az alperesek per tárgyát képező magatartását. Az Ítéltábla arra hivatkozott, hogy a közösséghez tartozással összefüggő személyiségi jog érvényesítésének lehetősége az új Ptk.-ban biztosított speciális jogvédelmi eszköz. Keresetükben a felperesek annak megállapítását kérték, hogy az I. rendű alperes – azáltal, hogy nagy nyilvánosság előtt püspöki ruhában *„Járuljatok szentáldozáshoz!”* felhívást intézett a jelenlévőkhöz, majd áldoztató papi tevékenységet imitálva egy jól láthatóan címkézett, „abortusztabletta” feliratú zacskóból „Krisztus teste” kijelentés kíséretében, fehér tablettákat helyezett az „eléje járuló” II. rendű alperes, valamint mások nyelvére – a személyiségük lényeges vonásának minősülő katolikus vallási közösséghez való tartozást érintő módon megsértette az emberi méltóságukat és a vallás szabad gyakorlásához, a vallásszabadsághoz fűződő jogukat. A II. rendű alperes vonatkozásában annak megállapítását kérték, hogy a II. rendű alperes – azáltal, hogy a szentáldozás szertartásában részt vevő katolikus híveket utánozva az I. rendű alperes kezéből elfogadta az „abortusztabletta” feliratú zacskóból kivett fehér tablettát – megsértette a személyiségük lényeges vonásának minősülő katolikus vallási közösséghez tartozást érintő módon az emberi méltóságukat, a vallás szabad gyakorlásához való jogukat, valamint a vallásszabadságukat. A felperes szerint a III. rendű alperes azzal sértette meg a felperesek mint a katolikus közösséghez tartozó személyek méltóságát, a vallásgyakorláshoz való jogukat, vallásszabadságukat, hogy kezében megafonnal végigasszisztálta a vallásgyalázó jelenetet, azt látható szimpátiával, mosolyogva támogatta, az I. és II. rendű alperesekkel szándékegység-

ben segített annak felhangosításában, ezáltal a jogsértő magatartás nagy nyilvánosság előtt való kifejtésében.

A másodfokú bíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy önmagában kétségbe vonható az is, hogy a kereset tárgyává tett, kiemelten sérelmezett alperesi magatartás értékelhető-e egyáltalán az abortuszkérdés körében kifejtett véleményként, a gúnyolódó cselekmény nem mutatta meg az alperesek abortuszkérdésben elfoglalt álláspontját. A másodfokú bíróság álláspontja szerint annak megállapításával, hogy a felperesek vallásszabadsághoz való joga sérelmet szenvedett, általánosságban megállapításra került – az Alaptörvény VII. cikk (1) bekezdés, valamint az Ehtv. 1. § (1)-(2) bekezdések rendelkezéseiből következően – a felperesek vallásgyakorlásához való jogának megsértése is. Fentiekre figyelemmel a Fővárosi Ítéletábla nem fogadta el azt az elsőfokú határozatban kifejtett álláspontot, mely szerint az alperesi magatartást a véleménynyilvánítási szabadsága védi. A vallásos meggyőződést véleménynyilvánítási szabadságra hivatkozással megalázni nem lehet. A szólásszabadság gyakorlása minden esetben felelősséggel jár, a vallást – a közéleti vita keretein kívül eső – gyalázó, indokolatlanul sértő véleménynyilvánítások módja korlátozható.

Az alperesek a Kúriához fordultak. A Kúria a véleményszabadságra hivatkozva hatályon kívül helyezte a másodfokú ítéletet, és visszaállította az eredeti döntést. A Kúria leszögezte, hogy ez egyfajta próbapaper, mert a közösséghez való tartozás miatt az új Ptk. ezen jogalapját még nem nagyon használják az állampolgárok. A strasbourgi sztenderdek alkalmazva vizsgálták meg az ügyet, amikor egy közel 30 éves ügyszöveg nyúltak vissza.¹³ Ez alapján értékelték a jogi, a társadalmi és a politikai kontextust. A bíró kijelentette, hogy nem célja minősíteni a performansz művészi értékét. Amiatt, hogy a helyszín nem volt vallási kötődésű, az egész tüntetésről egyértelmű volt, hogy az a lengyel katolikus egyház markáns állásfoglalásának szintén erőteljes kritikája, az alapjogi tesztet az alperesek javára alkalmazta: aki hajlandó közéleti vitákban markáns álláspontot képviselni, az tűrni köteles a hasonlóan erős kritikát is. Mivel a tüntetők nem sértettek meg kegytárgyakat, nem rongáltak meg a papi ruhát, és még csak nem is káromkodtak, a kritikás véleménynyilvánításuk bent maradt az alkotmányosan védett keretek között.¹⁴

A felperesek (továbbiakban: indítványozók) ezt követően alkotmányjogi panaszt nyújtottak be az Alkotmánybírósághoz. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a Kúria Pfv.IV.21.163/2018/4. számú ítélete, valamint a Fővárosi Törvényszék 70.P.22-286/2016/13. számú ítélete alaptörvény-ellenesek, ezért azokat megsemmisíti.¹⁵ Az indítványozók a bírói döntés(ek) alaptörvény-ellenességét két fő indokkal támasztották alá: egyrészt a bíróságok nem vették figyelembe, hogy az alperesek sértő cselekményükkel konkrét véleményt nem fejeztek ki; másrészt a vallási közösség tagjait a közszerelőkhöz hasonló, fokozott tűrés kötelezettséggel terhelték.

13 Case of Otto-Preminger Institut v. Austria.

14 Kpk.IV.39.394/2021/3. számú határozat. Elérhető: <https://kuria-birosag.hu/hu/alkotmbir-hat/kpk-iv3939420213-szamu-hatarozat> (letöltés ideje: 2022. 07. 06.). Lásd még: Index.hu: Ha a katolikusok határozott véleményt fogalmaznak meg, tűrjék a kritikát, 2019. Elérhető: https://index.hu/belfold/2019/11/13/budapest_kuria_masodfok_fellebbezes_abortusz_tuntetes/ (letöltés ideje: 2022. 07. 10.).

15 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

A Kúria az Alkotmánybíróság 6/2021. (II.19.) AB határozata alapján a Fővárosi Törvényszéket új eljárásra és új határozat hozatalára utasította.¹⁶

A 6/2021. (II. 19.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a Ptk. és az Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek „együttes értelmezését” végezte el, és azt vizsgálta, hogy a „*támadott ítélet mennyiben maradt az alkotmányos értelmezés tartományában*”.¹⁷ Az Alkotmánybíróság – az Alaptörvény 28. cikkének megfelelően – figyelembe vette mind az Alaptörvény, mind pedig a Ptk. módosításának indokolását is. Az AB határozat kitért arra, hogy az Alaptörvény negyedik módosításának indokolásában a jogalkotó kifejtette, hogy „*[a] Javaslat alaptörvényi szinten kívánja rögzíteni, hogy a véleménynyilvánítási szabadság külső korlátja lehet az emberi méltóság, másrészt meg kívánja teremteni az alkotmányos alapjait annak, hogy a közösségek méltóságának megsértése esetén polgári jogi eszközökkel lehessen szankcionálni a gyűlölködő megnyilvánulások bizonyos eseteit*”.¹⁸ A határozat továbbá azt is hangsúlyozta, hogy az indokolás a „*gyűlöletbeszéd*” mellett a „*gyűlölködő megnyilvánulás*” kifejezést is használja. Az AB a határozatban arra is felhívta a figyelmet, hogy eddig az AB még érdemben nem alkalmazta az Alaptörvény IX. cikkének (5) bekezdését, nevezetesen azt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások, illetve meghatározott közösségek méltóságának a megsértésére. Az Alkotmánybíróság ez alapján megállapította a következő alkotmányos mércét: „*[a] magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji és vallási közösségek méltósága védelmében a véleménynyilvánítás szabadsága és így a közügyeket érintő szólás alkotmányosan korlátozható. A véleményszabadság már nem nyújt védelmet a közösségekkel kapcsolatos olyan öncélú, a közügyek vitatásának körén kívül eső közléseknek, amelyek célja a pusztá gyűlölködés, a közösséghez tartozó személyek emberi mivoltában való megalázása, a súlyosan bántó vagy sértő kifejezések használata, illetve más jogsérelem okozása. Ilyen célra nem irányulhat a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása. A közéleti vitában kifejtett vélemény megfogalmazása sem járhat az emberi méltóság korlátozhatatlan magjának sérelmével, így a közösséghez tartozó személyek emberi státuszának nyilvánvaló és súlyos becsmérlésével*”.¹⁹ Az AB ezzel összhangban a Ptk. 2:54. § (5) bekezdését is értelmezte, miszerint „*feltétlenül »súlyosan sértő«-nek, illetve »kifejezőmódjában indokolatlanul bántó«-nak minősíthető a közlés, ha a közösség tagjai emberi méltóságának korlátozhatatlan magját sérti, illetve ha egyébként öncélúan a közösség, illetve tagjai méltóságának a megsértésére irányul*”.²⁰ Fontos része a határozatnak, hogy a vallási közösségekkel kapcsolatban az AB a következőt állapította meg: „*[a]z Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdése nemcsak a társadalmon belül kisebbségben lévő vallási közösségeknek nyújt védelmet, hanem olyan közösségnek is, amelyhez tartozó személyek a társadalom egészéhez viszonyítva adott esetben többséget alkotnak. Ez következik az Alaptörvény XV. cikk (1) és (2) bekezdése szerinti törvény előtti egyenlőség elvből és a hátrányos megkülönböztetés tilalmából is, amelyek alapján a jognak az érin-*

16 Kpk.IV.39.394/2021/3. számú határozat.

17 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

18 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

19 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

20 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

tetteket azonos méltóságú személyként kell kezelnie. Az Alaptörvény a nemzeti hitvallásban kifejezésre juttatja, hogy »[e]llismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét«, és »[b]ecsüljük országunk különböző vallási hagyományait«. mindezekre figyelemmel a keresztény vallási közösségek méltóságát – számarányuktól függetlenül – is kétségtelenül megilleti ugyanaz a szintű jogvédelem, amelyben más vallási közösségek részesülnek.”²¹ A határozat ezt követő részében az AB azt vizsgálta, hogy az alkotmányjogi panasz alapjául szolgáló egyedi ügy kapcsán „támadott ítéletekbe foglalt jogértelmezés összhangban áll-e” az Alaptörvény rendelkezéseivel.²² Az AB mindhárom bírósági ítéletet megvizsgálva jutott arra a megállapításra, hogy „Kúria ítélete, valamint az elsőfokú bíróság ítélete megsértette az indítványozóknak az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdésével összefüggésben a II. cikkében rögzített jogát, ezért a támadott ítéleteket az Abtv. 43. § (1) és (4) bekezdése alapján megsemmisítette”.²³ Az Alkotmánybíróság úgy érvelt, hogy „közéleti kérdésben megnyilvánuló vallási közösséget érő értékelések és bírálatok áttételesen természetszerűleg a vallási közösségnek a nyilvánosság előtti vitában részt nem vevő tagjaira is kihathatnak”, továbbá „[N]em igazolható azonban, hogy általában a vallási közösség tagjainak méltóságát – önmagában a közösséghez tartozásuk miatt – a jognak ugyanazokkal a megszorításokkal kellene védenie, mint akár a vallási közösség közszereplést vállaló képviselőinek személyiségi jogai”.²⁴ Hangsúlyozta az AB egyúttal azt is, hogy „hatáskörének korlátai miatt nem arról foglalt állást, hogy a jelen ügyben az indítványozók által kifogásolt konkrét cselekmény súlyosan sértette vagy indokolatlanul bántotta-e a katolikus vallási közösséget és ezen keresztül az indítványozók emberi méltóságát”, mert arról majd a bíróság dönt e határozatot követő bírósági eljárásban. Az AB azt is leszögezte, hogy egy „intézményesült” vallási közösség közéleti kérdésben megnyilvánuló véleménye vitatható, „sőt alkotmányosan védett az is, ha a kritika a gúny formáját ölti”.²⁵ Utalt a határozat az AB korábbi megállapítására, miszerint „nem verbális kifejezések esetén a véleményszabadság alkalmazásának feltétele, hogy »a közlés választott formája objektív módon is alkalmasnak tekinthető eszköze, közvetítője legyen gondolatok közlésének«”.²⁶ Az Alkotmánybíróság rámutatott azonban arra, hogy különbséget kell tenni „vallási közösség kritizálása és magának a vallásnak a kigúnyolása között”, mert az AB álláspontja szerint a „vallási hitelt, vallási jelképet, vallásos cselekményt vagy szertartást kigúnyoló véleménynyilvánítás a vallási közösség, illetve annak tagjai méltóságának védelme érdekében korlátozható az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdése alapján”.²⁷ Végül az AB azzal a gondolattal zárta a határozatot, hogy az érintett alapjogok (véleményszabadság, sajtószabadság, lelkiismereti és vallásszabadság) „az európai civilizáció és a magyar alkotmányos hagyomány alapvető értékei közé tartoznak”, és mind a bíróságoknak, mind az Alkotmánybíróságnak felelőssége a Ptk. szóban forgó szakaszának alkalmazása során „a közbeszédet a méltányosság és mértékletesség olyan középvonalán

21 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

22 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

23 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

24 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

25 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

26 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

27 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

tartani, amely egyaránt biztosítja a közügyek demokratikus megvitatását és a vallási közösségeknek a társadalmon belüli békés együttélését".²⁸

Fontos megemlíteni a fent ismertetett AB határozattal egyidejűleg a „Nagy Harácsony” -ügyben született AB határozatot is. [7/2021. (II. 19.) AB határozat.] A két ügy tartalmilag hasonló ugyan, és a 7/2021. (II. 19.) AB határozat megismétli a 6/2021. (II. 19.) AB határozat több megállapítását, ám az indítványt az AB elutasította. Ebben az ügyben a felperes keresetet nyújtott be a kiadó alperes ellen „személyiségi jogai megsértése miatt, mert a kiadó »Nagy Harácsony« címmel megjelentetett címlapján Gerard Von Honthorst: A pásztorok imádása (1622) című festményének átalakított változatát ábrázolta, amelyen az eredeti szereplők arca helyére közzszereplők arca került, a gyermek Jézus képét pedig egy halom aranypénzzel cserélte ki”.²⁹ A felperes keresetét elutasította az első fokú bíróság, ezt az ítéletet a másodfokú bíróság helybenhagyta, a felülvizsgálati kérelem alapján pedig a Kúria a jogerős ítéletet hatályban tartotta. A felperes ezt követően alkotmányjogi panasszal élt, és indítványában arra hivatkozott, „*hogy szerinte a címlap a vallásos érzületet sértő, indokolatlanul bántó módon – keresztény szimbólumokat a harácsolás és a pénzimádat jelképeiként beállítva – ábrázolta Jézus születésének jelene-tét, így az indítványozó katolikus, keresztény identitására tekintettel megsértette az emberi méltóságát*”.³⁰ Az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panaszt befogadta, a határozatban felvázolta a 6/2021. (II. 19.) határozat kapcsán fent ismertetett alkotmányos mércét, de az indítványt végül elutasította. Az AB azért nem tartotta megalapozottnak az indítványt, mert a Kúria helyesen pontosította az elsőfokú ítélet megállapítását, miszerint a közlés céljának vizsgálata jelentős ugyan, de a Ptk. érintett szakasza „*kifejezett célzat hiányában is alkalmazható, a közlés annak irányultságától függetlenül sem eredményezheti a vallási közösség tagjainak súlyos megsértését, megalázását*”.³¹ Az AB a következőt állapította meg: „*A Kúria a kérdéses címlapot – a lap belső tartalmára is tekintettel – megvizsgálva egyrészt megállapította, hogy az sem nem irányult a keresztények megsértésére, sem nem közvetített a hívőkkel kapcsolatos negatív értékítéletet, másrészt, a Kúria azonosította a szerzők által közvetített konkrét politikai véleményt, amelynek kifejezési formáját – a képileg megjelenített vallási hasonlatot – a vélemény tartalmához képest nem találta önkényesnek, indokolhatatlannak*”.³² Az AB végül arra a következtetésre jutott, hogy „*a Kúria döntésével nem sértette meg az indítványozónak az Alaptörvény II. cikkében, valamint IX. cikk (5) bekezdésében rögzített jogát, ezért az indítványt elutasította*”.³³

A két ügy hasonlósága ellenére az AB eltérően döntött. A két határozat elolvasása alapján érzékelhetjük, hogy mind a vizsgált két esetben, mind pedig a jövőre nézve nem lesz könnyű a bíróságoknak és az Alkotmánybíróságnak megtalálni azt a „középvonalat”, amely egyensúlyban tartja a közbeszéd, a közügyek demokratikus megvitatása, a véleményszabadság és a vallásszabadság érvényesülését.³⁴

28 6/2021. (II. 19.) AB határozat.

29 7/2021. (II. 19.) AB határozat.

30 7/2021. (II. 19.) AB határozat.

31 7/2021. (II. 19.) AB határozat.

32 7/2021. (II. 19.) AB határozat.

33 7/2021. (II. 19.) AB határozat.

34 Lásd ehhez KÖBEL Szilvia: *Semleges állam, keresztény állam – Gondolatok aktuális alkotmányjogi kérdésekről az Alaptörvény 7. és 9. módosítása kapcsán*, Jog, Állam, Politika, 2022/2, 15–32, <https://jap.sze>.

3. Nemzetközi kontextus

Mindhárom nemzetközi dokumentum [Emberi Jogok Európai Egyezménye, a továbbiakban: EEJE, Római Egyezmény (ET-tagság – 1993),³⁵ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezség okmánya, a továbbiakban: PPJE (ENSZ-tagság – 1976),³⁶ Európai Unió alapjogi chartája (EU-tagság – 2004)³⁷], amely Magyarország szempontjából meghatározó, szinte szó szerint megegyezően fogalmazza meg a gondolat, a lelkiismeret és vallás szabadságának alapjogi definícióját, így nem véletlen, hogy a rendszerváltás óta a magyar alkotmányos szabályozásban is ezt a definíciót találjuk.

Kétségtől legtovábbat a Római Egyezményről és a Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság (EJEB, Bíróság) tevékenységéről hallunk. Mindazonáltal az EJEB a gyakorlatában figyelemmel van az ENSZ PPJE és az Európai Unió Alapjogi Chartájának a rendelkezéseire is.³⁸

Az EEJE 9. cikke tartalmazza a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának deklarációját, valamint meghatározza az alapjog korlátozási szempontjait is. A Bíróság elé kerülő ügyekben a Bíróság azt vizsgálja, hogy történt-e valamelyik állam részéről ennek a cikknek a megsértése. Az esetek nagy többségében az EJEB nemcsak a 9. cikk, hanem az 1. kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikkbe ütközést is vizsgálja:

„2. Cikk – Oktatáshoz való jog. Senkitől sem szabad megtagadni az oktatáshoz való jogot. Az állam az oktatás és tanítás terén vállalt feladatkörök gyakorlása során köteles tiszteletben tartani a szülők vallási és világnézeti meggyőződésével összhangban lévő oktatáshoz és tanításhoz való jogot.”³⁹

Gyakran együtt kell vizsgálni az esetet a 14. cikk (megkülönböztetés tilalma) és a 10. cikk (véleménynyilvánítás szabadsága) kontextusában is, és előfordul, hogy több cikk sérelmét is megállapítja egy ügyben a Bíróság.

[hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2022/02/JAP_2022_02_kobel_szilvia.pdf](https://ajk.kre.hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2022/02/JAP_2022_02_kobel_szilvia.pdf) (letöltés ideje: 2023. 06. 25.); KÖBEL Szilvia: *A lelkiismereti és vallásszabadság néhány aktuális alkotmányossági kérdése Magyarországon = Az Abtv. 27. §-a szerinti alkotmányjogi panasz. Tanulmányok a „valódi” alkotmányjogi panasz alkotmánybírósági gyakorlatáról*, szerk. TÓTH J. Zoltán, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2023, 81–103 (Jog és állam, ISSN 1787-0607; 43), https://ajk.kre.hu/images/doc2023/pr/jog_es_allam_sorozat_43.pdf (letöltés ideje: 2023. 06. 25.).

35 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

36 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

37 Az Európai Tanács 2000. december 7-i nizzai ülésén ünnepélyesen kihirdették az Európai Unió Alapjogi Chartáját, https://commission.europa.eu/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/eu-charter-fundamental-rights_hu (letöltés ideje: 2023. 06. 25.); 2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló Lisszaboni Szerződés kihirdetéséről.

38 Lásd ehhez KÖBEL Szilvia, TÓTH J. Zoltán: *A lelkiismereti és vallásszabadság az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában = Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*, szerk. KÖBEL Szilvia, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2022, 215–268.

39 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

A 2022 augusztusában frissített, 9. cikkhez készített EJEB-kommentár kiemeli a következőt:

„Meg kell jegyezni, hogy az elmúlt tizenöt évben a Bíróság által a 9. cikk alapján vizsgált ügyek száma folyamatosan nőtt; ez a tendencia a vallás és a kapcsolódó kérdések növekvő jelentőségével magyarázható a társadalmi-politikai diskurzusban.”⁴⁰

Fontos szerepe van a 34. cikknek is, ugyanis erre való hivatkozással vallási szervezetek, egyházak is fordulhatnak jogvédelemért az EJEB-hez:

34. Cikk – Egyéni kérelmek

„A Bíróság kérelmeket vehet át bármely természetes személytől, nem-kormányzati szervezettől vagy személyek csoportjaitól, akik vagy amelyek azt állítják, hogy az Egyezményben vagy az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvekben biztosított jogok valamely Magas Szerződő Fél részéről történt megsértésének áldozatai. A Magas Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy semmilyen módon nem akadályozzák e jog hatékony gyakorlását.”⁴¹

A vallás fogalmát egyik nemzetközi dokumentum sem határozza meg. Sőt, a Bíróság az esetjogában sem fogalmaz meg „vallás” definíciót, de a gyakorlatban kialakította azt a szempontrendszert, amely alapján a Bíróság a meggyőződés vagy vallás „komolyságát” vizsgálja.⁴²

Az alábbiakban az utóbbi néhány év EJEB-gyakorlatából mutatunk be eseteket.

A *Gutman*-üggyel (*Behar and Gutman v. Bulgaria*, no. 29335/13, 16 february 2021) kapcsolatban érdekes elvi kérdésként merül fel az etnikum és a vallási hovatartozás közötti különbségtétel. Ebben az esetben két, zsidó, illetve roma etnikumú hölgy bíróságon lépett fel Volen Siderov bolgár újságíró és politikus ellen, azt állítva, hogy könyveiben és politikai beszédeiben antiszemita és gyűlölködő vélemények hangzottak el. A bolgár bíróságok három ízben is elutasították a keresetet, így a hölgyek kérelmet nyújtottak be az EJEB-hez. A vizsgált esetben elsősorban Siderov véleménynyilvánítási szabadsága (EJEE 10. cikk) és a kérelmezők magán- és családi élet tiszteletben tartásához való joga (EJEE 8. cikk), továbbá a megkülönböztetés tilalma (EJEE 14. cikk) ütközött, melynek kapcsán megállapította a Bíróság, hogy a kijelentések elérték egy „bizonyos szintet” (‘certain level’), illetve „súlyossági küszöböt” (‘threshold of severity’), amit a bolgár bíróságok elmulasztottak figyelembe venni. Egyházi jogi kontextusban érdekes kérdésként vetődik fel ezzel az üggyel kap-

40 Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_9_eng.pdf (letöltés ideje: 2023. 06. 25.). A szerző saját fordítása. [„It should be noted that over the last fifteen years the number of cases examined by the Court under Article 9 has been constantly increasing; this trend can be explained by the increasing importance of religion and related matters in socio-political discourse.”]

41 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

42 Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_9_eng.pdf (letöltés ideje: 2023. 06. 25.)

csolatban az, hogy egy adott tagállam egy közösséget vallási vagy nemzeti, etnikai csoportnak ismer-e el, és ez a védelem tekintetében jelent-e különbséget. Magyarországon a törvény a zsidó közösségeket nem tekinti nemzetiségnek, hanem vallási közösségekként van jogi státusuk. Bulgáriában ettől eltérően a zsidóság jogi értelemben etnikumként is jelen van.

Görög anyakönyvvezető hivatalok sértették meg a vallásszabadságot a *Stavropoulos and Others v. Greece* (no. 52484/18, 25 June 2020) ügyben. A szóban forgó esetben egy Angliában élő görög házaspár gyermekét kívánta regisztrálni Görögországban egy amarusioi anyakönyvi hivatalban. Az adminisztratív folyamat során, az anyakönyvi kivonaton az anyakönyvvezető kézírással és zárójelben bejegyezte a gyermek keresztnéve mellé a „névadás” megjegyzést. Ez a kérelmezők szemében utalás volt arra, hogy gyermeküknek megkeresztelés helyett (!) polgári jogi névadással adtak nevet, holott a görög törvények alapján 1976 óta csak polgári jogi névadásra van lehetőség. A kérelmezők ezért egyenesen a görög Legfelsőbb Közigazgatási Bírósághoz fordultak, azonban elutasították a kérelmüket, így az EJEB-hez folyamodtak ügyükben. A kérelmező szülők úgy érveltek, hogy azáltal, hogy az anyakönyvi kivonaton a gyermekük keresztnéve mellett meg van jelölve a névadás „típusa”, megsértette saját és gyermekük vallásszabadságához való jog jogát, mert azt sugallja, hogy gyermeküket nem keresztelték meg, tehát a házaspár és gyermekük nem ortodox keresztények. A görög állam azzal védekezett, hogy ez pusztán egyedi hiba volt, azonban a Bíróság megállapította – többek között a görög ombudsman beszámolóját bizonyítékul véve –, hogy a görög anyakönyvvezetők körében kialakult egy szokás, mely szerint a gyakorlatban – belügyminiszteri utasításra – a legtöbb anyakönyvvezető elfogadta a megkeresztelést mint névadási aktust is. A Bíróság a „névadás” jelzéssel kapcsolatban azt vizsgálta, hogy megsérti-e az az EJEE 9. cikke által előírt követelményt azzal kapcsolatban, hogy senki ne legyen kényszerítve saját lelkiismereti meggyőződésének nyilvánosságra hozatalára. Végül úgy döntött a Bíróság, hogy a „névadás” megjegyzés nem hiba, hanem adminisztratív lépésként felesleges volt, és ugyan maga a megjegyzés önmagában nem utalt vallási meggyőződésre vagy annak hiányára, de az imént leírt gyakorlat kontextusában igenis képes volt e személyes adat felfedésére, így megsértette az EJEE 9. cikkét.

Megrázó esetet dolgoz fel a *Polat v. Austria* (no. 12886/16, 20 July 2021). Az ügyben az Ausztriában élő kérelmező fia egy ritka rendellenesség miatt koraszülöttként jött világra, és két nappal később meghalt. A kezelőorvosok a ritka betegség miatt úgy döntöttek, hogy a diagnózis tisztázásához utólagos vizsgálatra (boncolásra) lesz szükség. A kérelmező és férje mindketten muszlim vallásúak, koraszülött gyermekük testét egy vallásos szertartás keretében kívánták eltemetni, mely során fontos, hogy a holttest minél épebb maradjon, és erre hivatkozva több ízben tiltakoztak a vizsgálat ellen. A kezelőorvosok a kifogások ellenére is elvégezték a boncolást, mely során a legtöbb belső szervet eltávolították és a testet gypottal töltötték fel. A kérelmezők a vizsgálat kiterjedt voltáról nem tudva megszervezték gyermekük szertartásos temetését. E szertartás során nyilvánvalóvá vált a vizsgálat mértéke, mely a kérelmezőben sokkot váltott ki. A kérelmező első fokon sikeres, majd a fellebbvitelt követően sikertelen polgári jogi eljárásokat követően fordult a Bírósághoz kártéri-

tésért. A kérelmező az EJEE 8., illetve 9. cikkeire hivatkozott kérelmében, egyfelől sérelmezve, hogy az osztrák kórház orvosai megsértették a magán- és családi élete tisztelőben tartásához, valamint a vallásszabadsághoz való jogát, és az osztrák bíróságok nem végeztek mérlegelést az ütköző érdekek tekintetében. A Bíróság ennek kapcsán megállapította, hogy egy ilyen típusú beavatkozásnak (jogsérelemnek) alapvetően három feltételnek kell megfelelnie az EJEE és a Bíróság gyakorlata által állított követelmények szerint: törvényesnek kell lennie („*in accordance with the law*”), jogos és törvényben szereplő érdekek fenn kell állnia („*pursue one of the listed legitimate aims*”) és szükségesnek kell lennie („*be necessary in a democratic society*”). A Bíróság kijelentette, hogy míg az első kettő követelmény fennállt, addig a szükségességgel kapcsolatban megállapította, hogy az osztrák bíróságok elmulasztották a szükségesség vizsgálatát („*failure to conduct a balancing exercise*”), ezzel megsértve az EJEE 8. és 9. cikkét. Másfelől pedig a kérelmező az EJEE 8. cikkére hivatkozva sérelmezte, hogy a kórház nem tett eleget tájékoztatási kötelezettségének a boncolás kapcsán, így ezen információk hiányában tervezték megtartani a vallási temetkezési szertartást. A Bíróság általánosságban ismertette, hogy a tájékoztatás kapcsán az orvosszakértők rendelkeznek bizonyos szabadsággal, és hogy vannak bizonyos esetek, ahol a túl részletes tájékoztatás hátrányos lehet, azonban mindig érzékenyen kell eljárni. Jelen esetre vetítve a Bíróság megjegyezte, hogy mivel a kérelmező több ízben is tájékoztatta – az utólagos vizsgálat elleni tiltakozás során – az orvosszakértőket és a kórházi személyzetet arról, hogy vallási okokból kívánják halott gyermekük testének épségét megőrizni, így a személyzetnek az átlagosnál is nagyobb kötelezettsége keletkezett a megfelelő tájékoztatásra. A Bíróság kifejtette, hogy ilyen megfelelő tájékoztatásra nem került sor, de még kísérlet sem, így megállapította az EJEE 8. cikkének újbóli sérelmét. A kérelmező harmadsorban az EJEE 13. cikke által biztosított hatékony jogorvoslathoz való jogának sérelmét állította, hisz nem volt lehetősége a vizsgálattal kapcsolatban preventív jogorvoslatra. E kérelemmel a Bíróság érdemben nem foglalkozott, bár Pastor Vilanova bíró különvéleményében kifejtette, hogy nem tartja helyesnek a Bíróság azon hosszúságú gyakorlatát, hogy megengedje a tagállamoknak, hogy azok dönthessenek preventív vagy kompenzatórius jogorvoslat biztosítása között.

Az *Abdi Ibrahim v. Norway* (no. 15379/16, 10 December 2021) eset kifejezetten nem, hanem csak az EJEE 8. cikkének fényében foglalkozik a vallásszabadsággal. Az esetben a kérelmező egy szomáliai állampolgár, aki 2010 júniusában, alig pár hónapos gyermekével menekült státuszt kapott Norvégiában. Gyermeke már abban a hónapban egy keresztény családhoz került nevelőszülőkhöz. A kérelmező, aki muszlim vallású, azzal érvelt ez ellen, hogy a gyermek kerüljön inkább unokatestvéreihez, vagy esetleg más szomáliai, illetve muszlim családhoz. A nevelőszülői gondozás keretében évente négy felügyelt kapcsolatfelvételi lehetőséget kapott gyermekével, ám ez ellen fellebbezett, melynek nyomán ezt évi hat-hat alkalomra emelték fel. További fellebbezést nem nyújtott be. 2013-ban a szociális hatóság kérelmezte, hogy a nevelőcsalád fogadhassa örökbe a gyermeket, mely – tekintve, hogy a nevelőcsalád nem egyezett bele a nyílt örökbefogadásba – megszüntetné a kérelmező szülői jogait és a kapcsolattartást. A kérelmező kizárólag ez utóbbi kettő ellen fel-

lebbezett, azonban nem kérte gyermeke visszavételét, tudva, hogy gyermeke már kötődik a családhoz. A norvég másodfokú bíróság engedélyezte az örökbecfogadást. A Bíróság előtt a kérelmező az EJEE 8. és 9. cikkére, illetve az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikkére hivatkozott, állítva, hogy szülői jogainak teljes megvonása e cikkeken garantált jogait sértette meg. A Bíróság elsősorban a 8. cikk által garantált jogokra összpontosított, a 9. cikket külön nem vizsgálta, helyette a 8. cikket utóbbi fényében vizsgálta. A Bíróság kiemelte a sérelmezett aktusokkal kapcsolatban, hogy azok törvényessége és legitim céljai nem vitatottak, így csupán azok szükségessége maradt eldöntetlen kérdésként. Ennek vizsgálata során a Bíróság megállapította, hogy a norvég hatóságok részéről nem történt kísérlet a gyermek és annak biológiai családja (kérelmező) érdekei közötti egyensúly megteremtésére, hanem szinte kizárólag a gyermek érdekeit nézték, még annak fényében is, hogy a kérelmező nem kérte a nevelőszülői elhelyezés megszüntetését, csupán az örökbecfogadást ellenezte, és azt is csak azért, hogy szülői jogait fenntarthassa. A Bíróság megjegyezte, hogy bizonyos mértékben a kérelmező 8. (és 9.) cikke által biztosított jogainak sérelme elkerülhetetlen volt, hiszen az eredeti gondozásba helyezési eljárás során a hatóságok valós kísérletet tettek annak érdekében, hogy a gyermeket a kérelmező kérései, így a kérelmező kulturális és vallási hátterének megfelelő nevelőszülőkhöz helyezték el, azonban sikertelenek voltak. Ez volt azonban az utolsó mozzanat a Bíróság szerint, ahol komolyan tiszteletben tartották a kérelmező 8. (és 9.) cikk által biztosított jogait. Mindezek alapján egyhangú ítéletében megállapította a Bíróság, hogy az eset körülményei nem indokolták a kérelmező és gyermeke közötti kapcsolat teljes és végleges megszakítását, továbbá kérdéses, hogy e döntést ténylegesen a gyermek legjobb érdekeinek fényében hozták-e meg, így a kérelmező az EJEE 8. cikke által biztosított jogainak sérelme történt.

A Vavříčka and Others v. The Czech Republic (nos. 47621/13 and 5 others, 8 April 2021) ügyben is sor került a vallásszabadsággal kapcsolatos kérdések elemzésére. Az ügy hat kérelmet vont össze, melyek közül egyik egy szülő saját nevében történő kérelme, sérelmezve a rá kiszabott bírságot, mert nem oltatta be iskolás gyermekeit. A másik öt eset szülők által a gyermekeik nevében tett kérelmek, miután beoltatlanságuknál fogva nem írathatták be őket óvodába vagy bölcsődébe. A Bíróság állandó ítélezési gyakorlata alapján a kötelező védőoltás – mint akaratlan orvosi beavatkozás – a magán- és családi élet tiszteletben tartásának jogába (EJEE 8. cikk) jelent beavatkozást. Ugyan egyik esetben sem történt meg az oltás mint konkrét aktus, azonban ennek elmulasztásának szankcionálása szintén – indirekt módon – beavatkozást jelent. Ahogyan néhány fenti esetben, itt is három fő követelmény (törvényesség, jogos érdek, szükségesség) közül az intézkedés szükségességét vonta kérdésbe a Bíróság, s végül megállapította, hogy a cseh hatóságok jogszerűen jártak el – arányos szankciót alkalmaztak, érdekük más gyermekek védelme miatt jogos volt, és nem lépték túl mérlegelési mozgásterüket. Az ügyben azonban a vallásszabadság kapcsolatában is felmerültek kérdések, ugyanis a hat kérelmező közül hárman azt állították, hogy az intézkedések megsértették gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságukat. A Bíróság ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy a 9. cikk keretein belül itt specifikus vallásszabadságról – erre alapozott érvelés hiányában – nincs szó, ha-

nem csupán a gondolati és lelkiismereti szabadság jöhet szóba. A három kérelmező sem a cseh bíróságok előtt, sem pedig a Bíróság előtti eljárás keretében nem tudtak komoly érveket felhozni azzal kapcsolatban, hogy az oltással szembeni kritikus véleményük miért lenne a 9. cikk által védett gondolati vagy lelkiismereti meggyőződésnek tekinthető, vagy hogy ezen meggyőződéseket pontosan hogyan sérti egy olyan törvény által előírt kötelezettség, mely mindenki számára gondolkodásától, lelkiismeretétől vagy vallásától függetlenül kötelező. Mindennek fényében a Bíróság kimondta, hogy a kérelmek *ratione materiae* összeegyeztethetetlenek az EJEE 9. cikkének rendelkezéseivel. Kicsit eltávolodva a konkrét ügytől, érdekes elméleti kérdést vet fel az eset, hisz elvben elképzelhető olyan vallásos vagy nem vallásos más meggyőződés, mely ténylegesen és teljes mértékben elutasítja az oltást. A kérdés itt az, hogy az oltásról vallott esetleges vallási vagy más meggyőződés felülírhatja-e a mások testi épségének védelmét. Ezzel kapcsolatban érdekes lesz figyelni a kialakuló gyakorlatot.

A fentiekben ismertetett, utóbbi években született EJEK-döntések olyan tendenciára mutatnak, hogy a tagállami hatóságok és bíróságok elmulasztják a „szükségesség-arányosság” tesztet elvégzését, ahogy az pl. a *Gutman, Polat* és *Ibrahim* ügyben kifejezetten látható. A Bíróság érzékelhetően igyekszik tartózkodni attól, hogy maga mérlegeljen, elvégre ez a tagállamok dolga lenne, ám több ügyben egyértelműen kijelenti a tagállami mérlegelés hiányát.⁴³

Összegzés

Varga Attila alkotmánybíró születésnapja alkalmából a fenti írással szerettem volna ráirányítani a figyelmet egyfelől az egyházjog oktatásának alapjogi megközelítésére, másfelől pedig a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát érintő, növekvő számú, valamint egyre komplexebbé váló jogesetek magyarországi és nemzetközi aktualitásaira. Biztos vagyok benne, hogy Varga Attila alkotmányjogi és egyházjogi felkészültségével, lelkiismeretes kutatói munkájával a jövőben is hozzá fog járulni ezen alapjogi diskurzusok korrekt hangvételéhez és magas szakmai színvonalához.

Isten éltesse, Attila!

43 Az esetek ismertetése megjelent KÖBEL, TÓTH J.: *A lelkiismereti és vallásszabadság...*, i. m., 246–268. Az idézett könyv fejezetének ezen részében az itt ismertetett eseteket e tanulmány szerzője állította össze.

Irodalomjegyzék

- KÖBEL Szilvia (szerk.): *Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2016, 2019, 2022.
- KÖBEL Szilvia: *A lelkiismereti és vallásszabadság néhány aktuális alkotmányossági kérdése Magyarországon = Az Abtv. 27. §-a szerinti alkotmányjogi panasz. Tanulmányok a „valódi” alkotmányjogi panasz alkotmánybírósági gyakorlatáról*, szerk. TÓTH J. Zoltán, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2023, 81–103 (Jog és állam, ISSN 1787-0607; 43). <https://ajk.kre.hu/index.php/jog-es-allam-sorozat> (letöltés ideje: 2023. 06. 26.)
- KÖBEL Szilvia: *Semleges állam, keresztény állam – Gondolatok aktuális alkotmányjogi kérdésekről az Alaptörvény 7. és 9. módosítása kapcsán*, Jog, Állam, Politika, 2022/2, 15–32, https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2022/02/JAP_2022_02_kobel_szilvia.pdf (letöltés ideje: 2023. 06. 25.)
- KÖBEL Szilvia, TÓTH J. Zoltán: *A lelkiismereti és vallásszabadság az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában = Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*, szerk. KÖBEL Szilvia, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2022, 246–268.
- SCHWEITZER Gábor: *Lelkiismereti és vallásszabadság = Emberi jogi enciklopédia*, szerk. LAMM Vanda, HVG-ORAC, Budapest, 2018, 463.
- SZATHMÁRY Béla: *Református Egyházjog = Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*, szerk. KÖBEL Szilvia, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2016, 2019, 2022.

Az Alkotmánybíróság tagjainak választása Magyarországon

Köszöntjük Varga Attila tanár urat, alkotmánybíró születésnapja alkalmából, felidézve a kölcsönös budapesti és kolozsvári meghívásokat, vendégtanításokat, elmélyült szakmai eszmecseréket és baráti beszélgetéseket. Az egyik szerzőtárs külön köszönti tudományos és közéleti felelősségben vele egyaránt osztozó alkotmánybíró kollégáját, a másik pedig azt a mintaadó tanárt, akitől pályaválasztásának meghatározó elemeként diákként először hallott arról, mi is az alkotmány.

Bevezetés

Az alkotmánybíróságok, normakontroll-tevékenységet végző felsőbbíróságok tagjai választásának, kinevezésének módja nagy figyelmet kiváltó kérdés a politika és a jogtudományi szakirodalom számára is. Míg a politikai aktorok, politikai elemzők és politikatudománnyal foglalkozó szakemberek számára az az elsődleges kérdés, hogy milyen tényleges befolyást gyakorol a politika az alkotmánybírák kiválasztására, jogtudományi szempontból elsősorban az a kérdés releváns, hogy a kiválasztás folyamata képes-e biztosítani a bírói testület és annak tagjai függetlenségét. Természetesen mindkét megközelítés mögött érvényes megfontolások húzódnak. Az alkotmánybíráskodás a közpolitikai kérdések végleges eldöntésére és a politikai hatalom mozgásterére gyakorolt hatása miatt politikai tevékenységnek is tekinthető,¹ amit legélesebben a „*countermajoritarian difficulty*”² problémája szemléltet: igazolásra szorul, ha egy szűk összetételű jogász testület felülírhatja a közvetlen demokratikus felhatalmazással rendelkező törvényhozó testület többségi elven hozott döntéseit. Hasonlóan lényeges, hogy – szervezetét, hatásköreit és tagjai jogállását illetően – csak a politikától valóban független alkotmánybíróság képes végleges, felül nem bírálható döntésével az alkotmány elsőbbségének érvényt szerezni a normakontroll-funkció gyakorlása keretében. A polgárok szempontjából annak is jelentősége van, hogy a számukra nyitva álló jogorvoslati utakkal összefüggésben csak egy független alkotmányvédő testület képes eleget tenni a „független és pártatlan bíróság” követelményének.³

1 GYÓRFI Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere. Értekezés a magyar Alkotmánybíróság első tíz évéről*, Indok, Budapest, 2001.

2 Alexander BICKEL: *The Least Dangerous Branch*, Yale University Press, 1986.

3 Lásd pl. az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkét, amely a tisztességes eljáráshoz való jog részeként tárgyalja a független és pártatlan bírósághoz való hozzáférés jogát.

Jelen elemzés első részében röviden áttekintjük, hogy az alkotmánybíróságok tagjainak kiválasztására vonatkozóan milyen jellemző eljárások ismertek a nemzetközi gyakorlatban, azok milyen modellek alá sorolhatók, továbbá az egyes modellek mennyiben hatékonyak a legitimitáció érvényesülése és a független jogállás biztosítása szempontjából. Ezt követően, az elemzés második részében az alkotmánybírák kiválasztására vonatkozó eljárás magyarországi szabályozását és gyakorlatát, továbbá annak változásait tekintjük át a rendszerváltozástól napjainkig. Az elemzés záró részében kitérünk a jelenlegi magyar modell részleges értékelésének kérdésére is.

1. Alkotmánybíró-kiválasztási modellek

1.1. A jogirodalomban szereplő modellek

A nemzetközi jogirodalom rendkívül gazdag elemzéseket kínál az egyes alkotmánybíróságok sajátosságainak – közte a bírói fórumok összetételére és a bírák kiválasztására vonatkozó szabályozás és gyakorlat – összehasonlítása, elemzése tárgyában.⁴ Az egyes szerzők eltérő számban azonosítanak alkotmánybíró-kiválasztási modelleket, azonban a modellek csoportosításának szempontjai nagyfokú hasonlóságot mutatnak egymással. Tom Ginsburg a kiválasztási eljárás strukturális sajátosságai alapján a) egy testülethez rendelt, b) szakmai testülethez rendelt, c) kooperatív és d) képviseleti elvű kiválasztási modelleket különböztet meg.⁵ Kelemen Katalin a) elválasztott modellnek hívja azt a konstrukciót, amikor több testület között oszlik meg a kinevezési jogkör, b) együttműködő modellnek tekinti azt a konstrukciót, amelynek megfelelően a végrehajtó hatalom és a törvényhozás is szerepet kap a kiválasztás folyamatában, és c) parlamentáris modellként azonosítja azt a kiválasztási eljárást, amelyben tisztán csak a törvényhozó szerv kap szerepet.⁶ Az egyes állami gyakorlatok áttekintése alapján Bodnár Eszter három kiválasztási modellt különböztet meg. a) A közvetlen kinevezési modellben nem kerül sor parlamenti szavazásra, hanem a kinevezési jogkört gyakorló személy döntése eredményeként közvetlenül nyerik el tisztségüket az alkotmánybírák. Ez a modell lehet egycsatornás vagy többscsatornás is, attól függően, hogy hány szerv vesz részt a kiválasztásban. b) A választási modellben az alkotmánybírák megválasztásáról a parlament dönt, azonban ehhez kapcsolódóan is különféle konstrukciók lehetségesek: a döntést meghozhatja az egykamarás parlament, a kétkamarás parlament alsóháza, vagy kétkamarás parlamentben a két ház közösen. A parlamenti szavazást megelőző jelölés módjában is lehetnek különbségek: a jelölést megteheti az államfő, egy parlamenti bizottság, a kormány

4 Christine LANDFRIED: *Constitutional Review and Legislation: An International Comparison Nomos*, Baden-Baden, 1988; Alec STONE SWEET: *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2000; Wojciech SADURSKI: *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*, Springer, 2005.

5 Tom GINSBURG: *Judicial review in new democracies: constitutional courts in Asian cases*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 42.

6 Katalin KELEMEN: *Appointment of Constitutional Judges in Comparative Perspective – with a Proposal for a New Model for Hungary*, Acta Juridica Hungarica, 2013/1, 6.

vagy egy bírói testület. c) A vegyes modell a kinevezési és a választási modell egyes elemeit vegyíti, többféle lehetséges kombinációban.⁷

1.2. Az egyes modellek sajátosságai

Az egyes modellek eltérő módon és mértékben járulnak hozzá a legitimitáció és a függetlenség követelményének érvényesüléséhez.

Természetesen mindegyik modellben visszavezethető – adott esetben a legitimitációs láncolaton keresztül – az alkotmánybírák, bírák felhatalmazása a választópolgárok közösségére, ezzel tehát formálisan teljesül a népszuverenitás követelménye. A választópolgároktól való „távolság” ugyanakkor a kiválasztási modell sajátosságaitól függően eltérő lehet. A törvényhozó testület általi választás, továbbá a kormány vagy az elnök általi kinevezés ebben az értelemben kisebb távolságot jelent a választópolgároktól, arra is tekintettel, hogy politikai szervekről van szó, amelyek létrejöttében eleve szerepet kap a közvetlen demokratikus legitimitáció. Ilyen módon döntéseik absztrakt szinten a választópolgári felhatalmazás továbbadásaként is értékelhetők. Ennek konstrukcióközvetlenségében is lehetnek ugyanakkor különbségek: a parlamentáris rendszerek kormányai eleve nem közvetlenül a választópolgároktól, hanem a parlament és az államfő döntésének eredményeként kapják saját felhatalmazásukat. A bírói testületek – mint a politikai hatalmi ágaktól független szervek – általi kinevezés esetén természetesen nem merül fel a választópolgári felhatalmazás továbbadásának elméleti lehetősége, továbbá a választópolgároktól és azok indirekt képviselététől való távolság is nagyobb.

A függetlenség követelményének erősítéséhez több tényező is hozzájárulhat. Ennek legtisztább formája, ha a kinevezésről döntést hozó fórum eleve nem politikai szerv (pl. bírói testület), ilyen módon esetében nem merülhet fel, hogy saját – politikai – működési elvét a bíróságra, alkotmánybíróságra is kiterjessze. A függetlenség követelményének erősítéséhez részlegesen az is hozzájárul, ha a független szerv (bírói testület) általi kinevezés vagy jelölés politikai szervek kinevezése vagy jelölése mellett érvényesül (többcsatornás modellben). Hasonlóképpen erősíti a függetlenséget, ha a politikai szervek döntéshozatalához kapcsolódóan a független szervek véleményező szerepben jelennek meg – ennek a kritériumnak akár a politikai szervek döntésének folyamatába épített, eseti alapon felkért szakértői testületek véleményezése is megfelelhet. E hatás erőssége elsősorban attól függ, hogy adott jogi kultúrában és alkotmányos gyakorlatban mi a társadalmi súlya az adott esetben nem kötelező eredménnyel záruló szakértői véleményezésnek.

1.3. A modelleken túlmutató jó gyakorlatok

Mindegyik modellnek lehetnek olyan eljárási vagy gyakorlati aspektusai, amelyek relevánsak a legitimitáció és a függetlenség erősítése szempontjából. Amennyiben a

⁷ Eszter BODNÁR: *The Selection of Supreme Court Judges: What Can the World Learn from Canada, What Can Canada Learn from the World?* ELTE Law Journal 2017/2, 114–115.

javaslattevő szerv alá kell hogy támassza a javaslat mögött meghúzódó megfontolásokat (pl. a jelölt szakmai előéletére, kompetenciájára, kiválasztásának szempontjaira vonatkozóan), amely megfontolások deliberatív és nyitott társadalmi diskurzusban vitathatók meg, úgy erőteljes lehet a javaslatétel demokratikus kontrollja. Ez a tartalmi értelemben vett erős demokratikus kontroll egyaránt hozzájárulhat a megválasztásra, kinevezésre kerülő alkotmánybírák, bírák legitimációjának és függetlenségének erősítéséhez. Szintén jelentőséggel bír, ha a jelölések megtételét követően azokról érdemi vita folyik a törvényhozó testületben, pl. a jelöltek parlamenti meghallgatása keretében. Ez a gyakorlat természetesen erősebben hat a legitimációra és az esetleges politikai megfontolások figyelembevételére, ugyanakkor a parlament hatékonyan érvényesülő ellenőrző funkciója mellett a függetlenség erősítésére is jelentős hatást gyakorolhat – különösen, ha a parlamenti vita résztvevői valóban számonkéri a szakmaiság és a függetlenség szempontját. A legitimáció és a függetlenség erősítésére minden bizonnyal az a körülmény gyakorolja a legerőteljesebb hatást, ha adott alkotmányos és politikai kultúrában, társadalmi gyakorlatban érvényesül az a követelmény, hogy az alkotmánybírák, bírák kiválasztása ne egyoldalú döntésen, kizárólagos politikai támogatáson alapuljon. Ennek természetesen nagyobb a valószínűsége, ha a döntési folyamatban az egyes (politikai) aktorok egymásra vannak utalva (pl. többszatsornás jelölési modellben, vagy abban az esetben, ha a parlamenti döntéshez a parlamenti többség mellett a parlamenti kisebbség egy részének támogatására is szükség van). Ennek hiányában ilyen eredmény elérése kizárólag az alkotmányos és a politikai kultúra függvénye.⁸

1.4. Nemzetközi sztenderdek

Az alkotmánybírák kiválasztásának módjára vonatkozóan természetesen nem léteznek a szupranacionális jogrendek eszközeivel kikényszeríthető, kötelező előírások, ezen a területen is megfogalmazást nyertek ugyanakkor olyan ajánlások a nemzetközi jogban, amelyek reflektálnak a nemzetközi jó gyakorlatokra és a szakirodalmi diskurzus eredményeire. Az ENSZ által elfogadott, *A bírói függetlenség alapvető elvei* című dokumentum⁹ megállapításai az alkotmánybírák kiválasztására is vonatkoztathatók. A dokumentum hangsúlyozza, hogy a bírói tisztségre olyan jelölteket kell kiválasztani, akik – a jogi területen megszerzett képesítésük mellett – rendelkeznek a tisztség ellátásához szükséges képességekkel és személyi integritással. Azt is kiemeli a dokumentum, hogy a bírák kiválasztásának folyamata nem alapulhat diszkriminatív szempontokon, továbbá a gyakorlatban nem szolgálhat a bírói tisztség ellátásával össze nem egyeztethető célokat.¹⁰ Nagy hatású ezen a területen a Velencei Bizottság 1997-es jelentése az alkotmánybíróóságok összetételéről. A jelentés, amely 40 állam szabályozásának és gyakorlatának szisztematikus elemzésén alapul, háromféle kivá-

8 A minősített többség formális érvényesülésének problémájával kapcsolatban lásd: Zoltán POZSÁR-SZENTMIKLÓSY: *Supermajority in Parliamentary Systems – A Concept of Substantive Legislative Supermajority: Lessons from Hungary*, Hungarian Journal of Legal Studies, 2017/3.

9 UN Basic Principles on the Independence of the Judiciary (adopted 6 September 1985).

10 *Uo.*, 10.

lasztási modellt különböztet meg: a) a közvetlen kinevezési modellt (amelyben a kinevezéshez nem kapcsolódik szavazás), b) a parlamenti döntésen alapuló választási modellt (hangsúlyozva egyúttal, hogy az elsősorban a bíróságok legitimitását erősíti), valamint c) a hibrid modellt, ami a közvetlen kinevezési és a választási modellek ötvözését jelenti különböző kombinációkban.¹¹ A Velencei Bizottság hangsúlyozza, hogy az alkotmánybíróságokra vonatkozó szabályozásoknak – ezen belül az alkalmazott kiválasztási modellnek – figyelemmel kell lennie a kiegyensúlyozottság (elsősorban a társadalom plurális jellegéhez kapcsolódóan), a függetlenség és a hatékonyság követelményeire. E célokkal összefüggésben külön hangsúlyozza a Bizottság a következő minimumkövetelményeket: a többségi hatalmat gyakorló pártok nem lehetnek abban a helyzetben, hogy kizárólagosan döntsenek a bírói pozíció betöltéséről, szigorú összeférhetetlenségi szabályoknak kell biztosítaniuk a bírák függetlenségét, a bírák fegyelmi ügyeiben és tisztségük megszűnésével összefüggésben kizárólag bírói testület rendelkezhet döntési jogkörrel, a kiválasztási eljárásnak és a bírói testület létszámának egyaránt biztosítania kell a hatékony és folyamatos működést.¹²

2. Az alkotmánybírák kiválasztása Magyarországon

2.1. A paritás elve a Nemzeti Kerekasztalnál

Magyarországon az alkotmánybíráskodás iránti igény a Nemzeti Kerekasztal vitáiban mindig az alkotmány terjedelmével összefüggésben merült fel. Az áttörés a tárgyalások legvégén következett be, amikor kiderült, hogy lényegében egy tartalmilag és értékeiben új alkotmány születik meg, amelyet az alkotmánybíráskodás intézményével védeni kell.

Az Ellenzéki Kerekasztal megváltozott, pozitív álláspontját 1989. szeptember 15-én (három nappal a megállapodások aláírása előtt!) Tölgyessy Péter ismertette. A fontosabb megállapításokat szövegszerűen idézzük:

„Az Ellenzéki Kerekasztal megvitatta az Alkotmánybíróságnak a kérdését és a következő döntést hozta: az Ellenzéki Kerekasztal el tudja fogadni az Alkotmánybíróság felállítását a következő feltételekkel: Először is ragaszkodunk ahhoz, hogy az Alkotmánybíróság csak akkor kerülhessen be az alkotmány szövegébe, ha az alkotmány egészében a felek meg tudtak állapodni. Tehát, ha az alkotmány valamennyi kérdésében konszenzusra jutottunk, akkor az utolsó legyen a paragrafusok között, amelyeket rögzítünk, az Alkotmánybíróság.

Ragaszkodunk ahhoz, hogy az Alkotmánybíróság döntéseit sem egyszerű szótöbbséggel, sem kétharmados többséggel az Országgyűlés ne tudja megváltoztatni.

A másik ilyen javaslatunk: bárki indíthasson alkotmányos vizsgálat iránt keresetet, tehát állampolgár is.

Javaslatunk, hogy az első öt személyben ezen tárgyalás keretében a felek állapodjanak meg. Határozottan javasoljuk, hogy az Alkotmánybíróság elnökét ne az Országgyűlés vá-

11 The Composition of Constitutional Courts CDL-STD (1997)020 (Venice Commission) 4–6.

12 Uo., 21–22.

lassza meg, hanem más országok gyakorlatának megfelelően, maguk az alkotmánybírók döntsenek az Alkotmánybíróság elnökének személyéről – titkos szavazással. Nagyon röviden ez volna az Alkotmánybíróságra tett Ellenzéki Kerekasztal javaslat.”¹³

Az Alkotmánybíróságról szóló törvényjavaslat – az alkotmány szövegéről szóló törvényjavaslattal szoros összefüggésben – az 1989. szeptember 18-i megállapodás részévé vált. A Nemzeti Kerekasztal résztvevői egy széles jogkörű, többfunkciójú alkotmánybíróságban állapodtak meg. A megállapodás része volt, hogy bárki kezdeményezhessen a jogszabályok alkotmányossági vizsgálatát, továbbá az is, hogy az első alkotmánybíró-jelöltekben a felek állapodjanak meg.

2.2. Az Alkotmány 32/A. §-a és az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény (Abtv.) elfogadása

Az 1989-es Alkotmánynak az Alkotmánybíróságról szóló IV. fejezete (amely csak a 32/A. §-ból áll) rögzíti a klasszikus alkotmánybírói hatáskört, az utólagos normakontrollt az alkotmányellenesnek tartott jogszabály megsemmisítési jogával együtt:

17. § Az Alkotmány a 32. § után a következő IV. fejezettel egészül ki:

„IV. fejezet

Az Alkotmánybíróság

32/A. § (1) Az Alkotmánybíróság felülvizsgálja a jogszabályok alkotmányosságát, illetőleg ellátja a törvénnyel hatáskörébe utalt feladatokat.

(2) Az Alkotmánybíróság alkotmányellenesség megállapítása esetén megsemmisíti a törvényeket és más jogszabályokat.

(3) Az Alkotmánybíróság eljárását törvényben meghatározott esetekben bárki kezdeményezheti.

(4) Az Alkotmánybíróság tizenöt tagját az Országgyűlés választja. Az Alkotmánybíróság tagjainak a megválasztásához az országgyűlési képviselők kétharmadának a szavazata szükséges.

(5) Az Alkotmánybíróság tagjai nem lehetnek tagjai a pártoknak, és az Alkotmánybíróság hatásköréből adódó feladatokon kívül politikai tevékenységet nem folytathatnak.

(6) Az Alkotmánybíróság szervezetéről és működéséről alkotmányerejű törvény rendelkezik.”

Az Alkotmány a hatalommegosztás elvét kibontva a szuverén bírójává tette az Alkotmánybíróságot, azaz megadta a törvények megsemmisítési jogát is, ezt a közjogi státust csak az alkotmányozó hatalom változtathatta meg. Az Alkotmány hatásköri katalógusa nyitott volt, az Alkotmánybíróság ellátta a törvénnyel hatáskörébe utalt egyéb feladatokat is.

¹³ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1989. szeptember 15. = *A rendszerváltás forгатókönyve* (4. kötet), szerk. BOZÓKI András, Magvető, Budapest, 1999, 410–411.

Az 1989-es Alkotmány – a Nemzeti Kerekasztal megállapodásának megfelelően – alkotmányos intézményként ismerte el az *actio popularis*, az Alkotmánybíróság eljárását a törvényben meghatározott esetekben bárki kezdeményezhette. Az Alkotmány szólt végül az intézmény legitimációjáról, létrejöttének rendjéről, a politika és a közhatalom szigorú különválasztásáról, a bírák összeférhetetlenségéről.

Az Alkotmánybíróságról szóló törvényt az utolsó „rendi országgyűlés” 1989. október 19-én fogadta el, közvetlenül az októberi alkotmány után.

A törvényjavaslatot előterjesztő igazságügyi miniszter, Kulcsár Kálmán előadói beszédéből idézzük:

„Az Alkotmánybíróság – mint intézmény – létének szükségességét a jogállami értékek vállalása, különösen az államhatalmi ágak elválasztásának elvére épülő alkotmánymódosítás elvi alapon indokolja. A magyar Alkotmány fejlődésére is visszatekintve, amelyben az alkotmányosság elve hosszú évszázadok óta él, az Alkotmány szervezett és intézményes védelmének gondolata azonban – hangsúlyozom – az Alkotmány szövegezésének szintjén 1972-ben merült fel először... Tisztelt Országgyűlés! Az alkotmánybíráskodástól nem először és nemcsak Magyarországon féltették a Parlament szuverenitását. 1920-ban, az osztrák Alkotmánybíróság felállítását megelőző politikai és jogi vitában egyebek közt ez az érv is felmerült. Érdemes meghallgatni, mert ma is tanulságos az a válasz, amelyet erre az évrre Hans Kelsen világhírű jogtudós, az osztrák Alkotmánybíróság szellemi atyja válaszolt: »Ha az alkotmánybíráskodást összeférhetetlennek tartjuk a törvényhozó szuverenitásával, ez csak arra szolgálhat, hogy elrejtse a törvényhozó szervben kifejezésre jutó politikai hatalom azon igényét, hogy a pozitív joggal való nyilvánvalóan ellentmondásos tevékenységében ne korlátozzák az Alkotmány normái« [...] A felállítani tervezett Alkotmánybíróság hatáskörének kimunkálásánál figyelembe vettük a nyugat-európai alkotmányfejlődés tapasztalatait. [...] A javaslat háromszakaszos választási eljárást szabályoz. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság megalakításakor, felállításakor – tehát ezen az ülésszakon – az Országgyűlés az Alkotmánybíróságnak csak öt tagját választja meg, további öt tagot pedig a legközelebbi választásokat követően összehívott Országgyűlés az alakuló ülés után két hónapon belül, végül a harmadik választásnak, amely ismét öt tagválasztás lehetőségét adja meg, az Alkotmánybíróság felállítását, 1990. január elsejét követő öt éven belül kell megtörténnie. E megoldásnak nyilvánvaló politikai célja az, hogy ne csak a mai Országgyűlés, hanem a többpárti részvétellel történő választások alapján összehívott Országgyűlés is érdemi döntési lehetőséget kapjon e rendkívül fontos intézmény kialakításában.”¹⁴

2.3. Az Alkotmánybíróság választási rendje az Abtv. alapján

Az alkotmánybírák választásának eljárásáról az Abtv. részletesen rendelkezett, szó szerint idézzük:

6. § Az Alkotmánybíróság tagjaira az Országgyűlésben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által jelölt képviselők közül, továbbá a pártokhoz nem tartozó képviselők által jelölt képviselők közül álló jelölt bizottság tesz javaslatot.

14 Az 1985. évi június 28-ára összehívott ülés Országgyűlési Naplója 5. kötet, 61 ülés jegyzőkönyve (1989. október 18.), 5017–5035.

7. § A javasolt személyeket az Országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi bizottsága meghallgatja.

8. § (1) Az Alkotmánybíróság tagjait az Országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságának véleményét figyelembe véve választja meg.

(2) Ha az Országgyűlés a jelölteket nem választja meg, a 6. §-ban meghatározott jelölő bizottság még azon az ülészakon, de legkésőbb tizenöt napon belül új javaslatot tesz.

(3) Az Alkotmánybíróság tagja kilenc évre kerül megválasztásra. Az Alkotmánybíróság tagja egyszer újraválasztható.

(4) Az Alkotmánybíróság új tagját az elődje megbízási idejének lejártát megelőző három hónapon belül kell megválasztani. Ha az Országgyűlést előzőleg feloszlatták, a választást az újonnan megválasztott Országgyűlés alakuló ülését követő egy hónapon belül kell megtartani.

9. § (1) Az alkotmánybíró nem lehet országgyűlési képviselő, tanácsstag, más állami szervnél nem tölthet be tisztséget, érdekképviseleti szervnél vezető tisztséget és nem lehet párt tagja.

(2) Az Alkotmánybíróság tagja az Alkotmánybíróság hatásköréből adódó feladatokon kívüli politikai tevékenységet nem folytathat, politikai nyilatkozatot nem tehet.

(3) Az alkotmánybíró a tudományos, oktató, irodalmi és művészeti tevékenység kivételével más kereső foglalkozást nem folytathat.

Az Abtv. preambuluma – az Alkotmány ideiglenességet sugalló preambuluma-hoz képest – rendkívül határozott volt: „az Országgyűlés a jogállam kiépítése, az alkotmányos rend és az alkotmányban biztosított alapjogok védelme, a hatalmi ágak elválasztása és kölcsönös egyensúlyának megteremtése” céljából állította fel az alkotmányvédelem legfőbb szerveként az Alkotmánybíróságot.

2.4. Az első választás, az összetétel és a választási rend módosulása

Az országgyűlés a politikai megállapodásnak megfelelően 1989. november 23-án választotta meg az Alkotmánybíróság első öt tagját, Ádám Antalt, Kilényi Gézát, Solt Pált, Sólyom Lászlót és Zlinszky Jánost.¹⁵

Az Alkotmánybíróság 1990. január 1-jén kezdte meg tényleges működését, amelynek komoly infrastrukturális nehézségei voltak. A székhely és a székház kérdése végigkísérte az Alkotmánybíróság első két évtizedét.¹⁶

Az Alkotmánybíróság első határozatainak történetéről és első nyilvános szerepléseiről Holló András 2015-ben közreadott memoárját érdemes elolvasni.¹⁷

Az Alkotmánybíróságra vonatkozó, 1989-ben megalkotott közjogi normarendszer 2010-ig lényegében nem változott. Az Alkotmány szövegét az első szabad választásokat követően az 1990. évi XL. alkotmánymódosító törvény egészítette ki a

15 67 ülés jegyzőkönyve, ON 5521-5525., 5568-569. továbbá 33/1989. (XII. 9.) OGY határozat.

16 TILK Péter: *Az Alkotmánybíróság hatásköre és működése*, PTE ÁJK, Pécs, 2005 22–23; Tilk idézi KILÉNYI Géza: *Gondok az Alkotmánybíróság háza táján*, Magyar Jog, 1990/5. című cikkét.

17 HOLLÓ András: *Az alkotmányjognak asztalánál. Az Alkotmánybíróság belülnézetben*, HVG-ORAC, Budapest, 2015.

parlamentari jelölőbizottsággal, kiemelve azt a törvényből. A módosítás kisebbségi parlamenti jogokat és a konszenzusorientált döntést támogató garanciális jelentőségű eleme, hogy az országgyűlési jelölőbizottság összetételét nem a parlamenti arányok alapján alakították ki, hanem abban helyet kapott minden parlamenti frakció egy-egy képviselője:

23. § (1) Az Alkotmány 32/A. §-ának (4) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(4) Az Alkotmánybíróság tizenöt tagját az Országgyűlés választja. Az Alkotmánybíróság tagjaira az Országgyűlésben képvisellel rendelkező pártok képviselő csoportjainak egy-egy tagjából álló jelölő bizottság tesz javaslatot. Az Alkotmánybíróság tagjainak megválasztásához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

(2) Az Alkotmány 32/A. §-ának (6) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(6) Az Alkotmánybíróság szervezetéről és működéséről szóló törvény elfogadásához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

Az 1994. évi LXXIV. törvény tizenegy tagúvá változtatta az eredetileg tizenöt tagú testületet:

„1. § A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló – többször módosított – 1949. évi XX. törvény 32/A. §-a (4) bekezdésének első mondata helyébe a következő rendelkezés lép:

„Az Alkotmánybíróság tizenegy tagját az Országgyűlés választja.”

2. § Ez a törvény a kihirdetését követő 8. napon lép hatályba.”

2.5. Az Alaptörvény utáni választási rend

Az Alkotmánybíróság történetében új fejezetet nyitott a 2011. április 25-én kihirdetett és 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvény.

„24. cikk

(8) Az Alkotmánybíróság tizenöt tagból álló testület, amelynek tagjait az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával tizenkét évre választja. Az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával az Alkotmánybíróság tagjai közül elnököt választ, az elnök megbízatása az alkotmánybírói hivatali ideje lejártáig tart. Az Alkotmánybíróság tagjai nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet.”

Az országgyűlés új alkotmánybíróági törvényt is elfogadott, amely – a hatásköri változások mellett – az alkotmánybírák kiválasztásának folyamatára vonatkozóan is új szabályokat rögzített:

2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról

„7. § (1) Alkotmánybíróság tagjaira az országgyűlésben képvisellel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által jelölt legalább és legfeljebb tizenöt képviselőből álló jelölő bizottság tesz javaslatot. A bizottságban a képviselőcsoportok legalább egy-egy képviselőjének helyet kell kapnia.”

Az Alkotmánybíróság összetételét érintő legfontosabb változás a testület létszámának tizenegy főről tizenöt főre történő megemelése, továbbá a jelölőbizottság összetételére vonatkozóan a parlamenti frakciók egyenlő képviselétét biztosító modell felváltása a parlamenti arányokkal. A módosítás eredményeként 2010 után a testület összetétele gyorsan megváltozott, az Alkotmánybíróság tagjait lényegében

a kormánypártok kizárólagos támogatásával választják meg, ami a nyilvánvalóan ki-
hat a testület tevékenységére is.¹⁸

Összefoglalva a 35 év főbb alkotmánybíró-választási jellemzőit, ezek a követke-
zők:

- kizárólag a parlament jelöl, kezdetben a paritás elve szerint, később a parla-
menti arányok szerint kialakított jelölő bizottság nevében;
- a parlament kétharmados minősített többséggel választ;
- az elnököt az Alaptörvény előtti időszakban a teljes ülés, azt követően a T. Ház
„legitimálja”;
- az Alaptörvény időszakában politikai többségi elven alapul a jelölés és választás
rendje, valamint gyakorlata;
- a taglétszám 15 fővel és 9 éves megbízatással indult az újráválasztás megengede-
désével, a létszám 1994-ben változott 11 főre;
- a valóságban 1989 és 2010 között 8-11 fős létszámmal „üzemelt” a testület;
- 2010 után újra 15 fős a testület, annak tagjait nem lehet újráválasztani;
- a „kiből lehet alkotmánybíró” kérdésére az 1989-es első Abtv.-ben részletesen
megfogalmazott választási feltételek (egyetemi tanár, 20 év szakmai gyakorlat stb.)
nagyon sok értelmezési zavart okoztak, amelyek a gyakorlatban szép lassan felol-
dódnak látszanak, egyedül talán a 45 év betöltése a biztos pont.

Mint minden intézménynek, az Alkotmánybíróságnak és tagjainak a megbíza-
tása is visszavezethető kell hogy legyen a népszuverenitás és a hatalommegosztás
klasszikus alkotmányjogi alapelveire: ha ez a gyakorlatban túl messze kerül az em-
lített alapelvektől – pl. kizárólag a parlamenti többség jelöl és választ –, legitimációs
deficit keletkezik. A szakirodalom bőségesen ír erről a kihívásról.¹⁹

A mellékletben szereplő táblázatból látható, hogy az 51 alkotmánybíró választá-
si időpontja sok szempontból esetleges, nem mindenhol felel meg az eredeti „rotá-
ció” elvének. Ebben kétségtelen a váratlan mozgások is szerepet játszottak – ugyan-
akkor a kiszámíthatóság mint jogállami követelmény a legitimáció szempontjából
is fontos.

18 Összefoglalóan lásd: *Jog és politika határán. Alkotmánybíráskodás Magyarországon 2010. után*, szerk. GÁRDOS-OROSZ Fruzsina, SZENTE Zoltán, HVG-ORAC, Budapest, 2015.

19 Legutóbb lásd: CHRONOWSKI Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban*, Jogtudományi Alapku-
tatások 4. TK Jogtudományi Intézet, Budapest, 2022.

3. Összegzés

Látható, hogy az alkotmánybírák kiválasztása Magyarországon mindvégig megmaradt az egycsatornás képviseleti elvű modellnél, amelyben mind a javaslatétel, mind pedig a döntés folyamatában kizárólag az országgyűlés kap szerepet. A legitimitáció követelménye tehát formális szempontból kétségtelenül erőteljesen érvényesül, az ugyanakkor politikai értelemben egyoldalú, amennyiben a jelölésre és a választásra vonatkozó szabályok lehetővé teszik, hogy kétharmados parlamenti többséggel rendelkező kormánypártok kizárólagos, egyoldalú döntései határozzák meg, kiből lehet alkotmánybíró. Szintén problematikus, hogy a kiválasztási eljárás egyes elemei nem transzparenssek (mind a javaslatétel, mind pedig a parlamenti bizottsági meghallgatás lényegében formális), a javaslatételhez nem kapcsolódik szakmai szervezetek, testületek véleményezése, ennek eredményeként pedig az egyes jelölésekhez kapcsolódó társadalmi vita lehetősége is jelentős mértékben korlátozott. Ez a gyakorlat nincs összhangban a Velencei Bizottság által rögzített kiegyensúlyozottság követelményével, és valójában a plurális értelemben vett társadalmi legitimitáció ellen is hat. Az Alkotmánybíróság elnökének parlament általi választása erős formális legitimitációt biztosít számára, egyidejűleg ugyanakkor gyengíti a testület autonómiáját. Mindezzel összefüggésben, a Magyarországon alkalmazott kiválasztási modell és gyakorlat más modellekhez képest jóval gyengébb mértékben képes támogatni a testület és tagjainak függetlenségét.

Varga Attila pontosan mutat rá, hogy az alkotmánybíróságok működésének jogi természetét alapvetően két szempont határozza meg: a politikai szempont és a jogi/igazságszolgáltató jelleg.²⁰ Bízunk benne, hogy a jelenlegi, a politikai szempont által dominált modelltől és gyakorlattól lehet majd elmozdulás egy egyensúlyi állapot felé, amelyben a testület jogi jellege és ahhoz kapcsolódóan a függetlenség is kellő figyelmet kap.

20 VARGA Attila: *Román alkotmányjog*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013, 83.

1. Melléklet: az Abtv. kihirdetése 1989-ben a Magyar Közlönyben

MAGYAR KÖZLÖNY

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG HIVATALOS LAPJA

Budapest,
1989. október 30.,
hétfő

77. szám

Ára: 35,— Ft

TARTALOMJEGYZÉK

1989: XXXII. tv.	Az Alkotmánybíróságról	1283
1989: XXXIII. tv.	A pártok működéséről és gazdálkodásáról	1298
1989: XXXIV. tv.	Az országgyűlési képviselők választásáról	1305

mid. 1990. XLV. t. i. 1990. évi II. tv. és 1. mell. (1283)
+ 1990. évi XXXIV. t. 56. §

Oldal

II. rész JOGSZABÁLYOK

Törvények

1989. évi XXXII. törvény
az Alkotmánybíróságról*

Az Országgyűlés a jogállam kiépítése, az alkotmányos rend és az Alkotmányban biztosított alapjogok védelme, a hatalmi ágak elválasztása és kölcsönös egyensúlyának megteremtése, az alkotmányvédelem legfőbb szervének felállítása érdekében — az Alkotmány 32/A. §-a (6) bekezdésének végrehajtására — a következő törvényt alkotja:

I. fejezet

Az Alkotmánybíróság hatásköre

1. § Az Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik:

a) a törvényjavaslat, a már elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény, az Országgyűlés ügyrendje és a nemzetközi szerződés egyes rendelkezései alkotmányellenességének előzetes vizsgálata;

b) a jogszabály, valamint az állami irányítás egyéb jogi eszköze alkotmányellenességének utólagos vizsgálata;

c) a jogszabály, valamint az állami irányítás egyéb jogi eszköze nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata;

d) az Alkotmányban biztosított jogok megsértése miatt benyújtott alkotmányjogi panasz elbírálása;

e) a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megszüntetése;

f) az állami szervek, továbbá az önkormányzat és más állami szervek, illetőleg az önkormányzatok között felmerült hatásköri összeütközés megszüntetése;

g) az Alkotmány rendelkezéseinek értelmezése;

h) eljárás mindazokban az ügyekben, amelyeket törvény a hatáskörébe utal.

2. § Az Alkotmánybíróság megállapítja saját költségvetését, amelyet az állami költségvetés részeként jóváhagyás céljából előterjeszt az Országgyűlésnek.

II. fejezet

Az Alkotmánybíróság szervezete

3. § Az Alkotmánybíróság székhelye Esztergom.

4. § (1) Az Alkotmánybíróság tizenöt tagból — köztük az elnökből és helyettes elnökből — álló testület.
(2) Az Alkotmánybíróság a tagjai közül három évre megválasztja az elnökét és helyettes elnökét, akik e tisztségre újraválaszthatók. Az újraválasztás nem érinti az Alkotmánybíróság tagjának megbízási idejét.

5. § (1) Az Alkotmánybíróság tagjává minden olyan jogi végzettségű, büntetlen előéletű magyar állampolgár megválasztható, aki 45. életévét betöltötte.

* A törvényt az Országgyűlés az 1989. október 19-én ülésén fogadta el.

(2) Az Országgyűlés az Alkotmánybíróság tagjait kiemelkedő tudású elméleti jogászok, egyetemi tanárok, illetőleg az állam- és jogtudományi doktorai, vagy legalább húsz évi szakmai gyakorlattal rendelkező jogászok közül választja meg. A szakmai gyakorlatot olyan munkakörben kell letölteni, amelynek ellátásához az állam- és jogtudományi végzettség szükséges.

(3) Az Alkotmánybíróságnak nem lehet tagja az, aki a választást megelőző négy évben a kormány tagja vagy valamely párt alkalmazottja volt, valamint az sem, aki vezető államigazgatási tisztséget töltött be.

6. § Az Alkotmánybíróság tagjaira az Országgyűlésben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által jelölt képviselők, továbbá a pártokhoz nem tartozó képviselők által jelölt képviselők által jelölt bizottság tesz javaslatot.

7. § A javasolt személyeket az Országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi bizottsága meghallgatja.

8. § (1) Az Alkotmánybíróság tagjait az Országgyűlés a jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságának véleményét figyelembe véve választja meg.

(2) Ha az Országgyűlés a jelölteket nem választja meg, a 6. §-ban meghatározott jelölő bizottság még azon az ülészakon, de legkésőbb tizenöt napon belül új javaslatot tesz.

(3) Az Alkotmánybíróság tagja kilenc évre kerül megválasztásra. Az Alkotmánybíróság tagja egyszer újrapasztható.

(4) Az Alkotmánybíróság új tagját az elődje megbízási idejének lejártát megelőző három hónapon belül kell megválasztani. Ha az Országgyűlést előzőleg feloszlatták, a választást az újonnan megválasztott Országgyűlés alakuló ülését követő egy hónapon belül kell megtartani.

9. § (1) Alkotmánybíróság tagja nem lehet országgyűlési képviselő, tanácsag, más állami szervnél nem tölthet be tisztséget, érdekképviseleti szervnél vezető tisztséget és nem lehet párt tagja.

(2) Az Alkotmánybíróság tagja az Alkotmánybíróság hatásköréből adódó feladatokon kívül politikai tevékenységet nem folytathat, politikai nyilatkozatot nem tehet.

(3) Az Alkotmánybíróság tagja tudományos, oktató, irodalmi és művészeti tevékenység kivételével más kereső foglalkozást nem folytathat.

10. § (1) Ha az Alkotmánybíróság tagjának megválasztott személlyel kapcsolatban a 9. §-ban foglalt összeférhetlenségi ok áll fenn, azt a megválasztását követő tíz napon belül meg kell szüntetnie. Ennek megtörténteig az Alkotmánybíróság tagjává megválasztott személy a tisztségéből eredő jogkörét nem gyakorolhatja.

(2) Ha az Alkotmánybíróság tagja az (1) bekezdésben foglalt kötelezettségének az előírt ideig nem tesz eleget, az

Alkotmánybíróság teljes ülése határozatban állapítja meg tagsága megszűnését.

11. § Az Alkotmánybíróság tagja a hivatalba lépése alkalmával az Országgyűlés előtt esküt tesz az Alkotmány feltétlen megtartására és kötelességei lelkiismeretes teljesítésére.

12. § Az Alkotmánybíróság tagjai függetlenek, döntéseiket kizárólag az Alkotmány és a törvények alapján hozzák meg.

13. § Az Alkotmánybíróság elnöke a miniszterelnökkel, az Alkotmánybíróság többi tagja — köztük a helyettes elnök — a miniszterekkel azonos illetményben részesül.

14. § (1) Az Alkotmánybíróság tagja az országgyűlési képviselővel azonos mentelmi jogot élvez.

(2) Az Alkotmánybíróság tagját az Alkotmánybíróság teljes ülésének hozzájárulása nélkül letartóztatni, ellene büntetőeljárást indítani vagy rendőrhatalósági kényszerintézkedést alkalmazni — a tettenérés esetét kivéve — nem lehet.

(3) Ha az Alkotmánybíróság tagja a mentelmi jogát az Alkotmánybíróság teljes ülése felülírta, egyidejűleg felfüggeszti azt a jogát is, hogy az e tisztségéből eredő feladatait is ellássa. Az utóbb említett felfüggesztésre akkor is sor kerülhet, ha az Alkotmánybíróság tagja ellen tettenérés alapján indult büntetőeljárás.

(4) Az Alkotmánybíróság tagja nem vonható felelősségre a hivatás teljesítése során kifejtett véleménye és szavazása miatt.

15. § (1) Az Alkotmánybíróságban betöltött tagság megszűnik:

- a) a 70. életév betöltésével;
- b) a megbízási időtartam [10 év] leteltével;
- c) halállal;
- d) lemondással;
- e) összeférhetlenség megállapításával;
- f) felmentéssel;
- g) kizárással.

(2) Az Alkotmánybíróság tagja megbízásának megszűnését az (1) bekezdés a—d) pontja esetében az Alkotmánybíróság elnöke állapítja meg és hirdeti ki. Az (1) bekezdés e), f) és g) pontja esetén az Alkotmánybíróság teljes ülése hoz határozatot.

(3) Az Alkotmánybíróság tagja a 70. életévének betöltésekor nyugállományba vonul.

(4) A lemondást írásban kell közölni az Alkotmánybíróság elnökével, aki köteles azt elfogadni.

(5) Ha az Alkotmánybíróság tagjának személyével kapcsolatban tevékenysége során összeférhetlenségi ok merül fel (9. §), azt meg kell szüntetnie. Ha ez az összeférhetlenséget megállapító alkotmánybírósági ülés időpontjától számított tíz napon belül nem történik meg, az Al-

kotmánybíróság teljes ülése határozatlan megállapítja, hogy az illető alkotmánybírósági tagsága megszűnt. Az Alkotmánybíróság tagja az összeférhetlenséget megállapító alkotmánybírósági határozat meghozatalának időpontjától a teljes ülés újabb döntéséig a tisztségéből eredő jogkörét nem gyakorolhatja.

(6) Felmentéssel szűnhet meg a megbíztás, ha az Alkotmánybíróság tagja neki fel nem róható okból nem képes eleget tenni megbízatásából eredő feladatainak.

(7) Kizárással szűnhet meg a megbíztás, ha az Alkotmánybíróság tagja neki felróható okból nem tesz eleget megbízatásából eredő feladatainak, illetőleg jogerős ítéletben megállapított büntetést követ el vagy más módon a tisztségére méltatlanná vált, és ezért az Alkotmánybíróság teljes ülése az Alkotmánybíróság tagjai közül kizárja. Ki kell zárni az Alkotmánybíróság tagjai közül azt, aki egy évig nem vesz részt az Alkotmánybíróság munkájában.

16. § (1) Ha az Alkotmánybíróság tagjának megbízatása a 15. § (1) bekezdésének a)–b) pontja alapján szűnik meg, az Alkotmánybíróság új tagját a 8. § (4) bekezdésében foglaltaknak megfelelően kell megválasztani. A megbízatás megszűnésének a 15. § (1) bekezdésének c)–g) pontjában szabályozott esetekben a megüresedett helyet két hónapon belül kell betölteni.

(2) A megüresedett hely betöltésére az 5–11. §-ban foglaltak az irányadóak.

17. § (1) Az Alkotmánybíróság elnöke
a) összehangolja az Alkotmánybíróság tevékenységét,
b) összehívja és vezeti az Alkotmánybíróság teljes ülését,
c) képviseli az Alkotmánybíróságot az Országgyűlés és más szervek előtt,
d) ellátja azokat a feladatokat, amelyeket törvény, illetőleg az Alkotmánybíróság ügyrendje számára előír.

(2) Az Alkotmánybíróság elnökét akadályoztatása esetén a helyettes elnök helyettesíti.

18. § (1) Az ügyvitel és előkészítés teendőit az Alkotmánybíróság Hivatala látja el.

(2) Az Alkotmánybíróság Hivatalának szervezésére és működésére vonatkozó szabályokat az Alkotmánybíróság ügyrendje állapítja meg.

III. fejezet

Az Alkotmánybíróság eljárása

Az eljárás közös szabályai

19. § Ha e törvény, illetőleg az Alkotmánybíróság ügyrendje eltérő rendelkezést nem tartalmaz, az Alkotmánybíróság eljárása során a jogi képviselést, az anyanyelv használatának biztosítása, a bírák kizárása tekintetében a Pol-

gári Perrendtartásról szóló törvény rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.

20. § Az Alkotmánybíróság az arra jogosult indítvány alapján jár el.

21. § (1) Az 1. § a) pontja szerinti eljárást — a 33–36. §-ban foglalt megkülönböztetés szerint — indítványozhatják:

- az Országgyűlés, annak állandó bizottsága vagy ötven országgyűlési képviselő,
- a köztársasági elnök,
- a Minisztertanács.

(2) Az 1. § b) pontja szerinti eljárást bárki indítványozhatja.

(3) Az 1. § c) pontja szerinti eljárást indítványozhatják:

- az Országgyűlés, annak állandó bizottsága vagy bármely országgyűlési képviselő,
- a köztársasági elnök,
- a Minisztertanács vagy annak tagja,
- az Állami Számvevőszék elnöke,
- a Legfelsőbb Bíróság elnöke,
- a legfőbb ügyész.

(4) Az 1. § d)–e) pontja szerinti eljárást bárki indítványozhatja.

(5) Az 1. § f) pontja szerinti eljárást azok a szervek indítványozhatják, amelyek között a hatásköri összetűzközés felmerült.

(6) Az 1. § g) pontja szerinti eljárást indítványozhatják:

- az Országgyűlés vagy annak állandó bizottsága,
- a köztársasági elnök,
- a Minisztertanács vagy annak tagja,
- az Állami Számvevőszék elnöke,
- a Legfelsőbb Bíróság elnöke,
- a legfőbb ügyész.

(7) Az 1. § c) és e) pontja szerinti eljárás hivatalból is indulhat.

(8) Törvény az (1)–(6) bekezdésben meghatározottakon kívül másokat is feljogosíthat az Alkotmánybíróság eljárásának indítványozására.

22. § (1) Az eljárás megindítására vonatkozó írásbeli indítvány közvetlenül az Alkotmánybíróságnál kell előterjeszteni.

(2) Az indítványnak a kérelem alapjául szolgáló ok megjelölése mellett határozott kérelmet kell tartalmaznia.

(3) Az indítványozó azonos tartalmú indítványt ismételen csak akkor terjeszthet elő, ha az előző kérelem alapjául szolgáló okok jelentős mértékben megváltoztak.

23. § (1) Az Alkotmánybíróság elnöke a nem jogosult által előterjesztett indítványt megküldi az indítványozásra jogosult szervnek, a nyilvánvalóan alaptalan indítványt pedig elutasítja.

(2) Az Alkotmánybíróság a hatáskörébe nem tartozó ügyre vonatkozó indítványt az arra hatáskörrel rendelkező szervhez átteszi.

**2. Melléklet: Az Alkotmánybíróság első öt tagjának
megválasztása (1989)**

**Az Országgyűlés 33/1989. (XII. 9.) OGY határozata
az Alkotmánybíróság első öt tagjának megválasztásáról**

Az Országgyűlés az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény rendelkezéseinek megfelelően

*Dr. Ádám Antalt,
Dr. Kilényi Gézát,
Dr. Solt Pált,
Dr. Sólyom Lászlót és
Dr. Zlinszky Jánost*

az Alkotmánybíróság tagjává megválasztja.

Dr. Fodor István s.k.,
az Országgyűlés megbízott elnöke

Soltészné Pádár Ilona s.k.,
az Országgyűlés jegyzője

Dr. Pesta László s.k.,
az Országgyűlés jegyzője

3. Melléklet: Az Alkotmánybíróság tagjai (1989–2023)

Alkotmánybírók hivatali idejük szerint

NÉV	kezdő dátum	befejező dátum
Dr. Ádám Antal	1989	1998
Dr. Kilényi Géza	1989	1998
Dr. Solt Pál	1989	1990
Dr. Sólyom László	1989	1998
Dr. Zlinszky János	1989	1998
Dr. Herczegh Géza	1990	1993
Dr. Lábady Tamás	1990	1999
Dr. Schmidt Péter	1990	1996
Dr. Szabó András	1990	1998
Dr. Tersztyánszky Ödön	1990	1999
Dr. Vörös Imre	1990	1999
Dr. Holló András	1996	2005
Dr. Bagi István	1997	2006
Dr. Németh János	1997	2003
Dr. Czúcz Ottó	1998	2004
Dr. Erdei Árpád	1998	2004
Dr. Harmathy Attila	1998	2007
Dr. Kiss László	1998	2016
Dr. Strausz János	1998	2004
Dr. Bihari Mihály	1999	2013
Dr. Kukorelli István	1999	2008
Dr. Tersztyánszkyné Dr. Vasadi Éva	1999	2006
Dr. Balogh Elemér	2005	2014
Dr. Bragyova András	2005	2014
Dr. Kovács Péter	2005	2014
Dr. Paczolay Péter	2006	2015
Dr. Lenkovics Barnabás	2007	2016
Dr. Lévy Miklós	2007	2016
Dr. Trócsányi László	2007	2010
Dr. Stumpf István	2010	2019
Dr. Balsai István	2011	2020
Dr. Dienes-Oehm Egon	2011	2023

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG TAGJAINAK VÁLASZTÁSA MAGYARORSZÁGON**Alkotmánybírók hivatali idejük szerint**

NÉV	kezdő dátum	befejező dátum
Dr. Pokol Béla	2011	2023
Dr. Szalay Péter	2011	2023
Dr. Szívós Mária	2011	2023
Dr. Salamon László	2013	
Dr. Juhász Imre	2013	
Dr. Czine Ágnes	2014	
Dr. Sulyok Tamás	2014	
Dr. Varga Zs. András	2014	2020
Dr. Horváth Attila	2016	
Dr. Hörcherné Dr. Marosi Ildikó	2016	
Dr. Schanda Balázs	2016	
Dr. Szabó Marcel	2016	
Dr. Handó Tünde	2019	
Dr. Juhász Miklós	2020	
Dr. Márki Zoltán	2021	
Haszonicsné Dr. Ádám Mária	2023	
Id. Dr. Lomnici Zoltán	2023	
Dr. Patyi András	2023	
Dr. Varga Réka	2023	

Az Alkotmánybíróság elnökei hivatali idejük szerint

Elnökök	kezdő dátum	befejező dátum
Dr. Sólyom László	1989	1998
Dr. Németh János	1998	2003
Dr. Holló András	2003	2005
Dr. Bihari Mihály	2005	2008
Dr. Paczolay Péter	2008	2015
Dr. Lenkovics Barnabás	2015	2016
Dr. Sulyok Tamás	2016	

Uralmi rátelepedések

A 60 éves Varga Attilát, jogtanár és alkotmánybíró kollégámat köszöntő írásom címét Bibó István¹ ihlette, akiben az európai társadalomfejlődés értelmét keresve és Európa történelmét áttekintve felmerült az a gondolat, hogy „*a forradalmi reformok nyomán megjelenő új meg új uralmi rátelepedések a történelem szükségszerű fejleményei, s ezek ellen hiábavaló mindennemű hadakozás*”. A fogalmat olvasva csupa negatív dolog jutott eszembe: elnyomás, kizsákmányolás, kihasználás, kiuzsorázás, kényszerítés, leigázás, gyarmatosítás stb. Mindezekkel tele volt és tele van a világ, érdemes tehát ezen a jelenségen elgondolkodni. Uralmi rátelepedés megvalósulhat két ember egymás közti viszonyában, a házasságban és a családban is, a munka világában, az erőfölényes gazdasági viszonyokban, a politikában vagy akár a tudomány és a kultúra, az eszmék és a médiumok világában is. A társadalom többsége szempontjából majdnem mindegy, hogy az uralkodók a tőketulajdonosok csoportja, a politikai elit, vagy pl. a szocialistának nevezett kommunista pártelit. Azért csak „majdnem mindegy”, mert a szocialista állam (pártállam) a politikai közhatalmát az állami (össznépi) tulajdonosi hatalmával (gazdasági erejével) egyesítve totális diktatúrát gyakorolt a társadalom egésze felett, embertelen eszközöket és módszereket alkalmazva. Vagyis a tőketulajdon – és vele együtt minden más polgári és magántulajdon – „elkommunizálásával” a marxizmus hatalmas öngólt lőtt.² Mert nem az egyes emberek más emberek feletti uralmát szüntette meg, hanem azt – totális diktatúrát gyakorolva – a végletekig fokozta. A „szocialista forradalom” csak uralomváltás volt, de nem a kizsákmányolás és nem az uralmi rátelepedés megszüntetése.³

Az uralmi rátelepedés gondolata rendkívül inspiráló (mint minden kiváló gondolat). Lehetséges ezt egyrészt szélesebb összefüggésekbe és nagyobb időtávba helyezni, másrészt tovagyrúzó hatását a tőke–munka ellentétén túl más területeken is kimutatni. Az uralmi rátelepedés kiindulópontja valószínűleg a mezőgazdasági forradalom, a birtok és a tulajdon, a saját dolog feletti uralom és teljes jogi hatalom kiépülése. A letelepedés és a gazdálkodás mint főhatás mellett ez a magántulajdon nem kívánt mellékhatása, szándékon túli eredménye. A magántulajdon fejlesztette az ember személyiségét (kreativitását, gondosságát, kötelességtudatát, felelősségét, tisztességét, becsületét stb.), de sok tekintetben el is torzította azt. A tulajdonosi birtoklás és uralom az ember természetévé, lelkiületévé vált.

1 Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme = Válogatott tanulmányok* III. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 93.

2 *Uo.*, 55.

3 *Uo.*, 67. és 93.

Szűk értelemben magát a tulajdonosi uralom társadalmi jelenségét Kopátsy Sándor a mindenkori legszűkebb keresztmetszethez kötötte, azzal magyarázta. Ez alatt azokat a javakat, tulajdoni tárgyakat, termelési eszközöket és tényezőket értette, amelyek alapvetően meghatározták egy-egy történelmi kor arculatát, mert mindig kevés volt belőlük. Ilyenek a rabszolgatulajdon, a földtulajdon, a tőketulajdon, és legújabban a szellemi tulajdon.⁴ A tulajdonosi uralmi rátelepedés tehát már a tőketulajdon (ideértve a szocialista állam eszményi, egyszemélyes „össztőkés” tulajdonát is) előtt létezett, és a társadalom fejlődésére döntő befolyást gyakorolt. A tulajdonosi uralmak váltották egymást, de az uralom jelensége változatlanul fennmaradt.

Az uralmi rátelepedés fogalma kiterjeszhető, rávetíthető pl. az ökológiai lábnyom problémájára, az ember természet feletti uralmára. Továbbá kiterjeszhető a férfiak és nők párkapcsolataira, a nőuralomra és a férfiuralomra, a matriarchátust felváltó patriarchátusra. Mindhárom esetben, a szellemi tulajdonosi uralom, a természet feletti uralom és a nemek közötti uralmi viszonyok vonatkozásában is ugyanaz a fő kérdés: miért alakult és alakul ki folyton az uralmi rátelepedés, és most, különösen pedig a közeli és a távolabbi jövőben kiküszöbölhető-e? az ember és az emberi társadalom evolúciós fejlődésének útján most milyen uralomváltás és paradigmaváltás előtt állunk?

Akik a XIX. század végén a beköszöntő új évszázadtól csodát vártak, azok többségében hatalmasat csalódtak. A XIX. század – ami valójában 1789-ben, Az Emberi és Polgári jogok Nyilatkozatával kezdődött, és 1914-ig, a nagy háború kitöréséig tartott – a polgárosodás évszázada volt. A saját munkájával tulajdont szerző és gyarapodó vagyonos polgárság (Besitzbürgertum) és a kötelező népoktatásnak is köszönhetően növekvő számú művelt polgárság (Bildungsbürgertum) társadalmi súlya és részaránya jelentősen megugrott. A vagyon és a műveltség szabadságnövelő és személyiségfejlesztő hatása tömegesen érződött és utat tört magának. A szolgáltság és alávetettség megelőző állapotaihoz képest a legfontosabb társadalmi rendezőelvek az egyenjogúság és mellérendeltség elve, a minden egyes emberre kiterjedő általános, egyenlő és feltétlen jogképesség elve lettek, amiket a nagy magánjogi kódexek kodifikáltak. A polgárosodás és a polgári forradalmak hármasszavából a szabadság és az egyenlőség egyszerre, egy startvonalról indultak egy közös cél, a mindenkivel vele született és senkitől el nem idegeníthető egyenlő emberi méltóság irányába. A testvériség azonban – az egyházak és az európai keresztény értékek mellőzésével, az állam és az egyházak elválasztásával, majd a szekularizáció túl tág, de szigorú értelmezésével – lemaradt, és ezáltal – a szabadsághoz viszonyítva – fáziskésésbe került az egyenlőség is. Pedig a szabadság, egyenlőség, testvériség a kiteljesedett polgárosodás tartópillérei, a polgári társadalom „három lába”: ha bármelyik rövidebb, vagy pláne ha hiányzik, oda a stabilitása. Az egyensúlyvesztést a magántulajdon, különösen a méretétől függetlenül magántulajdonnak tekintett tőketulajdon „alapvető szabadsága”, a társadalomra és az államra való uralmi rátelepedése okozta. De – különösen a *Rerum Novarum* pápai enciklika 1891-es megjelenése után – felgyorsult a magánjog etizálása és szocializálása. Demokratikus, parlamentáris úton való-

4 KOPÁTSY Sándor: *Történelemszemléletem*, Vincze Papírmerítő Műhely, Győr, 2013, 225–235.

ságos szociális jogalkotási hullám indult be a munkások, a nők, a betegek, a szegény néposztályok védelme, felemelése, tényleges egyenlősége, az uralmi rátelepedés alóli felszabadítása érdekében. Ez a folyamat azonban a gazdasági (tőketulajdonosi) és nemzetállami érdekütközések mentén kitört I. világháború miatt megtorpant. A háborút lezáró súlyosan igazságtalan békediktátumok pedig beprogramozták a II. világháborút. A XX. század összességében és visszatekintve katasztrófális évszázad volt. A század kezdetétől a tudomány és a technika produkált ugyan rengeteg csodát, de az ember mintha semmit sem változott volna, sőt: „*úgy elaljasult, hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra*” (Radnóti Miklós: *Töredék*). Embert megváltó, emberségesnek látszó új eszméket agyalt ki és telepített rá a tébolyult (megtébolyított) tömegekre, embertelen eszközökkel és módszerekkel. A hamis próféták emberek millióit áldozták fel önmagukért és az eszméikért, birodalmi, országok és emberek feletti uralmi törekvéseikért. Magukat képzeltek isteneknek, ezért megtagadták Istent és üldözték az áldozatos szeretet krisztusi egyházát, meggyalázták az emberek vallását, a papokat és a hívő embereket, és közben elvesztették a saját lelküket. Akinek nincs lelke, annak nincs lelkipurdalása, mert nincs bűntudata sem, sőt bűneit dicső tetteknek tekintve, ünnepli és ünnepelteti önmagát. Nem csoda, ha most az ilyen – nyugat- és kelet-európai – embert olyan súlyos mentális zavarok gyötrik, mint a kiégés, a depresszió és a pánikbetegség. Ezeket nem segítette az 1989/90-es rendszerváltó hullám, a látszólag „egypólusúvá” vált világ, sőt! Politikai, ideológiai és gazdasági ellensúly nélkül az immár globális tőketulajdon mintha ismét súlyosabban rátelepedett volna a világra (a „győztes mindent visz” téves elve alapján). A tőke szabad áramlása (valójában a kizsákmányolás, a munkabéruzsora és a hiteluzsora szabadsága) európai és bizonyos mértékig globális alapelv lett, a tőketulajdon immár globális pénztulajdon formájában társadalom- és világszervező erő. Douglas Murray⁵ szerint ez „Európa furcsa halála”, és kérdés, meg lehet-e menteni Európa lelkét, lesz-e feltámadása? Francis Fukuyama⁶ szerint ez a teljes nyugati, kereszténynek is mondott civilizáció „Nagy Sztérbomlása”, és kérdés, követi-e egy „Nagy Újjáépítés”? Ezeket a kérdéseket csak tovább nehezítette a 2008–2010-es globális pénzügyi krízis, a klímakatasztrófa veszélye, a Covid-világjárvány, a globális népvándorlás beindulása és a (nem csupán fegyverekkel, de gazdasági és pénzügyi szankciókkal is vívott) harmadik világháború beindulása és nukleáris háborúvá szélesedésének fokozódó veszélye. Ezek egyidejű és együttes megválaszolásához és kezeléséhez nincs meg a globális elme (Csányi Vilmos)⁷ kapacitása, sem az emberiség közös erkölce, sem a nemzetközi intézményrendszere, sem az esetleg mégis megszülető békés megoldások kikényszerítéséhez szükséges ereje. A valójában sokpólusú világban ezek megteremtése politikailag sokkal nehezebb, technológiai értelemben (a gondolkodó agyakat összefűzve, „behálózva”) azonban könnyebb. Az ember soha nem adhatja fel, az új kihívásokra olyan új válaszokat kell találnia, amelyek az élő természet, a gazdaság és a társadalom fenntarthatóságát, az ember fennmaradását biztosítják. Ez az élet parancsa. Egy nagy ellenfele van: az öngyilkosság. Az embernek van rá hajlama, vannak tünetei is. Ön-

5 Douglas MURRAY: *Európa furcsa halála*, Alexandra Kiadó, Budapest, 2018, 210–218.

6 Francis FUKUYAMA: *A Nagy Sztérbomlás*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 47–90.

7 CSÁNYI Vilmos: *A globális elme*, Libri Kiadó, Budapest, 2018, 20–21.

gyilkosság nem csak a saját élet kioltása, de a heteroszexuális házasság, a gyermekvállalás és ezzel a társadalmi reprodukció megtagadása, az élő természet felélése, elpusztítása, a tőke érdekei szerint gerjesztett termelés és fogyasztás további, fenntarthatatlan bővítése, az újabb világháború (atomháború) is. Korunk súlyos problémáinak a megoldása nagyon nehéz lesz, mivel oksági láncolatok sokaságával állunk szemben, amelyek ráadásul átszövik egymást. Ezért multidiszciplináris megközelítésre és holisztikus szemléletre van szükség, különben beleveszünk a részletekbe, de nem találunk rá semmilyen átfogó megoldásra.

Ha tehát összes régi és új bajaink mint okozatok egyetlen vagy legalább az egyik legfőbb okát keresnénk és próbálnánk megtalálni, az szerintem is nagy valószínűséggel és leginkább a birtoklás egzisztenciális létformája, és ami vele jár, az uralom jelensége volna. Ma már minden egyes ember uralkodónak, sőt egyeduralkodónak érzi önmagát, elsősorban a saját személyisége felett, akinek rengeteg emberi joga és alapvető szabadsága van, de nincsenek kötelezettségei, se felelőssége senkivel szemben, vele szemben viszont mindenki más kötelezett, neki és érte mindenki más felelősséggel tartozik. Vallásos hite a neoliberais szentháromságban van: 1. én önmagamért vagyok; 2. a világ értem van; 3. te is értem vagy! Az önző individuum tehát az uralmát mindenki másra kiterjeszti, a másikat saját szolgájának tekintti, miközben fennen hangoztatja, hogy ő maga nem szolgálja senkinek, nem szolgál senkit, nem köteles áldozatot hozni senkiért. Ahogyan a tőketulajdonos egyén igyekszik kibújni a tulajdon közterhei, szociális kötöttségei és társadalmi felelőssége alól, ugyanúgy szolgálja, az egocentrikus, önző ember sem kíván tudomást venni az ENSZ EJENY 29. cikk (1) bekezdése egyetemes érvényű normájáról: „A személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése.” Emberi közösségek pedig – ősidőktől fogva – az egyenlőség és testvériség alapján épülnek és állnak fenn. A jóléti jogállam – paradox módon az esélyegyenlőség alapján – mind a jogok és szabadságok, mind a materiális javak tekintetében elkényeztette az embert, és mindezért nem kért eddig szinte semmit cserébe. Ne csodálkozzunk hát azon, ha az önző individualizmus lett úrrá a világunkon, és azon sem, ha mindenki a saját önzéséért még gátlástalanabb önzést kap cserébe. „Ki mint vet, úgy arat”, és „aki szelet vet, vihart arat”! Katasztrófák sorozatának viharai tépázzák világunkat, de lehet, hogy ezek még csak az igazi nagy vihar előszelei. Ha így van, akkor nagyon gyorsan kármegelőző és kárelhárító intézkedéseket kell tenni. Ezekhez józan észre, higgadt körültekintésre, összefogásra és együttműködésre, önzetlen, szociocentrikus egyénekre van szükség, ideértve a kölcsönös áldozathozatalt is, vagyis csupa olyan dologra, ősrégi alapértékre, amiben ma nagy a hiány. A téves értékválasztások, az értékzűrzavar, az általános értékválság és értékhiány a teljes reményvesztettség állapotához vezet, megbetegíti a lelket, a beteg lélek a testet, a betegség tudata megnehezíti a józan gondolkodást. De a krízis esélyt is ad az élet igazán fontos kérdéseinek újragondolására, új fontossági sorrend felállítására, mai értékrendszerünk, prioritásaink átértékelésére, méltatlanul lerombolt, mellőzött értékeink rehabilitálására. Rá kell döbbernünk, hogy ami új, az még önmagában nem feltétlenül jó, vagy még csak nem is jobb, mint a régi, hogy ami rabul ejt, az nem szabadít fel. A mennyiségi növekedés nem jár

mindig együtt a minőségi javulással. Attól, hogy többünk van, mi magunk még nem vagyunk se többek, se jobbak. Amit szabad nekünk, az nem feltétlenül használ. Az önző individualizmus uralmi rátelepedése a világra lehet, hogy egy új uralomváltás, de ez sem azonos az uralom jelenségének megszüntetésével.

Jó volna tudni, miért borít el folyton bennünket, az emberi közösségeket és az egyes embereket, az uralom jelensége, hogyan itatta ennyire át az egyes ember, a legtöbb ember személyiségét, mindennapi életét is. A kiváló jogász, tudós és politikus Bibó István már kereste és részben meg is találta rá a választ, mégpedig a tulajdon társadalmi intézményében és a szent és sérthetetlen magántulajdon jogintézményében. Az *európai társadalomfejlődés értelme* című – már idézett – nagy tanulmányában hosszan foglalkozik a tulajdon fogalmával és a körülötte levő fogalmi zűrzavarral, és megpróbálja ezt a zűrzavart eloszlatni, a tulajdon fogalmát egyértelművé tenni. Különbséget tesz valóságos tulajdon és áltulajdon között: az előbbi egy ember (jogalany, a tulajdonos) és egy dolog (a jogtárgy) direkt kapcsolata, aminek személyiséggyarapító és szabadságyarapító hatása van; áltulajdon a túlméretes mamuttulajdon, ami a más emberek feletti hatalom eszköze, akár tőkés magántulajdonról, akár szocialista állami tulajdonról van szó. A valóságos és a nem valóságos tulajdon egy fogalomba sorolásában van a tulajdon védelmezőinek a családja.⁸ Ugyanerre a következtetésre jutottak – Bibótól teljesen függetlenül és más-más alapon – Ernst Schumacher ökoközügazdász és Erich Fromm pszichológus is, mindketten a jogot és a jogászokat téve felelőssé a csalásért, a fogalmi egyneműsítésért.

Schumacher szerint: „Ami a magántulajdont illeti, az első és legalapvetőbb megkülönböztetés a) a kreativitást segítő tulajdon és b) a kreativitást helyettesítő tulajdon közti különbségtétel. Az elsőben van valami természetes és egészséges, gyümölcsöző és jogos – ez a dolgozó tulajdonos magántulajdona; az utóbbiban viszont van valami természetellenes és egészségtelen – ez a passzív, mások munkáján élőködő birtokos magántulajdona.”⁹ Hozzáteszi még, hogy az első tulajdon kisléptékű, személyes és helyi, nem eredményez nagy magánvagyon, társadalmi haszna rendkívüli. A magántulajdon kérdésében döntő szerepe van tehát a méret problémájának. A közepes méretek felé haladva „a tulajdon és a munka közti kapcsolat már elhalványul”.¹⁰ Elérkezve a nagyméretű vállalatokhoz, „a magántulajdon eszméje immár képtelenség”. R. H. Tawney-val egyetértve írja: „Ezt a tulajdont passzív tulajdonnak nevezhetjük, illetve a szerzésre, a kizsákmányolásra vagy a hatalmaskodásra szolgáló tulajdonnak... A jogász számára természetesen az egyik ugyanolyan teljes mértékű tulajdon, mint a másik”,¹¹ holott a magántulajdon a nagyméretű vállalat esetében már pusztán fikció. Nem a jogászok védelmében mondom, de a jog világában ismert és kivételesen használatos is a fikció, egy tudottan valótlan tényállítás valósnak elfogadása, ha segítségével egy probléma megoldható, egy élethelyzet kezelhető. Azaz, ha pozitív hatása, haszna van, ha az ember javát szolgálja. Az óriás méretek – Bibónál a mamuttulajdonok – hajszolása azonban az *önpusztítás* szenvedélye. Ezért „a fejlődés-

8 BIBÓ: *i. m.*, 69.

9 Ernst SCHUMACHER: *A kicsi szép*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 270.

10 *Uo.*, 271.

11 *Uo.*, 273.

nek új irányt kell szabni, olyan irányt, amely a fejlődést visszavezeti az ember valódi igényeihez, vagyis: az ember tényleges méreteihez. Az ember kicsi, következésképpen a kicsi szép.¹² Ma, ötven évvel később, az élő természet és benne az ember védelmében, ez a gondolat már a növekedés nélküli, fenntartható fejlődésről szól.

Ugyanehhez a kérdéshez Erich Fromm a pszichoanalízisben szerzett tapasztalati tudása alapján az ember lelkiülete oldaláról közelít. *„Minthogy olyan társadalomban élünk, amely a magántulajdon, a profit és a hatalom hármasság pillérére nyugszik, ítéletünk módfelett elfogult. Szerzés, birtoklás és nyereségszerzés az egyén szent és elidegeníthetetlen joga az ipari társadalomban. Az elv így hangzik: Senkinek semmi köze hozzá, hol és hogyan szereztem a tulajdonomat, és mit teszek vele. Jogom korlátlan és abszolút – amíg csak nem ütközöm törvényekbe. A tulajdon e formáját magántulajdonnak nevezik [privát tulajdon, *privare* (latin) = kirabol, kifoszt], mert másokat kizár annak használatából és élvezetéből, és engem tulajdonossá, annak egyedüli urává tesz.*”¹³ A tulajdonnak ezek a társadalomban érvényesülő normái meghatározzák egyedeinek, az egyes embereknek a karakterét is (társadalmi karakter). A túlnyomó többség semmit sem birtokol a tőkejavak tekintetében, mégis tulajdonosnak érzi, érezheti magát, talán azért, mert a legnagyobb élvezet nem is az anyagi dolgok, hanem az élőlények, különösen más emberek feletti uralomban van.¹⁴ De erről majd kicsit később és bővebben.

A tulajdon méretnövekedésével, koncentrációjával és centralizációjával a tulajdonosi hatalom mértéke, koncentrációja és centralizációja is növekszik, ami emberek ezrei, milliói, sőt – globális léptékben akár – milliárdjai feletti uralmat tesz lehetővé, látható birodalom és totális politikai diktatúra nélkül is. *„Valójában a tulajdonnak nem az államosításában kell a megoldást megtalálni, és nem is szükségképpen a kollektivizálásban, hanem a tulajdoni viszonyok felbontásában és humanizálásában”* – írta és javasolta Bibó¹⁵ a szocialista állami tulajdonnal kapcsolatban. Másként fogalmazva, harcolni nem a tulajdon intézménye ellen kell, hanem az ellen, hogy tévesen vagy csalárd módon, tulajdonnak nevezett, immár globális méretű uralmi góccok jöjjenek létre. Az európai társadalomfejlődést áttekintve úgy tűnhet, hogy *„a forradalmi reformok nyomán megjelenő új meg új uralmi rátelepedések a történelem szükségzerű fejleményei, s ezek ellen hiábavaló mindennemű hadakozás; [...] A helyzet azonban az, hogy ez ellen muszáj hogy legyen orvosság. A feladat nem egyszerű uralomváltás, hanem az uralom jelenségének a megszüntetése.”* E nélkül ugyanis *„olyan politikai tömeghisztériák jelentkeznek, amelyek rendkívül veszedelmesek, mert az embereket a végső kétségbeesett erőszak ideológiájához sodorják”*.¹⁶ Ez a gondolat már az ENSZ EJENY preambuluma harmadik deklarációjában is megfogalmazódott: *„Tekintettel annak fontosságára, hogy az emberi jogokat a jog uralma védelmezze, nehogy az ember végső szükségében a zsarnokság és az elnyomás elleni lázadásra kényszerüljön.”* Zsarnokság és elnyomás, leigázás és uralom nemcsak ideológiai-politikai-közhatalmi alapon, de magántulajdoni alapon is létrejöhet és intézményesülhet. Bibó ehhez hozzáteszi: *„amióta a*

12 Uo., 163.

13 Erich, FROMM: *Birtokolni vagy létezni?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 73.

14 I. m., 74.

15 BIBÓ: i. m., 70.

16 Uo., 93.

társadalmi szabadságprogram komolyan megfogalmazódott, azóta nem lehet megállni az emberiségnek addig, amíg meg nem találja azokat a szervezeti formákat, azokat az erkölcsi beidegződéseket, amelyek mellett ezt a szabadságprogramot uralmi rátelepedés nélkül meg tudja valósítani.” Bibó igazi demokrata volt, tehát a kommunista diktatúrában sem félt kimondani, hogy „a modern demokrácia az uralom fogalmának, az uralom jelenségének a megszüntetésére irányul. A modern demokrácia erkölcsi követelménye az egyenlő emberi méltóság, ez pedig azt jelenti, hogy a szabadságprogram jegyében minden embernek joga van kinyilvánítani azt a szándékát, hogy az őt irányító és kormányzó kisebbséggel nincs megelégedve, és joga van részt venni annak elmozdításában.”¹⁷ Egy másik kisebbség választása azonban – bár esély, de – nem garancia az újabb uralmi rátelepedés ellen. Ha az uralmi rátelepedés (bármilyen uralom, legyen az állami-közhatalmi, tőketulajdonosi vagy akár civil-mozgalmi) megalázó, akkor az méltóságsértő is, ami viszont tilos! Vagyis az egyenlő emberi méltóság tiszteletének – nemcsak mások méltósága, de minden ember saját emberi méltósága feltétlen tiszteletének is – erkölcsi beidegződéssé kell válnia. Ezzel válna a méltóságsértés tilalma az uralmi rátelepedés tilalmává. Ez a tilalom ily módon természetjogi elvként az ember „szívébe íródna”, mondhatni az ember természetévé, embersége belső lényegévé válna. Most, a XXI. század elején, még mindig, újra és újra, az uralmi rátelepedés az ember természete, az ellenkezőjére váltás paradigmaváltás volna. De mi az uralom, az uralmi rátelepedés ellenkezője? A szolgálat, a szolgáló és áldozatos szeretet, a szolidaritás, a kölcsönös együttműködés és egymás támogatása. Emberségesnek lenni egymáshoz, áldássá lenni egymás számára. Lehetséges ez? A válaszhoz érdemes alaposan tanulmányozni az emberiség történetének eddigi legnagyobb paradigmaváltását, a vadászó-gyűjtögető életmódról a letelepedett és mezőgazdálkodó életmódra való áttérést, különösen a magántulajdon és a monogám házasság és család kialakulását, ezek hatását az emberi személyiségre és a társadalmi közösségre. Ehhez az áttekintéshez nemcsak jogtudósokat, hanem evolúciós szemléletű biológus, etológus, történész és pszichológus kutatókat is segítségül kell hívni, és aztán jogászként (a „társadalom mérnökeként”) saját véleményt mondani, megoldást (megoldásokat) találni, amiből a politikusoknak kell társadalmi cselekvési programot (programokat) összeállítani és a választóknak felkínálni.

A modern evolúciós pszichológia tudománya szerint az ember biopszichoszociális lény,¹⁸ testi, lelki és tudati adottságainak, természeti és társadalmi meghatározottságainak a kölcsönhatásában alakul, formálódik a személyisége. Ez a „kölcsönhatás” azonban csak így leírva tűnik egyszerűnek, a valóságban nagyon bonyolult és küzdelmes folyamat. A test igyekszik a maga szükségleteit, vágyait kielégíteni, a lélek igyekszik ezeknek mértéket szabni, a tudat igyekszik mindkettőt kontrollálni, összhangba hozni. A test, a lélek és a tudat harmóniája a felnőtt, az ép és egészséges személyiség előfeltétele és garanciája. A harmónia hiánya vagy megbomlása mentális zavart eredményez, amiből sosem volt hiány, és minden kornak megvoltak és megvannak a maga saját mentális zavarai. „Az evolúciós pszichiátria a ma széles körben

17 Uo., 94–96.

18 Kovács József: *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2007, 122.

elfogadott biopszichoszociális modellt egy fontos elemmel, az evolúciós szemlélettel egészíti ki, mely sokféle pszichopatológiai jelenségnek újfajta jelentést ad, s így a mentális működés mélyebb megértését teszi lehetővé. Míg a mai biológiai pszichiátria az egyes mentális zavaroknak csak a pathomechanizmusát vizsgálja (pl. hogyan, milyen biokémiai mechanizmusokkal jön létre a depresszió), addig az evolúciós megközelítés az etiológiára, az okra kérdez rá. Ez azért tűnik nélkülözhetetlennek, mert mivel számos pszichiátriai tünet voltaképpen indokolatlan, de normális védekező reakciónak tekinthető, ezért a mögötte álló biokémiai folyamatok is valószínűleg normálisak. [...] A veszélytelen szituációban kialakuló patológiás pánik biológiailag ugyanúgy folyik le, mint a veszélyes szituációban kialakuló normális pánik.¹⁹ Ha tehát napjainkban egyre több a „pánikbeteg”, az azt jelzi, hogy korunk, természeti és társadalmi környezetünk egyre veszélyesebb az emberre nézve. Ennek okait kell tehát feltárni. Az okok lehetnek az emberen kívül álló, külső okok, de egy részük (meglehet, a nagyobb részük) az emberben rejlő belső ok, aminek persze további evolúciós, genetikai, humánetológiai, kulturális antropológiai stb. okai vannak, melyeket tudományosan kutatni, elemezni kell. Ahogyan az orvoslásban nem elég egy tünetre reagálni, a beteg embert egészében kell gyógyítani.

Az emberben rejlő belső adottságokat, meghatározottságokat az ember természetének is mondjuk. Michel Kai és Carel van Schaik szerint²⁰ az embernek (legalább) három természete van. Az ember első természete „a velünk született érzéseinket, reakcióinkat és preferenciáinkat öleli fel”. Ezek több százezer év alatt genetikusan rögzültek, a vadászó-gyűjtögető csoportok életmódjában hatékonyak voltak, illeszkedtek az ökológiai és a szociális környezethez. Olyan hajlamok tartoznak ide, mint a szülők és a gyermekek közötti szeretet, az igazságérzet, az igazságtalanság és egyenlőtlenség miatti felháborodás, a vérfertőzéssel és a gyermekgyilkossággal szembeni iszony, az ismeretlentől való félelem, az elismertség, a köztisztelet és a megbecsülés ápolása, a másokkal szembeni hálaérzet ajándék vagy segítség elfogadása után, a féltékenység, az undor, a természetfelettibe vetett hit. Az új, letelepedett életmóddal új szokások, konvenciók, mentalitások alakultak ki. Ezek kulturális produktumok, meg kell őket tanulni, és ha beváltak, tovább kell őket adni. Az ember második természete a kulturális természetünk, erkölcsök és szokások, a vallás mint kulturális produktum, az illendőség, az udvariasság, a jó modor, a civilizáltság. Az ember harmadik természete a racionalitás. Alapvető szabályok, gyakorlatok és intézmények, melyekhez tudatosan igazodunk. Ez a három természet olykor konfliktusba keveredik, hadakozik egymással. Különösen a változékonyabb második és harmadik az elsővel, ami sokkal régebbi keletű, így sokkal stabilabb. „A neolitikus forradalommal olyan folyamatok indultak meg, amelyek gyökeresen átalakították az emberi társadalmat.”²¹ A begyűjtött, zsákmányolt ételmezt a termelt, tenyésztett ételmezzel váltotta, amit többé nem kellett megosztani. A „szabad idő” megszűnt, folyamatossá vált a munkavégzés a földeken és az állatok körül; megjelent a lopás mint bűnözés, a magántulajdont meg kellett védeni; a táplálék mennyisége nőtt, választéka

19 Uo., 121–123.

20 Michel KAI, Carel van SCHAİK: *Az ember három természete. A Biblia evolucionista olvasata*, Typotex Kiadó, Budapest, 2019, 28–29.

21 Uo., 62–63.

beszűkült; a növekvő népességet éhínségek és járványok fenyegették; a matriarchátust a *patriarchátus* váltotta fel, a nők kereskedelmi áruvá, tulajdonná váltak. Az „eladó” lányok a családok közötti szövetségkötésre szolgáltak, illetve áruként cseréltek gazdát. A paradigmaváltás, a természet egy darabjára való birtokosi és tulajdonosi uralmi rátelepedés első áldozatait tehát a nők voltak. „A patriarchális világ normává emelte a női hűséget, holott az egy férfitra korlátozó szexualitás tisztán csak kulturális kötelezettség, nem biológiai meghatározottság.”²² A három fő probléma – a kínkeserves munka, a magántulajdon elismerése, a nők alárendeltségének zavarba ejtő ténye, amelyekkel az ember azóta viaskodik, mióta áttért a letelepedett életmódra. „Ebből a szempontból tízezer év alatt sem sokat változott a helyzet.”²³

Hasonlóan vélekedik Yuval Noah Harari *Sapiens* című könyvében, aki szerint a mezőgazdasági forradalom a történelem legnagyobb csalása.²⁴ Az ember 2,5 millió évig élt növények gyűjtögetéséből és állatok vadászatából, és mindez alig 10 ezer évvel ezelőtt változott meg. „A mezőgazdasági forradalom nem egy könnyebb élet korát hozta el, sőt általában jóval bonyolultabbá és kevésbé kielégítővé tette a földművelők életét.” Népe sségrobbanást és elkényeztetett elitet eredményezett. Szerinte nem annyira az ember domesztikálta a néhány növény- és állatfajt, mint inkább azok házi-asították a Homo sapienst. „Ez a mezőgazdasági forradalom lényege: a képesség, hogy rosszabb körülmények között is több ember maradjon fenn”.²⁵ A magántulajdon (bősége, szűkössége, avagy a hiánya) hierarchizálta az emberi társadalmat. „A különböző társadalmak különböző elképzelt hierarchiákat tesznek magukévá. [...] Egyetlen hierarchia azonban minden ismert emberi társadalomban kiemelt jelentőséggel bír: a nemeké. Az emberek mindenütt férfiakra és nőkre osztották magukat. És majdnem mindenhol a férfiak jártak jobban, legalábbis a mezőgazdasági forradalom óta.”²⁶ Azok a férfiak is, akiknek egyébként nincs is magántulajdonuk.

„Miképpen érezheti magát az ember tulajdonosnak anélkül, hogy tulajdona lenne?” – tette fel a kérdést Erich Fromm a *Birtokolni vagy létezni* című könyvében. „A legnagyobb élvezet talán nem is anyagi dolgok, hanem élőlények feletti uralomban van. A patriarchális társadalomban még maga a legszegényebb férfi is felesége, gyerekei és jószágai tulajdonosa volt, azok abszolút urának érezhette magát. Erre a társadalomtípusra feltétlenül igaz: a sok utód az egyetlen útja annak, hogy embereket birtokolj anélkül, hogy kénytelen lennél dolgozni, vagy tőkét befektetni ennek érdekében. Ha meggondoljuk, hogy mindennek a terhét a nőknek kell viselnie, aligha tagadható, hogy az utódok felnevelése a nők durva kizsákmányolásának folyamata. Azonban az anyának is van egyfajta tulajdona: a gyermeke, amikor az még kicsiny. Öröki kör ez: a férfiak kizsákmányolják feleségüket, a nők kizsákmányolják gyerekeiket, a felnövekvő férfiak csatlakoznak apjukhoz és kizsákmányolják a nőket. A férfi uralma a patriarchális rendszerben mintegy hat-hét évezreden át tartott, s ha elkezdett is bomlani, korántsem tűnt el, különösképp a szegény országokban és a társadalom alsó osztályaiban nem. A nők, a gyerekek, a fiatalok emancipációja, úgy

22 Uo., 64–65.

23 Uo., 71.

24 Yuval Noah HARARI: *Sapiens*, Animus Kiadó, Budapest, 2020, 79, 81.

25 Uo., 86.

26 Uo., 136.

*tűnik, az életszínvonal emelkedésétől függ.*²⁷ Ebből és az eddigi gondolatmenetekből már most több lényeges következtetés is levonható.

- a) A leggazdagabb országokban jutott legmagasabb szintre a nők, a gyerekek és a fiatalok emancipációja, jogegyenlőségük és jogaik védelme, valószínűleg azért, mert ezekben kevesebb tulajdonosi uralom, kevesebb harc és erőszak kell a puszta létfenntartáshoz.
- b) A világ legszegényebb országaiban és társadalmi rétegeiben jellemző a „túlnépesedés”, a férfiuralom, a nők (feleségek és anyák) és a gyerekek alárendeltsége.
- c) A túlnépesedett országokból kiinduló globális népvándorlással, egy „népeségcsere” és egy „civilizációcsere” következményeként visszatérhet a nyugati világba a patriarchális rendszer és a férfiuralom.
- d) A nemek teljes (biológiai) „kiegyenlítése” ezt a súlyos problémát nem oldja meg, viszont súlyosbítja, a megoldását nehezíti.
- e) A probléma megoldása: az uralom jelenségének a megszüntetése, de legalább a kezelhető szinten tartása, kezdve a hagyományos férfi-nő házasság és család, és benne a férfiszerep „újratervezésével”, egy uralmi rátelepedés nélküli szereposztással.

A férfiak és a nők, úgymint férjek és feleségek, apák és anyák szereposztása a házasságban és a családban, az elmúlt 100-200 évben már óriási változáson ment keresztül, de még nem jutott nyugvópontra, sőt ez a változás ma is intenzíven zajlik. A változások iránya részben pozitív, részben negatív. Pozitív, ha a nők és a férfiak törvény előtti egyenlősége, teljes társadalmi egyenjogúsítása, a házasságon belül a felek egyenrangúsítása irányába mutatnak, negatív, ha a nemek háborújához, a férfinem (vagy mindkét nem) eltörléséhez, a nemek biológiai kiegyenlítéséhez vezetnének. A negatív változások mind az ember személyiségében (természetében), mind a társadalomban beláthatatlan következményekkel járhatnak, sőt akár a „civilizációk összezsugorodását” idézhetik elő. A pozitív változásokat viszont stabilizálni kell, egyetemessé tenni, továbbiakkal kiegészíteni. A változások pozitív-negatív minősítéséhez látni kell azok mögöttes kiváltó okait is, a társadalmi-gazdasági életben és az emberek, a családok mindennapi életében bekövetkezett szerepmódosulásokat is. Az ipari forradalom jelentősen átalakította a gazdaság mezőgazdálkodó jellegét és szerkezetét. A családi gazdaság mára már sem a mezőgazdaságban, sem az iparban, sem a szolgáltató szektorban nem a nemzetgazdaság meghatározó, alapvető építőalkotó eleme, maga a nemzetgazdaság is a globális gazdaságba integrálódott, amit viszont a transznacionális monopol kapitalizmus (TMK) óriás cégei uralnak. Ez is egy globális uralmi rátelepedés a nemzetgazdaságokra (sőt, a nemzeti jogrendszerre, a nemzeti alkotmányokra és az egyetemes emberi jogokra is). A saját tulajdonban végzett saját munkát a más tulajdonát működtető idegen munka (bérmunka) váltotta fel, bérmunka-társadalom alakult ki. A férfiak, a férjek és apák többé

27 FROMM, i. m., 74–75.

nem egyedüli családfenntartók, nem családfők, a *bonus et diligens pater familias*, a római jogi „jó és gondos családapa” és vele együtt a magyar jó gazda is jogi fogalmakká, jogeszmékké, általános magatartási mértékké absztrahálódtak. Szerepük a családban alapos újragondolásra szorul. Hasonlóan nagy mértékben átalakult a nők társadalmi-gazdasági szereposztása, ők is integrálódtak a bérmunka társadalmába. Az uralkodóvá vált kétkeresős családmódban ugyanolyan családfenntartók, mint a férfiek. Viszont lényegesen kevesebb idejük és energiájuk maradt a családra, a gyerekekre és a háztartásvezetésre, ezért fokozott az igény a férfiak (férjek és apák) bevonására ezeken a területeken. Vagyis a külső körülmények lényeges átalakulása átalakítja a házastársak és a családok belső, egymás közti viszonyait is. A nemek közötti munkamegosztás, feladatmegosztás, teherelosztás és minden más szereposztás változása számos tudományterület (családi jog, szociológia, pszichológia, közgazdaságtan, humánétológia stb.) új kutatási témája. A genderkutatások pedig specifikusan erre a területre, ezekre a változásokra irányulnak. Amíg a „sex” szó a biológiai nemet jelenti, aminek a meghatározása sokkal könnyebb és egyértelműbb, addig a „gender” jelentése társadalmi nem, ami összetettebb és bonyolultabb, ráadásul állandóan változó, időtől, tértől és neveltetéstől függő fogalom. A biológiai nem az élőlények világában általánosságban ismert, a férfiség és nőiség genetikailag rögzült, míg a társadalmi nem, a férfiaság és nőiesség kizárólagosan emberi, tértől és időtől függő társadalmi jelenség. *„Azokat a tulajdonságokat foglalja magába, amelyek a társadalmi, kulturális hagyományok, szerepek változásai következtében jellemzik magatartásunkat, melyeket születésünktől fogva nevel belénk a környezetünk, és nagymértékben meghatározzák a viselkedésünket.”*²⁸ Felesleges, sőt értelmetlen – történeti visszatekintésben is – minden, a nőket ért sérelem miatt kizárólag a férfifinemet okolni és kárhozatni. Nem kismértékben ezzel magyarázható, hogy a férfiak nem akarnak hosszú távra elköteleződni, házasságot kötni és gyermeket vállalni. Holott a lassan apátlanná váló társadalomban ezeket kellene számukra – ismét, de más módon, mint eddig – vonzóvá tenni. *„Ha ugyanis a férfiak értékrendjében is fontossá válik a család, a gyermekkel való foglalkozás, ez felszabadítja őket az alól, hogy kizárólag a munkahelyi, társadalmi helyzet miatt aggódalmaskodjanak. Ennek szellemében a Pelenkáz, tovább élj! jelszó nagyon is megszívlelendő a férfiak számára.”*²⁹ *„A genderkutatások epidemiológiai vonulatának célja objektív módszerekkel elemezni, hogy a XXI. század új kihívásai között milyen módon biztosítható a legjobb életminőség, a legegészségesebb és leginkább értelemmel teli élet mind a nők, mind a férfiak számára. Ennek megfelelően ma már nem annyira feminizmusra, mint inkább familizmusra van szükség.”*³⁰ *„Ennél fontosabb kérdés nemigen van napjainkban. Legalább annyira lényeges ez, mint amilyen fontos volt a XIX. század végén a szociális kérdés, melyet a kereszténység sajnálatos módon átengedett a marxizmusnak. Ilyen ma a gender ügye, következésképp ha a kérdést átengedjük kizárólagos használatra másféle értelmezések képviselőinek, akkor annak kö-*

28 KOPP Mária, SKRABSKY Árpád: *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020, 58.

29 *Uo.*, 62.

30 *Uo.*, 69.

vetkezményei is hasonlóak lehetnek.”³¹ A férfi-nő viszony újratervezése, a család megerősítése azért elsőrendű feladat, mert ez a természetes és alapvető alkotóeleme a kisközösségekből újjáépítendő társadalomnak, az uralom nélküli, demokratikus nagyközösségnek. Mivel azonban a legkisebb közösség is egyes emberekből, szuverén személyiségekből áll, tovább kell kutatnunk – hogy jobban megértsük – az egyes ember uralkodó természetét, a másik (mások) feletti uralmi hajlamát.

Itt azonban tegyünk egy megjegyzést: ahogyan van jó ember és rossz ember, úgy elvileg lehet jó uralom és rossz uralom, jó uralkodó és rossz uralkodó is. A jó uralom inkább szolgálat, áldozatos szeretet, áldás az uralom alatt álló(k) számára. Az ilyen uralkodónak „imába foglalják a nevét” (mint Jézus Krisztusét, aki *vincit, regnat, imperat*). Belőlük nagyon kevés volt és van. Ezért ha uralomról beszélünk, azt inkább negatív értelemben használjuk: zsarnoki, elnyomó, kizsákmányoló, kényszerítő, erőszakos stb. Rossz, holott lehetne jó is, sőt, jónak kellene lennie, akkor volna emberséges. Sokak véleménye szerint az ember uralmi természete a teremtés, sőt a Teremtő hibája, de legalábbis a tévedése, avagy az ember veleszületett típushibája.

Popper Péter a kutakodást a teremtéstörténettel kezdi. „*És mondá Isten: Teremtünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön mozgó mindenféle állatokon. Teremté tehát az Isten az embert az ő képeire, Isten képeire teremté őt: férfiuvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön mozgó mindenféle állatokon*” (1Móz 1,26–28). Ráadásul: „*És látá Isten, hogy minden, amit teremtett vala, ímé igen jó*” (1Móz 1,31). Popper Péter olvasatában: „*Íme a boldog kezdet. Az ember ura lett az egész teremtett világnak, minden élőlénynek, kivéve a másik embert. Az ember nem kapott hatalmat senkifia másik ember felett. Ember nem uralkodhat emberen. S ezzel eljutottunk a Sátán legfőbb szerelmi kísértéséhez. Sajnos, az emberi szívekben nincs felírva a jelmondat: Az ember nem tulajdon! [...] A Sátán gyűlöli a szabadságot! Minden szabadságot gyűlöl, csak az alávetettséget, a függőséget, a rabszolgaságot kedveli. A szabad, az egyenrangú, a szimmetrikus kapcsolatokat is gyűlöli.*”³² Az ember a bibliai felhatalmazást az uralkodásra a birtok és a tulajdon társadalmi intézményei segítségével gyakorolja. A birtok lényege az uralom a birtokolt dolog felett, a tulajdon lényege a teljes és kizárólagos jogi hatalom a tulajdonjog tárgya felett. Az ember ezeket tágan értelmezve kiterjesztette uralmát és hatalmát más emberekre is. Ezzel magyarázható, hogy „*a legtöbb halálos küzdelem a szerzés és a birtoklás körül alakul ki. Akármilyen furcsa, úgy tűnik, hogy emberi viszonylatban éppen a szerzés-birtoklás ösztönvilága humanizálódott a legkevésbé.*”³³ Pedig – írja Popper *Az Írás. Az Ószövetség* című könyvében – „*Az emberek feletti hatalmat Isten magának tartja fenn. Ezért [...] mindenféle testi, anyagi, politikai, lelki-érzelmi birtoklás, emberi hatalom gyakorlása ember felett, tiltott és istenkáromló.*”³⁴ Ez persze vonatkozik a házasságon és a családon belüli akár férfi-, akár nőuralomra is. Helyette

31 *Uo.*, 70.

32 POPPER Péter: *A Sátán a XXI. században*. SAXUM Kiadó, Budapest, 2002, 69–71.

33 *Uo.*, 82.

34 POPPER Péter: *Az Írás. Az Ószövetség*, SAXUM Kiadó, Budapest, 2004, 35.

a férfi-nő egysége a cél: „Annakokáért elhagyja a férfit az ő atyját és az ő anyját, és ragaszkodik feleségéhez: és lesznek egy testté” (1Móz 2,24). Ez az egység kizárja az uralmi rátelepedést a másik félre, és ennek az egységnek kellene jótékonyan áthatnia a család életét és azon keresztül kisugározni a társadalmi közösségi élet egészére is. Ha ettől még nem is szűnne meg teljes mértékben az uralom jelensége, az uralmi rátelepedés elviselhetetlen, nyomasztó mértéke azonban a még elviselhető szintre vagy az alá csökkenhetne. Bibó Istvánhoz hasonlóan Erich Fromm sem kerget illúziókat: „Ha mások birtoklásának régimódi, patriarchális formája lassanként elenyészik, hogyan fogja a fejlett ipari országok átlagpolgára a tulajdon felhalmozására, megtartására és gyarapítására irányuló vágyát csillapítani? A válasz a tulajdonlasi terület kiterjesztésében rejlik: a barátokra, a szerelmi partnerre, egészségre, utazásra, műtárgyakra, Istenre és a saját énré. Az emberek tárgyakká lesznek, egymáshoz való kapcsolatuk tulajdonviszony jelleget ölt. Az individualizmus, amely pozitív értelemben a társadalmi bilincsektől való felszabadulást jelentette, negatív értelemben önbirtoklást jelent, jogot (és kötelességet) arra, hogy az ember az energiáit saját boldogulásának szolgálatába állítsa. A birtoklásérzés legfontosabb tárgya saját éniünk.”³⁵ Ez a negatív értékelés azonban csak az önző, mások rovására érvényesülő individualizmussal szemben indokolt. A nem önző, a saját énje értékét gyarapító, személyiségét tartalmilag gazdagító, másokat ösztönző, és ezáltal a közösség (a család és a társadalom) szabadságfokát növelő, boldogulását előmozdító önzetlen individualizmus nem csupán elviselhető, de hasznos is. A személyiség ilyen értelmű kibontakoztatása, önmegvalósítása többnyire fáradtságos, küzdelmes folyamat, ami sok lemondással, önmegtagadással, *önuralommal* lehetséges. Ez egyúttal kijelölheti az uralom mint önbirtoklás jelensége pozitív irányba és mederbe való áterelésének, átalakításának egy lehetséges útját. Nem új keletű megoldás ez, valami hasonlót tanácsolt az Úr Káinnak, aki önző irigysége és féltékenysége miatt testvérgyilkos haragra gerjedt: „Hiszen, ha jól cselekszel, emelt fővel járhatasz; ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az ajtó előtt leselkedik, és reád van vágódása; de te uralkodjál rajta” (1Móz 4,7). A bűn – így az önzés – feletti uralkodás az emberré válás feltétele és programja. Az egyes embereken múlik, ki meddig jut el ennek a programnak a megvalósításában. És mivel az ember gyarló és esendő, sokan elbuknak ezen az úton, vagy neki sem vágnak. Pedig muszáj elindulni, felkelni és továbbmenni, mert ez az emberség parancsa. Akkor hát mi is a Genézis könyvében a Teremtő parancsának: *uralkodjatok!* – a jelentése és a helyes értelmezése? Ehhez három részkérdést kell jól megválaszolni: *min, miért és hogyan uralkodjatok?* A természetben, dolgokon és tárgyakon, és nem más embereken, mert ők alanyok! Azért, hogy az élő természet megmaradjon, hogy több legyen és jobb legyen. Gondoskodó, féltő és óvó szeretettel kell fölötte is uralkodni. Az ilyen uralom alatt az élő természet áldássá válik az ember javára. Ellenkező esetben az önző és gonosz ember válik átokká a természet és benne az emberi társadalom számára. Mi mást kívánhatunk végezetül, mint egyfelől a más emberek feletti uralmi rátelepedések megszüntetésének, másfelől az önuralomnak, a bűn feletti uralkodásnak a sikerét az emberré válás folytatása érdekében.

35 FROMM, i. m., 75.

Irodalomjegyzék

- BIBÓ István: *Az európai társadalomfejlődés értelme = Válogatott tanulmányok*, III. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- CSÁNYI Vilmos: *A globális elme*, Libri Kiadó, Budapest, 2018.
- Erich FROMM: *Birtokolni vagy létezni?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Francis FUKUYAMA: *A Nagy Szétbomlás*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Yuval Noah HARARI: *Sapiens*, Animus Kiadó, Budapest, 2020.
- Michel KAI, Carel van SCHAIK: *Az ember három természete. A Biblia evolucionista olvasata*, Typotex Kiadó, Budapest, 2019.
- KOPÁTSY Sándor: *Történelemszemléletem*, Vincze Papírmerítő Műhely, Győr, 2013.
- KOPP Mária, SKRABSKY Árpád: *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.
- KOVÁCS József: *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2007.
- Douglas MURRAY: *Európa furcsa halála*, Alexandra Kiadó, Budapest, 2018.
- POPPER Péter: *A Sátán a XXI. században*, SAXUM Kiadó, Budapest, 2002.
- POPPER Péter: *Az Írás. Az Ószövetség*, SAXUM Kiadó, Budapest, 2004.
- Ernst SCHUMACHER: *A kicsi szép*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Magyarország jogvédelmi rendszere, különös tekintettel a nemzetiségi jogok védelmére

Megtiszteltetés és nagy öröm számomra, hogy Varga Attila alkotmánybíró több mint egy évtizede ismerhetem, és magam is köszönhetem ezen ünnepi alkalomból. Tanár úr egyik speciális kutatási területe a nemzeti kisebbségek érdekképviselete és jogainak védelme, ezért is esett a választásom erre a témára jelen tisztelgő tanulmány megírása kapcsán. Tanár úr személyében az elmélet és a gyakorlat tökéletes ötvözete testesül meg: az egyetemi katedra mellett alkotmánybíróként és volt parlamenti képviselőként keményen harcol minden „milliméternyi” kisebbségi jogért Romániában. E rendkívüli kitartást igénylő sok évtizedes munka további folytatásához kívánok sok erőt és egészséget!

1. Elméleti alapvetések

Az alkotmányjog tudományának egyik nagy kérdése a különbségtétel az alapjogok (a nemzetközi egyezményekben, az alkotmányban stb. biztosított jogok), illetve azon jogok között, amelyek az előző kategóriába nem sorolhatók be, azaz nem alapjogok. Az előző csoportba tartozó jogokra az alkotmányos jogvédelem kiterjed, utóbbiakra azonban nem. Ez nem jelenti azt, hogy a nem alkotmányos jogok garanciák nélkül maradnak, esetükben a rendes bíróságok biztosítanak hatékony védelmet. A két csoport megkülönböztetéséhez eligazodásként szolgálnak az alkotmánybírói határozatok és nemzetközi dokumentumok, ám kétséges, hogy bizonyos fokon túl egyáltalán lehetséges-e az ezakt módon történő elhatárolás.¹ Ugyanakkor létezik egy igen fontos tényező, amit figyelembe kell vennünk az elhatárolás esetében: az alapjogok bizonyos aspektusai, mindenekelőtt az Alaptörvény egyenjogúsági klauzulája, azaz a diszkrimináció tilalma² nemcsak az alapjogokra terjed ki, hanem más jogokra is. Itt az Alkotmánybíró az emberi méltóság sérelmét szabta meg feltételként.³ Ezzel az alapjogi visszacsatolással *egyrészt* megakadályozza, hogy az alkotmányos védelem parttalanú váljék, *másrészt* az alapjogi sérelmeknél alkalmazott szükségesség-arányosság teszt helyett az önkényes vagy észszerű alap nélküli korlátozás ismervét vezette be.⁴ Ez utóbbi azért köthető az emberi méltósághoz, mivel az ilyen jellegű szabályozás az egyéni szempontok egyenlő komolyságú és méltányosságú figyelembevételét sérti.⁵

1 SÁRI János, SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 39.

2 Alaptörvény XV. cikk (1)–(3) bek.

3 61/1992. (IX. 20.) AB határozat.

4 SÁRI, SOMODY: *í. m.*, 39.

5 SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 460.

Felvetődik a kérdés, hogy alapvető jognak minősülnek-e a nemzetiségi jogok. Szikinger István álláspontja szerint a nemzetiségi jogok az alanyok sajátos helyzete miatt nem tartoznak a hagyományos értelemben vett alapjogok sorába, mint ahogyan a gyermekek jogai és más, önmagukban fontos, ámde nem általános emberi vagy állampolgári igényként megjelenő követelmények sem. Valójában inkább arról van szó – ahogyan az a szabályozás tartalmából is kitűnik –, hogy a valamilyen értelmezési keret szerint sajátos helyzetben lévő csoportok (különböző nemzetiségek tagjai, nők, gyermekek, fogyatékkal élők stb.) számára hogyan lehet biztosítani az általános jogok gyakorlásának egyenlő esélyeit.⁶ Mivel a nemzetiségek a jogi szabályozásban nem eleve adott jogalanyként léteztek, álláspontunk szerint a törvényi behatárolás – így a százéves honosság és a magyar állampolgárság megkövetelése – nem tekinthető alapjogi korlátozásnak.⁷ Ugyanakkor magától értetődik, hogy a törvényi nemzetiségfogalomnak meg nem felelő közösségek tagjait egyénileg mindazok a jogok megilletik, mint embertársaikat. Ezen megközelítés alapján sajátos, önálló, a szó hagyományos értelmében inkább garanciák együtteseként, semmint külön alapjogként foglalkozunk a nemzetiségi jogok ügyével.

Olyan alkotmányjogászai vélemény is létezik, amely szerint az említett csoportok sajátos volta nem elegendő ok az alapjogi jelleg tagadására.⁸ Elméleti megítéléstől függetlenül tény, hogy a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény (a továbbiakban: Njtv.) használja a *nemzetiségek alapvető jogai* kifejezést, amelyek körébe egyes, közvetlenül nemzetközi szerződésből vagy az Alaptörvényből eredő, kiemelt jelentőségű, létfontosságúnak tekinthető jogok és tilalmak tartoznak, valamint a nyelvi jogok.⁹ Kétségtelen, hogy egyes nemzetiségi jogok igen szorosan kapcsolódnak egyéb alapjogokhoz, így gyakran azoknak egy speciális aspektusaként tekinthetünk rájuk.

A nemzetiségi jogok Alaptörvénybe és törvénybe foglalása akkor bír normatív erővel, ha kikényszeríthetőségük, jogi védelmük lehetősége is fennáll. Az alapjogvédelmi intézmények rendszerét elsősorban az Alkotmánybíróság, a rendes bíróságok és az ombudsman, illetve ennek helyettesei alkotják.¹⁰ Ezen jogvédelmi intézményeket határozottan elkülönítjük a valamennyi érdek mentén szerveződő politikai képviselő (nemzetiségi parlamenti képviselők), illetve a nemzetiségi érdekképviselő (nemzeti-ségi önkormányzatok, nemzetiségi szószólók, civil szervezetek) intézményeitől.

A nemzetközi jogvédelemben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága mellett az Emberi Jogok Európai Bírósága játszik még különösen jelentős szerepet. A nemzetiségeket érintő kérdések azonban kényes és nehezen kezelhető területnek számítanak a kü-

6 SZIKINGER István: *Alapvető jogok a hatályos magyar szabályozásban = Emberi jogok*, szerk. BÓLYAI János, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 118.

7 Alaptörvény XXIX. cikk (3) bek.

8 HALÁSZ Iván, HORVÁTH Attila: *Politikai közösség (nemzet, nemzetiségek, határon túli magyarok, pártok) = Alkotmányjog*, szerk. HALÁSZ Iván, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 147.

9 Az Njtv. II. Fejezete (3–10. §) fejt ki részletesen a nemzetiségek alapvető jogait.

10 Az említett intézmények mellett a nemzetiségi jogok védelmében más intézmények is közreműködhetnek. Ilyen volt például a 2020. december 31-ig működő Egyenlő Bánásmód Hatóság. A hatóság joggyakorlatában több olyan határozat is fellelhető, amelyben a nemzetiségi hovatarozás mint védett tulajdonság miatti hátrányos megkülönböztetés következtében alapított meg jogsértést (pl. EBH/25/2016, EBH/381/2016, EBH/381/2016, EBH/349/2016, EBH/39/2016, EBH/232/2016, EBH/70/2018, EBH/45/2018, EBH/319/2018, EBH/553/2018).

lönböző nemzetközi szervek előtt. Egy egységes nemzetiségfogalom és egy jogilag kötelező, általános nemzetiségvédelmi egyezmény létrehozását az államok el kívánják kerülni, mivel ezt a fontos, szuverenitást is érintő kérdést minden állam maga kívánja szabályozni. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy apró lépések történtek, amelyek elvezethetnek egy kötelező nemzetiségvédelmi szabályozás kidolgozásának irányába. Továbbá a nemzetiségvédelem szokásjogi és programjellegű szintjei mellett van néhány olyan – a nemzetiségeket is érintő – elem, amely ma már minden kétséget kizáróan a nemzetközi jognak feltétlen részét képezi: *cogens* szabálynak minősíthetjük a diszkrimináció, a genocídium és a kényszerktelepítés tilalmát.¹¹

2. Az alkotmánybírósági jogvédelem

Az alapjogok bírói védelme a legtöbb európai országban, ahogy Magyarországon is, az Alkotmánybíróság és a rendes bíróság intézményi kettősségében valósul meg. Az Alkotmánybíróság szerepét az alapjogi bíráskodásban mindenekelőtt az alapozza meg, hogy az Európában domináns centralizált alkotmánybírósági modellben a normakontrollt mint közvetett jogvédelmet az alkotmánybíróságok számára tartják fenn.¹² A 2012. január 1-től bevezetett magyar szabályozás a közvetett (kollektív) jogvédelem súlyát és a közvetlen (egyéni) jogvédelem súlytalanságát ez utóbbi javára kívánta egyensúlyba helyezni.¹³

A normakontrollnak alapvetően két típusa létezik: az absztrakt és a konkrét normakontroll. Az előbbi azt jelenti, hogy – az arra jogosult indítványára – az Alkotmánybíróság konkrét ügytől és eljárástól függetlenül, általános jelleggel vizsgálja egy norma Alaptörvénnyel való összhangját, míg az utóbbi esetében létezik egy alapügy, amelyben egy adott jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alkotmányellenessége felmerül.

2.1. Az alkotmánybíróság közvetett (kollektív) jogvédelme

Az absztrakt normakontrollnak két formája lehet: előzetes és utólagos. Az előzetes normakontrollra még az adott jogszabály kihirdetése előtt kerül sor, amelyet egy-

11 SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003, 29–30.

12 SOMODY Bernadette, SZABÓ Máté Dániel, VISSY Beatrix: *Az alapjogi bíráskodás kézikönyve*, HVG-ORAC, Budapest, 2013, 43.

13 Az alapjogvédelem egyéni vagy kollektív jellegére alapozott megközelítés alkalmazását lásd: TÓTH J. Zoltán: *Az egyéni (alap)jogvédelem az Alkotmányban és az Alaptörvényben (I–II. rész)*, Közjogi Szemle, 2012/3, 11–19; 2012/4, 29–37. A konkrét normakontroll és a valódi alkotmányjogi panasz tekintetében ez a megközelítés csak viszonylagos lehet. A konkrét normakontroll fajtái, ezek közül is különösen az érintett által kezdeményezhető régi típusú, normakontrollal egybekötött alkotmányjogi panasz [Abtv. 26. § (1) bek.] és a közvetlen vagy kivételes alkotmányjogi panasz [Abtv. 26. § (2) bek.] értelemszerűen az érintett személy vagy szervezet jogait is védi. Mivel azonban hatásában fontosabb a kollektív jelleg, ezért a kollektív alapjogvédelem eszközeihez soroljuk, elismerve, hogy ez – az absztrakt normakontrollal ellentétben – nem érvényesül tisztán [Tóth J. Zoltán: *Módosult hangsúlyok a magyar alkotmány (alapjogi) bíráskodásban = Sapere aude. Ünnepi kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére*, szerk. ZSIDAI Ágnes, NAGYPÁL Szabolcs, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 79–80.]

részt az Országgyűlés, ha pedig az nem élt e jogával, akkor a köztársasági elnök indítványozhat; az utólagos absztrakt normakontrollra pedig a jogszabály kihirdetése után van lehetőség.

Romániában például nem létezik, vagy inkább nincs explicit módon szabályozva az utólagos absztrakt normakontroll-eljárás. Az *alkotmányossági kifogás* egy folyamatban lévő konkrét bírósági ügyhöz kötött, és szorosan kapcsolódnia kell az ügy megoldásához.¹⁴ Az ügyben érintett felek, az ügyész, az eljáró bíró és a Nép Ügyvédje jogosult *alkotmányossági kifogást* benyújtani az Alkotmánybírósághoz.¹⁵ A Nép Ügyvédje később, a 2003-as alkotmánymódosítás során került be ebbe az indítványozói körbe; az ő esetében már nem előfeltétel a konkrét bírósági ügy, ami egy sajátos utólagos, de bizonyos értelemben mégis absztrakt normakontroll-eljáráshoz vezetett.¹⁶ A román Alkotmánybíróság vonatkozásában a valódi alkotmányjogi panasz intézménye és az *actio popularis* nem ismert.

Magyarországon az absztrakt utólagos normakontroll *actio popularis* jellegének megszűnésével nyilvánvalóvá vált, hogy az indítványozók köre is jelentősen szűkült, ami magában a hatáskörben hozott döntések körét is szűkítette. Azok a személyek, akik valamely jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alkotmányellenességét saját jogi érdekelttségük igazolása nélkül állítják, most már nem fordulhatnak maguk az Alkotmánybírósághoz, csak jelezhetik az ombudsmannak az alaptörvény-ellenesség gyanúját, aki – ha egyetért azzal – saját nevében indítványozza az adott jogszabályi rendelkezés megsemmisítését.

Az alapvető jogok biztosja mellett a kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke és a legfőbb ügyész kezdeményezhet utólagos normakontroll-eljárást az Alkotmánybíróságnál. 2012 és 2022 között az alapvető jogok biztosának indítványa nyomán 56 alkotmánybírósági döntés született utólagos normakontroll-eljárásban, ebből egy, a 41/2012. (XII. 6.) AB határozat érintette közvetlenül a nemzetiségek jogait. A képviselők egynegyedének kezdeményezésére 37 alkotmánybírósági döntés született, egy a kormány, kettő a Kúria elnöke és egy a legfőbb ügyész kezdeményezésére.

Az Alaptörvény tehát két politikai jellegű csatornát is megnyitott az indítványozók körében. Az egyik ilyen csatorna a képviselők *egynegyede*, amely a kétharmaddal felruházott kormány idején is működhet, amennyiben az ellenzéki pártok együttműködnek. Így az ellenzéki pártok „klientúráik” politikai követeléseit permanens offenzívában vihetik az Alkotmánybíróság elé,¹⁷ illetve nem kizárt teljesen egyedi, ellenzéken átívelő koalíciók létrehozása sem, amely kizárólag egy adott törvény vagy rendelkezés megsemmisítésére irányul. A másik politikai csatorna a kormány,

14 VARGA Attila: *A román alkotmánybíráskodás jellemzői – utólagos normakontroll és az alkotmányjogi panasz*, Fundamentum, 2020/2–3, 81, 76–87.

15 Előzetes normakontroll-eljárást kezdeményezhet Romániában: a köztársasági elnök, a Képviselőház vagy a Szenátus elnöke, 50 képviselő vagy 25 szenátor, a kormány, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, valamint a Nép Ügyvédje.

16 Lásd részletesen: VARGA Attila: *Az alkotmánybírói keresetek megengedhetőségének feltételei*, Eljárásjogi Szemle, 2018/1, 58–59.

17 UDVARY Sándor, JUHÁSZ Krisztián: *Egy régi-új ismerős: az alkotmányjogi panasz (Az alkotmányjogi panasz új szabályairól vázlatosan) = Állam és közosság. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*, szerk. RIXER Ádám, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Budapest, 2012, 374.

amelynek indítványozási lehetősége kétharmados többség esetén nehezen magyarázható: ha a kormány álláspontja szerint egy jogszabály alkotmányellenes, akkor parlamenti többségénél fogva az alkotmánybírói eljárásnál egyszerűbben is el tudja érni a jogszabály hatályvesztését. Az eddigi egyetlen indítványában a kormány ily módon „futtatta meg” a Velencei Bizottság kritikáját a belső alkotmányos kontrollintézményen.¹⁸ Ez a helyzet azonban változhat, különösen egy következő törvényhozási ciklusban, amennyiben olyan – nyilvánvalóan korábban hozott – törvények megsemmisítését kell kezdeményezni, amelyek megváltoztatásához vagy a politikai akarat, vagy a kellő parlamenti többség hiányozna.¹⁹ A Kúria elnökének és a legfőbb ügyésznek az indítványaiból pedig az olvasható ki, hogy ezt a hatáskört a Kúria elnöke, a bíróság, illetve a legfőbb ügyész az ügyészség jogainak, szervezetének védelmében kívánja érvényesíteni, és nem általános alkotmányvédelmi funkcióként. Az eddigi gyakorlat alapján kijelenthető, hogy az *actio popularis* megszűnése után az ombudsman indítványozói jogköre vált meghatározóvá. Azonban csökkenő tendenciát látunk, ha évekre bontjuk le a biztos által kezdeményezett, utólagos normakontroll-eljárásban született döntések számát: 2012-ben 17, 2013-ban 13, 2014-ben 11, 2015-ben 6, 2016-ban 3, 2017-ben 4, 2018-ban 0, 2019-ben 0, 2020-ban 1, 2021-ben 1 és 2022-ben 0 döntést jegyeztek. Ennek több oka is lehet, például a normakontroll szerepfelfogás-függővé vált,²⁰ továbbá elméletileg a jogalkotás színvonalának javulásával is magyarázható.²¹ Véleményünk szerint az utóbbi években az ombudsman bátrabban is élhetett volna indítványtételi jogosultságával.

Ebben a hatáskörében eljárva az Alkotmánybíróság néhány olyan határozatot hozott, amely kifejezetten érintette a kisebbségek/nemzetiségek kollektív jogainak biztosítását, például a kisebbségek önkormányzati és országgyűlési képviselőtét érintő döntések,²² vagy az Njtv. egyes rendelkezéseivel összefüggő absztrakt normakontroll-eljárás és nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata.²³

A román Alkotmánybíróság döntéseiből többé-kevésbé egységes alkotmánybírói álláspont rajzolódik ki a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban, legalábbis néhány olyan alapvető szintű rendelkezés tekintetében, mint a román nemzetállam, a nemzeti kisebbségek identitáshoz való joga, valamint az anyanyelv használatának joga az oktatásban, a helyi közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.²⁴ Az Alkotmánybíróság gyakorlatában – az egységes nemzetállami jelleg miatt – elfogadhatat-

18 13/2013. (VI. 17.) AB határozat.

19 UDVÁRY, JUHÁSZ: i. m., 374.

20 Lásd: LÁPOSSY Attila: *Túl a szerepfelfogáson? – Az ombudsman indítványozási gyakorlatának alapjai és az alkotmányvédelem*, Közjogi Szemle, 2013/3, 44.

21 ORBÁN Endre: *A bírói döntések ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok tapasztalatai*, Pázmány Law Working Papers, 2016/20, 11.

22 A 35/1992. (VI. 10.) AB határozat, a 24/1994. (V.6.) AB végzés és az 53/2010. (IV.29.) AB határozat elemzését lásd: MÓRÉ Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviselőik, érdekképviseletük és jogvédelmük*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 112–116.

23 A 41/2012. (XII. 6.) AB határozat szerint önmagában a nemzetiségi önkormányzatok létrehozásának a népszámlálási adatokhoz kötése az egyéni önrendelkezési jogot nem sérti, és nem is tudja megsérteni. A határozathoz Bragyova András és Stumpf István alkotmánybírók különvéleményt csatoltak.

24 A nemzeti kisebbségekre vonatkozó alkotmánybírói joggyakorlatot részletesen lásd: VARGA Attila: *A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesülése a román alkotmánybírói esetgyakorlatban*, Acta Humana, 2019/3, 97–117.

lan, hogy a nemzeti kisebbségek az államtól elkülönülő döntési és végrehajtói szerveket hozzanak létre. „Döntési végrehajtási jogkörök biztosítása a nemzeti kisebbségek vonatkozásában akár identitásukat érintő kérdésekben is privilégiumot jelent, amely sérti az állampolgárok közötti egyenlőséget. Ez az érvelési rendszer nem is tesz kísérletet a nemzeti kisebbségek autonómiatörekvéseinek megértésére, és sokkal inkább indulati jellegű, politikai tartalmú állásfoglalás, semmint jogi elemzés.”²⁵

2.2. Az alkotmánybíróság közvetlen (egyéni) jogvédelme

2012. január 1-je óta nemcsak kollektív, hanem egyéni alapjogvédelem is létezik Magyarországon: a normakontroll mellett a bírói döntések alkotmányossági felülvizsgálatára is felhatalmazást kapott az Alkotmánybíróság. A közvetlen jogvédelem keretében tehát az Alkotmánybíróság ún. valódi, azaz bírói jogértelmezéssel szemben benyújtott alkotmányjogi panaszokat is elbírál. Erre a német szabályozás szolgált mintaként.

Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 26. és 27. §-ai alapján lényegében három különböző jellegű alkotmányjogi panasz eljárás kezdeményezésére van lehetőség:

– az Abtv. 27. §-ában szabályozott bírói döntés elleni panasz (valódi alkotmányjogi panasz): az indítványozó nem egy jogszabályt, hanem az alaptörvény-ellenes bírói döntést támadhatja, amennyiben az ügy érdemében hozott döntés vagy a bírói eljárást befejező egyéb döntés az indítványozó Alaptörvényben biztosított jogát sérti. Ez az alkotmányjogi panasz leggyakoribb esete;

– az Abtv. 26. § (1) bekezdésében szabályozott, a régi alkotmányjogi panasszal lényegében azonos panasz: ennek során az Alkotmánybíróság felülvizsgálja az egyedi ügyben alkalmazott jogszabály Alaptörvénnyel való összhangját, ha az ügyben folytatott bírói eljárásban az alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazása folytán az indítványozó Alaptörvényben biztosított jogának sérelme következett be;

– az Abtv. 26. § (2) bekezdésében szabályozott ún. kivételes vagy közvetlen panasz: ebben az esetben az indítványozó a jogszabályt vagy annak valamely rendelkezését támadhatja, amennyiben annak alkalmazása vagy hatályosulása folytán közvetlenül, bírói döntés nélkül következett be a jogsérelme, és nincsen a jogsérellem orvoslására szolgáló jogorvoslati eljárás, vagy ha már kimerítette jogorvoslati lehetőségeit.

A jogalkotási aktusok feletti alkotmányos kontrollról kialakuló beszűkülő képet tágítja az is, hogy a régi típusú és a közvetlen alkotmányjogi panasz, valamint a bírói kezdeményezések esetében is sor kerül a jogszabályok alkotmányossági vizsgálatára. Az alkotmányjogi panasz tehát egy speciális normakontrollként funkcionál, ugyanakkor jogorvoslatot is jelent. Ez utóbbi következik *egyrészt* abból, hogy a törvény a jogintézményt „panasz” nevezi, *másrészt*, hogy az „*egyéb jogorvoslati lehetőségek*” kimerítése után vagy „*más jogorvoslati lehetőség hiányában*” további, il-

25 FÁBIÁN Gyula, ÖTVÖS Patrícia: *Kisebbségi jog I.*, Komp-Press Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003. Idézi: VARGA: *A nemzeti...*, i. m., 102.

letve végső jogorvoslatként biztosítja azt a jogosult számára. Az 57/1991. (XI. 8) AB határozatban az Alkotmánybíróság is kiemeli azt, hogy „az alkotmányjogi panasz jogorvoslat”. Tette ezt úgy, hogy az akkori szabályok, azaz a régi típusú alkotmányjogi panasz jogorvoslati jellege még meglehetősen korlátozott volt.

Az Alkotmánybíróság ügyforgalma a valódi alkotmányjogi panasz vonatkozásában (2012–2022)²⁶

Év	Összes döntés	Abtv. 27. §	Végzés	Határozat	Megsemmisítés
2012	438	72	71	1	0
2013	283	142	133	9	3
2014	364	140	124	16	9
2015	303	177	154	23	11
2016	298	192	166	26	7
2017	409	289	238	51	14
2018	411	297	249	48	12
2019	426	319	262	57	16
2020	519	429	370	59	21
2021	590	464	415	49	22
2022	539	411	348	63	25
Összesen	4 580	2 932	2 530	402	140

A statisztikai adatelemzés alapján elsőként szembeötlő tény, hogy az összes döntés 64,01 százalékát teszi ki az Abtv. 27. § szerinti valódi panasz, azaz a bírói döntések felülvizsgálata valóban az Alkotmánybíróság fő tevékenységévé vált. Ezzel együtt szembeötlő, hogy kevés érdemi döntés születik, bár ezek száma is alapvetően évről évre nő. A benyújtott indítványok számának növekedésén túl ennek oka egyféle „kiforrási” vagy „intézménytanulási” folyamat lehet, amelynek eredményeként az Alkotmánybíróság egyre bátrabban „nyúl” a rendes bíróságok döntéseire, illetve a számos visszautasító végzés visszacsatolásaként az indítványok minőségi javulása is magyarázhatja a jelenséget.²⁷ A táblázat utolsó oszlopából az is kiderül, hogy egyfajta „hullámozó” növekedés látható a bírósági/hatósági határozatot megsemmisítő döntések számában is. Így az évről évre egyre több befogadott ügynek megfelelően egyre több megsemmisítő döntés is születik. Az összesített érdemi döntések 34,82 százalékban tartalmaznak megsemmisítéseket, azaz a befogadott

26 Forrás: saját szerkesztés az Alkotmánybíróság honlapján elérhető ügykereső program adatainak felhasználásával. A táblázat nem tartalmazza a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény 233. §-a, illetve a népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezéséről, valamint a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvény 79. § (3) bekezdése alapján benyújtott alkotmányjogi panaszokat. Az ügykereső adatai kisebb eltéréseket mutatnak egy korábbi, hasonló módon összeállított felmérés adataihoz képest, de ez nem befolyásolja a korábban levont következtetéseket. Lásd: MÓRÉ: *i. m.*, 244.

27 ORBÁN: *i. m.*, 11–12.

indítványoknak statisztikailag ennyi esélyük van arra, hogy az Alkotmánybíróság megalapozottnak találja őket.

A bírósági ítéletekkel szemben előterjesztett valódi alkotmányjogi panaszok többsége akkor lehet eredményes, hogyha a bíróság valamilyen objektív intézményvédelmi kötelezettséget sért meg, például nem biztosítja megfelelően a tisztességes eljáráshoz való jogot. Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatát vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy ezekben a határozatokban az Alkotmánybíróság nem azt mondta ki, hogy az érintett személyek (szervezetek) egymás közötti viszonya sérti az Alaptörvényt, hanem egy adott eljárásjogi jogszabály – esetleg anyagi jogi jogszabály – alkalmazásával kapcsolatban fogalmazott meg valamilyen alkotmányos követelményt.

A nemzetiségek jogaival kapcsolatos alkotmányjogi panaszt ritkán találunk, ami többek között arra enged következtetni, hogy a vonatkozó jogszabályok alkalmazása során a rendes bíróságok az Alaptörvényben biztosított nemzetiségi jogok tartalmát érvényre juttatják. Az Alkotmánybíróság holnapján található ügykereső programban a „nemzetiség” és az ahhoz kapcsolódó tárgyszavak, illetve az Abtv. 27. § szerinti eljárás kiválasztása mindössze három találatot eredményezett.²⁸

3. A rendes bíróságok jogvédelme

3.1. Az alapjogi ítélezés és az alkotmánybíráskodás

2012-ig az egyedi alapjogsérelem orvoslását alkotmánybírósági eljárásokkal csak közvetett módon lehetett elérni, és kizárólag abban az esetben, ha az alapjogsérelem valójában nem az egyedi döntés, hanem az annak alapját jelentő jogszabály okozta. Ilyen módon az alkotmányjogi panaszos eljárás, illetve a bíró által kezdeményezett konkrét utólagos normakontroll-eljárás eredménye hathatott vissza az egyedi ügyre. Az egyedi jogsérelem orvoslására alapvetően a rendes bíróságok, illetve az országgyűlési biztosok eljárása szolgált.

A 2012-től bevezetett valódi alkotmányjogi panasz intézménye a tételes jogban egyértelművé teszi, hogy a bíróságok közvetlenül is alkalmazni kötelesek az Alaptörvényt. Ahhoz, hogy az alapjogok megfelelően érvényesüljenek a bíróságok tevékenységében, szükséges, hogy a bíróságok ítéleteiket adott esetben közvetlenül és érdemben az Alaptörvény szabályaira alapozzák akár úgy is, hogy az alacsonyabb szintű jogforrási rendelkezések nem közvetítik az Alaptörvényben biztosított norma tartalmát.²⁹ Ezeket a szabályokat tehát nemcsak egy-egy alkalmazandó törvényi vagy rendeleti szabály alkotmányos tartalmának feltárására lehet alkalmazni, hanem önállóan is, éppen olyan jogi előírásokként, mint a polgári jogi, a közigazgatási

28 3390/2020. (X. 29.) AB határozat (nemzetiségi önkormányzati képviselői megbízás megszűnése, köztartozásmentes adózók nyilvántartása), 3237/2020. (VII. 1.) AB határozat (nemzetiségi önkormányzati ügyben hozott közigazgatási határozat felülvizsgálata), 3192/2016. (X. 4.) AB végzés (aktív korúak ellátása – az idegen anyanyelvű indítványozók állítása szerint a magyar nyelv nem értése miatt hátrány érte őket).

29 SOMODY, SZABÓ, VISSY: *i. m.*, 30–32.

jogi, a munkajogi, a büntetőjogi stb. rendelkezéseket.³⁰ A valódi alkotmányjogi panasz előtti időszakban az Alkotmányban biztosított alapjogoknak a megsértése önmagában, közvetlenül – alapjogi vagy szakjogági törvény közvetítése nélkül – nem tette lehetővé a rendes bíróság előtti jogérvényesítést.³¹

Az alkotmányjogi panasz eljárás keretében egy jogorvoslati fórum – az Alkotmánybíróság – a rendes bíróság döntését az Alaptörvényhez méri, és azt ki is kényszeríti, vagyis az alaptörvény-ellenes ítéletet megsemmisíti. A valódi panasz jogorvoslati jellegének érvényesüléséhez azonban nem feltétlenül szükséges az Alkotmánybíróság konkrét közrehatása és beavatkozása. Az eljárás pusztá léte a kikényszerítés kilátásba helyezettsége révén létrehoz egy, az utólagos jogorvoslati jellegtől független előzetes jogorvoslati jelleget is. A panaszban rejlő „*látens potencia eredménye az, hogy már a rendes bírósági eljárásba, ex ante jelleggel be kell kapcsolódnia az alapjogi szemléletnek*”.³²

Az alapjogi ítéletkezés, bár szorosan kapcsolódik az alkotmánybíráskodáshoz, nem azonos azzal. Amennyiben ugyanis az egyén alapjogséreleme mögött egy jogszabály alkotmányellenessége húzódik meg, az alanyi alapjog-érvényesítés érdekében ki kell zárni az alapjogsértő normát a bírósági jogalkalmazásból, ami az alkotmánybíráskodás által valósul meg. Magyarországon a rendes bíróságok nem jogosultak az elbírálandó ügyben alkalmazandó alkotmányellenes jogszabály alkalmazásának mellőzésére.³³ Ha a bíróság egyelőre folyamatban lévő ügyben a számára nyitva álló jogértelmezési eszközökkel már nem tudja egy norma Alaptörvénnyel összhangban álló értelmezését biztosítani, akkor kötelezően kezdeményeznie kell a norma alkotmánybírósági felülvizsgálatát. Az Alkotmánybíróság az alkotmányellenes jogszabályt megsemmisíti, a rendes bíróság pedig az ügyet végül úgy dönti el, hogy az időközben megsemmisített jogszabályt már nem alkalmazza.

3.2. A bírósághoz fordulás joga mint reális lehetőség

A különböző igényérvényesítésben érdekelt, jogsérelemben érintett személyek oldaláról mindenképpen szükséges az olyan információknak, adatoknak az ismerete, amelyek a jogvitát megoldó eljárás kezdeményezésének és lefolytatásának menetére, annak költségvonatára, a jogvita kimenetelére, illetve az igénybe vehető állami és civil jogsegélyrendszerekre vonatkoznak.³⁴ Persze az ezzel összefüggő nehéz-

30 Vö. SÁRI, SOMODY: *i. m.*, 371.

31 Lásd részletesen: SOMODY, SZABÓ, VISSY: *i. m.*, 30–32.

32 ORBÁN: *i. m.*, 13.

33 Az amerikai típusú rendszerben az alkotmányellenes törvényt a bíró nem alkalmazza. Nincs szükség külön konstitutív aktusra az alkotmányellenes törvény jogrendszerből való „kivezetéséhez”, mint amilyen az európai rendszerben a megsemmisítés. Az alkotmányellenesség megállapítása deklaratív jellegű, a bíróság nem jogosult hatályon kívül helyezni a más hatalmi ág produktumát, viszont a maga részére, illetve a bírói szervezet egészét érintően dönt úgy, hogy az alkotmányellenes törvényt nem alkalmazza. A politika számára ezáltal megkerülhetetlen akadályt képez, szemben az európai rendszerekkel, ahol a politika más megfogalmazásban ugyan, de újraalkothatja az alkotmányellenes tartalmú szabályt (BALOGH Zsolt: *Alkotmánybíróság = Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, szerk. TRÓCSÁNYI László, SCHANDA Balázs, HVG-ORAC, Budapest, 2014, 199.).

34 KIRÁLY Lilla: *A szegényjogtól a jogi segítségnyújtásig*, PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2011, 56.

ségek a társadalom hátrányos helyzetű rétegénél erőteljesebben jelentkeznek az egyéni igényérvényesítés során.

Az Alkotmánybíróság többször is rámutatott arra, hogy az államnak kötelezettsége az is, hogy a bírósághoz fordulás jogának reális lehetőségét megteremtse, azaz anyagi viszonyaitól, jogi ismereteitől függetlenül a jogérvényesítés bírói útja mindenki előtt nyitva legyen.³⁵ Az Alkotmánybíróság ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a költségmegtérítésben – és így a jogi segítségnyújtásban – való részesedés nem alkotmányos alapjog, nem is alanyi jog, hanem törvényi rendelkezésen, valamint az eljáró hatóság mérlegelésén alapuló kivételesen adható kedvezmény. Ha ebben a körben a jogalkotó mentesíteni akar bizonyos személyi kört a költségek megfizetése alól, akkor arra kell figyelemmel lennie, hogy a pozitív megkülönböztetésnek legyen alkotmányosan elfogadható, de legalábbis a tárgyilagosságról szerinti észszerű indoka.³⁶ Így a jogi segítségnyújtás olyan államilag szervezett szociális ellátásként jelentkezik, amelynek célja, hogy a szociálisan hátrányos helyzetben lévők szakszerű jogi tanácsadásban részesülhessenek jogaik megismerése érdekében, illetve jogi képviselőt kapjanak jogaik érvényesítése végett.³⁷ A jogi segítségnyújtás körében az állam feladata az, hogy tartózkodjon a civil szféra működésébe való közvetlen beavatkozástól, de ismerje el azt, hogy a civil szervezetek a szociálisan rászorulóknak jogvédelmét nagymértékben elősegítik, és az államot e tekintetben részben tehermentesítik. Ennek értelmében a jogi szabályozásnak elő kell segítenie a civil jogvédelem térnyerését, illetve a civil szervezetek állami támogatási rendszerében is megfelelő helyet kell biztosítani a jogvédő szervezetek számára.³⁸

Az érvényesíthetőség szempontjából különös jelentősége van a nemzetiségi jogok alkotmányi megfogalmazásának és a szabályozás jellegének. Ezek döntő mértékben befolyásolják a jogok „számonkérhetőségét”, illetve az állami feladatvállalás mértékét. Nemzetközi összehasonlításban láthatjuk, hogy gyakran az államok idegenkednek attól, hogy a nemzetiségi jogokat, különösen a kollektív jogokat a szó szoros értelmében vett jogként biztosítsák, ezek inkább harmadik generációs programnormaként jelennek meg az alkotmányokban. Sok esetben az államok arra törekednek, hogy csak alkotmányi ígéretet tegyenek vagy alaptörvényi-jogalkotási rendelkezést hozzanak, amely a jogi értelemben vett kikényszerítési lehetőséggel az adott jog tekintetében az egyént már nem ruházza fel. A nemzetállami ideológia magától értetődően az egyéni jogokat favorizálja, és bár itt-ott megenged néhány kollektív jogot (például nemzetiségi oktatás), „irtózik” az önrendelkezési jog biztosításától.

A bírói védelem magukkal a nemzetiségi önkormányzati jogokkal kapcsolatban is fennáll: a nemzetiségi önkormányzatok által ellátott feladat- és hatáskörök jogszerű gyakorlása bírói és alkotmánybírói védelemben részesül.³⁹ A nemzetiségi jogok sérelmére való hivatkozással közvetlenül bírósághoz fordulás lehetősége az Njtv. egyik legfontosabb újdonsága, amely a korábbi jogorvoslati rendszert továbbgondolva az illetékes kormányhivatal megkeresése mellett lehetővé teszi a nemze-

35 1074/B/1994 AB határozat, 539/B/1997 AB határozat.

36 1283/B/1993 AB határozat.

37 2003. évi LXXX. törvény a jogi segítségnyújtásról.

38 KIRÁLY: *i. m.*, 209.

39 Njtv. 10. § (2) bek.

tiségi önkormányzatoknak olyan bírósági eljárás kezdeményezését, amely a megtámadott helyi önkormányzati döntés végrehajtására halasztó hatályú.⁴⁰

Az egyéni alapjogok megsértése esetén viszonylag könnyű megállapítani, hogy ki az áldozat, így az emberi jogi kontrollmechanizmus könnyen alkalmazható a jogaiban sértett egyénre. A kollektív jogok sérelme esetén azonban a sértett tulajdonképpen az egyének közössége, és amennyire evidenciaként hat mindez, annyira nehéz annak bizonyítása vagy éppen ellenőrzése, hogy az adott közösség összes tagja sérelmet szenvedett.⁴¹ Kétségtelen, hogy emiatt a bíróságok sokáig nem kedvelték a csoportok perbeli fellépését, és a jogalkotó is inkább az egyéni jogérvényesítést preferálta annak ellenére, hogy a csoportos jogérvényesítés – az eljárások számának csökkentése és koncentrációja révén – növeli az igazságszolgáltatási rendszer hatékonyságát, és egyúttal perköltség-megtakarítást is jelent. Sőt mi több, a csoportos keresetindítás a joghoz való tényleges hozzáférést is elősegítheti, hiszen lehetővé teszi a költségek megosztását azoknak a peres feleknek, akiknek az egyéni jogérvényesítése a várható perköltség miatt nem tűnik gazdaságosnak, vagy az önálló perindítást egyáltalán nem engedhetnék meg maguknak.⁴²

A kollektív igényérvényesítési mechanizmusok jogi kultúránként nagyon különbözőek. Alapvetően három formáját különböztetjük meg: 1. állami, önkormányzati vagy más közhatalmat gyakorló szerv/személy által indított eljárások; 2. közérdekű tevékenységet végző civil szervezetek által indított perek; 3. privát kezdeményezésű kollektív igényérvényesítési eljárások.⁴³ Ez utóbbi eszköz hagyományosan a *common law* államokban terjedt el, a kontinentális jogrendszer országaiban inkább az előbbi kettő jellemző.

Magyarországon a kollektív igényérvényesítésnek két formája ismert: a *közérdekből indított per*⁴⁴ és a *társult per*.⁴⁵

4. Az ombudsmani jogvédelem

Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróság intézményétől eltérően az ombudsman alapvetően jogilag nem kötelező, azaz nem kikényszeríthető döntési jogkör birtokában jár el, amit gyengességként szoktak aposztrofálni. Az ombudsman kiterjedt vizsgálati jogkörét azonban kiegyensúlyozottabbá teszi, hogy az intézkedés, illetve az intézkedések kezdeményezése ténylegesen mindössze javaslatként jelenik meg.

40 Njtv. 41. § (5) bek.

41 Az egyéni alapjogok megsértése esetén viszonylag könnyű megállapítani, hogy ki az áldozat, így az emberi jogi kontrollmechanizmus elméletileg és gyakorlatilag könnyen telepíthető a jogaiban sértett egyénre.

42 Don FLEMING: *Responding to New Demands: Legal Aid and Multi-party Actions = The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies*, eds. Francis REGAN, Alan PATERSON, Tamara GORIELY, Don FLEMING, Oxford University Press, New York, 2002, 261.

43 HARSÁGI Viktória: *Európai válaszok a kollektív igényérvényesítés szükségességének kérdésére*, Pázmány Press, Budapest, 2018, 7–8.

44 Lásd a 4.2. alfejezetben.

45 Lásd: UDVARY Sándor: *A közérdekű és társult perek a polgári perrendtartásban*, Jogtudományi Közlöny, 2018/5, 222–230.

4.1. Az ombudsmani funkciók hangsúlyváltozásai, informális funkciók megjelenése

Az Alaptörvény – a korábbi Alkotmánytól eltérően – egyértelmű alapjogvédelmi funkciómeghatározást tartalmaz: „[a]z alapvető jogok biztosa alapjogvédelmi tevékenységet lát el”; a helyettesei „[a] jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét látják el”.⁴⁶ Napjainkban tehát az ombudsman jogvédelmi funkciójának elsődleges szerepe van, ezzel szemben az ezredfordulón a közigazgatás túlhatalmával (*maladministration*) szembeni fellépést helyezték előtérbe, illetve a közigazgatás ellenőrzésének modern eszközrendszerét tartották hiányosnak.⁴⁷

Az *actio popularis* megszűnése után hangsúlyos ombudsmani funkcióként jelent meg az utólagos normakontroll-eljárás indítványozásának a jogköre. Ma Magyarországon leginkább az ombudsmanon múlik az, hogy az Alkotmánybíróság gyakorolni tudja-e a jogszabályok utólagos alkotmányossági vizsgálatát, mivel többnyire így kerülnek a jogszabályok az Alkotmánybíróság elé. Ezzel az ombudsmani funkcióval elsődlegesen a rendszerszintű jogsértések orvoslása, a kollektív jogvédelem valósul meg. A mindenkori ombudsman szerepfelfogása mindenképpen befolyásolja azt, hogy tevékenységének a súlypontját az egyéni panaszok vizsgálatára vagy az alapjogok rendszerszintű, kollektív érvényre juttatására helyezi.

Az ombudsmani tevékenység sajátosságaira vezethető vissza a kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek, a leginkább veszélyeztetett csoportok „érdekképviselete” is. A biztosi fellépés valós társadalmi hiányokat ismert fel, bár ezen vállalása sem a közigazgatás ellenőrzésére irányuló tevékenységébe, sem az alapjogok védelmébe nem illeszthető be.⁴⁸

A nemzetiségi biztoshelyettes folyamatosan közreműködik a joganyag át- és kialakításában. E tekintetben részt vesz a különböző funkcionális szempontok alapján szerveződő, zömmel minisztériumokhoz köthető munkacsoportokban, intenzív szakmai kapcsolatot tart fenn a nemzetiségek érdekképviselati szerveivel és testületeivel. Leképezi az adott társadalmi viszonyokat, *de lege ferenda* javaslatokat fogalmaz meg.

Bár az Alaptörvény a nemzetiségek jogainak védelméről beszél, a gyakorlatban nehéz „strikt” választóvonalat húzni az érdekképviselati és jogvédelmi funkciók ombudsmanhelyettesi vonatkozásában. A jövő nemzedékek ombudsmanhelyettesének feladatkörében még inkább megjelenik a képviselati jellegű tevékenység, hiszen a jövő nemzedék egyáltalán nem képes fellépni érdekeinek védelmében.⁴⁹ Itt az Alap-

46 A helyettesek önálló hatáskörének irányába mutat, hogy az Alaptörvény nevesíti a helyetteseket is, illetve az ombudsmanal azonos legitimációjuk van; mindhárom tisztség betöltőjét az országgyűlés választja minősített többséggel. Ugyanakkor az ombudsman a köztársasági elnök jelöli, a helyetteseket pedig maga az ombudsman, így az ombudsman személye az államfőtől (is) „függ”, a helyetteseké pedig (csak) az ombudsmantól.

47 FÜRÉSZ Klára: *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa = Alkotmánytan I. Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*, szerk. KUKORELLI István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 421–422.

48 *Uo.*

49 SÓLYOM LÁSZLÓ: *A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselate a jelenben = Eörsi Gyula emlékkönyv 1922–1992*, szerk. SÁRKÓZY Tamás, VÉKÁS Lajos, HVG-ORAC, Budapest, 2002, 198.

törvény is árnyaltabban fogalmaz: az ombudsmanhelyettes a jövő nemzedékek érdekeinek a védelmét látja el.

4.2. Az ombudsman közérdekű perindítási jogosultsága

2021. január 1-jét megelőzően a szakirodalomban újra és újra felvetődött, hogy vajon miért maradt ki az ombudsmani intézmény a közkereseti jog gyakorlói köréből, hiszen az ombudsman intézménye minden olyan adottsággal rendelkezik, amely alkalmassá teszi arra, hogy a hatályos szabályozásnál tágabb körben, a közérdekű igényérvényesítés hatáskörével is rendelkezve a diszkriminációellenes jogvédelem hatékonyabb intézménye legyen.

A jogalkotó sajátos módon fogadta meg ezt a szakmai javaslatot: a közérdekű perindításra jogosult Egyenlő Bánásmód Hatóságot „beolvasztotta” az ombudsmani hivatalba, vagyis a hatóság feladatait és hatásköreit az alapvető jogok biztosa vette át. Az ombudsman tehát már kvázi közigazgatási hatóságként is eljár, illetve a magánszemélyek közötti viszonyok, helyzetek vizsgálata is a hatáskörébe került az egyenlő bánásmódot és az esélyegyenlőség előmozdítását érintő ügyekben.⁵⁰

A közérdekű kereset lényege, hogy közérdekből – a perindításra elsődlegesen jogosult mellett, illetve helyett – a jogszabály által erre feljogosított személy vagy szerv jogot érvényesít anélkül, hogy annak anyagi jogi értelemben vett jogosultja vagy kötelezettje volna. A külön jogszabályban biztosított keresetindítási jog alkotmányos alapja a közérdek, illetve az, hogy ezekben az eljárásokban az erre feljogosított szerv olyan mások általi jogvédelmet nem kezdeményezhető magánjogi érdeket érvényesít, amely igényérvényesítés éppen az egyéb érdekvédelem akadályá vagy nehézsége folytán válik közérdekűvé.⁵¹

A kollektív igényérvényesítés viszont nem vezethet oda, hogy az egyén ne fordulhasson a saját nevében bírósághoz jogai védelmében, de azt sem eredményezi, hogy külön jog illetné meg az egyént, és külön jog a kollektivitást, illetve az azt megjelenítő intézményt.

A közérdekű keresetben nemcsak a jogszerűtlenség megállapítása, hanem konkrét jogorvoslat is kérhető, ugyanakkor egyértelmű, hogy anyagi jogerőhatása csak a csoport tagjaira terjed ki.

A közérdekű perekre vonatkozó szabályok különböző ágazati törvényekben vannak jelen: a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:105. és 6:106. §, a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 39. §, a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 85/A. §, a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 164. §, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Ebkvt.) 20. § (1) bek. erre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz.

50 Bár a nemzetiségi biztoshelyettes és az Egyenlő Bánásmódot Felelős Főigazgatóság közötti ügyel­osztás jogszabályi környezete tisztázott, esetről esetre mérlegelni szükséges, hogy az alapvető jogok biztosa­ról szóló 2011. évi CXI. törvény vagy az Ebkvt. szerinti eljárás lefolytatása lenne-e megfelelőbb választás.

51 A közérdekű igényérvényesítést lásd: GELENCSÉR Dániel: *Közérdekű igényérvényesítés Magyarországon I–II. – a gyakorlat tükrében*, Eljárásjogi Szemle, 2016/3, 31–45; 2016/4, 25–37.

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 571–579. §-ai voltaképp az ágazati anyagi jogszabályokat egészítik ki azzal, hogy lefektetik eme perek eljárásjogi kereteit (perindítás, ítélet tartalma, anyagi jogerő, elévülés stb.). Ezek a szabályok generális szabályként érvényesülnek, amelyekhez képest egyes szektorális közérdekű perek eltérhetnek a külön szabályban. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a pertípus szabályai csak olyan esetekben érvényesülnek, ha az anyagi jog azt kifejezetten felhívja.⁵²

Az Ebktv. 20. § (1) bekezdésében szabályozott közérdekű kereset⁵³ hozható leginkább összefüggésbe a nemzetiségekkel. E rendelkezés utal a személyiség lényegi vonására, amihez többek között a nemzetiségi hovatartozás, a vallási meggyőződés vagy a nemi hovatartozás közvetlenül kapcsolódik. Teljesen nyilvánvaló, hogy az a sérelem, amely egy nemzetiség egészét vagy annak egy részét – közvetve vagy közvetlenül annak tagjait – éri a jogellenes diszkrimináció révén, hosszú időre kihathat az adott nemzetiség társadalmi megítélésére, valamint komoly félelmet, identitási zavart okozhat a közösség egyes tagjaiban.

Az Egyenlő Bánásmód Hatóság egyetlen közérdekű pert indított az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt, amelynek egyébként nem volt nemzetiségi relevanciája,⁵⁴ a civil szervezetek viszont már több esetben is indítottak közérdekű pert az Ebktv. 20. § (1) bekezdésre való hivatkozással, például a roma és a halmozottan hátrányos helyzetben lévő gyermekek jogellenes elkülönítése miatt.⁵⁵

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a jogvédelem tényleges szintje több tényező függvénye lehet, amelyek között fontos szerepet játszik az intézményi keret és a normativitás. Ez utóbbi már nemcsak a jogok védelmét szolgáló intézmények felállításának, létrehozásának kötelezettségét jelenti, hanem azok megkerülhetlenné tételét is.

52 UDVARY: *i. m.*, 222.

53 Ebktv. 20. § (1) Az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt bíróság előtt személyiségi jog érvényesítése iránti pert, munkaügyi pert, valamint közszolgálati jogviszonnal kapcsolatos pert indíthat

a) az ügyész,

b) a hatóság,

c) a civil és érdekképviselői szervezet,

ha az egyenlő bánásmód követelményének megsértése vagy annak közvetlen veszélye olyan, a 8. §-ban meghatározott valamely tulajdonságon alapult, amely az egyes ember személyiségének lényegi vonása, és a jogsértés vagy annak közvetlen veszélye személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportját érinti.

54 Budapest Környéki Törvényszék 22.P.20.485/2017/11, Fővárosi Ítéletábra 2.Pf.20.122/2018/5/II.

55 Kúria Pfv.IV.20.068/2012/3, Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.20.936/2008/4, Debreceni Ítéletábra Pf.I.20.361/2007/8.

Irodalomjegyzék

- BALOGH Zsolt: *Alkotmánybíróság = Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, szerk. TRÓCSÁNYI László, SCHANDA Balázs, HVG-ORAC, Budapest, 2014, 196–214.
- FÁBIÁN Gyula, ÖTVÖS Patrícia: *Kisebbségi jog I–II.*, Komp-Press Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003.
- FÜRÉSZ Klára: *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa = Alkotmánytan I. Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*, szerk. KUKORELLI István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 411–422.
- GELENCSÉR Dániel: *Közérdekű igényérvényesítés Magyarországon I–II. – a gyakorlat tükrében*, Eljárásjogi Szemle, 2016/3, 31–45; 2016/4, 25–37.
- HAJAS Barnabás, SZABÓ Máté, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest, 2013, 10–32.
- HALÁSZ Iván, HORVÁTH Attila: *Politikai közösség (nemzet, nemzetiségek, határon túli magyarok, pártok) = Alkotmányjog*, szerk. HALÁSZ Iván, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 143–157.
- HARSÁGI Viktória: *Európai válaszok a kollektív igényérvényesítés szükségességének kérdésére*, Pázmány Press, Budapest, 2018.
- KIRÁLY Lilla: *A szegényjogtól a jogi segítségnyújtásig*, PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2011.
- LÁPOSSY Attila: *Túl a szerepfelfogáson? – Az ombudsman indítványozási gyakorlatának alapjai és az alkotmányvédelem*, Közjogi Szemle, 2013/3, 47–53.
- MÓRÉ Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviseletük és jogvédelmük*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.
- ORBÁN Endre: *A bírói döntések ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok tapasztalatai*, Pázmány Law Working Papers, 2016/20, 1–26.
- SÁRI János, SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: *A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselete a jelenben = Eörsi Gyula emlékkönyv 1922–1992*, szerk. SÁRKÖZY Tamás, VÉKÁS Lajos, HVG-ORAC, Budapest, 2002.
- SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- SOMODY Bernadette, SZABÓ Máté Dániel, VISSY Beatrix: *Az alapjogi bíráskodás kézikönyve*, HVG-ORAC, Budapest, 2013.
- SZIKINGER István: *Alapvető jogok a hatályos magyar szabályozásban = Emberi jogok*, szerk. BÓLYAI János, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 46–137.
- TÓTH J. Zoltán: *Az egyéni (alap)jogvédelem az Alkotmányban és az Alaptörvényben (I–II. rész)*, Közjogi Szemle, 2012/3, 11–19; 2012/4, 29–37.
- TÓTH J. Zoltán: *Módosult hangsúlyok a magyar alkotmány- (alapjogi) bíráskodásban = Sapere aude. Ünnepi kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére*, szerk. ZSIDAI Ágnes, NAGYPÁL Szabolcs, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 79–80.

MÓRÉ SÁNDOR

UDVARY Sándor, JUHÁSZ Krisztián: *Egy régi-új ismerős: az alkotmányjogi panasz (Az alkotmányjogi panasz új szabályairól vázlatosan) = Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*, szerk. RIXER Ádám, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Budapest, 2012, 373–380.

UDVARY Sándor: *A közérdekű és társult perek a polgári perrendtartásban*, Jogtudományi Közlöny, 2018/5, 222–230.

VARGA Attila: *A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesülése a román alkotmánybírósági esetgyakorlatban*, Acta Humana, 2019/3, 87–118.

VARGA Attila: *A román alkotmánybíráskodás jellemzői – utólagos normakontroll és az alkotmányjogi panasz*, Fundamentum, 2020/2–3, 76–87.

VARGA Attila: *Az alkotmánybírósági keresetek megengedhetőségének feltételei*, Eljárásjogi Szemle, 2018/1, 54–60.

A rendkívüli helyzet fogalma – mint a sürgősségi kormányrendelet kritériuma – a román Alkotmánybíróság gyakorlatában

1. Bevezető

Románia Alkotmányának 115. cikk (4)–(6) bekezdései lehetőséget biztosítanak a mindenkor kormány számára, hogy rendkívüli helyzetben sürgősségi rendeletet bocsásson ki. Mindezen esetekben a kormány az Alkotmány felhatalmazása alapján adhat ki rendeleteket. Ez a román alkotmányos rendszerben a delegált törvényhozás egyik esete.¹

Paul Duez és Guy Debeyre megfogalmazásában a felhatalmazás valamely szerv azon döntését takarja, hogy feladatkörei egy részének ellátásával más szervet ruházzon fel.² Mindezt figyelembe véve, Ioan Vida professzor szavait kölcsönözve, a törvényhozási felhatalmazás³ során a végrehajtó hatalom bizonyos társadalmi viszonyok szabályozásába avatkozik be, annak érdekében, hogy a fennálló körülményekre – amelyek nem teszik lehetővé, hogy a törvényhozó hatalom szabályozzon – megfelelő gyorsasággal reagáljon.⁴ E meghatározások alapján kijelenthetjük, hogy a törvényhozási felhatalmazás intézménye lényegében a végrehajtó hatalom azon lehetőségét takarja, hogy gyors szabályozást igénylő esetekben mintegy jogalkotóként lépjen fel. Amint az intézmény meghatározásából is kitűnik, a törvényhozási felhatalmazás alapvetően a gyors szabályozást hivatott biztosítani, ebből kifolyólag az intézményt is ezen alapelv mentén érdemes vizsgálni.⁵

1 A delegált törvényhozás másik formája abban az esetben áll fenn, ha a parlament speciális törvényt fogad el, amellyel felhatalmazza a kormányt (egyszerű) kormányrendeletek kibocsátására. A delegált törvényhozás két formája között számos eltérés fedezhető fel (pl. szemben a sürgősségi kormányrendelettel, egyszerű kormányrendeletet nem lehet organikus törvénnyel szabályozandó tárgykörben kibocsátani; a sürgősségi kormányrendeletet minden esetben parlamenti jóváhagyásnak kell alávetni, míg az egyszerű kormányrendeletek esetében előfordulhat olyan felhatalmazás, amely nem tesz kötelezővé utólagos parlamenti eljárást). Tanulmányom ugyanakkor pusztán az alkotmány felhatalmazása alapján kiadott rendeletekkel kíván foglalkozni, így a felhatalmazási törvény alapján kibocsátott rendeletek nem képezik értekezésem tárgyát.

2 Paul DUEZ, Guy DEBEYRE: *Traité de droit administratif*, Librairie Dalloz, Paris, 1952, 120. *apud.* Ioan MURARU, Mihai CONSTANTINESCU: *Ordonanța guvernamentală. Doctrină și jurisprudență*, Editura Lumina Lex, București, 2000, 5.

3 Az adott intézmény megnevezésére számos kifejezést használnak, mint például a delegált törvényhozás, alárendelt eszköz vagy – elsősorban az angol jogban elterjedt – másodlagos jogalkotás. A megnevezésről bővebben: SAJÓ András, UITZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019, 360.

4 Ioan VIDA: *Procedura legislativă*, Editura Crater, București, 1999, 116. *apud.* MURARU, CONSTANTINESCU: *i. m.*, 7.

5 Alexandru BASARAB ȘINC: *Considerații privind practica delegării legislative*, Dreptul, 1994/4, 61–63, 63.

Történelmileg a delegált törvényhozás intézménye, szélesebb körben, a második világháború éveiben terjedt el, amikor az adott rendkívüli helyzet feljogosította a kormányokat a törvényhozó hatalom egyes funkcióinak átvételére.⁶ Romániában az intézmény már valamivel korábban, a két világháború közötti időszakban megjelent, amikor – ugyan a delegált törvényhozás alkotmányos szabályozása nem volt megadva – a kormány nagyszámú törvényerejű rendeletet bocsátott ki, annak ellenére, hogy a legtöbb ilyen rendelet „nem érintette a közrendet, nem bírt vészhelyzeti jelleggel, magánérdekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmazott, és néhányat a Parlament működésének időszakában bocsátottak ki”.⁷

Az alkotmányos felhatalmazás és az annak alapján elfogadott sürgősségi kormányrendelet azonban több, mint egyszerű delegált törvényhozás és annak eredménye, hiszen a végrehajtó hatalom – az alkotmány rendelkezése alapján – csak olyan rendkívüli helyzetekben fogadhat el sürgősségi kormányrendeletet, amely helyzetekben a szabályozás halaszthatatlan. Ahogyan azt már az 1991. évi Alkotmány elfogadása utáni első években megfogalmazták a szakirodalomban, a sürgősségi kormányrendelet útján történő szabályozás kivételt képez a felhatalmazási törvényen alapuló delegált törvényhozás alól, ily módon szigorúan értelmezendő. Következésképpen a sürgősségi kormányrendelet mint jogforrás csak rendkívüli helyzetekben bocsátható ki.⁸

Mi több, egyes szerzők a sürgősségi kormányrendelet alkotmányos „átminősítését” teszik szükségessé, kiemelve, hogy az Alkotmány 115. cikke – amely a „törvényhozási felhatalmazás” címet viseli – pusztán az egyszerű, felhatalmazási törvény alapján kibocsátott kormányrendelet szabályozását kellene tartalmazza, míg a sürgősségi kormányrendelet a kormány aktusairól rendelkező 108. cikk előírásai alá sorolandó, hiszen kibocsátása a kormány saját hatáskörébe tartozik, és nem szükséges hozzá külön törvényi felhatalmazás.⁹ Ugyanakkor úgy vélem, a delegált törvényhozás két formájának ily módon történő szétválasztása nem indokolt a jelenlegi román alkotmányos rendszerben, hiszen a törvényhozási felhatalmazás egy autonóm intézmény, amely egységes szabályozást tesz szükségessé, még abban az esetben is, ha a felhatalmazás két formája között jelentős eltérések mutatkoznak.

Az alkotmányos felhatalmazás alapjául azon vitathatatlan tény szolgál, hogy a parlament – nagyszámú összetételéből, illetve az eljárási határidők hosszúságából fakadóan – olyan munkaidővel képes ellátni feladatát, amelyet a fennálló rendkívüli helyzet orvoslása nem bír el.¹⁰ Ezenfelül a törvényhozó „*döntési kompetenciája (tudása) is korlátozott [...], a politikai konfliktusok miatt a törvényalkotás folyamata elakadhat*”.¹¹ A szakirodalomban felsorolt érvekből kitűnik, hogy a törvényhozási felhatalmazás nem a jogalkotás rendes eljárását kívánja helyettesíteni, a delegált törvényhozás eredménye nem az (és nem is lehet az), hogy a kormány a törvényhozó

6 MURARU, CONSTANTINESCU: *i. m.*, 2.

7 Paul NEGULESCU: *Tratat de drept administrativ*, vol. I., Tipografile române unite, București, 1925, 505. *apud*. Tudor ONIGA: *Delegarea legislativă*, Editura Universul Juridic, București, 2009, 85.

8 Mihai CONSTANTINESCU: *Confiinutul ordonanței de urgență a Guvernului*, Dreptul, 1998/8, 30–35, 33.

9 ONIGA: *i. m.*, 68.

10 MURARU, CONSTANTINESCU: *i. m.*, 51.

11 SAJÓ, UÍTZ: *i. m.*, 360.

hatalom helyébe lép. A delegált törvényhozás a gyors, már-már azonnali szabályozás igényét kívánja kielégíteni mindazon esetekben, amikor a rendes jogalkotó nem képes megfelelően fellépni.

Mindezen felsorolt érvek teremtik meg a keretét annak, hogy az alkotmány konkrét előírása mentén, a parlament rendkívüli helyzetek szabályozására átadja a jogalkotás feladatát a végrehajtó hatalomnak, mintegy lemondva ezáltal a törvényalkotás monopóliumáról. Azonban, függetlenül a fentebb vázolt érvek megalapozottságától, a nagyszámú sürgősségi kormányrendeletek¹² aggályossá teszik az intézmény megfelelő alkalmazását, kiváltképp úgy, hogy a rendkívüli helyzet fogalma nem kellően tisztázott, így gyakorlatilag a kormány diszkrecionálisan dönthet bizonyos körülmények rendkívüli helyzetté nyilvánításáról.

2. A rendkívüli helyzet fogalmának általános megközelítése

A rendkívüli helyzet fogalmának tanulmányozása előtt fontos kiemelni, hogy a rendkívüli helyzet nem tévesztendő össze a szükségállapottal, amely a román Alkotmány rendszerében egy teljesen különálló intézményt jelenít meg. Románia Alkotmányának 93. cikke értelmében Románia elnöke az egész ország területére vagy egyes területi-közigazgatási egységekre vonatkozóan szükségállapotot hirdethet ki (mint ahogyan tette azt a SARS-CoV-2 pandémia időszaka alatt). Az elkülönülő szabályozásból kitűnik, hogy a rendkívüli helyzet tágabb jogi kategóriát jelöl a szükségállapotnál.¹³ A szükségállapot kihirdetését megalapozó tényezők ugyanakkor szolgálhatnak a rendkívüli helyzet indoklásaként is. Ily módon – ugyan a két fogalom között szükséges éles határvonalat húzni – a kihirdetett szükségállapot nagyobb számú sürgősségi kormányrendelet kibocsátásához vezethet. E megállapítást támasztja alá azon tény is, hogy az elmúlt öt év tekintetében a legtöbb sürgősségi kormányrendeletet 2020-ban bocsátották ki, tehát azon évben, amikor szükségállapot kihirdetésére is sor került.

Az alkotmány felhatalmazása alapján kibocsátott kormányrendeletek lényeges feltétele – a sürgősség léte mellett – a rendkívüli helyzet fennállása. A 2003. évi alkotmánymódosítást megelőzően az alkotmány rendkívüli eset („*cazuri excepționale*”) fennállásához kötötte a sürgősségi kormányrendelet kibocsátását, azonban a módosítás során a kormány mozgásterét is korlátozni kívánták, így – a megszokottól jelentősen eltérő helyzetekre vonatkozóan – a rendkívüli helyzet („*situație extraordinară*”) szókapcsolat került beépítésre az Alkotmány 115. cikkének szövegébe.¹⁴ A módosítás tekintetében az Alkotmánybíróság utólag megállá-

12 A kormány az elmúlt években jelentős számú sürgősségi kormányrendeletet bocsátott ki. Ha pusztán az elmúlt öt év adatait vizsgáljuk, a sürgősségi kormányrendeletek száma a következőképpen alakult: 2018-ban 114, 2019-ben 89, 2020-ban 226, 2021-ben 145, valamint 2022-ben 192. Az adatok forrása: www.cdep.ro (letöltés ideje: 2023. 08. 18.).

13 VERESS Emőd: *Államfő és kormány a hatalommegosztás rendszerében*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011, 234.

14 Marieta SAFTA: *Drept constituțional și instituții politice. Vol. II. Instituții politice*, Editura Hamangiu, București, 2015, 299–300.

pította, hogy a két kifejezés közötti eltérés a szokásostól vagy elvárásoktól való eltérés mértéke szempontjából nyilvánvaló.¹⁵

Ugyanakkor a rendkívüli helyzet fogalma nincs megfelelően meghatározva, mi több, még csak példajellellegel sincsenek felsorolva olyan körülmények, amelyek indokolttá teszik sürgősségi kormányrendeletek kibocsátását.¹⁶ Így tehát – ugyan a 2003. évi alkotmánymódosítás során a kormány mozgásterét korlátozni kívánták – a rendkívüli helyzet fogalmának behatárolása továbbra is számos probléma alapjaként mutatkozik meg. Kellő meghatározás hiányában, a rendkívüli helyzet fogalmát a törvényhozási felhatalmazás és az alkotmányos berendezkedés szisztematikus értelmezésén keresztül kell megadni.¹⁷

A szakirodalomban kialakított definíció értelmében a rendkívüli helyzet olyan, előre nem látható, a szokásostól vagy elvárásoktól eltérő helyzet, amely a közérdek veszélyeztetésére vagy e veszélyeztetés elősegítésére alkalmas, és amely sürgős és legalább részben azonnal alkalmazandó intézkedéseket tesz szükségessé.¹⁸ E meghatározásnál teljesebb Cristian Ionescu professzor definíciója, amely szerint rendkívüli helyzet alatt olyan ténybeli vagy jogi helyzetet vagy körülményt kell érteni, amely előre nem látható, elkerülhetetlen, és amely az állami szervek megfelelő működésének magzavarására vagy akadályoztatására, az alkotmány vagy a törvények által garantált alapvető értékek veszélyeztetésére alkalmas, és amelynek időbeli kiterjedtsége súlyos politikai, társadalmi, gazdasági vagy egyéb következményekkel járna az államra és annak polgáira nézve, így a gyors és hatékony szabályozás érdekében a kormánynak haladéktalanul törvényi erővel bíró¹⁹ rendeletet kell hoznia.²⁰

Tény, hogy a rendkívüli helyzet fennállása a sürgősségi kormányrendeletek előfeltétele, ugyanakkor – pontos jogszabályi meghatározás hiányában – a kormány bármely helyzetet rendkívülinek minősíthet. Következésképpen, a kormánynak tényleges mérlegelési joga van arra vonatkozóan, hogy egy – sürgősségi kormányrendelet kibocsátását szükségessé tevő – rendkívüli helyzet fennállását megállapítsa.²¹ Ha

15 Románia Alkotmánybíróságának 2005/255. döntése, megjelent a Hivatalos Közlöny 2005. évi 511. számában. Egyes szerzők álláspontja szerint e módosítás azonban nem tekinthető lényegesnek, hiszen a fogalomhasználat változásának következtében nem megy végbe fejlődés, nem áll be pontosítás a fogalommal kapcsolatban. Bővebben: Genoveva VRABIE, Marius BALAN: *Organizarea politico-etatică a României*, Institutul European, Iași, 2004, 149.

16 Elena Simina TĂNĂSESCU, Dana APOSTOL TOFAN: *Articolul 115. Delegarea legislativă = Constituția României. Comentariu pe articole*, szerk. Ioan MURARU, Elena SIMINA TĂNĂSESCU, Editura C.H. Beck, București, 2008, 1090; Dana APOSTOL TOFAN: *Drept administrativ*, Editura C.H. Beck, București, 2014, 243.

17 Dana APOSTOL TOFAN: *Considerații în legătură cu regimul juridic aplicabil ordonanțelor Guvernului*, Dreptul, 1998/4, 36–40, 37.

18 Ion DELEANU: *Instituții și proceduri constituționale – în dreptul român și în dreptul comparat*, Editura C.H. Beck, București, 2006, 705.

19 Maga a rendkívüli helyzet fennállása az egyik legfontosabb oka a sürgősségi kormányrendeletek törvényi erejének. Abban az esetben, ha egy ilyen helyzetben elfogadott sürgősségi kormányrendelet nem bírna törvényi erővel, sérülne a válsághelyzetre való azonnali reagálás lehetősége. Bővebben lásd: VERESS: *i. m.*, 237.

20 Cristian IONESCU: *Articolul 115. Delegarea legislativă = Constituția României. Comentarii și explicații*, szerk. Cristian IONESCU, Corina ADRIANA DUMITRESCU, Editura C. H. Beck, București, 2017, 1241–1242.

21 Dana APOSTOL TOFAN: *Considerații...*, *i. m.*, 38.

pusztán az elmúlt évek gyakorlatát vizsgáljuk, akkor is, mint rendkívüli helyzetet előidéző tényezők, a legkülönbözőbb társadalmi, szociális és politikai okok jelentek meg az egyes sürgősségi kormányrendeletek indoklásában. Rendkívüli helyzetet előidéző tényezők között szerepelt többet között:

- a SARS-CoV-2 vírus terjedésének visszaszorítása érdekében elrendelt szükségállapot miatt egyes gazdasági szektorokban bekövetkező hatások gyors és rendkívüli kezelése;²²

- a SARS-Cov-2 vírus terjedésének visszaszorítása érdekében elrendelt szükségállapot munkáltatókra és munkavállalókra kifejtett hatásainak kezelése;²³

- az orosz–ukrán konfliktus miatt kialakult globális élelmiszer-ellátási láncok nehézségeinek enyhítése (például a határőrség humán erőforrásainak bővítésével);²⁴

- egyes európai uniós irányelvek meghatározott időn belül történő átültetésének biztosítása, és ily módon a kötelezettségszegési eljárás elkerülése;²⁵

- az Országos Helyreállítási Tervben (*Planul Național de Redresare și Reziliență*) vállalt erdőtelepítési célok teljesítésének felgyorsítása;²⁶

- a turistaszezon akadálytalan működése érdekében az újonnan kialakított strandszakaszok szabályozása;²⁷

- az Ukrajnából érkező különleges helyzetű külföldiek és hontalan személyek bevándorlásának kezelése érdekében egységes szabályozási keret kialakítása.²⁸

Ugyanakkor, a sürgősségi kormányrendeletek kapcsán a gyakorlatban olyan esetek is megjelennek, amikor a kormány nem pusztán egyetlen külső faktorial, rendkívüli helyzetet előidéző tényezővel támasztja alá a rendelet kibocsátását. Például a 2023. évi 3., szarvasmarha-tenyésztők számára nyújtandó támogatások rendszeréről szóló sürgősségi kormányrendelet indoklásában a kormány mind az orosz–ukrán konfliktus, mind a SARS-CoV-2 vírus következtében beállt gazdasági helyzet szarvasmarhatartókra gyakorolt negatív pénzügyi hatásait rendkívüli tényezőként értékelte. Mi több, a növekvő energia- és takarmányárak következtében a kormány a sürgősségi kormányrendelet kibocsátását azon ténnyel is indokolta, hogy annak tartalma elengedhetetlen a tejtermékek kereskedelmének zökkenőmentes működéséhez.

Megfigyelhető tehát, hogy a sürgősségi kormányrendeletek kibocsátásakor a kormány több tényezőt is rendkívüli helyzetet előidéző elemként értékelhet, így a gyors szabályozás szükségességét több okkal is indokolhatja.

Ahogy az a fenti példákban is kitűnik, az indoklás szükségességével a kormány rendkívüli helyzetet megalapozó tényezővé nyilváníthat bármilyen körülményt. Ugyanakkor az alkotmánybírói esetgyakorlatból, valamint a releváns alkotmányjogi szakirodalomban megfogalmazottakból megállapítható, hogy a kormány két esetben mégsem nyilváníthat diszkrecionálisan rendkívüli helyzetnek bizonyos körülményeket.

22 Például: 2020. évi 70. sürgősségi kormányrendelet

23 Például: 2021. évi 111. sürgősségi kormányrendelet

24 Például: 2022. évi 103. sürgősségi kormányrendelet

25 Például: 2021. évi 140. sürgősségi kormányrendelet

26 Például: 2022. évi 35. sürgősségi kormányrendelet

27 Például: 2022. évi 56. sürgősségi kormányrendelet

28 Például: 2023. évi 22. sürgősségi kormányrendelet

Egyrészt, a rendkívüli helyzet nem fakadhat a kormány cselekvéséből vagy mulasztásából (*nemo auditur propriam turpitudinem allegans*), hiszen ez azt eredményezné, hogy a kormány saját tevékenységére hivatkozva igazolhatná a parlament törvényhozó hatáskörének elvonását, ami súlyosan sértené a hatalmi ágak szétválasztását,²⁹ ugyanis Romániában az egyetlen törvényhozó hatóság a parlament.³⁰

Hasonlóan, abban az esetben, ha az állam adósként jelenik meg, a kormány nem élhet korlátlanul a rendes jogalkotási eljárástól eltérő eszközzel, hiszen ilyen esetekben már nem rendkívüli helyzet fennállásáról, hanem jogalkotói célszerűségről beszélhetünk.³¹

A kialakult közjogi helyzetben kiemelt szerep hárul az Alkotmánybíróságra, amely a sürgősségi kormányrendeletek alkotmányosságának vizsgálata során esetről esetre vizsgálhatja a rendkívüli helyzet fennállását vagy annak hiányát. A gyakorlat azt mutatja, hogy a sürgősségi kormányrendeletek azokban az esetekben is alkotmányellenesek, amikor azokat nem rendkívüli helyzetben vagy a rendkívüli helyzet lejárta után fogadták el, így az általuk elfogadott intézkedések nem indokolják az alkotmányos felhatalmazás intézményének igénybevételét.³²

Az alkotmányossági kontroll tekintetében fontos kiemelni, hogy magát a sürgősségi kormányrendeletet az Alkotmánybíróság pusztán utólagos normakontroll keretében vizsgálhatja, hiszen e rendeleteket egyrészt a kormány bocsátja ki, másrészt a Hivatalos Közlönyben való közzétételük kihirdetés nélkül történik, így módon előzetes normakontrollra nincs lehetőség.³³ Ugyanakkor – amint azt az alább bemutatott döntésekben is láthatjuk – a sürgősségi kormányrendeletet jóváhagyó, módosító vagy elutasító törvényt az Alkotmánybíróság vizsgálhatja előzetes normakontroll keretében. Ilyen esetekben az Alkotmánybíróság lényegében nem pusztán a sürgősségi kormányrendeletet jóváhagyó, módosító vagy elutasító törvény alkotmányosságát vizsgálja, hanem közvetett módon magának a sürgősségi kormányrendeletnek az alkotmányosságát is. Mi több, az Alkotmánybíróság ilyen esetben is kitérhet a rendkívüli helyzet fogalmára, vizsgálva annak tényleges fennállását.

Románia Alkotmánybírósága a rendkívüli helyzet fogalmára vonatkozóan megállapította, hogy e helyzet teremti meg a sürgősségi kormányrendeletek kibocsátásának „legitimitását és létjogosultságát”.³⁴ Ennek fényében a rendkívüli állapot „az alapja a kormány azon jogának, hogy előzetes parlamenti felhatalmazás nélkül törvényerejű kormányrendeletet fogadjon el”.³⁵

29 Corneliu-Liviu POPESCU: *Procedura de legiferare. Ordonanța de urgență. Condiții de adoptare*, Curierul Judiciar, 2005/12, 8–11, 9.

30 Alkotmány 61. cikk (1) bekezdés.

31 Románia Alkotmánybíróságának 432/2011. döntése.

32 SIMINA TÂNĂȘESCU, APOSTOL TOFAN: *i. m.*, 1090.

33 VARGA Attila: *Román Alkotmányjog*, Forum Iuris Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2019, 129; VRABIE, BALAN: *i. m.*, 150. A törvények kihirdetése a román alkotmányos rendszerben nem egyenlő azok közzétételével. A kihirdetés az Alkotmány 77. cikk (1) bekezdése értelmében Románia elnökének feladata, aki köteles a törvényt az átvételtől számított legtöbb 20 napos határidőn belül kihirdetni.

34 Románia Alkotmánybíróságának 2005/255. döntése, megjelent a Hivatalos Közlöny 2005. évi 511. számában.

35 VERESS: *i. m.*, 235.

Mindemellett a rendkívüli helyzet fennállásának követelményeire vonatkozóan, az Alkotmánybíróság elvi élel mondta ki, hogy olyan „*smérhető, a kormány akaratától független rendkívüli helyzetet teremt, és amelyben, a kormányrendelet elfogadása nélkül, sérülne a közérdek*”.³⁶ E helyzet fennállását és az azt igazoló körülményeket esetről esetre vizsgálja az Alkotmánybíróság.

Érdeemes röviden kitérni a rendkívüli helyzet és a szabályozás sürgősségének egymáshoz való viszonyára. Az alkotmánybírósági kontroll során a megkereséssel élő felek a legtöbb esetben mind a rendkívüli helyzet fennállásának, mind a sürgősség meglétének hiányát kifogásolják. E tekintetben – az Alkotmánybíróság értelmezésében – a szabályozás sürgőssége nem azonos a rendkívüli helyzet fennállásával, hiszen az e helyzetet rendező szabályozás rendes jogalkotási eljárás keretében is megvalósulhat, tehát a két fogalom nem fedi egymást,³⁷ ily módon ténylegesen előfordulhatnak olyan esetek, amikor a sürgősség ugyan fennáll, ám nincs rendkívüli helyzet, így a kibocsátott sürgősségi kormányrendelet nem felel meg az alkotmányos követelményeknek.

A továbbiakban a román Alkotmánybíróság közelmúltbeli gyakorlatára támaszkodva kívánom kibontani a rendkívüli helyzet fogalmát, kiemelve az Alkotmánybíróság által megfogalmazott releváns elvi megállapításokat, valamint azt az alkotmányos keretet, amelyben a rendkívüli helyzet fogalma értelmezendő.

3. A román Alkotmánybíróság gyakorlatából

3.1. A román Alkotmánybíróság 2020/60. számú döntése³⁸

Az adott döntésben – absztrakt utólagos normakontroll³⁹ keretében – az Alkotmánybíróság a 2019. évi 57., a közigazgatási törvénykönyvről szóló sürgősségi kormányrendelet alkotmányosságát vizsgálta a Nép Ügyvédje megkeresésére.

Megkeresésében a Nép Ügyvédje kiemelte, hogy számos tartalmi kifogás mellett, a vitatott kormányrendelet sérti Románia Alkotmányának 115. cikk (4) bekezdését, hiszen a kormány által felsorakoztatott érvek nem igazolják rendkívüli helyzet fennállását, mivel a hivatkozott működési problémákra a helyi közigazgatási szervek a közelmúltban számos esetben felhívták a figyelmet, és e problémák azon helyzet következtében álltak be, hogy a helyi közigazgatási szervek megszervezéséről és működéséről szóló hatályos szabályozást nem sikerült a vállalt kötelezettségekhez igazítani. Mi több, a Nép Ügyvédjének véleménye alapján az Európai Unióval szem-

36 Románia Alkotmánybíróságának 1995/65. döntése, megjelent a Hivatalos Közlöny 1995. évi 129. számában.

37 Románia Alkotmánybíróságának 2007/421. döntése, megjelent a Hivatalos Közlöny 2007. évi 367. számában.

38 Megjelent a Hivatalos Közlöny 2020. évi 369. számában.

39 A román alkotmánybíráskodás rendszerében absztrakt utólagos normakontroll áll fenn abban az esetben, ha a Nép Ügyvédje által emelt kifogás nincs összefüggésben egyetlen bíróság által tárgyalt ügygel sem. Ilyen esetekben a Nép Ügyvédje direkt módon támadja a jogszabályt, így közvetlenül emel alkotmányossági kifogást. Bővebben lásd: VARGA Attila: *A román alkotmánybíráskodás jellemzői. Utólagos normakontroll és az alkotmányjogi panasz*, Fundamentum, 2020/2–3, 76–87, 80–81.

beni vállalások nemzeti jogba való átültetése és végrehajtása nem indokolhatja az Alkotmány 115. cikk (4) bekezdésbe foglaltaknak való megfelelést, tehát a kötelezettségek teljesítésének szükségessége nem teremt rendkívüli helyzetet.

A Nép Ügyvédje – az Alkotmánybíróság gyakorlatát alapul véve – kiemelte, hogy a sürgősségi kormányrendelet kibocsátásához olyan rendkívüli helyzetnek kell fennállnia, amely objektív, a kormány akaratától független, és veszélyezteti a közérdeket. Mindemellett, a sürgősségi kormányrendelet kibocsátásakor a kormánynak bizonyítania kell, hogy a szabályozás halaszthatatlan volt, és nem állt rendelkezésre más olyan jogalkotási eszköz, amelyet a következmények gyors elkerülése végett alkalmazni lehetett volna.

A kifogásolt kormányrendeletre vonatkozóan a Nép Ügyvédje rámutatott, hogy a kormány által felsorakoztatott érvek – külön-külön és összességükben is – a kormányrendelet célszerűségét igazolják, amely szubjektív természetű, így az Alkotmánybíróság gyakorlata értelmében nem szolgálhatnak sürgősségi kormányrendelet kibocsátását igazoló tényként. Mi több, a Nép Ügyvédje értelmezésében a sürgősségi kormányrendelet preambulumban, a rendkívüli helyzet indoklásaként felvonultatott érvek nem szolgálnak objektív alapként, hiszen a területi-közigazgatási egységek hatóságai folyamatosan jelezték a helyi közigazgatás működési problémáit, ám ennek ellenére sem történt előrelépés a Románia által az Európai Unióval szemben vállalt kötelezettség, a közigazgatás átalakításának végrehajtása tekintetében.

Az alkotmányossági kifogást – a törvényi előírások alapján – megküldték a parlament két házelnökének, valamint a kormánynak. A kifogásra reagálva a képviselőház elnöke kiemelte, hogy alkotmányos felhatalmazás alapján kibocsátott sürgősségi kormányrendeletek esetén a jogalkotásra vonatkozó szándék a kormányt illeti meg, aki diszkrecionálisan dönthet arról, hogy a fennálló helyzet indokoltá teszi a gyors jogalkotást. Mindemellett, a kormány a vizsgált sürgősségi kormányrendelet elfogadásával a közérdeket védte, hiszen a közigazgatás egységes, haladéktalan szabályozásának érdekében lépett fel. Ugyanakkor a képviselőház elnöke azt is kiemelte, hogy a kormány a sürgősségi kormányrendelet preambulumban olyan objektív tényezőket sorakoztatott fel, amelyeket nem lehetett előre látni, és amelyek olyan rendkívüli helyzethez vezettek, amely sürgős szabályozást igényelt.

Az alkotmányossági kifogásra reagálva a kormány kiemelte, hogy az adott sürgősségi kormányrendelet indoklásában fellelhetőek mindazon érvek, amelyek igazolják mind a rendkívüli helyzet fennállását, mind a sürgősség létét. A kormány a rendkívüli helyzet legfőbb indokaként a közigazgatás működési hiányosságaira való gyors reagálást, illetve az Európai Unióval szemben vállalt kötelezettségeknek való megfelelést nevezte meg.

Az Alkotmánybíróság a kifogást vizsgálva kiemelte, hogy sürgősségi kormányrendeletek kibocsátásakor a következő feltételeknek kell teljesülniük: olyan rendkívüli helyzetnek kell fennállnia, amely szabályozása nem tűr halasztást, valamint a kormánynak a rendeletben megfelelően indokolni kell mind a rendkívüli helyzetet, mind a sürgősséget. Az Alkotmánybíróság esetgyakorlata értelmében a rendkívüli helyzet olyan, a szokásostól vagy megszokottól nagymértékben eltérő, objektív, a kormány akaratától független helyzet, amely azonnali reagálást tesz szükségessé a

közérdek védelme érdekében. A vizsgált sürgősségi kormányrendeletben a kormány többek között a következő főbb érveket sorakoztatta fel a rendkívüli helyzet igazolására: a Románia által, az uniós intézményekkel szemben vállalt közigazgatási reformok végrehajtásának elmaradása; a területi-közigazgatási egységek szintjén, vissza nem térítendő támogatásból finanszírozott projektek végrehajtásának késedelve; a közszolgáltatások társadalmi-gazdasági realitásokhoz való igazításának elmulasztása.

A Nép Ügyvédje által megfogalmazottakkal szemben, az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a rendkívüli helyzet léte nem a körülmények újdonságából ered. Ily módon a rendkívüli helyzet fennállásához nincs okvetlenül szükség újszerű esemény bekövetkeztére. Természetesen a rendkívüli helyzet fennállhat előre nem látható, váratlanul bekövetkezett esemény alapján, de a sürgősségi kormányrendelet kibocsátásának nem feltétele ezen újszerűség megléte. Ezenfelül, az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy a kormány a sürgősségi kormányrendelet preambulumában nem is hivatkozik új, a kibocsátásig ismeretlen helyzet kialakulására.

Esetgyakorlatára alapozva az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy a fennálló körülmények között nem helytálló a megkereséssel élő fél azon megállapítása, hogy a közigazgatás területén, egyes hatékonyságot növelő intézkedések szabályozásában beálló késedelmek a kormány akaratának eredménye, sem az, hogy egy ilyen, *de jure* és *de facto* helyzet nem minősíthető rendkívülinek. Mi több, azon tény, hogy az adott területen korábban számos jogalkotási kezdeményezés született, nem értelmezhető úgy, hogy a szabályozás a kormány szándékától, akaratától függ.

Románia Alkotmánybírósága, a Nép Ügyvédje által megfogalmazott egyéb kifogásokat is megalapozatlannak találta, így az utólagos normakontrollra irányuló megkeresést elutasította.⁴⁰

3.2. A román Alkotmánybíróság 2021/731. számú döntése⁴¹

Az adott ügyben – utólagos normakontroll keretében – az Alkotmánybíróság a 2019. évi 53., a települések központi hőellátó rendszereinek korszerűsítéséről, felújításáról, illetve bővítéséről vagy létrehozásáról rendelkező többéves finanszírozási program jóváhagyásáról, valamint a 2006. évi 51. törvény kiegészítéséről és módosításáról szóló sürgősségi kormányrendeletet vizsgálta alkotmányossági szempontból.

A megkereséssel élő fél, a Nép Ügyvédje kifogásában kiemelte, hogy a kormány nem igazolta sem olyan rendkívüli helyzet fennállását, amely indokoltá tenné az azonnali szabályozást, sem a 2006. évi 51. törvény kiegészítésének és módosításának sürgősségét. A kormány sürgősségi jogalkotásának azon szándéka, hogy a lakosság közüzemi ellátásának folytonosságát garantálja, anélkül, hogy e szolgáltatások ellenértékének kifizetésében érdekelt lenne, nem tekinthető rendkívüli helyzetnek. A Nép Ügyvédjének megállapításában a kormány pusztán kihirdette a rendkívüli helyzet fennállását, anélkül, hogy azt ténylegesen megindokolta volna. Mi több, a kormányrendelettel hozott intézkedéseket nem a téli évszakban rendelték el, hogy a

40 Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a döntéshez két alkotmánybíró különvéleményt csatolt, amelyben kifogásolták a rendkívüli helyzet fennállását.

41 Megjelent a Hivatalos Közlöny 2021. évi 1239. számában.

hideg valamelyest indokoltá tegye azokat. Ezenfelül a Nép Ügyvédje kiemelte, hogy annak következtében, hogy a közüzemi szolgáltatók kötelessé váltak a rosszhiszemű nem fizetők számára is szolgáltatásokat nyújtani, sérül a szolgáltatók magántulajdonhoz való joga, illetve gazdasági szabadságjoga.

Románia Alkotmánybírósága döntésében kiemelte, hogy a kormány csak abban az esetben bocsáthat ki sürgősségi kormányrendeletet, ha:

- olyan rendkívüli helyzet áll fenn,
- amely következtében a szabályozás nem tűr halasztást, illetve
- a rendelet tartalmazza a sürgősség indoklását.

E három feltételnek egyidejűleg kell teljesülnie annak érdekében, hogy a kibocsátott sürgősségi kormányrendelet megfeleljen az Alkotmány 115. cikk (4) bekezdésének. Az Alkotmánybíróság – esetgyakorlatára hivatkozva – hangsúlyozta, hogy a sürgősségi kormányrendelet kibocsátásához tehát elengedhetetlen egy olyan objektív, meghatározható, a kormány akaratától független helyzet fennállása, amely veszélyezteti a közérdeket. Mindemellett az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy a rendkívüli helyzet megállapítása a kormány feladata, amely köteles a kibocsátott sürgősségi kormányrendelet preambulumban felsorakoztatni mindazon érveket, amelyek következtében a szabályozás nem tűr halasztást.

A vizsgált esetben, az Alkotmánybíróság megállapítása szerint, a kormány számos olyan érvet felsorakoztatott, amelyek nemcsak a szükségességet igazolják, hanem azt is, hogy a közüzemi szolgáltatások területén fennálló rendkívüli helyzet szabályozása nem tűr halasztást (pl. a szolgáltatások folytonosságának garantálása; olyan források elkülönítésének sürgőssége, amelyek biztosítják a fűtés folytonosságát a téli hónapokban). Mindezen, a kormány által felsorakoztatott érveket figyelembe véve, az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a rendkívüli helyzetként hivatkozott tényezők olyan objektív, meghatározható, a kormány akaratától független helyzetet teremtenek, amely veszélyezteti a közérdeket, így módon a kibocsátott sürgősségi kormányrendelet megfelel az alkotmányos követelményeknek.

Mivel az Alkotmánybíróság a kormányrendelettel szemben megfogalmazott tartalmi kifogásokat is megalapozatlannak találta, elutasította a Nép Ügyvédje által benyújtott alkotmányossági kifogást.

3.3. A román Alkotmánybíróság 2021/198. számú döntése⁴²

Az adott döntésben Románia Alkotmánybírósága – 33 szenátor megkeresésére – előzetes normakontroll keretében vizsgálta a 2019. évi 91., az 1989. Decemberi Román Forradalom Intézetet megszüntető sürgősségi kormányrendelet jóváhagyásáról szóló törvény alkotmányosságát.

A megkereséssel élő felek három fő alkotmányossági problémát fogalmaztak meg a sürgősségi kormányrendeletet jóváhagyó törvénnyel kapcsolatban: 1. a vitatott sürgősségi kormányrendelet kibocsátásának menete sértette a törvények szilárdságának és előreláthatóságának, a hatalmi ágak szétválasztásának, valamint az

⁴² Megjelent a Hivatalos Közlöny 2021. évi 421. számában.

Alkotmány felsőbbségének elvét; 2. a vitatott sürgősségi kormányrendeletet jóváhagyó törvény elfogadása sértette a bikameralizmus elvét; 3. a vitatott sürgősségi kormányrendelet sértette a rendkívüli helyzetre vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket. Ez utóbbi kifogás tekintetében a megkereséssel élő szenátorok megjegyzik, hogy a sürgősségi kormányrendelet preambuluma nem indokol semmilyen rendkívüli helyzetet, mi több, a szabályozás szükségességére vonatkozóan sem tartalmaz utalásokat. Továbbá, a kifogással élő szenátorok megjegyzik, hogy a sürgősségi kormányrendelet kibocsátása mögött politikai indokokat vélnek felfedezni, amelynek következtében az 1989. Decemberi Román Forradalom Intézet ily módon történő megszüntetése sérti a hatalmi ágak szétválasztásának elvét.

Az Alkotmánybíróság a döntés indoklásában kiemelte, hogy a rendkívüli helyzetnek a megszokottól nagyfokú eltérést kell mutatnia, objektívnek, illetve a kormány akaratától függetlennek kell lennie. A rendkívüli helyzet szabályozására vonatkozó sürgősség hiánya alkotmányos korlátozásként jelenik meg a kormány számára a sürgősségi kormányrendeletek kibocsátására vonatkozóan. E korlátozás figyelmen kívül hagyása a sürgősségi kormányrendeletre vonatkozó alkotmányos előírások megsértéséhez vezet. Az Alkotmánybíróság – esetgyakorlatára hivatkozva – hangsúlyozta, hogy pusztán az objektív, előre nem látható körülmények vezethetnek olyan helyzethez, amelyek szabályozása rendkívüli gyorsaságot igényel. Mindezen körülményeket a kormány az elfogadott rendelet preambulumban köteles megindokolni.

A vizsgált, 2019. évi 91. sürgősségi kormányrendelet preambuluma számos aspektusra reflektál, mint például az 1989. Decemberi Román Forradalom Intézet munkájának jelentéktelensége; azon tény, hogy az Intézet pusztán mintegy politikai platformként mutatkozik, vagy tevékenységének ellentmondásos jellege. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság véleménye értelmében a kormány által a preambulumban felsoroltak nem indokolják a sürgősségi kormányrendelettel történő szabályozást, a rendkívüli helyzet fennállását, hanem pusztán a szabályozás szükségességére vonatkozó érveket tartalmaznak. A szabályozás szükségességére, időszerűségére vonatkozó – természetüknél fogva szubjektív – érvek felsorakoztatása ugyanakkor az Alkotmánybíróság véleményében nem számít olyan objektív körülménynek, amely rendkívüli helyzetet teremtené.

Valamely intézmény tevékenységének hiányosságai, működésének ellentmondásos jellege vagy az intézmény hasznosságának hiánya indokoltta teheti annak megszüntetését, azonban e megszüntetés nem történhet sürgősségi kormányrendelet kibocsátásával.

Hasonló érveket fogalmazott meg véleményezésében a Törvényhozási Tanács is, amely kiemelte, hogy a preambulumban felsorakoztatott indokok nem sorolhatók a rendkívüli helyzetet előidéző tényezők sorába.

Ugyan a szenátus utólag, a sürgősségi kormányrendeletet jóváhagyó törvény elfogadásáról tárgyalva, kérte a preambulumban kiegészítését, módosítását, azonban az Alkotmánybíróság megállapítása szerint e tény is pusztán a sürgősségi kormányrendelet indoklásának hiányosságát erősíti meg.

Mindezen felsorakoztatott érvek alapján Románia Alkotmánybírósága helyt

adott az alkotmányossági kifogásnak és megállapította, hogy a 2019. évi 91. sürgősségi kormányrendelet és az annak jóváhagyásáról szóló törvény alkotmányellenesek.

3.4. A román Alkotmánybíróság gyakorlatának szintézise

A bemutatni kívánt három, viszonylag aktuális alkotmánybíróági döntésből kitűnik, hogy Románia Alkotmánybírósága esetgyakorlatában jelentős elvi tételeket fogalmazott meg a sürgősségi kormányrendelettel, azon belül is a rendkívüli helyzet fogalmával kapcsolatban.

Mindenekelőtt, az Alkotmánybíróság elvi éllel adta meg a rendkívüli helyzet alkotmányos keretét, amelynek értelmében: a rendkívüli helyzet olyan, a szokásostól vagy a megszokottól nagymértékben eltérő, objektív, a kormány akaratától független helyzet, amely azonnali reagálást tesz szükségessé a közérdek védelme érdekében. Ennek alapján mindazon esetekben, amikor a rendkívüli helyzet szubjektív érveken alapul vagy a kormány akaratától függően következik be, a kibocsátott sürgősségi kormányrendelet sérti Románia Alkotmányának 115. cikk (4) bekezdését.

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság azt is megállapította, hogy a rendkívüli helyzet fennállásához nincs szükség új, mindaddig ismeretlen körülményekre, tehát a rendkívüli helyzet nem kell feltétlen újszerű legyen. Továbbá az alkotmánybíróági esetgyakorlatból kitűnik, hogy a rendkívüli helyzet fennállásának indoklásakor a kormánynak olyan körülményekre kell hivatkoznia, amelyek valóban megalapozzák a gyors eljárást, tehát nem elegendő pusztán a szabályozás szükségességére vagy időszerűségére vonatkozó érveket felsorakoztatni. Ily módon a szabályozás szükségessége és a fennálló helyzet rendkívüli jellege egymástól elkülönülő fogalmak.

Megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság kifejezesebben gyakorlattal rendelkezik a rendkívüli helyzet fogalmának értelmezése tekintetében, elvi tételei által olyan alkotmányos keretet teremtett, amelyet a jogalkotónak is figyelembe kell vennie a fogalom jövőbeli szabályozásakor.

4. Zárógondolatok

A sürgősségi kormányrendelet a román Alkotmány rendszerében mintegy kétélű fegyverként jelenik meg: egyrészt garantálja a sürgősséget igénylő rendkívüli helyzetekben a gyors szabályozást, másrészt – az intézmény korlátjainak behatárolása hiányában – intézményi keretet biztosít a kormány esetleges túlkapásainak, így módon veszélyezteti a hatalmi ágak szétválasztásának elvét. E Janus-arcúság feloldásához elengedhetetlen olyan, az intézmény szempontjából alapvető fogalmak alkotmányos meghatározása, mint a rendkívüli helyzet.

De lege ferenda a román alkotmányos rendszerben szükséges a rendkívüli helyzet pontos meghatározása, így egy esetleges jövőbeni alkotmánymódosítás során a jelenlegi előírások pontosítása e tekintetben mindenképpen lényeges. A rendkívüli helyzet fogalmának jövőbeni tisztázásakor azonban a jogalkotó nem hagyhatja figyelmen kívül az Alkotmánybíróság esetgyakorlatát sem, amely az évek során szá-

mos elvi tételt fogalmazott meg e tárgykörben.

Irodalomjegyzék

- Dana APOSTOL TOFAN: *Considerații în legătură cu regimul juridic aplicabil ordonanțelor Guvernului*, Dreptul, 1998/4, 36–40.
- Dana APOSTOL TOFAN: *Drept administrativ*, Editura C.H. Beck, București, 2014.
- Alexandru BASARAB ȘINC: *Considerații privind practica delegării legislative*, Dreptul, 1994/4, 61–63.
- Mihai CONSTANTINESCU: *Conținutul ordonanței de urgență a Guvernului*, Dreptul, 1998/8, 30–35.
- Popescu CORNELIU-LIVIU: *Procedura de legiferare. Ordonanța de urgență. Condiții de adoptare*, Curierul Judiciar, 2005/12, 8–11.
- Ion DELEANU: *Instituții și proceduri constituționale – în dreptul român și în dreptul comparat*, Editura C.H. Beck, București, 2006.
- Cristian IONESCU: *Articolul 115. Delegarea legislativă = Constituția României. Comentarii și explicații*, szerk. Cristian IONESCU, Corina ADRIANA DUMITRESCU, Editura C.H. Beck, București, 2017.
- Ioan MURARU, Mihai CONSTANTINESCU: *Ordonanța guvernamentală. Doctrină și jurisprudență*, Editura Lumina Lex, București, 2000.
- Tudor ONIGA: *Delegarea legislativă*, Editura Universul Juridic, București, 2009.
- Paul NEGULESCU: *Tratat de drept administrativ*, vol. I., Tipografiile române unite, București, 1925.
- Marieta SAFTA: *Drept constituțional și instituții politice. Vol. II. Instituții politice*, Editura Hamangiu, București, 2015.
- SAJÓ András, UITZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019.
- Elena Simina TĂNĂSESCU, Dana APOSTOL TOFAN: *Articolul 115. Delegarea legislativă = Constituția României. Comentariu pe articole*, szerk. Ioan MURARU, Elena SIMINA TĂNĂSESCU, Editura C.H. Beck, București, 2008.
- VARGA Attila: *Román Alkotmányjog*, Forum Iuris Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2019.
- VARGA Attila: *A román alkotmánybíraskodás jellemzői. Utólagos normakontroll és az alkotmányjogi panasz*, Fundamentum, 2020/2–3, 76–87.
- VERESS Emőd: *Államfő és kormány a hatalommegosztás rendszerében*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011.
- Genoveva VRABIE, Marius BALAN: *Organizarea politico-etatică a României*, Institutul European, Iași, 2004.
- Ioan VIDA: *Procedura legislativă*, Editura Crater, București, 1999.

Gondolatok az Rptk. V. könyvének fordítása kapcsán I. 1164–1177. cikk

1. Bevezető gondolatok

Jelen írás (egy hosszabb esszé sorozat első részeként) az Rptk. fordításának harmadik, javított és átdolgozott kiadásához, azon belül is az V., vagyis a kötelmi jogi könyv átültetéséhez¹ kíván gondolatokat megfogalmazni. Egy korábbi írásban már tettünk néhány észrevételt a törvénytörvényfordítás koncepcionális kérdései kapcsán,² így elegendő azokat röviden áttekinteni.

A fordítás lehetséges szövegváltozataihoz fűzött megjegyzések és javaslatok során elsősorban a következő – nem is annyira elveket, mint inkább saját fordítói gyakorlatunkból (nem egyszer saját korábbi hibáinkból) leszárt – gondolatokat tartjuk szem előtt.

A kiindulópont nem is lehetne más, mint Horatius szállóigévé vált mondata, amit az *Ars poeticában* (1, 33) fogalmazott meg: „*Nec verbo verbum curabis reddere fidus interpres*” – vagyis a fordítónak, ha szabatos akar lenni, nem az a feladata, hogy a szöveg szavait igyekezzen a célnyelven visszaadni. Érdemes figyelemmel lenni arra is, hogy az *interpres* kifejezés eredetileg *tolmácsot, fordítót* jelentett,³ vagyis azt a személyt, aki más nyelvről latinra fordít, és ezáltal egyúttal értelmez szövegeket – tehát a fordításnak már az antikvitásban is lényegi eleme volt az értelmezés, a szöveg átültetése során megjelenő fordítói állásfoglalás.

A szóhúségre törekvő fordítás számos esetben (általában) a szöveg értelmét csorbítja, torzítja, illetve teszi (teheti) a szöveget értelmetlenné: a szóhúség olykor értelemzavaró. Tehát a fordítónak mindig a fordítás céljának megfelelően kell eljárnia. Ugyanazt a szöveget másként fordíthatja magyarra, ha az egy filológiai igényű kiadás vagy egy élőbb/közvetlenebb megszólalás, például egy ismeretterjesztő előadás számára készül – az előbbi lehet szóhűbb, hiszen a jegyzetek segítik a megértést, az utóbbi pedig mindenképp merészebb és invenciózusabb, hiszen az előadói pulpitusról közvetlenül kell hatnia. Viszont egyik fordítás sem lesz jobb vagy pontosabb, illetve ugyanolyan jó és pontos lesz mindkettő, csak éppen más. A döntő a fordítás célja – fordítói amatőrizmus minden esetben ugyanúgy, dogmák mentén

1 *Román polgári törvénykönyv*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2021.

2 NÓTÁRI T., PÁL E.: *Gondolatok és javaslatok a román Polgári törvénykönyv magyar fordításához*, Erdélyi Jogélet, 2021/2, 41–64.

3 NÓTÁRI T.: *Summum ius summa iniuria – Comments on the Historical Background of a Legal Maxim of Interpretation*. Acta Juridica Hungarica, 2004/1–2, 301–321.

fordítani, és azt hinni, hogy egy szövegnek csak egyetlen lehetséges, jó és elfogadható fordítása létezhethet.

A pontosság és a szabadság/invenció ezek sajátos – nem definiálható, sokkal inkább szöveghelyenként eltérő arányban vegyítendő – elegyének számos jelenségben kell testet öltenie, méghozzá egy törvénykönyv fordítása során is. Nem szavakat, nem nyelvtani szerkezeteket, nem mondattani alakzatokat fordítunk, hanem a szöveg értelmét. A forrás és a célnyelv nyilván másként használja az egyes és a többes számot, a kijelentő és a kötő módot, az igeidőket – a döntő a célnyelv struktúrája lesz, hiszen másként archaikus, értelemzavaró, groteszk vagy értelmetlen mondatok kerülnek ki a fordító tolla alól. A fordítónak jól kell ismernie a forrásnyelvet, de még jobban kell ismernie és éreznie a célnyelvet.

A *terminus technicus*ok kérdése szintén megoldandó, de nem mechanikusan. Amit a forrásnyelv egy szóval fejez ki, az a célnyelven különböző szavakkal adható vissza. És, amint ez az Rptk.-t olvasva is kiderül: nem minden *terminus technicus*, ami annak látszik.

Felmerül a kérdés, hogy teremthet-e a fordító jobb minőségű szöveget, mint az eredeti, vagyis mennyiben igazíthatja ki a forrásszöveg terminológiai következtelenségeit. Ebben az esetben két út nyílik a fordító előtt: ha mintegy forrásszöveggé fordítja a törvényszöveget, akkor követheti a forrásnyelv/szerző bakugrásait, lábjegyzetben magyarázva, hogy a szöveg *kártérítés*, *kártalanítás* és *jóvátétel* alatt nem egyszer ugyanazt érti, csak épp a szerző nem tudta/akarta egységesíteni a terminológiát; vagy a célnyelven értelmes szöveget hoz létre, vagyis ahol a jogi tartalom megköveteli, egységesít, és legfeljebb (bár ettől bízást el is tekinthet) lábjegyzetben magyarázza meg a forrásnyelvi szöveg inkoherenciáját.

Amennyiben tehát a fordítás célja nem pusztán filológiai, hanem gyakorlati, akkor a fordító éppen azzal tesz jót a szövegnek, ha nem „tiszteli” a szerző/forrásszöveg sutaságait és következtelenségeit, hanem nívósabb szöveget alkotva egységesít (vagy diverzifikál), és érthetőbbé teszi a célnyelven, amire a szerző/forrásszöveg „gondolt”, kifejezni akart az eredetiben, csak éppen ügyetlenül és átgondolatlanul.

Mindennek fényében a fordító alapvető joga és kötelessége az értelmezés, vagyis a forrásszöveg passzusainak értelmére, tartalmára vonatkozó állásfoglalás, a gyakorlati céllal születő fordítás esetén a forrásszöveg sutaságainak – amitől az Rptk. hemzseg – lehetőség szerinti korrekciója, egységesítése, diverzifikációja.

2. A kötelelem definíciója

Az 1164. cikk a kötelmet definiálja;⁴ az aktuális fordítás szerint „A kötelelem olyan jogi kapcsolat, amelynél fogva a kötelezett a jogosult számára meghatározott szolgáltatás teljesítésére köteles, a jogosult pedig e szolgáltatás teljesítését követelheti”.

4 „Obligația este o legătură de drept în virtutea căreia debitorul este ținut să procure o prestație creditorului, iar acesta are dreptul să obțină prestația datorată.”

Az *obligatio este o legătură de drept a iustinianusi Institúciók* (3, 13 pr.) szövegét (*Obligatio est iuris vinculum...*) tükrözi, a *legătură a vinculum* megfelelője. Így a *jogi kapcsolat* helyett a *jogi kötelék* fordulat a szöveghűség és a tartalom (vagyis a kötelelem történetileg valódi *lekötöttséget (ligatura)*, *jogi bilincset, vinculumot* takaró jellege) szempontjából is szerencsésebb volna.

Ugyanezen mondat a kötelelem alanyait is megnevezi, vagyis a *debitort* és a *creditor*. A fordítás a hatályos magyar terminológiát követi, amikor *kötelezett*ről és *jogosultról* ír. Tény, a *kötelezett* és a *jogosult* a mostani magyar magánjogban tágabb, az *adós* és a *hitelező* szűkebb értelemben, a pénzkövetelésre irányuló viszonyokban kerül elő. Ugyanakkor az „[...] *amelynél fogva az adós a hitelező számára meghatározott szolgáltatás teljesítésére köteles, a hitelező pedig e szolgáltatás teljesítését követelheti*” fordítás éppúgy legitim lehet. A *debitor* és a *creditor* terminológia egy az egyben megfelel a római joginak, amely az *adós* és a *hitelező* kifejezéseket valamennyi szolgáltatástípus esetén használja. Éppen így a régebbi magyar magánjog is, ahogy erre Veress Emőd kötelmi jogi tankönyve Tóth Lajost idézve rámutat: indokolható, de nem kényszerítő erejű az *adós* és *hitelező* kifejezések szűkítő értelmezése.⁵ Ezzel együtt azt gondoljuk, hogy a *kötelezett* és *jogosult* kifejezések használata azért célszerűbb, mert a *hitelező* és *adós* fogalmak használatával a román jogalkotó célja is egy magasabb absztrakciós szintre emelt alanyi kör megjelölése volt. A jelenleg hatályos magyar magánjogban a *hitelező* és *adós* kifejezések meghatározott kötelmi viszonyokban jelennek meg, tehát voltaképpen a *kötelezett* és *jogosult* alá tagozódva „kötelemspecifikus” megjelöléseként alkalmazandók. Ez a megoldás az Rptk. fordítása esetében is követendő.

3. A kötelelem forrásai és a szerződésekre vonatkozó általános rendelkezések

Az 1165. cikk a kötelelem forrásait sorolja fel;⁶ az aktuális fordítás szerint „*Kötelelem fakadhat szerződésből, egyoldalú jogügyletből, megbízás nélküli ügyvitelből, jogalap nélküli gazdagodásból, tartozatlan fizetésből, jogellenes magatartás tanúsításából, valamint bármely olyan ügyletből vagy tényből, amelyhez a törvény kötelelem keletkezését kapcsolja*”. A szöveg felsorolja a szerződést, az egyoldalú jogügyletet, a jogszerű kötelelemkeletkeztető tényeket (a megbízás nélküli ügyvitelt, a jogalap nélküli gazdagodást és a tartozatlan fizetést), a jogellenes ténnyt (vagyis a magánjogi deliktumot), valamint mindazt, amiből kötelelem fakadhat.

A *facta illicită*, vagyis az *ex delicto* fordításánál a *jogellenes magatartásból* fordulat elegendő, a *tanúsítás* már felesleges. Az *orice alt act sau fapt* esetében a *fapt* szerencsésen *tényként* szerepel a fordításban, hiszen ez a legátfogóbb kifejezés, amellyel visszaadható. Az *act* esetében azonban már kérdéses, hogy valóban csak *ügyletet* jelent-e, vagyis terminus technicusként szerepel-e a szövegben. Az *act* kifejezésnek az

5 VERESS E.: *A kötelmek általános elmélete*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2021, 31.

6 „*Obligațiile izvorăsc din contract, act unilateral, gestiunea de afaceri, îmbogățirea fără justă cauză, plata nedatorată, facta illicită, precum și din orice alt act sau fapt de care legea leagă nașterea unei obligații.*”

Rptk. rendszerében minden bizonnyal elsődlegesen jogügylet jelentése van, azonban a magánjog rendkívül szerteágazó területéhez tartozó egyéb jogforrásokat tanulmányozva ez több esetben megkérdőjelezhető. Az Rptk. rendszerén kívül így átgondolandó lehet a *magatartás* (tett, cselekmény, bár utóbbi erősen büntetőjogias színű) kifejezés is: ha a *fapt* alatt az *eo ispo* beálló eseményt, vagyis a *factumot*, *tényt* értjük, akkor az *act* átfogóan *magatartást* (cselekvést és *nemtevést*) takarhat, hiszen a mondatrész logikailag az *ex variis causis* nehezen behatárolható kategóriáját akarja megragadni. A probléma feloldására egy korábbi elemzésünkben már javaslatot tettünk.⁷

Az 1167. cikk (1) bekezdése az egyes szerződések tekintetében az általános részi rendelkezések alkalmazandósága felől rendelkezik.⁸ A hatályos fordítás szerint „[m]inden szerződés az *e fejezetben lévő általános szabályok hatálya alatt áll*”. A fordítás érthető ugyan, de körülményes. Szerencsésebb volna a fordítást átfogalmazni. Az egyszerűbb és magyarosabb „[e] fejezet rendelkezései valamennyi szerződésre alkalmazandók” tartalmában visszaadja az eredeti szöveget, és kikerüli a *hatály* (eleve sok esetben ingoványos) kifejezését. Ezzel összefüggésben annyit azonban mindenképp meg kell jegyezni, hogy a *hatály* fogalma az itt említett szövegkörnyezetben tulajdonképpen rokonjelentésű az *alkalmazandó* kifejezéssel.

Az 1167. cikk. 2. bekezdése a szerződésekre vonatkozó egyéb jogszabályokra utal:⁹ „[a]z egyes szerződésekre vonatkozó eltérő szabályokat a jelen törvénykönyv vagy külön törvények tartalmazzák”.

A fordítás pontos és jó, a forrasszöveg, az *în legi speciale*, vagyis a *külön törvények* fordulat viszont félrevezető. A törvényerővel bíró kormányrendeleteket például a szöveg szó szerinti értelmezése már kizárná a körből. Az értelmezést megkönnyítené a *külön törvények* helyett a semlegesebb *külön jogszabályok* fordulat használata – ezen megoldás nem tartaná tiszteletben az eredeti szöveget, de mint oly sokszor: ha suta a forrasszöveg, a fordító fejezi ki a tiszteletét, hogy értelmezi, vagyis értelmessé teszi. A másik megoldás a *külön törvények* fordulat megtartása mellett egy magyarázó lábjegyzet beszurása volna.¹⁰ Ugyanez állhat az 1168., a törvényanalógia alkalmazási körét szabályozó cikke is.

7 Erről részletesebben lásd NÓTÁRI T., PÁL E.: *i. m.*, 52–68.

8 „Toate contractele se supun regulilor generale din prezentul capitol.”

9 „Regulile particulare privitoare la anumite contracte sunt prevăzute în prezentul cod sau în legi speciale.”

10 A román jogelmélet a *lege* szó többszintű jelentését katalogizálja. Legtágabb értelemben jogforrást, pontosabban jogszabályt (*act normativ*) jelent, amely a jogforrási hierarchia különböző fokain elhelyezkedő jogforrások teljes skáláját jelenti. Szűkebb értelemben a *lege* csak *törvényt*, azaz a Parlament aktusát jelenti, amelynek jelentéstartalmából így kizorul minden olyan jogforrás, amelyet nem a Parlament alkotott. V. REBREANU: *Teoria generală a dreptului. Curs pentru studenții anului I.*, Hamangiu, Bukarest, 2020, 137. A román polgári jog forrásai vonatkozásában a *lege* kifejezés jelentésével összefüggésben a román szakirodalomban a fogalom legtágabb jelentésű értelmezése az elfogadott. Lásd LUPAN E., SZTRANYICZKI Sz., VERESS E., PANTILIMON R. Á.: *Drept civil. Partea generală conform Noului Cod civil*, C.H. Beck, Bukarest, 2012, 38–61; G. BOROI: *Curs de drept civil. Partea generală*, Hamangiu, Bukarest, 2021, 11–12; P. PERJU: Art. 1. *Izvoarele dreptului civil = Noul Cod civil. Comentariu pe articole*, ed. Fl. A. BAIAS, E. CHELARU, R. CONSTANTINOVICI, I. MACOVEI, C.H. Beck, Bukarest, 2014, 1–2. Ennek ellenére az Rptk. rendszerén belüli különféle jogszabályhelyeken meglehetősen gyakran megjelenő *lege* kifejezés pontos jelentésével összefüggésben folyamatos értelmezési nehézségek merülnek fel. Abból kiindulva, hogy a polgári jog forrásai vonatkozásában az Rptk. 1. cikk (1) bekezdése szerinti *lege* kifejezéssel összefüggésben a román szakirodalomban a *lege* legtágabb jelentése, azaz jogszabály (*act normativ*) értelme terjedt el, nem tűnik észszerűtlennek

Az 1170. cikk első mondata a *bona fides*, a jóhiszeműség és tisztesség elvét rögzíti.¹¹ A hatályos fordítás szerint: *[a] feleknek a szerződés megtárgyalása és megkötése, valamint teljesítésének ideje alatt is jóhiszeműen kell eljárniuk*”. A kissé idegenszerű *ideje alatt is* megfogalmazást kiküszöbölendő a következő átfogalmazás a szöveg javára válhat: *[a] feleknek jóhiszeműen kell eljárniuk mind a szerződés megtárgyalása és megkötése, mind a szerződés teljesítése során*”.

4. A szerződések különböző típusai

A következő szakasz cím (V. könyv, II. cím, I. fejezet, 2. szakasz), a *Diferite categorii de contracte* mint *Különböző szerződéstípusok* nem szerencsés fordítás: a szöveg nem tipizál (ha a római jog felől közelítenénk, nem a verbál-, litterál-, reál- és konszenzuál-szerződésekről beszél), hanem a szinallagmatikus és aszinallagmatikus, ingyenes és visszerthes stb. szerződésekről szól. A *Szerződések különféle kategóriái* átültetés jobban visszaadná a szakasz tartalmát. E helyütt észre kell venni, hogy az általunk javasolt megoldás szóhű fordítás. Semmit nem vesz el és semmit nem ad hozzá a forrásnyelvű szöveghez, mindazonáltal ez a román változat tartalmának legpontosabb és leghelyesebb fordítása. A szóhű fordításnak is megvan tehát a maga szerepe, noha – amint az eddigiekből kiviláglik – gyakrabban szükséges ellenállni a szóhűségre való törekvés ösztönös kényszerének.

4.1. Szinallagmatikus és aszinallagmatikus szerződések

Az 1171. cikk címe szó szerint *szinallagmatikus és egyoldalú szerződésről* (*Contractul sinalagmatic și contractul unilateral*) beszél, amit az aktuális fordítás *kétoldalú és egyoldalú szerződés*ként ad vissza. A cikk, illetve címe helytállóbb magyarításához érdemes megnézni a tartalmat is.¹² A mostani fordítás szerint: *[a] szerződés kétoldalú, ha az abból származó kötelezettségek kölcsönösek és egymástól függenek. Ellenkező esetben a szerződés egyoldalú abban az esetben is, ha a szerződés teljesítése mindkét fél számára kötelezettséget jelent.*”

A szöveg tehát a szinallagmatikus–aszinallagmatikus fogalompárt próbálja meghatározni, de a jogalkotói szövegezés az értelmet nem világosabbá, hanem homályosabbá teszi. A kétes értékű szöveg mindenképpen fordítói értelmezésre szorul. Miért szerepel a címben ellentétként a *sinalagmatic* és *unilateral*, vagyis az egyoldalú szó? A *sinalagmatic* még csak indokolt, hiszen az *unilateral* ellentétpárja a *multi-* és a *bilateral* is lehetne. De ha már a *sinalagmatic* kifejezést az olvasó (vagyis a jogi, pláne jogdogmatikai képzettség nélküli célközönség, vagyis a jogalany) ré-

arra következtetni, hogy az Rptk. szövegében egyebütt megjelenő *lege* kifejezés is a fogalom tágabb értelmére utal, tehát nem csak a Parlament által kibocsátott jogi aktusok kategóriájára.

11 „Părțile trebuie să acționeze cu bună-credință atât la negocierea și încheierea contractului, cât și pe tot timpul executării sale.”

12 „Contractul este sinalagmatic atunci când obligațiile născute din acesta sunt reciproce și interdependente. În caz contrar, contractul este unilateral chiar dacă executarea lui presupune obligații în sarcina ambelor părți.”

szeről tudottnak és értettnek veszi a szövegező, akkor miért nem az *asinalagmatic* fordulattal folytatja a szöveget? Vagy esetleg az a meggyőződés vezeti, hogy ha a *sinalagmatic* nem is érthető, de utána az *unilaterallal* találkozik, akkor majd csak kikövetkezteti, hogy az egyoldalúnak a két- (vagy több)oldalú az ellentéte?

De talán a szövegezés érthetőbbé teszi a szerencsétlenül megszővegezett címet. Hogy a szerződés akkor *sigalagmatic*, ha a belőle fakadó kötelezettségek *reciproce* és *interdependente*, vagyis kölcsönösek és egymástól függenek, érthető. Az, hogy egyébként a szerződés *unilateral*, még ha mindkét felet terheli is kötelezettség, következik ugyan az előzőből, de az *ambelor părți* és az *unilateral* egyazon mondatbani felbukkanása erősen zavaró. Kérdés továbbá: ennek a distinkciónak mi keresnivalója van a törvényszövegben mint jogdogmatikai ellentétpárnak? Főleg anélkül, hogy az V. könyv II. címében, vagyis az 1324. cikktől tárgyalt *egyoldalú jogügylet (actul juridic unilateral)* kapcsán zavart keltsen?

Ha már a kategóriapár bekerült a törvényszövegbe, érdemes a fordítással és magyarázó jegyzettel értelmet is adni neki. A címben a *kétoldalú–egyoldalú* fogalompár megtévesztő, és könnyű félreérteni, illetve az egy- és kétoldalú jogügylettel összemosni (ahogy ez gyakran a joghallgatóknak adott magyarázatok alacsony határfokából is kitűnik), a következő lehetőségek kínálkoznak. „*Szinallagmatikus és aszinallagmatikus szerződés*” – ha az eredeti szöveg nem riad meg a görög terminológiától, akkor a magyar fordításban is megengedett (és akár érdemes következetesen végigvinni, az *egyoldalú* helyett *aszinallagmatikus* használva). A cím ekként magyarul sem lesz érthetőbb vagy érthetlenebb, mint románul. „*Viszonos és egyoldalú szerződés*” – ha a címet magyarítani akarjuk, akkor a *viszonos* kevésbé lesz zavaró, mint a *kétoldalú*, mert kisebb átfedést sugall a kétoldalú jogügylettel. Ezzel persze az *egyoldalú szerződés* suta fogalmát még nem számoltuk fel. Igazából az efféle egyoldalú szerződés – ahogy Veress Emőd tankönyve fogalmaz – *egyoldalúan kétoldalú*, ami éppúgy további dogmatikai magyarázatot igényel, mint például a római jogi tankönyvirodalomban a *neves névtelen reálszerződések* kategóriája. Vagyis az *egyoldalú szerződés* a laikus számára ugyanúgy kibogozhatatlan fogalom, mint az *aszinallagmatikus*, csak éppen az utóbbi esetén görögül, az előbbinél magyarul marad érthetetlen. Illetve a *kétoldalú szerződés* önmagában egyszerű tautológiának látszik, tehát a *viszonos* vagy a *szinallagmatikus* kifejezés szerencsésebben adja vissza a tartalmat.

A cikk első mondatában „[a] szerződés kétoldalú...” fordulat helyébe – a fentiek fényében – „[a] szerződés viszonos/szinallagmatikus” fordulat léphet. A cikk második mondatában a fordítás szerencsésen a *teljesítés* kifejezéssel adja vissza az *executare* fordulatot, ami szó szerint ugyan *végrehajtást* jelentene, itt azonban a *teljesítés* szinonimája. Az „[...] *egyoldalú abban az esetben is*” helyett stílusosan az „*akkor is egyoldalú*” szerencsésebb volna, mert a mondatkezdő „[e]lőlenkező esetben...” fordulattal nem ütközne. A záró mondatrész „[...] *ha a szerződés teljesítése mindkét fél terhére kötelezettséget feltételez*” fordítása nemcsak a szavak szintjén pontosabb, hanem érzékelteti azon bírói jogkört is, hogy vitás esetben eldöntse, értelmezze a szerződés tartalmát.

4.2. Visszterhes és ingyenes szerződés

Az 1172. cikk a *visszterhes és ingyenes szerződés* fogalmát határozza meg: „*Contractul cu titlu oneros și contractul cu titlu gratuit*”. A fordítás igen szerencsésen mellőzi az eredeti szövegben szereplő *titulus* kifejezést. (Akárcsak az előző cikk esetében, kérdéses persze, hogy ennek a dogmatikai definíciónak mindenképpen a törvényszövegben van-e a helye.)

Az (1) bekezdés a visszterhes szerződéssel foglalkozik.¹³ Az aktuális fordítás szerint „*[v]isszterhes az a szerződés, amely által mindegyik fél előnyszerzésre törekszik a vállalt kötelezettségek ellenében*”. A fordítás érthető ugyan, de a mondat egyszerűbbé és világosabbá válna, ha a forrásnyelv mondatszerkezetét figyelmen kívül hagyánánk: „*[v]isszterhes szerződés esetén a felek vállalt kötelezettségeik fejében előnyszerzésre törekednek*”.

A (2) bekezdés az ingyenes szerződést definiálja.¹⁴ A hatályos fordítás szerint „*[i]ngyenes az a szerződés, amely által egyik fél valamely juttatást akar elérni a másik fél számára anélkül, hogy ő maga bármilyen előnyhöz jutna*”. A „*[...] valamely juttatást akar elérni a másik fél számára*” fordítás szöveghű ugyan, de igencsak nyakatekert. Az ingyenes szerződésnél a szolgáltatásért nem jár ellenszolgáltatás. Az *un beneficiu* fordítható *juttatásnak, előnynek, haszonnak vagy nyereségnek*, de akár *szolgáltatásnak* is. Az első négy szinonima nem pénzügyi szakkifejezést takar, hanem mindössze annyit akar mondani, hogy az ügylet nem visszterhes. Tehát a fordulatot érdemes kellően semleges kifejezéssel visszaadni. Vagyis: „*[i]ngyenes szerződés esetében az egyik fél anélkül biztosít előnyt a másik számára, hogy az a saját javát szolgálja*”.

4.3. A kommutatív és szerencseszerződések

Az 1173. cikk a visszterhes szerződések két fajtáját, a kommutatív és a szerencseszerződést definiálja (*contractul comutativ și contractul aleatoriu*). A címben a fordítás helyesen megtartja a *kommutatív* kifejezést, hiszen annak igazán jó magyar megfelelője nincsen. (Itt is megismételhető persze a kérdés, hogy a meghatározás logikailag miért került be a törvényszövegbe. Történeti oka nyilvánvaló: a québeci Ptk. hatása; de ez csak magyarázza, érthetővé még nem teszi a döntést.)

A szerencseszerződés fogalmát¹⁵ az aktuális fordítás ekként adja vissza: „*[s]zerencseszerződés az a szerződés, amely természeténél fogva vagy a felek akaratából legalább egyik fél számára olyan nyereség megszerzését helyezi kilátásba, és ugyanakkor olyan veszteség kockázatát hordozza, amely valamely jövőbeli és bizonytalan eseménytől függ*.” A szövegezés módosítását nemcsak stiláris szempontok indokolják. A *nyereség megszerzését* és a *veszteség kockázatát* fordulat azt sugallhatja, hogy a nyereség biztos, míg a veszteség csak kockázat, vagyis eshetőleges. Szerencsésebb a *nyereség esélyéről*

13 „*Contractul prin care fiecare parte urmărește să își procure un avantaj în schimbul obligațiilor asumate este cu titlu oneros.*”

14 „*Contractul prin care una dintre părți urmărește să procure celeilalte părți un beneficiu, fără a obține în schimb vreun avantaj, este cu titlu gratuit.*”

15 „*Este aleatoriu contractul care, prin natura lui sau prin voința părților, oferă cel puțin uneia dintre părți șansa unui câștig și o expune totodată la riscul unei pierderi, ce depinde de un eveniment viitor și incert.*”

és a veszteség kockázatáról beszélni. Az *expune* és a *totodată* ki is maradhat a szövegből, mert a konjunktivitást egyszerűen az *és* kötőszó kifejezi. A *valamely jövőbeli és bizonytalan esemény* megfogalmazás helyett célratörőbb a *bizonytalan jövőbeli esemény* fordulat – jelentése azonos, de a célnyelv szellemének jobban megfelel. Javaslat: „[a] szerencseszerződés természeténél fogva vagy a felek akaratából legalább az egyik fél számára olyan nyereség esélyét és veszteség kockázatát hordozza, amely bizonytalan jövőbeli eseménytől függ”.

A kommutatív szerződést a hatályos fordításban¹⁶ a törvény ekként határozza meg: „[k]ommutatív az a szerződés, amelynek megkötésekor a felek jogainak és kötelezettségeinek megléte bizonyos, azok kiterjedése pedig meghatározott vagy meghatározható”. Mint szerződéstípus a római jogi *obligatio*, pontosabban a *praestatio certa/incerta* fogalmával rokonítható.

Szövegűbb fordításban: „[k]ommutatív szerződés esetén a szerződéskötés időpontjában a felek jogainak és kötelezettségeinek léte biztos, ezek terjedelme pedig meghatározott vagy meghatározható”. Ugyanakkor, ha egy értelmezőbb fordítás felé mozdulnunk el, akkor logikusnak tűnik, hogy a pontos kifejezést a szerződéskötéskor fennálló tudatállapotról vonatkoztassuk. Vagyis: „[k]ommutatív szerződés esetén a szerződéskötés időpontjában a felek jogait és kötelezettségeiket pontosan ismerik, ezek terjedelme pedig meghatározott vagy meghatározható”. Kérdés ebben az összefüggésben, hogy a pontos ismeret és terjedelem meghatározása/meghatározhatósága nem minősül-e tautológiának? A szerződés szerű teljesítés követelménye okán a válasz inkább nemleges.

4.4. A konszenzuál-, az alakisághoz kötött és a reálszerződések

Az 1174. cikk a konszenzuál-, az alakisághoz kötött és a reálszerződések kategóriáját határozza meg (*contractul consensual, solemn sau real*). A cím az aktuális fordításban „[a] megegyezésen alapuló, az alakisághoz kötött és a dologi szerződés”.

A (3), a fordítás tekintetében a legegyszerűbb bekezdésnél kezdve.¹⁷ A hatályos fordítás szerint: „[a]lakisághoz kötött az a szerződés, amelynek érvényessége bizonyos törvényben előírt alaki követelmények teljesítésétől függ”. Apró stiláris módosítással frappánsabbá tehető a mondat: „[a]lakisághoz kötött a szerződés, ha érvényessége törvényben előírt alaki követelmények teljesítésétől függ”.

Ha már a jogszabályban helyet kapott ez az alapvető dogmatikai felosztás, fordítási megoldásként merülhet fel az eredeti római jogi terminológia megtartása, vagyis a *megegyezésen alapuló* és a *dologi* fordulatok megtartása *konszenzuál* és *reál* formában. A cím eszerint ekként hangozna: „A konszenzuál-, az alakisághoz kötött és a reálszerződés”. (Didaktikai szempontból rendszeresen kihívást jelent a hallgatókkal megértetni, hogy minden szerződéshez szükségeltetik a felek megegyezése – ide nem értve a bíróság által létrehozott szerződést –, de mégsem minden szerződés konszenzuál-jellegű.) Az (1) bekezdés (*[c]ontractul poate fi consensual, solemn*

16 „Este comutativ contractul în care, la momentul încheierii sale, existența drepturilor și obligațiilor părților este certă, iar întinderea acestora este determinată sau determinabilă.”

17 „Contractul este solemn atunci când validitatea sa este supusă îndeplinirii unor formalități prevăzute de lege.”

sau real) egyszerűen így szólna: *[a] szerződés lehet konszenzuál-, alakisághoz kötött vagy reálszerződés*”.

A (2) bekezdés¹⁸ hatályos fordítása a következő: „*[m]egegyezésen alapuló az a szerződés, amely a felek egyező akaratából jön létre*”. Az eredeti szövegben szereplő konszenzuál szó megtartásával a fordítás ekként hangozna: „*[a] konszenzuálszerződést a felek egybehangzó akarata hozza létre / [a] konzenuálszerződés a felek egybehangzó akaratával jön létre*”. Az egyező helyett használt egybehangzó érzékeltetheti, hogy az akarat annak kinyilvánításával jön létre, és az *acord de voință* fordulattal sem ellentétes. Az *akaratóból* helyetti *akaratóval* ugyanazt akarja jelezni, amit a szabaddabb, a szerződés létrejötte helyett annak létrehozása felől közelítő fordítás is mutat: a *consensus voluntatis* nemcsak szükséges, hanem maga a kötelelemkeletkeztető elem. A (4) bekezdéshez¹⁹ két opció is kínálkozik. Egy szöveghűbb: „*[a] reálszerződés érvényességéhez a dolog átadása szükséges*”, illetve egy szabadabb: „*[a] reálszerződés érvényesen a dolog átadásával jön létre*”. Mindkét változat helyes, és a román jogszöveg normatartalmát hűen tükrözi. A különbség inkább stíláriis.

4.5. Az adhéziós szerződés

Az 1175. cikk az adhéziós szerződést (*contractul de adeziune*) definiálja,²⁰ az aktuális fordítás szerint „*[a]dhéziós az a szerződés, amelynek lényeges feltételeit az egyik fél maga, az ő számára vagy az ő utasításai alapján szabják meg, vagy állítják össze, a másik félnek pedig el kell fogadnia ezeket*”. A forrásnyelvi szöveg mondatrészei, szerkezete igencsak konfúz, a szövegező nyilvánvalóan kereste a szerencsés megfogalmazást. A legfontosabb elemeket be is sűrítette a mondatba, de nem sikerült túl frappánsra. A fordítás az *adhéziós szerződés* fordulatot – igen szerencsésen – nem akarja átültetni magyarra. Az *el kell fogadnia* mondatrész helyett szerencsésebb az *elfogadásáról/elfogadása felől dönthet* megfogalmazás, hiszen a másik fél természetesen nem köteles elfogadni azokat: el is utasíthatja az adott piaci szereplő megszóvegezte pontokat, csak éppen ebben az esetben nem jön létre a szerződés. A *feltételek* helyett az *előírások* kifejezés jobban visszaadja az eredeti szöveg értelmét, hiszen nem *conditióról* van szó a cikkben. Vagyis: „*[a] szerződés akkor adhéziós, ha lényeges előírásait az egyik fél maga – vagy az ő utasításai alapján más – köti ki vagy szerkeszti, a másik fél pedig csak az előírások elfogadása felől dönthet.*”

4.6. A keretszerződés

Az 1176. cikk (1) bekezdése a keretszerződést definiálja.²¹ A fordítás inkább csak stilizálást igényel: „*[k]eretszerződés révén a felek abban állapodnak meg, hogy további*

18 „*Contractul este consensual atunci când se formează prin simplul acord de voință al părților.*”

19 „*Contractul este real atunci când, pentru validitatea sa, este necesară remiterea bunului.*”

20 „*Contractul este de adeziune atunci când clauzele sale esențiale sunt impuse ori sunt redactate de una dintre părți, pentru aceasta sau ca urmare a instrucțiunilor sale, cealaltă parte neavând decât să le accepte ca atare.*”

21 „*Contractul-cadru este acordul prin care părțile convin să negocieze, să încheie sau să mențină raporturi contractuale ale căror elemente esențiale sunt determinate de acesta.*”

szersződéses viszonyaik megtárgyalására, létrehozására vagy fenntartására a keretszerződésben rögzített lényegi elemek alapján kerül sor”. A (2) bekezdés²² az utólagos megállapodás szerepére tér ki. A hatályos fordítás szerint „[a] keretszerződés teljesítésének módját, különösen a szolgáltatások határidejét és kiterjedését, valamint – adott esetben – azok ellenértékét utólagos megállapodások rögzítik”. Az átültetés inkább csak némi stilizálást igényelne, kivált a kiterjedés szó terjedelemmel történő helyettesítése révén: „[a] keretszerződés teljesítésének módját, különösen a szolgáltatások határidejét és terjedelmét, valamint – adott esetben – azok ellenértékét utólagos megállapodások pontosítják”.

4.7. Fogyasztókkal kötött szerződések

Az 1177. cikk a fogyasztókkal kötött szerződésekre (*contractul încheiat cu consumatorii*) vonatkozik.²³ Az aktuális fordítás szerint „[a] fogyasztókkal kötött szerződés külön törvény, valamint kiegészítésképpen a jelen törvénykönyv rendelkezéseinek hatálya alá tartozik”. A *hatálya alatt áll* fordulat – amelyet a fordítás számos helyen nagy előszeretettel használ, ám amelyet az érvényesség és hatályosság törvényszövegi következetlenségei okán érdemesebb lenne kerülni – az egyszerűség kedvéért a *vonatkozik/szabályozza/rendelkezik* igével helyettesíthető. A *legilor speciale* fordításánál érdemes megtartani a többes számot, és egyúttal meggondolandó, hogy a fordulat (tekintettel a szabályozás jogforrási jellegére) *törvényeket* vagy *jogszabályokat* jelent-e – az utóbbi tűnik valószínűbbnek. Vagyis: „[a] fogyasztókkal kötött szerződést külön törvények/jogszabályok, valamint kiegészítő jelleggel az e törvénykönyv rendelkezései szabályozzák”.

5. Zárógondolatok

Minthogy a jelen írás elsősorban az Rpkt. magyar fordítása során felmerülő terminológiai kérdések tisztázására törekszik, és ezzel párhuzamosan egy tartalmas szakmai vita(sorozat) megindítására, az átfogó célunk sem lehetett attól eltérő, hogy a román jogéletet meghatározó jogforrások magyar nyelvű fordításaival kapcsolatosan felmerülő nehézségekre és azok áthidalására rögzítsünk néhány lehetséges elméleti és/vagy koncepcionális támpontot.

Úgy véljük, hogy az Rpkt. magyarra fordítása során felmerülő kérdések, dilemmák nemcsak a magánjogi jogforrások vonatkozásában merülnek fel, hanem a jogrendszerhez tartozó bármely jogforrás – például az alkotmány – fordítása kapcsán is. Következésképpen azt állítjuk, hogy a jelen tanulmányban felvillantott áthidaló lehetőségek jogterülettől függetlenül alkalmazhatók.

A másik, a jogi szövegek fordítási tevékenységhez (is) szorosan kapcsolódó fontos tényező – amire csak érintőlegesen, mintegy a sorok közötti tartalomba rejtve törekedtünk reflektálni – az, hogy a jog (főként a kontinentális jog) rendkívül nyelvhez

22 „Modalitatea de executare a contractului-cadru, în special termenul și volumul prestațiilor, precum și, dacă este cazul, prețul acestora sunt precizate prin convenții ulterioare.”

23 „Contractul încheiat cu consumatorii este supus legilor speciale și, în completare, dispozițiilor prezentului cod.”

kötött társadalmi jelenség. Olyan jelenség ez, amely túlmutat az egyszerű nyelvi eszközökkel létrehozott normatív konstrukciók által behatárolt logikai rendszereken, ugyanis a jog eszköztárával társadalmi célok, érdekek és értékek kerülnek meghatározásra. A jogszövegek ekként állami autoritást hordoznak magukban, ezért kivételesen fontos a jogszöveg által közvetített tartalom minél alaposabb ismerete mind a jogkereső, mind pedig a jogalkalmazó részéről.

Isten neve az alkotmányban

Bár európai összehasonlításban a vallásosság Romániában – nemzetiségtől függetlenül – magas,¹ Románia alkotmánya mellőzi a szakrális elemeket. 1992-ben Románia visszaállította az 1922 és 1947 közötti címerét, benne a keresztet tartó sassal – ugyanakkor elhagyva a Hohenzollern-Sigmaringen uralkodócsalád „*Nihil sine Deo*” jelmondát. Románia alkotmányban is meghatározott himnuszának ritkán idézett utolsó versszaka utal a fészületre és a hadsereg keresztény jellegére. Istent az alkotmány csupán az elnöki eskü szövegének záró fordulatában említi.² Mivel az alkotmány – az 1923-ban és 1938-ban hatályba lépett alkotmányokhoz hasonlóan – mellőzi a preambulumot, ekként az alkotmányértelmezés és „*az alkotmánybíráskodás is nélkülözi azt a szélesebb, akár jogon kívüli látókört, kitekintést, amelyre bizonyos esetekben, bizonyos ügyekben talán szükség volna*”.³ Preambulum hiányában éppen az alkotmánynak az a szimbolikus része hiányzik, ami több európai országban a szakralitásnak is helyet ad a történelmi és értékdeklarációk mellett. Bár a vallás közjogi és társadalmi szerepe itt is kérdés, nem véletlen, hogy a vallásügy szabályozását hosszas viták kísérték.⁴ Ugyanakkor azok a viták, melyek az Istenre utalással, Isten nevének ünnepélyes alkotmányi felhívásával kapcsolatban akár évtizedek múltán is felmerülnek,⁵ itt nem jelennek meg. Ugyanakkor az alkotmánypreambulumok korántsem csak a jogtörténet vagy az esztétika szempontjából bírnak jelentőséggel,⁶ hanem kitüntetett helyei annak, hogy egy alkotmányozó nemzet megfogalmazza önazonosságát, meghatározzon közösen vallott értékeket, vagy megemlékezzen sorsfordító eseményekről.

Románia alkotmányával kapcsolatban dr. Varga Attila benne foglaltan keresztény értéként azonosítja az emberi méltóságot, a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát, az igazságosságra törekvést, általában az emberi jogok keresztény gyökereit, illetve a hatalom korlátozottságát.⁷ A jelen írás azt vizsgálja, hogy milyen szempontok merülhetnek fel Isten nevének alkotmányba emelése kapcsán.

1 KISS Dénes: „*Nekünk csak ez van.*” *Vallás és egyházak a rendszerváltás utáni Erdélyben*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Exit Kiadó, Kolozsvár, 2020, 75.

2 82. szakasz (2)

3 VARGA Attila: *Egy elfeledett hitt, de újonnan felfedezett téma: alkotmánypreambulumok*, Jogtudományi Közlöny, 2020/11, 539, 543.

4 VARGA Attila: *Törvényhozási kísérlet a vallásszabadság és az egyházak jogállásának szabályozásáról*, Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny, 2006/3, 21–27; SCHANDA Balázs: *Románia új vallásügyi törvénye*, Jogtudományi Közlöny 2007/6, 277–282.

5 <https://www.bundestag.de/resource/blob/425096/ecc17a8eebd0b36bc9313d057f532136/WD-3-067-16-pdf-data.pdf>

6 VARGA Attila: *Egy elfeledettnek hitt, de újonnan felfedezett téma: alkotmánypreambulumok*, Jogtudományi Közlöny, 2000/11, 539–543.

7 VARGA Attila: *Christian Values and the Protection of the Family in the Romanian Constitution and the Case Law of the Romanian Constitutional Court*, Central European Journal of Comparative Law,

1. A preambulum szerepe

Egy alkotmány nem pusztán az állam szervezeti és működési szabályzata. Szimbolikus, gyakran más törvényektől szerkesztésében és emelkedett nyelvezetével is eltérő dokumentum. Még inkább igaz ez a preambulumokra, ahol „*egy normatív rendelkezéseket tartalmazó jogi szöveget megelőz, bevezet egy másik szöveg*”.⁸ Ha valahol, egy alkotmánypreambulumban helye van annak, hogy a nemzetet vezérlő alapvető értékeket, törekvéseket megjelenítsék, alapvető elveket rögzítsenek, vagy akár megemlékezzenek a nemzet önazonosságát formáló, sorsfordító eseményekről. Nem véletlen, hogy az alkotmánypreambulumok itthon és külföldön is közérdeklődésre tarthatnak számot. Mintha egy időkapszulába kellene összeválogatni a legjellegzetesebb értékeket – a preambulum biztosan nem csak a jogászoknak, „szakembereknek” szól. Az Alkotmány 1990 és 2011 között hatályos preambuluma nem volt több egy, az ideiglenességet hangsúlyozó bevezető mondatnál – mely sajátos módon nem az alkotmányt, hanem az „alkotmány szövegét” vezette be. A Nemzeti hitvallás hozsza, ünnepélyessége, tartalomgazdagsága szembeötlő újdonság, és az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerint ez a preambulum az Alaptörvény része, és a normaszöveg értelmezési háttereként szolgál.

2. Szakrális elemek az alkotmányokban

Szakrális elemek alkotmányba emelése mellett és ellen számos érvet lehet felhozni.⁹ Míg egyes polgárok – többség vagy kisebbség – számára egy szakrális fordulat, Isten nevének említése fontos érték, és megkönnyíti azonosulásukat az állammal, kérdés, hogy ez másokat nem idegenít-e el. A szakrális elemeket hordozó preambulumokat jellemzően a vallás társadalmi szerepével kapcsolatban erős konszenzust felmutató országok alkalmazták a huszadik században. A hagyományos *invocatio Dei*, Isten (még hozzá egyértelműen a keresztény hit Istene) ekként jelenik meg Görögország és Írország alkotmányában – két olyan nemzet alkotmányában, melyben az egyház évszázadokon át önálló államiság híján hordozta a nemzeti identitást. A lengyel alkotmány preambulumának megoldása, mely egyetemes értékeket rögzít, utalva arra, hogy a polgárok egy része Istent tartja ezen értékek forrásának, mások pedig más okból tartják tiszteletben, ezek az értékek az Európai Unió alkotmányos szerződésének javaslatán dolgozó európai konvent munkájában is felmerült, azonban a szövegjavaslatba nem került be.¹⁰ Ugyanakkor a lengyel megfogalmazás

2022/1, 221–240; VARGA Attila: *Az alkotmányok keresztény értéktartalmáról, különös tekintettel a román alkotmány rendelkezéseire és alkotmánybíróági esetgyakorlatára*, *Glossa Iuridica*, 2022/3–4, 7–23.

8 FEKETE Balázs: *Az európai alkotmánypreambulum. Összehasonlító és elméleti perspektívák*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019, 17.

9 SZENTPÉTERI NAGY Richard: *A szakrális preambulum = Az alkotmány arca. Preambulum-tanulmányok*, szerk. ANTAL Attila, NOVÁK Zoltán, SZENTPÉTERI NAGY Richard, Méltányosság Politikaelemző Központ – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 43.

10 SZÁJER József: *Beszámoló az Európai Konvent munkájáról = Szabad Magyarország, szabad Európa. Újabb tizenöt év. Beszédek, írások, dokumentumok 1998–2013*, szerk. SZÁJER József, Budapest, 2013, 344, 346.

tulajdonképpen nem Istenre utal, hanem az embert állítja középpontba – aki lehet hívó és lehet nem hívó is. A bonni Alaptörvény közismert felelősség-fordulatának középpontjában szintén nem Isten, hanem az Istennek is felelősséggel tartozó ember áll. A nemzetiszocialista diktatúra katasztrófális következményei nyomán a háború utáni Nyugat-Németország első évtizedeiben a keresztény egyházakat rendkívüli társadalmi várákozás övezte: még 1965-ben is a népesség 50%-a az evangélikus, 46%-a a katolikus egyház tagja volt.¹¹ Az alkotmányos hagyományok nagyon különbözőek, hiszen számszerűen az alkotmánypreambulumból többsége mellőzi a szakrális elemeket, sőt egyes alkotmányok nem is tartalmazzák preambulumból. A minimálkompromisszum kísértése minden alkotmányozásnál erős lehet, különösen ha más, tartalmi kérdések körül is viták folynak. Nem csupán európai összehasonlításban találhatunk nagyon eltérő preambulummegoldásokat, hanem ez a szöveg – bármely alkotmánypreambulumból szöveg – megoszthatja egy-egy nemzet véleményformálóját is.

Az alkotmány egyik feladata, hogy a felejtéstől próbálja óvni a politikai közösséget: azt rögzítjük a következő nemzedékek számára is, amit mi most a legfontosabbnak tartunk. Ahogy Macondo faluját Gabriel García Márquez *Száz év magányában*, a politikai közösséget is elérheti az álmatlanság kórja, és ennek legsúlyosabb tünete: a feledés.

„Tudniillik, amikor a beteg már megszokta az állandó virrasztást, elméjéből kezdenek kihullani a gyerekkori emlékek, majd a dolgok elnevezése és fogalma, végül pedig az emberek azonosítására is képtelenné válik, sőt a tulajdon énjét sem ismeri többé, és valamiféle múlt nélküli bambaságba süllyed. [...] Aureliano azután kitalált egy módszert, amely hónapokon át megóvta őket az emlékezet kihagyásaitól. Véletlenül jött rá. Mint gyakorlott virrasztó – aki úgyszólván elsőként hagyott fel az alvással –, tökéletesen kitanulta az ötvösművészetet. Egy napon a kis üllőt kereste, amin a fémekeket szokta kalapálni, és nem jutott eszébe a neve. Apja mondta meg: üllő. Aureliano felírta a szót egy papírdarabra, és gumiarábikummal a kis üllő aljára ragasztotta: üllő. Így aztán biztos volt, hogy többé nem fogja elfelejteni. Nem is gondolta, hogy a feledés első tünete ütközik ki rajta, hiszen a szóban forgó tárgy nevét nehéz volt megjegyezni. De néhány nap múlva rádöbbsent, hogy szinte mindig meg kell erőltetnie magát, hogy eszébe jusson valami a laboratóriumból. Ettől fogva mindenre ráírta a nevét, és elég volt elolvasnia a feliratot, hogy ráismerjen. Amikor apja rémülten közölte vele, hogy még gyermekkorán legnagyobb élményeit is elfelejtette, Aureliano elmondta neki a módszerét, amit aztán José Arcadio Buendía az egész házban s később az egész faluban is bevezetett. Festékebe mártott izsóppal minden tárgyra ráírta a nevét: asztal, szék, óra, ajtó, fal, ágy, serpenyő. Kiment az udvarra, s az állatokat meg a növényeket is megjelölte: tehén, kecske, disznó, tyúk, jukka, malanga, banán. Hanem a feledés korlátlan lehetőségeit tanulmányozva, lassanként ráébredt, hogy eljöhét az az idő, amikor a feliratokról ráismernek ugyan a dolgokra, de már nem tudják, mire

11 96%-ról a muszlim bevándorlás, az újraegyesítés és a „kilépések” nyomán 52%-ra csökkent a két nagyegyház tagjainak össznépevényen belüli aránya, <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61565/kirche>

valók. Ekkor bővebb magyarázatokhoz folyamodott. Az a tábla is, amelyet egy tehén nyakába akasztott, kitűnő példa lehetett rá, hogy Macondo lakossága milyen elszántan harcol a feledés ellen: Ez tehén: minden reggel meg kell fejni, hogy tejet adjon, a tejet pedig fel kell forralni, majd kávé kell beleönteni, hogy tejeskávé legyen belőle. Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, mielőtt elfelejtik az írott szó jelentését. Oda, ahol a mocsárból jövő út a faluba ért, táblákat állítottak ezzel a felirattal: Macondo, a falu főutcáján pedig egy nagyobb, amelyen ez állt: Van Isten.¹²

2. „Isten áldd meg a magyart”

Míg a Nemzeti hitvallás maga az Alaptörvény része, a Himnuszról átvett fohász nem a Nemzeti hitvallás része, hanem még előtte, mintegy mottóként jelenik meg.¹³ A *Nemzeti Hitvallás* előtt megidézett Himnusz – annak első sora – nem hagyományos *invocatio Dei*: az Alaptörvény nem Isten nevében születik meg (ahogy pl. a svájci vagy az ír alkotmány). Ami külföldi érdeklődők számára magyarázatra szorul, az minden magyar számára idézőjelek nélkül is egyértelmű: egy olyan, az írott alkotmány szöveget megelőző utalásról van szó, mely a nemzet valamennyi tagját összeköti. Az, hogy a hívő polgárok számára többlettartalmakat hordoz a Himnusz, nem rekeszti ki a nem hívőket. A Himnusz a nemzeti összetartozás jelképe. Zlinszky János felvetése, mely szerint „a parancs címzettje nem utasítható a jogi szöveg által”,¹⁴ inkább ironikus – egyben jól mutatja a normatív jelleg határait. Az Alaptörvény első mondatának szimbolikus jelentősége igen erős, jogi relevanciája azonban nem az.¹⁵

Természetesen maga a Himnusz mint vers irodalmi, esztétikai vagy akár teológiai vita tárgya lehet.¹⁶ Ugyanakkor a Himnusz valóban összeköt minden magyart.¹⁷ Kétszáz éve született, egy olyan korban, amikor a mai európai államok többsége még nem is szerepelt a térképeken. Egyaránt énekeljük templomban, közösségi rendezvényeken, sporteseményeken vagy hivatalos alkalmakkor.

A Himnusz megidezésével kapcsolatban sajátos módon szétartó vélemények születtek. Volt, aki arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy Isten nevének lejá-

12 Gabriel García MÁRQUEZ: *Száz év magány*, Magvető Kiadó, Budapest 1971, 61–62.

13 PATYI András: *Gondolatok a Nemzeti hitvallás értelmezéséről = Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*, szerk. PATYI András, Dialóg Campus, Budapest, 2019, 9, 12. HALÁSZ Iván: *A nemzetfelfogás kérdése az Alaptörvényben és a hatályos magyar közjogban = Rendhagyó...*, 15, 28.

14 ZLINSZKY János: *Észrevételek az új Alkotmány „húsvéti” szövegéhez = Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt*, szerk. KUBOVICSNÉ dr. BORBÉLY Anett, TÉGLÁSI András, VIRÁNYI András, Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest, 2011, 26, 27.

15 HORKAY HÖRCHER Ferenc: *A Nemzeti hitvallásról = Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*, szerk. JAKAB András, KÖRÖSÉNYI András, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2012, 287, 297.

16 SZENTPÉTERI NAGY: *A szakrális preambulum*, i. m., 62.

17 SZENTPÉTERI NAGY Richard: *A preambulum Istene*, Beszélő online, 2003/7, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-preambulum-istene>

ratódásához vezethet a megoldás.¹⁸ Volt, aki azt látta bele, hogy az alkotmányozó mindenkitől, aki az alkotmánnyal azonosulni kíván, elvárja, hogy az élén álló fohással is azonosuljon. Igaz, hogy 1823-ban, „egy letűnt korban” még mindenki hívőként szólalt meg a nyilvánosság előtt – ezzel a Himnusz még tiszteletű is lenne – azonban az Alkotmány fölé írásával olyan újítás, ami azt jelzi, hogy „*a magyar állam vissza kíván kanyarodni egy korábbi állapothoz, amikor az államot alkotó közösség még hívő keresztények gyülekezeteként határozta meg önmagát*”.¹⁹ Más úgy látta, hogy „nemzeti himnuszunk első soránál aligha lehetne méltóbb kezdete Magyarország Alaptörvényének.”²⁰

Bár a köznyelvben Isten neve nem feltétlenül hordoz vallási töltetet (az „Isten éltessen!” gyakran nem hordoz többlettartalmat egy „Boldog születésnapot!” jókívánsághoz képest), az Alaptörvény első szavaiban sokan vallásos tartalmat látnak.²¹ Mind az „Isten”, mind az „áldás” fogalmak eredendően vallási tartalommal bírnak. Az alkotmányozó azonban nem egy új mondatot alkotott, melyben maga fogalmazott volna meg egy fohászt, hanem a két évszázados, már korábban is alkotmányos normában rögzített költemény első szavait kölcsönözte. Bármilyen más mondat, mely Istenre hivatkozna vagy Istenhez fordulna, azonos jelentésű szavak mellett is mást jelentene. Idézetként a mondat történelmi-kulturális, a nemzeti közösség önazonosságát meghatározó karaktere döntő.

3. A mottó kisugárzása

Egy preambulumban vagy éppen mottóként elhelyezett utalás közvetlenül nem vált ki joghatásokat, ekként senkit nem érint hátrányosan vagy előnyösen. Ugyanakkor az alkotmányozó magától értetődő törekvése, hogy az állampolgárok hazájuk alkotmányával azonosulni tudjanak – a polgárok szubjektív komfortérzete kihat az alkotmány elfogadottságára is. Ha a szakrális elem szerepeltetése hívők és agnosztikusok vitájában dől el – többségi szavazással vagy másképp –, eleve vesztett helyzetről van szó. A döntés látszólag nem lehet kompromisszum tárgya: a szakrális utalás elhagyása csak látszólag nem sért senkit, valójában a polgárok egy részének megszólítását nehezíti, egy elmulasztott lehetőség lenne. Isten szerepeltetése a preambulumban sokat jelenthet a hívők számára, és semmit sem jelent a nem hívők számára.²² Ekként hivatkozásának hiánya a hívőket érinti, azonban a nem hívőket nem. Ha

18 VÖRÖS Imre: *Gondolatok egy jövőbeli alkotmány Preambulumához*, Jogtudományi Közlöny, 2011/1, 1, 7. Megjegyzendő, hogy e vallási jellegű kritika következetesen a Himnusz lecserelését igényelné – bár Rákosi Mátyás egészen más okból szeretett volna új himnuszt, a legenda szerint Illyés Gyula és Kodály Zoltán egyaránt elhárították a felkérést.

19 FLECK Zoltán, GADÓ Gábor, HALMAI Gábor, HEGYI Szabolcs, JUHÁSZ Gábor, KIS János, KÖRTVÉLYESI Zsolt, MAJTÉNYI Balázs, TÓTH Gábor Attila: *Vélemény Magyarország Alaptörvényéről*, Fundamentum, 2011/1, 61, 63.

20 TÓTH Zoltán József: *Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés*, Polgári Szemle, 2013/3–4, 275, 276.

21 CSINK Lóránt, FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*, Gondolat, Budapest, 2012, 111, 120.

22 SZENTPÉTERI NAGY: *A preambulumban...*, i. m.

tetszik, olyan toleráns gesztus, ami senkitől sem vesz el, van, aki számára viszont sokat ad.

A kérdés némi hasonlóságot mutat a vallási jelképek közintézményekben, bíróságokon, iskolákban történő elhelyezéséhez – nem eltekintve attól, hogy egy jelképben egy társadalom kulturális azonossága is kifejeződhet.²³ Az olasz állami iskolák tantermeiben elhelyezett feszületről az Európai Emberi Jogi Bíróság végül azt állapította meg, hogy egy passzív jelkép, nem igényel azonosulást, nem fejez ki elvárást a tanuló-közös tekintetében, és ekként nem sérti jogait.²⁴ Egy befogadó közös térsége jobb, ha a közösség tagjai önazonosságukat kifejezésre juttathatják és megélhetik, mint ha kívül kell hagyniuk – ahogy erre a laikus állam francia modellje kísérletet tesz.²⁵

4. Felelősség Isten előtt

Míg az Istent segítségül hívó fordulatokat meghatározóan történelmi okok támasztják alá,²⁶ az alkotmányozó Isten előtti felelősségére utaló fordulatok a hatalom korlátozott voltát fejezik ki.²⁷ Így a bonni Alaptörvény preambuluma első mondata („Isten és ember előtti felelősségének tudatában a német nép...”), vagy ennek hatását tükrözve az Alaptörvény záró fordulata, mely szerint az „Országgyűlés képviselői Isten és ember előtti felelősségük tudatában” állapították meg az Alaptörvényt, nem Istent, hanem az isteni hatalom alatt álló embert állítják középpontba. Az Istenre utalás itt nem szakrális legitimitációt keres, hanem az alkotmányozó hatalmat birtokló képviselők ezzel fejezik ki, hogy tudatában vannak annak, hogy a földi hatalom véges. Paradox módon az agnosztikus polgár – vagy akár képviselő – maga is haszonélvezője annak, hogy a közhatalmat istenfélelemmel gyakorlók tudatában vannak a földi léten túlmenő felelősségüknek.

Az Istenre utalás ugyanakkor nem lehet öncél: a hatalom – adott esetben az alkotmányozó hatalom – végességének elismeréséről van szó, ami így nem Istent (ő aligha szorul rá), hanem az embert védi. Az Isten előtt való felelősségre utalással nem a közhatalom kap szakrális legitimitációt, hanem saját korlátozott voltát és erkölcsi felelősségét ismeri el.

23 Csink Lóránt: *The legal regulation of religious symbols in the public sphere in Hungary = Religious symbols in the public sphere*, szerk. Paweł Sobczyk, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academy Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 73, 100.

24 Lautsi v. Italy, 2011. március 18., no. 30814/06.

25 SZAJBÉLY Katalin: *A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban*, Jogelméleti Szemle, 2004/4, <http://jesz.ajk.elte.hu/szajbely20.html>

26 FEKETE Balázs: *Az európai alkotmánypreambulom. Összehasonlító és elméleti perspektívák*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019, 81.

27 Michael SILAGI: *A német alaptörvény preambuluma: a preambulomok alkotmányos helyzete és jelentősége a német jogban = Preambulum az alkotmányokban*, szerk. LAMM Vanda, MAJTÉNYI Balázs, PAP András László, Complex Kiadó, Budapest, 2011, 47, 57.

5. Az Alaptörvény identitása

Az Alaptörvény identitását elkötelezettsége adja – nem egyes jogtechnikai részletek. A Himnusz első mondatának mottó gyanánt a normaszöveg elé emelésével olyan módon „csempészte” az alkotmányozó Istent az Alaptörvénybe, ami átléphetett minden ezzel kapcsolatos vitán. Az alkotmányozó ezzel nem szöveget alkotott, hanem csak egy olyan mondatot vett elő, ami vitán felül mindannyiunk számára közös kincs, ekként mindenki számára elfogadható lehet. E szellemes megoldás, idézőjelek nélküli idézet a hívő és a nem hívő polgárok számára egyaránt lehetővé teszi az azonosulást. Jó példa egyben arra is, hogy kellő leleménnyel még a legérzékenyebb kérdésekben is meg lehet találni azt a megoldást, ami nem a megosztottságot növeli, hanem az egységet és az összetartozást erősíti.

A 2020/601. alkotmánybíróági döntés kapcsán hatályba lépett védelmi intézkedésekről

1. Bevezető gondolatok

Az Alkotmánybíróság 2020/601. döntése¹ a Polgári törvénykönyv bíróság által elrendelt gondnokságról szóló 164. cikk (1) bekezdését alkotmányellenesnek nyilvánította, ugyanis nem írt elő fokozatos intézkedéssorozatot a mentális zavarokkal küszködő személyek számára.

Románia elismerte és elfogadta az ENSZ 2007. évi, a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményét,² 2016-ban pedig bevezették a belső ellenőrzési mechanizmusokat is.³

Az Egyezmény 1. cikke szerint „fogyatékossgal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását”.

A fogyatékossgal élő személyek törvény előtti egyenlőségére vonatkozóan, a cselekvőképesség korlátozására vagy megfosztására utal az Egyezmény 12. cikke, meghatározva a következő elveket:

„1. A részes államok újólá megerősítik, hogy a fogyatékossgal élő személyeknek joguk van ahhoz, hogy a törvény előtt mindenhol személyként ismerjék el őket.

2. A részes államok elismerik, hogy a fogyatékossgal élő személyeket az élet minden területén másokkal azonos alapon megilleti a jog-, illetőleg cselekvőképesség.

3. A részes államok meghozzák a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő személyek cselekvőképességének gyakorlásához esetlegesen szükséges segítség hozzáférhetővé váljon.

4. A részes államok biztosítják, hogy a cselekvőképesség gyakorlására vonatkozó valamennyi intézkedés, a nemzetközi emberi joggal összhangban, megfelelő és hatékony biztosítékokat tartalmaz a visszaélések megelőzésére. Az ilyen biztosítékok garantálják, hogy a cselekvőképesség gyakorlására vonatkozó intézkedések tiszteletben tartják a személy jogait, akaratát és választásait, összeférhetetlenségtől és indokolatlan befolyástól mentesek, arányosak és a személy körülményeire szabottak, a lehető legrövidebb időre vonatkoznak, továbbá hogy a hatáskörrel rendelkező, független és pártatlan hatóság vagy igazságügyi

1 Kihirdetve a 88/2021. január 21-i Hivatalos Közlönyben.

2 A 2020/221. törvénnyel, kihirdetve a 2010. november 26/792. Hivatalos Közlönyben.

3 A 2016/8. törvénnyel, kihirdetve a 48/2016. január 21-i Hivatalos Közlönyben.

szerv rendszeresen felülvizsgálja azokat. A biztosítékok azzal arányosak, amilyen mértékben az adott intézkedések érintik a személy jogait és érdekeit.

5. E cikk rendelkezéseire figyelemmel a részes államok minden megfelelő és hatékony intézkedést megtesznek a fogyatékossgal élő személyek egyenlő jogának biztosítására a tulajdonhoz való joghoz és az örökléshez való joghoz, saját pénzügyeik ellenőrzéséhez, továbbá bankkölcsönhöz, jelzáloghoz és más pénzügyi hitelhez való egyenlő hozzáféréshez, illetve biztosítják, hogy a fogyatékossgal élő személyeket önkényesen ne foszthassák meg vagyonuktól.”

A magánélet tiszteletben tartására vonatkozóan az Egyezmény 22. cikke a következő elveket írja elő:

„1. A fogyatékossgal élő személy magánéletének, családjának, otthonának, levelezésének vagy másfajta kommunikációjának önkényes vagy jogellenes zavarása, becsületének vagy jó hírének jogellenes megsértése – tekintet nélkül a személy lakóhelyére és lakáskörülményeire – tilos. A fogyatékossgal élő személyek az említett zavarással és jogsértéssel szemben jogvédelmet élveznek.

2. A részes államok másokkal azonos alapon védik a fogyatékossgal élő személyek azonosítási adataival, egészségével és rehabilitációjával kapcsolatos információk titkoságát.”

Annak ellenére, hogy a Ptk. kidolgozásakor és elfogadásakor a román törvényalkotó ismerte a szóban forgó Egyezményből eredő kötelezettségeit, sajnos nem vette figyelembe ezeket az elveket és előírásokat, és nagyjából meghagyta a régi Ptk. és más hatályos előírások szerinti rendelkezéseket, nevezetesen: a cselekvőképzetlenségre és a jogképességre vonatkozó szabályokat, illetve a gyámságra és az ügygondnokságra utaló regulákat.

A 2022/140. törvénnyel sokkal hozzáférhetőbben és rugalmasabban kezelte a román jogalkotó a mentális fogyatékossgal élők helyzetét, például: azon személyek, akik az új törvény hatálybalépésének pillanatában bíróság által elrendelt gondnokság alatt álltak, állapotukat és cselekvőképességüket tekintve, rendkívüli gondnoksági állapotba kerülnek.⁴ Továbbá, a régi rendelkezések alapján gondnokság alá helyezett személyek (jog)helyzetét a 2022/140. törvény hatálybalépésétől számított 3 éven belül a bíróságok újravizsgálják.⁵

Az új törvényben a fogyatékossgal élők javára alapvető garanciák sora biztosított, például az intézkedések fokozatos, lépcsőszerű rendszere; az esetleges intézkedések ismert időtartama; időszakos újraértékelési lehetőségek és – szükség esetén – az intézkedések kiigazítása a védelmezett személy sajátos körülményeitől függően.

4 2022/140. törvény 20. cikk (3) bekezdés.

5 2022/140. törvény 20. cikk (6) bekezdés.

2. Védelmi intézkedések az értelmi és pszichoszociális fogyatékkal élők számára

2.1. A rendkívüli gondnokság (tutela specială)

A 2022/140. törvény az addig létező ügygondnokság mellett – nívumként – a rendkívüli gondnokság jogintézményét fogadta el. Lényegében a bíróság által elrendelt gondnokság helyét a rendkívüli gondnokság vette át. Rendkívüli gondnokságban részesülhet az a személy, akinek értelmi képességeinek romlása teljes és tartós, valamint jogainak és szabadságjogainak gyakorlása során folyamatos képviseletre van szüksége.⁶ Rendkívüli gondnokság elrendelése csak akkor lehetséges, hogyha az érintett személy megfelelő képviselete a jogügyletek megkötésének elősegítését támogató intézkedéssel („*cel cu privire la care a fost instituită măsura asistenței pentru încheierea actelor juridice*”) vagy hatósági tanácsadással („*consiliere judiciară*”) nem biztosítható.

A korlátozott cselekvőképes kiskorúak is részesülhetnek rendkívüli gondnokságban. Ha azonban a gyámbíróóság úgy ítéli meg, a kiskorú védelme ügygondnoksággal vagy hatósági tanácsadással is biztosítható. Mindezen intézkedéseket a 18. életkor betöltése előtt egy évvel rendelhetik el.⁷

A rendkívüli gondnokságot legfeljebb 5 évre rendelhetik el. Ha azonban a szóban forgó személy értelmi képességeinek károsodása tartós, a bíróság elrendelheti az intézkedés meghosszabbítását legfeljebb 15 évre.⁸

A nagykorú személy oltalmazását szolgáló intézkedéseket csak szükség esetén – a lehető legrövidebb időre – rendelhetik el. A rendelkezések a mentális képességek megváltozásának mértékével arányosak és egyénre szabottak kell legyenek, figyelembe véve az érintett személy szükségleteit és a sajátos helyzetét.⁹

A gyámbíróóság a hatósági tanácsadás vagy a rendkívüli gondnokság meghozataláról szóló határozatban – az érintett személy autonómiájának mértékétől és egyedi szükségleteitől függően – megállapítja azokat az okirat-kategóriákat, amelyek esetében jóváhagyás és/vagy képviselet szükséges. A bíróság azt is elrendelheti, hogy az intézkedés csak egy meghatározott jogügyletre vonatkozzon, illetve hogy csupán a védelmezett személy személyére vagy a vagyonára vonatkozzon.¹⁰ A bíróságok feladata hivatott eldönteni a korlátozó/védelmező intézkedések mértékét és időtartamát, figyelembe véve a szükségszerűséget, az arányosságot és a szubszidiaritást.¹¹

A nagykorú védelmét szolgáló intézkedések az érintett személy méltóságát, jogainak és szabadságjogainak, akaratának, szükségleteinek és preferenciáinak tiszteletben tartását, valamint autonómiájának megőrzését kell biztosítsák.¹²

6 2022/140. törvény 164. cikk (4) bekezdés.

7 2022/140. törvény 164. cikk (5)–(6) bekezdés.

8 2022/140. törvény 168. cikk (3) bekezdés.

9 2022/140. törvény 104. cikk (4) bekezdés.

10 2022/140. törvény 168. cikk (4) bekezdés.

11 P. MALAURIE, L. AYNÈS: *Les personnes. La protection des mineurs et des majeurs*, Defrénois, Párizs, 2010, 290–291.

12 2022/140. törvény 168. cikk (4) bekezdés.

2.2. A hatósági tanácsadás (consiliere judiciară)

Az a személy részesülhet hatósági tanácsadásban, akinek szellemi képességeinek romlása részleges, valamint jogainak és szabadságjogainak gyakorlása során folyamatosan tanácsadásra van szüksége.¹³ A hatósági tanácsadás elfogadására csak akkor kerülhet sor, ha az érintett személy megfelelő védelme nem biztosítható a jogügyletek megkötésének elősegítését támogató intézkedéssel. Az intézkedést legfeljebb 3 évre rendelhetik el.¹⁴

Az új szabályozás által előírányzott rendszereket – a rendkívüli gondnokságot, amelyre a cselekvőképesség teljes hiányának jogrendszere alkalmazandó, illetve a hatósági tanácsadást, amelyre a korlátozott cselekvőképesség jogszabályi rendje vonatkozik – az egyszerűség és a kiszámíthatóság jellemzi, viszont ezek gyakorlati alkalmazása során az intézkedések eldöntésekor az arányosság és szükségesség elveit kell imperatív módon követni. Ilyen értelemben, a 2022/140. törvény 168. cikk (4) bekezdése, illetve a 104. cikk (3)–(5) bekezdése értelmében a gyámbíróság hivattott minden egyes alkalommal dönteni a védő intézkedések milyenségéről, a személy konkrét és sajátos helyzetét figyelembe véve. A cselekvőképesség teljes vagy részleges megfosztása esetén a bíróságnak kötelessége megindokolni a hozott intézkedések szükségszerűségét és arányosságát.¹⁵ A döntéskor mindenekelőtt az érintett személy érdekét kell figyelembe venni.

2.3. A rendkívüli gondnokságra és a hatósági tanácsadásra vonatkozó eljárás (procedura de instituire a tutelei speciale și a consilierii judiciare)

A bírói eljárás azonos mindkét védelmi intézkedés esetében. A rendkívüli gondnokság, illetve a hatósági tanácsadás megállapítását a védelemre szoruló, házastársa, vér szerinti vagy házasság alapján származtatott rokona, a vele együtt élő személy, az ügyész, a helyi közigazgatási hatóságok, a védelmi intézmények, valamint bármely más érdekelt személy kezdeményezheti.¹⁶

Mindkét esetben az ügy tárgyalására az érintett lakóhelye szerinti gyámbíróság illetékes.

A bíróság elnöke a kérelem kézhezvételét követően elrendeli, hogy a kérelemről és a csatolt iratokról másolatot közöljön azzal, akivel szemben a védintézkedés meghozatalát kérelmezik. Ugyanezt a közlést továbbítják az ügyészhez is, ha a kérelmet nem ő nyújtotta be. Az eljárás során, ha az alperes nem választott ügyvédet, a bíróság hivatalból intézkedik annak kijelöléséről. Az ügyész elvégzi a szükséges

13 2022/140. törvény 164. cikk (2) bekezdés.

14 2022/140. törvény 164. cikk (3) bekezdés, valamint 168. cikk (2) bekezdés.

15 A bírói indoklás tartalmazhatja mindazokat a tényeket, amelyekből a mentális képességek romlása bekövetkezett, illetve az erre vonatkozó bizonyítékokat (orvosi diagnózisokat és javallatokat, orvosszakértői vizsgálatok eredményeit, gyógyszeres kezelésekre vonatkozó előírásokat stb.). A magyarázat kitérhet az érintett személy családi, szociális és vagyoni helyzetére vonatkozó adatokra is, illetve az önállóság mértékére vonatkozó információkat is tartalmazhatja.

16 2022/140. törvény 165. cikk, valamint 111. cikk.

eljárásokat, elrendeli az orvosi és pszichológiai vizsgálatok elvégzését, meghatározza azok teljesítésének határidejét is. Ha azt a személyt, akivel szemben a védintézkedést kérték, egészségügyi intézményben ápolják, ettől az intézménytől is egészségügyi dokumentumok szolgáltatását kéri. Az alperes kezelőorvosának álláspontja is igényelhető. Az ügyész környezettanulmány („*anchetă socială*”) elkészítését rendeli el. Az orvosi és pszichológiai szakvizsgálat elkészítéséhez az érintett személy hozzá kell járuljon. Hogyha megtagadja a beleegyezést, a bíróság elrendelheti a szóban forgó orvosi felmérések kényszerű elvégzését. Az orvosszakértői jelentés és a pszichológiai felmérés információkat kell tartalmazzon a mentális állapot természetére és súlyosságára, valamint előre látható alakulására vonatkozóan. Továbbá az önállósági mértékre és a szükségletek kielégítésére kell utaljon, illetve egyéb körülményekre is kitérhet. A védintézkedés megállapításának szükségességére és lehetőségére vonatkozó utalásokat is tartalmazhat a jelentés. A bíróság elnöke – szükség esetén – ügygondnok („*curator*”) kijelölését is rendelhet.¹⁷

Az iratok kézhezvételét követően kerül sor az első tárgyalási időpont kitűzésére, illetve a felek idézésének elrendelésére. A bírósági per elbírálása sürgősségi eljárásban történik. A bíróság köteles személyesen meghallgatni az érintett személyt, továbbá köteles kérdéseket feltenni a védintézkedés milyenségének és szükségességének érdekében, valamint a kijelölendő segítő személyre vonatkozóan is. Az érintett személyt akár otthonában, gondozási helyén vagy a bíróság által megfelelőnek ítélt más helyen is meghallgathatják. Kivételesen, a rendkívüli gondnokság 5 évnél hosszabb időtartamra történő elrendelésénél az érintett meghallgatása nélkül is hozható döntés, hogyha az orvosszakértői véleményezés megállapítja, hogy meghallgatása egészségi állapotát veszélyeztetheti, illetve nem képes kifejezni akarátát. A tárgyalás az ügyész részvételével zajlik.¹⁸

Abban az esetben, hogyha rendkívüli gondnokságot rendelnek el, az érintett cselekvőképtelenné válik,¹⁹ hatósági tanácsadás esetén részleges cselekvőképtelen lesz a szóban forgó személy.²⁰

Az intézkedések elrendelése nem érinti a személy azon képességét, hogy olyan jogügyleteket kössön, amelyekhez a bíróság megállapította, hogy a megbízott hozzájárulása vagy képviselője nem szükséges.

Az elsőfokú bírósági döntés fellebbezhető.²¹

A mentális fogyatékos személy részére gyámot neveznek ki. A gyám jogai és kötelezettségei megegyeznek a gyámság alatt álló kiskorú című VII. 2. alfejezetnél leírtakkal, pár kiegészítéssel, nevezetesen:

– Köteles eljárnia az érintett személy gyógyulásának felgyorsítása, önállóságának helyreállítása, életkörülményeinek javítása, erkölcsi és anyagi jólétének biztosítása érdekében. Ebből a célból felhasználhatja az illető személy jövedelmét és – szükség esetén – vagyonát. A családi emléktárgyakat, személyes tárgyakat, vala-

17 2022/140. törvény 938. cikk (1)–(7) bekezdés.

18 2022/140. törvény 940. cikk (1)–(6) bekezdés.

19 2022/140. törvény 43. cikk (b) pont.

20 2022/140. törvény 41. cikk (1^a) bekezdés.

21 Ș. DIACONESCU, P. VASILESCU: *Introducere în dreptul civil*, I. kötet, Hamangiu Könyvkiadó, Bukarest, 2022, 131.

mint a szóban forgó személy számára nélkülözhetetlen vagy a gondozására szánt javakat azonban nem lehet elidegeníteni;²²

– Köteles az érintett személy akaratát, preferenciáit és szükségleteit kiemelten figyelembe venni, szándéka kifejezésében a szükséges támogatást megadni, valamint jogainak önálló gyakorlására és kötelezettségeinek teljesítésére ösztönözni;

– Köteles együttműködni a védelmezett személlyel, magánéletét és méltóságát tiszteletben kell tartania. Továbbá biztosítania kell és – lehetőség szerint – lehetővé kell tennie az érintett személy tájékoztatását és felvilágosítását az őt érintő jogügyletekről és eljárásokról, azok hasznosságáról és sürgősségi fokáról, valamint ezek következményeiről;²³

– Nincs joga megakadályozni a védelmezett személy levelezését, társadalmi kapcsolatait vagy szakmaválasztását. Az esetleges nézeteltéréseket a gyám bíróság rendezzi.²⁴

A jogerős határozatot a következő intézményeknek közlik:

a) azon helyi közösségi közszolgálathoz, ahol az érintett személy születését anyakönyvezték, a születési anyakönyvi nyilvántartókönyvben történő megjegyzés bejegyzése céljából;

b) az illetékes egészségügyi intézményhez, állandó szakfelügyelet biztosítása céljából;

c) az illetékes kataszteri és ingatlan-nyilvántartási irodához, adott esetben a telekkönyvbe történő bejegyzés céljából;

d) a kereskedelmi kamarához, hogyha a védelem alá helyezett személy érdekelt;

e) A Romániai Közjegyzők Országos Szövetsége által vezetett Országos gyámügyi és közjegyzői, egészségügyi támogatói és védelmi intézkedésekről szóló nyilvántartáshoz.²⁵

A nyilvánosság biztosítása céljából nagyon fontos a romániai Közjegyzők Országos Szövetsége által vezetett Országos gyámügyi és közjegyzői egészségügyi támogatói és védelmi intézkedésekről szóló nyilvántartó („*Registrul național de evidență a măsurilor de sprijin și ocrotire luate de notarul public și instanța de tutelă*”) mielőbbi alkalmazása, ugyanis a regiszter nemcsak arról fog tájékoztatni, hogy egy meghatározott védelmi intézkedésről rendelkeztek, hanem a szóban forgó döntés tartalma és korlátai, valamint a cselekvőképességet érintő szempontok is ismertté válnak.²⁶

2.4. Az egészségügyi támogató megbízás (Mandatul de ocrotire)

Az egészségügyi támogató megbízás egy olyan szerződés, amellyel a megbízott kötelezettséget vállal arra, hogy a megbízó nevében egy vagy több jogügyletet megköt. A megbízás tárgya lehet olyan aktusok véghezvitele is, amelyek célja a megbízó

²² 2022/140. törvény 174. cikk (1) bekezdés.

²³ 2022/140. törvény 174. cikk (2) bekezdés.

²⁴ 2022/140. törvény 174. cikk (7) bekezdés.

²⁵ 2022/140. törvény 941. cikk (1) bekezdés a)–e) pont.

²⁶ Tudvalevő, hogy a jelenlegi törvényi előírások eltérően rendelkeznek a 2022. május 20-ig hatályban levő szabályozásokról.

személyéről való gondoskodás, valamint a teljes vagy részleges vagyonával történő gazdálkodás, abban az esetben, hogyha a jövőben a megbízó képtelenné válik önmagát ellátni és vagyonát rendezni, erkölcsi és anyagi jólétének biztosítása érdekében.²⁷

Az egészségügyi támogató megbízás különleges megállapodás, a megbízott teljes vagy részleges vagyonkezelőnek minősül, ilyen értelemben elidegenítési vagy megterhelési jogügyletet köthet. Per indítása, valamint egyéb rendelkezési cselekmények megkötése céljából a vagyonkezelőt kifejezetten fel kell hatalmazni erre, kivéve, ha az egészségügyi támogató megbízás a vagyonkezelőt a vagyon teljes körű kezelésére felhatalmazta.²⁸

Az egészségügyi támogató megbízásnál a megbízónak teljes cselekvőképessége van, és arra a jövőbeni helyzetre rendelkezik, amikor esetleg már nem lenne képes saját személyéről gondoskodni, illetve vagyonával gazdálkodni. Egészségügyi támogató megbízást adhat a hatósági tanácsadásban részesülő nagykorú is, a törvényes gyám és a gyám bíróság hozzájárulásával.

Az egészségügyi támogató megbízást hiteles közjegyzői okirattal kell megkötöni. A megbízás alkalmazásának feltétele a megbízó értelmi képességeinek – orvosi és pszichológiai vizsgálatok eredményeként megállapított – leromlása, valamint a gyám bíróság általi jóváhagyása, a megbízásban megjelölt megbízott kérelmére.²⁹

Egészségügyi támogató megbízás megkötése esetén valószínű, hogy a gyakorlatban nem mindig fognak kitérni a megbízó cselekvőképességének minősítésére, ugyanis a 2022/140. törvény elvi előírásai szerint általános szabály a teljes cselekvőképesség megléte. Ellenben a gyám bíróságnak az egészségügyi támogató megbízás jóváhagyásakor mérlegelnie kell, hogy ha a megbízás indokolt, törvényes és elégséges a védelmi intézkedés a megbízó sajátos helyzetének figyelembevételével.

A meghatalmazás tartalmazhatja a megbízó által a cselekvőképtelenség beálltát követő időszakban történő ellátásával és életkörülményeivel kapcsolatos kívánságait.

A megbízásnak tartalmaznia kell a megbízó által kijelölt személyt, akinek a megbízottnak el kell számolnia, valamint e kötelezettség teljesítésének gyakoriságát, amely nem haladhatja meg a 3 évet. Ha a megbízó nem jelölt ki senkit, a megbízás jóváhagyásakor a gyám bíróság jelöli ki az illető személyt.³⁰

Véleményünk szerint hiányossága a törvénynek a gyámügyi bíróság előtt konkrét időintervallumokkal történő elszámolási jóváhagyás. Ez a kitétel szükségszerű lenne, ugyanis az elszámolásra kijelölt személy általában gazdasági és jogi ismeretek hiányában hagyná jóvá a megbízott által bemutatott elszámolást. A gyámügyi bíróság sokkal tárgyilagosabban tudná az elszámolási ellenőrzést mérlegelni és jóváhagyni.

Hogyha az egészségügyi támogató megbízás előírásai nem egyértelműek, azt a megbízott a nagykorú rendkívüli gondnokságára vonatkozó szabályok szerint értelmezi.

Ha a megbízottat a megbízó vagyonának kezelésével bízták meg, a megbízás gyám bírósági jóváhagyásától számított 10 napon belül megkezdi a megbízó vagyoni

27 2022/140. törvény 2009. cikk (1)–(2) bekezdés.

28 2022/140. törvény 2016. cikk.

29 2022/140. törvény 2029¹. cikk (1)–(4) bekezdés.

30 2022/140. törvény 2029². cikk (1)–(2) bekezdés.

leltárának elkészítését, amelyet másolatban megküld a gyámbíróságnak, valamint annak a személynek, akinek a vagyonkezelőnek el kell számolnia.³¹

A megbízó által az egészségügyi támogató megbízás jóváhagyását megelőzően megkötött jogügyletek csak akkor érvényteleníthetők, illetve az azokból eredő kötelezettségek mérsékelhetők, ha azok megkötésének időpontjában az ítélőképesség hiánya a másik fél számára közismert volt. A megbízó által a megbízás jóváhagyását követően megkötött, annak kikötéseivel összeegyeztethetetlen jogügyletek nem érvényteleníthetők, illetve az azokból eredő kötelezettségek nem csökkenthetők, kivéve, ha a megbízót kár érte.³²

Ha a megbízás jóváhagyását kiváltó okok megszűntek, a megbízott köteles haladéktalanul értesíteni a gyámbíróságot annak megállapítása érdekében, hogy a megbízó cselekvőképességének visszanyerése következtében az egészségügyi támogató megbízás végrehajtása megszűnt. A megbízás hatályát veszti, ha a bíróság megállapítja, hogy az egészségügyi támogató megbízás teljesítése a megbízó cselekvőképességének visszanyerése következtében megszűnt. Az ismét cselekvőképessé vált megbízott a megbízást bármikor visszavonhatja.³³

A védelmi megbízás jóváhagyása iránti kérelmet az a gyámbíróság bírálja el, amelynek illetékességi területén a megbízó, illetve adott esetben a védelmi megbízás jogosultja lakik.

A bíróság a kérelem kézhezvételét követően a kérelemről és a csatolt iratokról másolatot közöl a megbízóval, illetve adott esetben a védelemre jogosulttal és az ügyésséggel. A bíróság elrendeli, hogy a kérelmet másolatban közöljék a megbízó családjához tartozó személlyel, valamint azzal az egészségügyi támogató megbízásban megjelölt személlyel, akivel szemben az elszámolási kötelezettséget teljesíteni kell. A bíróság leellenőrzi, hogy a megbízást nem vonták-e vissza, vagy a megbízásról a megbízó nem mondott-e le, felkérve a közjegyzőt a jogügylet hiteles másolatának elektronikus úton történő továbbítására. A bíróság az eljárás során mindvégig megteheti a megbízó, illetve adott esetben a megbízási szerződés kedvezményezettjének érdekei által megkövetelt ideiglenes intézkedéseket, sőt külön ügygondnokot is kijelölhet.³⁴

A kérelem elbírálása az ügyész közreműködésével történik.

A bíróság köteles meghallgatni a megbízót, illetve adott esetben a védelemre jogosult kedvezményezettjét, kérdéseket tehet fel az egészségügyi támogató megbízás jóváhagyása szükségességének és lehetőségének megállapítása érdekében.³⁵

Az elsőfokú bírósági döntés után csak fellebbezésnek van helye.³⁶

Az egészségügyi támogató megbízást jóváhagyó határozat jogerőre emelkedését követően – a rendkívüli gondnokság intézményével megegyezően – a határozatot másolatban haladéktalanul közli a megbízást hitelesítő közjegyzővel, illetve a rendkívüli gondnokság esetében nevesített intézményekkel.

31 2022/140. törvény 2029⁶. cikk (1) bekezdés.

32 2022/140. törvény 2029⁷. cikk (1)–(2) bekezdés.

33 2022/140. törvény 2029⁹. cikk (1)–(3) bekezdés.

34 Polgári eljárási törvénykönyv 943³. cikk (1)–(4) bekezdés.

35 Polgári eljárási törvénykönyv 943⁴. cikk (2)–(3) bekezdés.

36 Polgári eljárási törvénykönyv 943⁵. cikk.

2.5. A jogügyletek megkötését elősegítő támogató intézkedések (asistența pentru încheierea actelor juridice)

A román jogalkotó, valószínűleg a szakirodalomban jelzett észrevételek miatt is,³⁷ az ügygondnokságtól független olyan időleges, nem bírói jogintézményt vezetett be, amelyben nincs korlátozva a támogatott személy cselekvőképessége.

Az a támogatott, akinek értelmi vagy pszichoszociális fogyatékosága miatt személye gondozásához, vagyonának kezeléséhez, valamint jogainak és polgári szabadságjogainak általános gyakorlásához támogatásra van szüksége, a közjegyzőtől támogató („*asistent*”) kijelölését kérheti legfeljebb kétéves időtartamra.³⁸

A támogatóként („*asistent*”) kijelölt személy a felnőtt cselekvőképes személy nevében nem köt és nem hagy jóvá jogügyleteket, ezeket a nagykorú – saját nevében – önállóan köti meg.³⁹

A támogató csupán közvetítő szerepet tölt be a támogatott és harmadik személyek között, feltételezve, hogy az eljárás során a támogatott beleegyezésével jár el. A támogató a támogatott nevében információkat továbbíthat és fogadhat, a támogatott által hozott döntéseket harmadik személyekkel közölheti.⁴⁰

A támogató feladatai ellátása során harmadik személyekkel való viszonyában a támogatást nyújtó támogatott szándékai és kívánságai szerint köteles eljárni.⁴¹

Figyelembe véve, hogy a szóban forgó támogatási lehetőség ingyenes,⁴² valamint a támogatottnak hatásköre minimális, és köteles a feladatának ellátásáról éves, illetve – adott esetben – a megbízási időszak végén jelentést tenni a gyámhatóságnak,⁴³ véleményünk szerint csekély gyakorlati haszna lesz. Annál is inkább, mivel nincs semmilyen szankció előírva abban az esetben, hogyha a támogatott cselekvőképes személy önállóan – a támogató tudta nélkül – saját maga köt jogügyleteket.

37 Ș. DIACONESCU: *Considerații asupra proiectului pentru modificarea și completarea Legii nr. 287/2009 privind Codul civil, a Legii nr. 134/2010 privind Codul de procedură civilă, precum și a altor acte normative în materia protecției persoanelor cu dizabilități*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, 2021/2, 75–81, <http://studia.ubbcluj.ro/download/pdf/1387.pdf>.

38 2022/140. törvény 1. cikk (2)–(3) bekezdés.

39 2022/140. törvény 3. cikk (2) bekezdés.

40 2022/140. törvény 1. cikk (2)–(3) bekezdés.

41 2022/140. törvény 2. cikk (2) bekezdés.

42 2022/140. törvény 4. cikk (2) bekezdés.

43 2022/140. törvény 5. cikk (1) bekezdés.

A nemzeti alkotmányok és az európai integráció¹

Varga Attila egyetemi tanár, alkotmánybíró a jogtudomány jeles magyar képviselője. Tudományos munkásságát, személyiségét megbecsülés övezi mind Romániában, mind Magyarországon. Eredményei tiszteletre méltóak, helytállása, hűsége egyházához példaértékű. Isten éltesse, kedves Attila!

1. Bevezetés

A nemzeti alkotmányok és az európai integráció alapító szerződésai közötti kölcsönhatásokat, viszonyokat feltárni és elemezni korántsem egyszerű feladat. Olyan kérdés ez, amely azonban mindig is kedves volt számomra, megválaszolásával sokat foglalkoztam mind tudományos munkám, mind gyakorló szakmai pályafutásom során. A téma pedig manapság még inkább érdekes és lényeges, számos jelenlegi európai vita eredője, amelyek megértéséhez tehát e téma alaposabb vizsgálata szükséges. Ennél is fontosabb, hogy egy szellemében is egészséges és virágzó jövőbeni Európa felépítésének e kérdés megválaszolása véleményem szerint egyik feltétele, szükséges ahhoz, hogy magunk mögött tudhassuk vagy legalábbis helyén kezeljük az elmúlt évtizedekben egyre nyilvánvalóbban megjelenő politikai és ideológiai feszültségeket az európai integráció körül.

A nemzeti alkotmányos és az európai integráció működését megalapozó szerződések között vajon termékeny párbeszéd vagy pusztító párbaj zajlik? Rendelkezésünkre áll-e az az alapvető jogi keret, amely lehetőséget biztosít az esetleges ütközések feloldására, vagy meghaladtuk a jelenlegi kereteket? A tagállamok közösen gyakorolják létező, valódi szuverenitásukat, vagy a tagállami szuverenitást egy nemzetek feletti entitás már kiüresítette? A nemzeti alkotmányok érdemtelen akadályai az európai integrációnak, vagy éppen hogy annak szükséges alapjait képezik? Egészen kézzelfoghatóan fogalmazva: miképpen magyarázhatóak azok a helyzetek, amelyekben egyes tagállamok nemzeti érdekből sokszor alkotmányos kereteikre hivatkozva az uniós jog megsértését választják? E kérdések, úgy vélem, mind a jogászok, mind a nem jogászok számára egyaránt fontosak.

¹ A Közép-európai Akadémia és a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet „Maastricht 30” nemzetközi konferencián 2023. június 29-elhangzott előadás rövidített, szerkesztett változata.

2. Európa ereje a sokszínűségében rejlik

Mindenekelőtt ki kell emelni, hogy az európai civilizáció ereje és gazdagsága a változatosságában és sokszínűségében rejlik. Európában lehetséges, hogy az ember Montaigne földjén ébredjen, és csupán egy hídon átkelve, tíz perc séta után Goethe hazájába érkezzen. Magam is számtalanszor megtettem e sétát, amikor Strasbourgban jártam. Ez a változatosság a szabadságunk forrása. Történelmünk során soha, egyetlen hatalom sem volt elég erős ahhoz, hogy hosszabb időre leigázza földrésünket. Pedig sok kísérlet történt erre hanyattatott történelmünk során. Emlékezünk arra, hogy a középkori uralkodók hogyan próbálták egyesíteni Európát, tudjuk, hogy Napóleon, Hitler vagy Sztálin hogyan kívánta újrarajzolni kontinensünk térképét.

Ma az európai integráció hatékony együttműködési keretet kíván biztosítani a független tagállamok számára. E tagállamok mindeközben nemzeti alkotmányos berendezkedésük szerint egymástól eltérő közjogi berendezkedéssel és intézményrendszerrel rendelkeznek. Minden európai államnak megvan a maga sajátos alkotmányos berendezkedése. A szabadság és felelősség rendszerét és korlátait a maguk módján határozzák meg. A nemzeti alkotmányok ugyanis az egyes európai nemzetek történelmét, kulturális identitását és küzdelmeit, jövőképét is tükrözik. Mi, magyarok történelmi tapasztalatainkból adódóan például máshogy tekintünk az ötágú vörös csillagra, mint a nyugat-európai népek. Hasonló okból az egyház és az állam viszonya egészen más Franciaországban és Dániában. Bizonyos országokban a házasságra mint jogra, míg másutt mint intézményre tekintenek. A sor még hosszan folytatható. A szabályozásban megjelenő e vonások pedig minden európai alkotmányt egyedivé tesznek, miközben azok ugyanannak az európai civilizációnak az eredményei. A nemzeti alkotmányok ettől lesznek véleményem szerint politikai, jogi, sőt irodalmi, költői alkotásokká.

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy közelről lehettem tanúja a magyar alkotmány, az Alaptörvény, különösen az alkotmányos vívmányok és az európai szerződések kölcsönhatásainak, a köztük lévő viszony alakulásának. Sőt, e különleges kapcsolat alakulását – hol párbeszéd, hol ütközés során – különböző szemszögekből figyelhettem meg. Magyarország Alkotmánybíróságának tagjaként részt vehettem a Lisszaboni Szerződés alkotmányos összhangjának a szerződés 2009-es hatálybalépését követő vizsgálatában. Fontosnak tartottuk bírótársaimmal kiemelni, hogy az új szerződés nem egy szuperállamot hozott létre; a tagállamok döntöttek úgy, hogy egy nemzetközi együttműködés keretében lemondanak néhány, a szuverenitásukhoz akár szorosan kötődő hatáskör önálló gyakorlásáról. Némiképp előre látva az elmúlt évek alkotmányos vitáit, egy párhuzamos indokolást írtam a többségi döntéshez. Ebben rámutattam arra, hogy a Lisszaboni Szerződés aláírásával a tagállamok nem mondtak le államiságuk lényegéről, azaz szuverenitásukról, függetlenségükről, beleértve azt a szabadságukat, amely intézményi kereteik, államiságuk alapvető jegyeinek meghatározására vonatkozik. Így a tagállamok fenntartották maguknak a jogot államiságuk és alkotmányos identitásuk megőrzésére, legalapvetőbb alkotmányos elveik tiszteletben tartásának feltételek nélküli ellenőrzésére.

Később, párizsi nagykövetként, majd pedig igazságügyi miniszterként közelről tapasztalhattam az Alaptörvény elfogadását közvetlenül követő európai és nemzetközi reakciókat. Minden alkotmánynak két iránya van: az egyik befelé tekint, az állampolgárok alapvető szabadságát és felelősségét, valamint az állam intézményi berendezkedését határozza meg, ugyanakkor egy másik, kifelé tekintő irány teszi lehetővé, hogy alkotmányában egy politikai közösség a világban elfoglalt helyét is meghatározhassa. Így válik lehetővé egy nemzet számára, hogy kifejezze szuverenitását és tényleges vagy megszerezni kívánt identitását. Eközben a függetlenségét kimondva azt is jelzi az adott ország, hogy nem lehet leigázni vagy gyarmatosítani. Persze tudjuk, hogy amikor szuverenitásról beszélünk, az alatt nem érthetünk egy abszolút szuverenitást. Azt mondjuk, hogy az abból eredő egyes hatásköröket más országokkal közösen gyakoroljuk. Viszont az is nyilvánvaló, hogy valójában senki nem akarja, hogy az európai integráció egy teljesen a nemzetek felett álló rendet hozzon létre. Az Európai Egyesült Államok álma utópia marad, amelynek megvalósulását csak az Európai Parlament jó néhány tagja reméli. Éppen ezen intézményben képviselőként ülve pedig az érem másik oldalát is láthatom. A jogállamiság egy bálványozott, a jogrendből és annak összefüggéseiből kiragadott fogalma körül az Európai Parlament egy parttalan és értelmetlen vitába bonyolódott. E vita az európai politikát sajnos általában jellemző szűklátókörűségről tanúskodik. Mindeközben pedig az Európai Bizottság mérlegelési joga sajátos gyakorlásának köszönhetően a kötelezettségszegési eljárás megindítása, azaz a jogi kötelezettség tiszteletben tartásának kikényszerítésére létrehozott eljárás lefolytatása valójában a politika eszközévé vált, illetően alkalmazása súlyosan sérti a tagállamok egyenlőségének alapvető elvét. Míg egyes országokban, bárhogya is sérüljön a gyakorlatban az elv, az igazságszolgáltatás mindig függetlennek tekinthető, addig más országokban mindenben a függetlenség esetleges elvesztésének kockázatát látják az európai intézmények. Miközben különösen az Európai Parlament, de egyébként további intézmények is komoly erőfeszítéseket tesznek arra, hogy saját ízlésükhöz igazítsák az európai együttműködést, azt kockáztatják, hogy annak magát az alapját rombolják szét. Modern európai civilizációnk egyik alapvető elvét fektette le Voltaire, amikor azt írta: *„helytelenítem, amit mondasz, de halálomig védem a jogod, hogy kimondhasd”*. Az európai együttműködésben jelenleg sajnos ennek az ellenkezőjét tapasztalhatjuk. De hogyan válhatott ilyen mélyé és sodróvá az európai integráció?

3. Az európai integráció történelmi útja

Kétségtelen, hogy az európai integráció fejlődésének egyik legfontosabb mozzanata az 1993-ban hatályba lépő Maastrichti Szerződés elfogadása volt. E szerződés előtt az európai együttműködés elsősorban a gazdaságra, különösen a piacra összpontosított. Fejlődése első három évtizedében nem jelentek meg ideológiai elemek politikai működésében sem. A gazdasági fejlődés, a növekedés és a jólét, amelyhez jelentősen hozzájárult, vonzóvá tette az integrációt különösen a vasfüggöny mögé zárt közép-európai országok számára. Jóllehet az uniós jog önálló jogrendszeri jelle-

gének megszilárdulása okozott néhány jogrendszerek közötti ütközést, a tagállamok körében széles és erős konszenzus alakult ki a belső piac kialakításának szükségességéről. E konszenzus pedig megfelelő legitimitást biztosított az integráció különböző intézményei számára.

A Maastrichti Szerződés elfogadása és a '90-es évek politikai eseményei azzal jártak együtt, hogy az immár Unióban testet öltő integráció egyre több politikai célt kezd követni. Ezzel párhuzamosan pedig az uniós jog területe a hatáskörbővítés következtében jelentős mértékben kiszélesedett, egyúttal megsokszorozódtak azok a témakörök is, amelyek kapcsán az Unió és a tagállamok is gyakorolhatnak úgynevezett osztott hatásköröket. E hatáskörbővülés következtében az Európai Unió mára az eredeti, jellemzően gazdasági területeken kívül számos más területen is cselekvési lehetőséggel rendelkezik. Ezen túlmenően az Unió saját alapjogi nyilatkozatot is kapott: az úgynevezett Alapjogi Charta többek között akkor is alkalmazható, ha a tagállamok uniós jogot hajtanak végre. Végül politikai szempontból az egyre szorosabb Unió gondolata sokak számára összeforrott egy politikai uniót vizionáló ideológiával.

Nem meglepő, hogy e fejlődés eredményeként egyre többször merül fel olyan eset, amelyben egy tagállam nemzeti alkotmánya a nemzeti alkotmánybíróság vagy legfelsőbb bíróság értelmezése alapján olyan megoldást ír elő, amely nem azonos az uniós jog által előírt megoldással. Ezen a ponton egészen egyértelműen feszültség jelentkezhet. Különösen így van ez, ha olyan alkotmányosan érzékeny témákat érint az integráció, mint a menekültügy, a nemzetbiztonság, a család vagy a vallás. Az európai együttműködésben jelentkező egyik legegységesebb feszültség a tagállamok szuverenitása és az uniós jognak az uniós bíróság jogértelmezési monopóliumával és az uniós intézmények bővülő hatásköreivel kiegészülő abszolút vagy feltétlen elbármóságának elve közötti ütközésből ered.

A feszültség feloldása kapcsán azt a kérdést helyes feltenni, hogy kell-e ellenőrizni az uniós intézményeket, és ha igen, akkor hogyan, kinek is kellene elszámolniuk. Úgy tűnik, hogy sem az Európai Parlament, sem az Európai Unió Bírósága felett nincs valós ellenőrzés. Az Európai Unió az európai demokráciára épül. Arra kellene törekednie, hogy a demokráciák demokráciája legyen. Mivel pedig az Európai Unió végső soron az azt alapító tagállamok előtt kellene hogy demokratikusan elszámoltatható legyen, a nemzeti parlamenteknek kellene vezető szerepet játszaniuk egy ilyen eljárásban. Ők a nemzeti és alkotmányos identitás, valamint a szubszidiaritás elvének legfőbb őrei. Az úgynevezett „sárga kártyás eljárás” már intézményesítette a nemzeti parlamentek részvételét az európai döntéshozatali folyamatban. Ez az eljárás azonban ismeretlen és kihasználatlan maradt.

A nemzeti parlamentek valódi részvételének hiányában az Unió központosító és abszolút szupremáciára törő cselekvésével szemben egy végső, vészhelyzeti mechanizmus kezd kialakulni. Az alkotmányossági vizsgálat jogkörével felruházott nemzeti intézmények a szuverenitás és a nemzeti alkotmányos identitás őreiként jelennek meg azokban az esetekben, amikor a demokratikus elszámoltathatóság nem képes biztosítani az európai döntéshozatali folyamat alkotmányosságát. Ezen intézmények egyik legfontosabb feladata lett az uniós jog határainak kijelölése. A nemzeti alkotmányok, valamint a szerződés 4. cikkének (2) bekezdésében foglalt identitási klauzú-

la alapján igyekeznek meghatározni az uniós jog alkalmazási elsőbbségének korláta-
it. A német, a dán, a lengyel és a francia gyakorlatot követve a nemzeti alkotmánybí-
róóságok kimondták, hogy a nemzeti alkotmányok az európai integrációval szemben
is a nemzeti jogrendszer legfőbb normái maradnak. Egyrészt ugyanis a nemzeti
alkotmányok szolgálnak alapul magának az uniós jognak a végrehajtásához, alkal-
mazásához. Másrészt viszont éppen ezért például az alkotmányos identitás védelme
megakadályozhatja az uniós jog ilyen végrehajtását. Magyarország Alkotmánybírósá-
ga 2016-os mérföldkőnek tekinthető határozatában kimondta, hogy az európai uniós
aktusok alkalmazásának alaptörvénnyel való összhangja vizsgálendő: azok alkalma-
zását akadályozhatja, ha sértik az alapjogokat, Magyarország szuverenitását vagy a
történeti alkotmány vívmányai alapján értelmezendő identitását.

Ez a megoldás egyúttal emlékeztet minket az integrációval kapcsolatos általános
kérdések megválaszolatlanságára is. Mi az integráció végső célja? Hogyan igazolja
az európai együttműködés saját létét és létjogosultságát? Arra hivatott-e az integrá-
ció, hogy egy nagyobb egységet alkotva a tagállamokat felváltsa, azok helyébe lépjen?
Vagy mottójához méltóan a sokféleségben kíván egységet teremteni? Más szóval,
inkább az-e a célja, hogy a tagállamokat versenyképesebbé, erősebbé és ellenállób-
bakká tegye a globalizáció és a nagyhatalmak közötti ellentétek korában? A szerző-
désben nincs olyan rendelkezés, amely azt mondaná ki, hogy egyetlen európai nép
vagy egyetlen európai nemzet létezne. Egy ilyen állítás nyilvánvalóan ellentétes len-
ne az alapító államok eredeti célkitűzéseivel. Az európai integráció a nemzeti alkot-
mányoknak köszönheti a létét. Fontos látni, hogy a nemzeti alkotmánybíróságoknak
az uniós jog alkalmazása tekintetében gyakorolt alkotmányossági ellenőrzése nem
ellentétes az európai integrációval. Éppen ellenkezőleg, elősegíti a tagállamok közöt-
ti, alkotmányosan megalapozott együttműködést. Az uniós jog alkalmazásának nem-
zeti alkotmánybíróság által, egy ilyen ellenőrzés keretében alkotmányellenességre
hivatkozva kimondott tilalma az uniós jog szempontjából ugyanis nem igazolhatja
az uniós kötelezettségszegést, de legalább világosan jelzi a nemzeti jog szempontjá-
ból az európai együttműködés korlátjait. Ezáltal pedig egyfajta egyensúlyt teremt az
integráció fejlődése és a tagállamok szuverenitása között, miközben annak célját az
eredeti mottótól eltérően határozza meg: *in varietate concordia*.

4. Kihívások és végkövetkeztetések

A jövőbeli reformok tétje nem kevesebb, mint az Európai Bíróság és a nemzeti leg-
felsőbb bíróságok vagy alkotmánybíróságok közötti harmonikus együttműködés
alapjainak megteremtése. Az európai jogközösség részét képező jogrendszerek,
valamint az alapvető alkotmányos intézményekként szolgáló, az alkotmánnyal való
összhang felett őrködő nemzeti bíróságok egyenragúak. Az Európai Unió Bírósága
és a nemzeti alkotmánybíróságok közötti kapcsolatot tehát sem a hierarchia szem-
pontjából kell vizsgálni, inkább a hatáskörök kapcsán lehet kezelni. Minél összetet-
tebb egy jogi vagy alkotmányos kérdés, annál inkább hasznos bevonni a nemzeti
alkotmánybíróságokat is a határozathozatal folyamatába. A bíróságok közötti konf-

liktusok feloldása vagy a „bírói párbeszéd” elősegítése bizonyos bírói mentalitást feltételez. A bíróságoknak és maguknak a bírácoknak is nyitottabbnak kell lenniük az intézményesített párbeszédre. Ezen túlmenően hasznos lenne, ha a nemzeti alkotmánybíróságokat be lehetne vonni az Európai Unió Bíróságának döntéshozatali folyamatába. A feszültségek egy részét feloldaná, ha a nemzeti alkotmánybíróságok az uniós bíróság számára ismertethetnék álláspontjukat. Egy kézzelfoghatóbb reformlehetőség a fordított előzetes döntéshozatali eljárás bevezetése lehet. Azokban az ügyekben, amelyek alkotmányos identitást érinthetnek, észszerű lenne, ha az uniós bíróság iránymutatást kapna a nemzeti alkotmánybíróságoktól. Jelentős előrelépés lenne, ha az Európai Unió Bíróságának határozatai befogadóbbá válnának.

Őszintén remélem, hogy egy ilyen bírósági és bíróságon kívüli párbeszéd nemcsak a kihívások leküzdésében segít majd, hanem hozzájárul az európai egység fenntartásához is a nemzetek sokféleségének tiszteletben tartásával párhuzamosan. Olyan európai egység kell, amely hajlandó megérteni és elfogadni az európai nemzetek történelmét és kulturális örökségét. Olyan európai egység, amely sem nem piacként, sem nem semleges helyként vagy szűk látókörű ideológiaként tekint magára, hanem civilizációként, amely a világ legmegdöbbentőbb kulturális sokszínűségének kialakulásához vezetett. Olyan európai egység, amely önmagát olyan civilizációs alapnak tartja, amely az európai nemzeteket egy sorsközösségbe köti egybe.

Az Alkotmánybíróság döntéseinek hatása a román munkajog fejlődésére

1. Bevezető gondolatok a román munkajog fejlődésének irányvonalairól

A román munkajog fejlődését folyamatában vizsgálva egyértelműen meghatározható tendenciákat és fejlődési irányokat tudunk elkülöníteni. Jelen tanulmányunkban a román munkajog fejlődésének mindössze az elmúlt két évtizedét fogjuk figyelembe venni. Ennek oka elsődlegesen az, hogy a hatályos munkajogunkat meghatározó munkatörvény (2003. évi 53. törvény) immár húszéves. Történetének két évtizede alatt azonban nagyon sok, közöttük több igen jelentős módosítást és kiegészítést szenvedett az eredeti normaszöveg, ezáltal mintegy jelzőbójait is kijelölve a munkajog fejlődési irányainak.

Az Alkotmánybíróságnak az egyes alkotmányossági kifogásokkal kapcsolatban hozott döntései által több esetben is fontos hozzájárulása volt ehhez a folyamathoz. Tanulmányunkban ezekből a döntésekből szeretnénk bemutatni néhányat, amelyet a munkajog fejlődési irányvonalai kijelölése szempontjából a legjelentősebbnek tartunk. Vannak olyan, a munkajog és társadalombiztosítás metszéspontjában elhelyezkedő kérdések, mint például a nők és férfiak számára különböző nyugdíjkorhátár kérdése, amelyek esetében különösen érdekes megfigyelni az Alkotmánybíróság érvelésében idővel végbemenő változásokat, mintegy jelzéseit az évek alatt bekövetkezett társadalmi, gazdasági folyamatoknak.

A munkajog elmúlt húsz évének fejlődési ívét akár kulcsszavakkal is leírhatnánk, és ezek a kulcsszavak tükröződnek a román munkajog területén is, eleinte valamelyest megkésve, napjainkban egyre inkább a nemzetközi trendekkel egy időben. Ilyen kulcsszó volt a rugalmasság és biztonság, a *flexicurity*, amely a 2011. évi 40. törvény által a munkatörvény 2011. évi nagy módosítását eredményezte. Napjainkban hasonló jelentősége van a *decent work*, azaz a tisztességes munkavégzés megvalósításának, szoros összefüggésben a világvárvány nyomán is egyre inkább a figyelem előterébe került munka és magánélet egyensúlyának kérdésével. Ennek egyértelmű lenyomata a munkatörvénynek a 2022. évi 283. törvény általi kiegészítése, de hasonlóképpen a távmunkavégzésnek a 2018. évi 81. törvényben lefektetett szabályainak finomhangolása is. Míg ez utóbbi módosításoknak a munkatörvényre gyakorolt hatását egyelőre nem vizsgálta az Alkotmánybíróság, a rugalmasítási szándékkal végzett jogalkotói beavatkozások korábban már több pontban is alkotmányossági vizsgálat tárgyát képezték. Ilyen értelemben az Alkotmánybíróság ré-

szesévé vált annak a folyamatnak, amely a munkajogi fejlődés irányainak meghatározását jelentette az elmúlt időszakban.

2. Az Alkotmánybíróság döntéseinek hatása a munkajog fejlődésére

Jelen tanulmányunknak nem célja az, hogy teljeskörűen bemutassa az Alkotmánybíróság minden olyan döntését, amely a munkajog fejlődését az elmúlt húsz évben kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolta. A következőkben csupán azokat a döntéseket szeretnénk röviden ismertetni, amelyek meglátásunk szerint a legnagyobb jelentőséggel bírtak a román munkajog alakítása szempontjából, s mint ilyenek, meghatározóivá váltak a fejlődési irányainak. Az Alkotmánybíróság egyes döntéseit időrendi sorrendben, ugyanakkor témakör szerint csoportosítva kívánjuk bemutatni. Elsőként egy olyan döntést ismertetünk, amellyel a szakirodalom viszonylag keveset foglalkozott, amelynek jelentősége azonban meglátásunk szerint kiemelkedő, mivel a munkatörvénynek a rugalmasabb szabályozás felé való elmozdítását célzó legjelentősebb módosításnak az alkotmányossági kérdéseit tárgyalja. Ezt követően az Alkotmánybíróságnak a munkaszerződés szünetelésének és megszűnésének témakörével foglalkozó döntéseire fogunk kitérni, mivel ezen a két területen igen jelentős mértékben módosult a munkatörvény az alkotmányossági kifogások tárgyalását követően, miközben a bekövetkező változásokat egyszersmind élénk szakmai vita is kísérte.

2.1. Az Alkotmánybíróság 2011. évi 383. számú döntése a munkatörvény módosító 2011. évi 40. törvényre vonatkozóan

A munkajog rugalmasabbá tételének útján, ahogy azt a fentiekben már jeleztük, a munkatörvény módosításai közül jelentőségében kiemelkedik a 2011. évi 40. törvény. A jogszabály bevezetését heves kritikák övezték szakszervezeti oldalról, ezzel is magyarázható, hogy hatályba léptetésére végül kormányzati felelősségvállalással került sor.¹ Ez a szakirodalomban is hangoztatott álláspont szerint egyáltalán nem volt szerencsés döntés, mivel egy ilyen horderejű törvényt a szociális partnerek egyetértése nélkül nem lett volna szabad hatályba léptetni. Ennek fényében ugyanakkor jelentőségteljes az a tény, hogy a Szenátus elnöke osztotta az alkotmányossági kifogást benyújtó képviselők véleményét, és saját véleményezésében támogatta azt. Igaz, a képet az is árnyalja, hogy a Képviselőház elnökének véleményezése viszont a törvénynek az Alkotmánnyal való teljes megfelelését tekintette megalapozottnak.

A törvényre vonatkozó alkotmányossági kifogásokat az Alkotmánybíróság részletesen megvizsgálta, azonban a kormányzati felelősségvállalás kérdését végül dön-

1 VALLASEK Magdolna, PETROVICZ Zoltán: *Case Study: Romania*. 2018, 27–28, http://ceelab.eu/assets/images/case_study_romania_en.pdf

tésében megalapozottnak tekintette, és amint azt látni fogjuk, a módosító jogszabályt teljes egészében alkotmányosnak nyilvánította.²

A 2011. évi 40. törvény indoklása kifejezetten tartalmazta azt a célkitűzést, hogy a rugalmas szabályozás hozzájáruljon a munkaerőpiac dinamikusabb működéséhez, illetve a román munkatörvényt közelebb hozza a nemzetközi standardokhoz és európai uniós irányelvekben rögzített követelményekhez. Véleményünk szerint azonban a módosítást megelőzően ilyen jellegű megfelelési problémák nem feltétlenül merültek fel a román munkatörvénnyel kapcsolatban.³ Hasonlóképpen a módosító törvényről összességében nem lehet azt mondani, hogy a rugalmas elemeket a biztonság kárára vezette volna be, hanem valóban több tekintetben is a flexicurity elvének megfelelő újításokat hozott. A munkaerőpiac dinamikusabb működése természetesen több olyan tényezőtől is függ, amelyeket a munkatörvény módosítása nem feltétlenül tud és fog tudni befolyásolni, mint például az aktív lakosságnak az alacsony születésszámok és az elvándorlás miatt egyre csökkenő száma, de például a feketegazdaság felszámolása, a foglalkoztatottság arányának növelése vagy a munkanélküliség csökkentése szempontjából a munkajogi szabályozás eszközei nyilvánvalóan nem elhanyagolhatóak.⁴

Mindezekről függetlenül a 2011. évi 40. törvény által bevezetett módosításokkal kapcsolatban nem véletlenül merült fel az a vélemény, amely szerint azoknak a célja elsősorban a külföldi befektetők munkaerőpiaci igényeinek kielégítése volt, s ilyen értelemben hozzájárult a foglalkoztatottsági mutatók javításához, azonban szerencsésebb lett volna nagyobb figyelmet fordítani a hazai társadalmi realitásokra és a román munkavállalókat érintő valós szegénységi kockázatra.⁵ Hasonló véleményt fogalmaztak meg más neves román munkajogászok is, kifejtve azon álláspontjukat, hogy bár a módosítások megfelelnek a *flexicurity* elveinek és az Európai Unió normáinak, azok egyértelműen a munkáltatóknak kedveznek, és a munkáltatói oldal által megfogalmazott módosítási igényeket tükrözik.⁶

A 2011. évi 40. számú törvény által bevezetett új szabályozás lényeges változásokat hozott a munkaerő-kölcsönzés, a határozott idejű munkaszerződés, a munkaidő, illetve a próbaidő szabályozásának területén, de számos más kérdést is érintett.

Az új szabályozás továbbra is taxatív felsorolását tartalmazza azoknak az eseteknek, amikor határozott időre szóló munkaszerződések köthetőek, azonban a lehetőségek köre szélesebb lett. Lényeges változás az is, hogy 24 hónapról 36 hónapra nőtt az ilyen típusú szerződések maximális lehetséges terjedelme, azonban egyes projek-

2 Șerban BELIGRĂDEANU, Ion Traian ȘTEFĂNESCU: *Principalele aspecte teoretice și practice rezultate din cuprinsul Legii nr. 40/2011 pentru modificarea și completarea Legii nr. 53/2003 – Codul muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3, 11.

3 Nicolae VOICULESCU: *Considerații privind dispoziții referitoare la flexibilizarea și securitatea relațiilor de muncă în Legea nr. 40/2011 pentru modificarea și completarea Legii nr. 53/2003 Codul muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3, 48–57.

4 Cristian ÎNCALȚĂRĂU, Liviu-George MAHA: *The Effects Induced by the Recent Economic Crisis on the Labour Market Policies in Romania*, Revista de Cercetare și Intervenție Socială, 2014/47, 44–66.

5 VOICULESCU: i. m., 48–57.

6 Monica GHEORGHE: *Considerații privind modificările aduse contractului individual de muncă pe durată determinată rezultate din cuprinsul legii nr. 40/2011 pentru modificarea și completarea legii nr. 53/2003 – Codul muncii*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, 2011/4, 102.

tekre való alkalmazás esetében ez még hosszabbítható a munkálatok befejezéséhez szükséges időtartammal, azonban ugyanazzal a munkavállalóval egymást követően legtöbb három munkaszerződés köthető. Ellentétben a korábbi rendelkezésekkel, az új szabályozás már nem tartalmazza azt a szabályt, amely szerint a határozott időre kötött munkaszerződés vagy munkaszerződések lejártát követően a munkáltatónak kötelező határozatlan időre szólóan alkalmazni a következő munkavállalót. Nem változott viszont a lehetséges próbaidő maximuma a határozott idejű munkaszerződések esetében, annak ellenére, hogy lényegesen hosszabb időre köthetőek, mint a korábbi rendelkezések alapján.⁷ Munkaerő-kölcsönzés esetében is számtalan módosítás született, amelyek többek között szélesebb lehetőséget biztosítottak ilyen formában való határozott idejű szerződéskötésre, ellentétben a korábbi szabályozással, amely kizárólag abban az esetben engedte a munkaerő-kölcsönzést, ha egy munkáltatónak a munkavállalója munkaszerződésének szüneteltetése esetére volt szüksége munkaerőre.⁸

A rugalmasabb alkalmazás lehetőségét célozta a próbaidőre vonatkozó új szabályozás is, amely a korábbinál hosszabb, 90, illetve 120 naptári napos időszakot írt elő, amelyen belül a feleknek lehetősége legyen minden indoklás nélkül azonnali hatállyal felmondani a munkaviszonyt. Kivételt csak a fogyatékkal élő munkavállalók esetében ír elő a törvény, akik számára egységesen legtöbb 30 napos próbaidő határozható meg.⁹ Bár törölték a munkatörvényből azt a rendelkezést, amely megszabta, hogy egymást követően legtöbb hány munkavállaló alkalmazható próbaidőre, korlátozás továbbra is létezik a munkáltató számára, mivel legtöbb 12 hónap áll rendelkezésre ahhoz, hogy egy adott munkahelyre próbaidős alkalmazásokat végezzen.

A munkavállalók hátrányára módosult a munkaidő és pihenőidő szabályozásának néhány összetevője is. Így például a bevezetett szabályozás hosszabb referencia-időszakról való döntést tesz lehetővé a munkáltató számára, mint amit az előző rendelkezés megengedett. Hasonlóképpen sokat elemzett új rendelkezés volt az is, amely lehetővé tette a munkáltató számára azt, hogy amennyiben 30 napnál hosszabb időre gazdasági, technológiai, strukturális okokból kifolyólag kénytelen csökkenteni a tevékenységét, lehetősége legyen a heti munkaidőt is csökkenteni öt napról négyre, arányosan csökkentett bérezés mellett, mindaddig, amíg a kiváltó gazdasági okok meg nem szűnnek.¹⁰

A 2011. évi 40. törvény 14 olyan cikket tartalmaz, amelyek a munkaszerződés megszűnésének kérdését érintették.¹¹ Összességében arra a következtetésre lehet jutni, hogy a módosítások sok szempontból szükségesek voltak olyan hiányosságok miatt, amelyek az előző normaszövegben megfigyelhetőek voltak, s ugyanakkor nem eredményezték a munkavállalók védelmének gyengülését. Azonban, ahogy

7 GHEORGHE: *i. m.*, 95–103.

8 Denisa-Oana PĂTRAȘCU: *Munca prin agent de muncă temporară potrivit modificării Codului muncii prin Legea nr. 40/2011*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3, 67–76.

9 Radu Ștefan PĂTRU: *Considerations on the Modifications of the Labour Legislation Brought by Law No. 40/2011 and Law No. 62/2011 (Law of the Social Dialogue) and Flexicurity Requirements. Special Focus on Collective Bargaining*, Titu Maiorescu University Law Review 2013/XII, 113.

10 BELIGRĂDEANU, ȘTEFĂNESCU: *i. m.*, 17.

11 Raluca DIMITRIU: *Reflecții privind încetarea contractului de muncă din perspectiva noilor reglementări*, Revista Română de Dreptul Muncii 2011/3, 66.

arra a szakirodalomban is felhívták a figyelmet, több olyan kérdés is maradt, amelynek értelmezése nem egyértelmű. Ilyen a munkaszerződésnek a nyugdíjazási feltételek teljesítése miatti megszűnésének az esete, ahol már a többedik, és azóta azt is láthatjuk, hogy nem utolsó módosításra került sor. De érinti az új jogszabály a munkáltató általi munkaszerződés-felmondás egyes eseteit és a munkavállaló általi felmondás szabályait is, illetve lényeges változást eredményezett a felmondási tilalmak területén az, hogy megszűnt a szakszervezeti vezetőkre vonatkozóan azok mandátumát követő két évre szóló tilalom.¹²

Az Alkotmánybíróság vizsgálata gyakorlatilag az összes jelentős módosításra kiterjedt. Bár az Alkotmánybíróság minden kifogásolt pontban alkotmányosnak ítélte az adott rendelkezést, azaz döntésével közvetlen módon nem befolyásolta a munkatörvény normatartalmát, érvelésének jelentőségét a munkajog fejlődési irányának kijelölése szempontjából jelentősnek tartjuk.

A 113 parlamenti képviselő által benyújtott alkotmányossági kifogás legsúlyosabb kritikája az volt, hogy a munkatörvény módosítása által a román állam tulajdonképpen lemond a jóléti államként vállalt felelősségéről, amelyet a munkavállalók a munkáltatókkal szembeni megfelelő szintű védelmének biztosításán keresztül is bizonyítani kell. Az Alkotmánybíróság nézőpontja szerint azonban a kormánynak nem pusztán joga, de kifejezetten kötelessége is beavatkozni a munkaerőpiac működésébe, valahányszor úgy értékeli, hogy az adott pillanatban fennálló folyamatok negatív hatással vannak arra.

Az Alkotmánybíróság továbbá azzal érvelt, hogy a munkatörvény módosításai nem érintik lényegesen a munkavállalók által a korábbi szabályozás alapján élvezett védelmet. Éppen ellenkezőleg, egyes intézkedések, mint például a munkaszerződés írásbeliségének *ad validitatem* követelménye, kifejezetten a munkavállalók jogainak védelmét biztosítja. Mi több, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az állam által a munkavállalók védelme és az életminőség javítása érdekében hozott intézkedéseinek nincs előre meghatározott, rögzített tartalma, ezért az intézkedések a gazdasági és társadalmi fejlemények vagy adott sajátos körülmények függvényében változhatnak.

A társadalmi szükségleteknek megfelelően az állam a bevezetett intézkedései révén hozzájárulhat a munkaviszonyban részt vevő felek jogai és kötelezettségei közötti egyensúly megteremtéséhez, akkor is, ha ezek az egyik fél számára kedvezőbbek vagy akár kedvezőtlenebbek. Ilyen módon az állam a munkaerőpiaci politikájának alakításában a körülményeknek megfelelően egyaránt figyelembe veheti a munkavállalók védelmét, vagy éppen ellenkezőleg, a gazdasági tevékenység szükséges ösztönzését.

Az egyes konkrét rendelkezések alkotmányossági vizsgálatának általános konklúziójaként is arra hivatkozik az Alkotmánybíróság, hogy a munkaerőpiacra vonatkozó intézkedések, mint állami politika, teljes mértékben a kormány hatáskörébe tartoznak, azonban meglátásunk szerint érdemes az egyes módosított rendelkezésekre vonatkozóan külön-külön is megfigyelni az Alkotmánybíróság érvelését.

¹² Uo., 58–64.

A munkaszerződés írásban való megkötését *ad validitatem* követelményre való módosítással kapcsolatban az Alkotmánybíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyrészt a jogalkotó szemléletmódjának változása semmiképpen nem vezethet arra a következtetésre, hogy az állam egyenlőtlenséget teremtett a szerződő felek, a munkáltató és munkavállaló között, másrészt a jogalkotó kizárólagos joga, hogy meghatározza a szerződés megkötéséhez szükséges feltételeket, függetlenül azok jellegétől. A jogalkotó e hatáskörének értékelésekor figyelembe kell venni azt is, hogy a szerződésekkel kapcsolatos kérdésekben a Polgári törvénykönyv 942. cikkében meghatározott konszenzusos elv alóli kivételek megállapításának objektíven és észszerűen indokoltak kell lennie. Ebből kiindulva az Alkotmánybíróság arra a következtetésre jutott, hogy a munkaszerződés írásbeli formában történő megkötése azért is indokolt, mert egyes munkáltatók, kihasználva azt, hogy a munkaszerződés írásbeli formája csupán *ad probationis* volt kötelező, elkerülték a munkaszerződés megkötése alapján esedékes adók és illetékek megfizetését, és ez a magatartás egyértelműen negatívan hatott a munkavállalók szociális védelmére.

Ez az álláspont teljes mértékben megfelel az Alkotmánybíróság által a korábbi döntéseiben is hangoztatott álláspontjának, ebben a tekintetben semmilyen változás nem észlelhető. Korábbi, 2007/418. számú döntésében is már a munkaszerződés írásos formájának fontosságát hangoztatta, abból indulva ki, hogy a munkaszerződés írásos formában való megléte megakadályozza egyrészt a munkáltató visszaélészerű magatartását, másrészt azt, hogy a munkavállaló a munkaköri feladatai ellátását megkerülhesse.

A próbaidő hosszának jelentős növelése 30, illetve 90 napról 90, illetve 120 napra a munkakör függvényében úgyszintén alkotmányossági vizsgálat tárgyát képezte. Az Alkotmánybíróság a rendelkezés alkotmányosságával kapcsolatban mindössze azzal érvelt, hogy ezek a törvényben meghatározott leghosszabb periódusok, és amennyiben a munkáltató a munkaszerződésbe foglalt próbaidőnél hamarabb meggyőződik a munkavállaló képességeiről, a próbaidő további részétől elállhat. Mindebben az Alkotmánybíróságnak igaza van, azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy a munkaviszonyban a felek nincsenek egyenlőségi helyzetben, s bár a próbaidő a munkavállaló számára is lehet kedvező, elsősorban a munkáltatót hozza kedvezőbb helyzetbe azért, hogy egyszerű írásba foglalt értesítéssel megszüntetheti a munkaviszonyt. Hasonlóképpen gyengének érezzük azt az egyes módosításokkal kapcsolatban többször is szereplő érvét az Alkotmánybíróságnak, miszerint ha a munkáltató magatartása visszaélésnek minősülhet (a munkanorma megállapításakor, a munkaszerződésnek a tevékenység ideiglenes csökkenése miatti szünetelések stb.), a munkavállaló az igazságügyi szervekhez fordulhat jogorvoslatért. A cél ugyanis az lenne, hogy a munkatörvénybe foglalt rendelkezések azt segítsék elő, hogy lehetőség szerint minél kevesebb jogvita forduljon elő a munkavállaló és a munkáltató között.

Anélkül, hogy a maga teljességében elemezzük az Alkotmánybíróságnak a 2011. évi 40. törvénnyel kapcsolatos döntését, szükségesnek látjuk megjegyezni azt, hogy más kérdésekkel kapcsolatban is jellemző annak az álláspontnak a hangoztatása, miszerint a felek megállapodása kell irányadó legyen, vagy akár az is, hogy méltá-

nyos mérlegelés alapján ugyan, de a munkáltatónak kell a munkaviszonyra vonatkozóan a tevékenység szempontjából megfelelő és szükséges intézkedéseket hoznia.

Anélkül tehát, hogy a munkatörvény rendelkezéseinek bármelyikét is alkotmányellenesnek minősítette volna, az Alkotmánybíróság 2011. évi 383. számú döntésének a jelentősége a román munkajog fejlődési irányának kijelölésében elvitathatatlan. A későbbiekben két nagy területe volt a munkatörvénynek, amellyel az Alkotmánybíróság többször és részletesen foglalkozott: a munkaszerződés szünetelésének és megszűnésének esetei. Mindkét esetben a szabályozás is lényeges módosításokat szenvedett az Alkotmánybíróság beavatkozásának következtében, ezért a következőkben, tanulmányunk második felében, ezekkel a döntésekkel fogunk foglalkozni.

2.2. Az Alkotmánybíróság döntéseinek hatása a munkaszerződés szünetelésének szabályozására

A munkaszerződés szünetelésével kapcsolatban az Alkotmánybíróságnak két jelentős döntése született. Mindkettő esetében az adott pillanatban hatályos rendelkezését a munkatörvénynek alkotmányellenesnek nyilvánította, ami maga után vonta a jogszabály módosításának kötelezettségét. Ezen a területen tehát az Alkotmánybíróságnak olyan jogformáló szerepe volt, amely hatályos román munkajogunk fejlődését egyértelműen befolyásolta. Ez a két döntés, időrendi sorrend szerint, a 2015. évi 279. számú döntés a munkatörvény 52. cikk 1. bekezdés b) pontjával kapcsolatban, valamint a 2016. évi 261. számú döntés a munkatörvény 52. cikk 1. bekezdés a) pontjával kapcsolatban.

A munkatörvény 52. cikk, 1. bekezdés b) pontja értelmében a munkaszerződés szünetel, ha a munkáltató büntetőfeljelentést tett a munkavállaló ellen, vagy a munkavállaló ellen a betöltött munkakörével összeférhetetlen bűncselekmény miatt büntetőeljárás indult, az ítélet jogerőre emelkedéséig. A 2015. évi alkotmányossági vizsgálatot megelőzően az Alkotmánybíróság már több alkalommal vizsgálta a kérdéses rendelkezést, a 279. számú döntése azonban az, amelyiknél egy határozott szemléletváltásnak lehettünk a tanúi. A munkaszerződés szünetelésének az 52. cikk 1. bekezdésének b) pontjában jelzett esete már a munkatörvény hatálybalépésekor alkotmányossági vizsgálat tárgyát képezte. A 2003. évi 24. számú döntés azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a munkáltató lehetősége arra nézve, hogy szüneteltesse a munkaszerződést, amennyiben a munkavállalója ellen büntetőfeljelentéssel élt, vagy az munkakörével összeférhetetlen bűncselekmény miatt büntetőeljárás alatt van, nem mond ellent sem az ártatlanság vélelmének, sem a munkavállalás szabadságának, amelyeket Románia Alkotmánya is kijelent.¹³ Később, 2005-ben az 520. számú döntés, 2007-ben a 926. számú döntés, vagy akár 2011-ben a 86. számú döntés hasonló következtetésre jutott, és azonos érvek mentén nyilvánította alkotmányosnak a kérdéses rendelkezést.

¹³ Viorica NEGUȚ: *Între constituțional și neconstituțional – art. 52 alin (1) lit. b) teza I din Codul muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii 2017/6, 67–68.

A 2015. évi 279. döntés paradigmaváltást jelent az Alkotmánybíróság szemléletében,¹⁴ véleményünk szerint két szempontból is. Egyrészt azért, mert az 52. cikk 1. bekezdés b) pontjának rendelkezését kettéválasztja, és külön-külön foglalkozik velük, másrészt azért, mert a korábban is többször elismételt érvek mellett olyan új érvelést vezet be, amelynek mentén végül a rendelkezés első felét alkotmányellenesnek nyilvánította.

Az egyik vizsgált kérdés az 52. cikk 1. bekezdés b) pontjának rendelkezése kapcsán az ártatlanság vélelmének elve. Az Alkotmánybíróság következetesen arra a véleményre jut, hogy ez a vélelem nem sérül a munkáltató intézkedése miatt, hiszen a munkaszerződés szüneteltetése nem jelent büntetést a munkavállaló számára, az csupán a munkáltató jogos, elsősorban gazdasági érdekeit védi.

Az Alkotmánybíróság a döntéseiben továbbá azt vizsgálta, mennyiben mond ellett az 52. cikk 1. bekezdés b) pontjának rendelkezése az ártatlanság vélelmének, illetve a munkavállalás szabadságának és az életszínvonal alkotmányos garanciáinak. A munkához való jog az Alkotmány értelmében nem korlátozható, továbbá mindenki szabadon megválaszthatja szakmáját, foglalkozását, munkahelyét. Az Alkotmánybíróság véleménye szerint ugyanakkor a munkaszerződés szünetelése nem sérti a munkához való jogot vagy az életszínvonal alkotmányos elvét, hiszen semmi sem akadályozza a munkavállalót abban, hogy máshol helyezkedjen el mindaddig, amíg az eredeti munkahelyén szünetel a munkaszerződése. Ez jogilag valóban helytálló érv, azonban ha a gyakorlatot nézzük, erősen kétséges, hogyan fog a munkavállaló elhelyezkedni a munkaerőpiacon úgy, hogy egyrészt bizonytalan az, hogy mennyi ideig szünetel az előző munkahelyén a munkaszerződése, másrészt az alkalmazás során a leendő munkáltató éppen attól az előző munkáltatótól kérhet információkat a leendő munkavállaló korábbi tevékenységéről, akinek a kezdeményezésére szünetel a munkaszerződése, miután büntetőfeljelentéssel élt ellene.

A 2015. évi 279. döntésének indoklásában az Alkotmánybíróság azonban nem marad meg ennél a megállapításnál, hanem egy lépéssel tovább megy, és ez a lépés vezet el ahhoz, hogy a korábbiaknak ellentmondóan, alkotmányellenesnek nyilvánítsa az 52. cikk 1. bekezdés b) pontjának az első részét. Annak ellenére ugyanis, hogy kimondja, a munkához való jog nem sérül, az Alkotmánybíróság egy teljesen új szempontot vezet be, és azt is megvizsgálja, hogy a munkaszerződés szüneteltetése a munkáltató általi büntetőfeljelentés következtében megfelelő-e az arányosság feltételének.

A munkaszerződés szünetelése nem mond ellent a munkához való jognak, azonban egyértelműen korlátozza azt. Éppen ezért az Alkotmánybíróság azt vizsgálta meg, vajon a szüneteltetés jogos céllal igazolható-e, az intézkedés a célnak megfelelő és szükséges-e, illetve a felek jogai és érdekei közötti egyensúly megőrzését szolgálja vagy sem. A következtetése pedig az, hogy bár a szüneteltetés intézkedése a munkáltató szempontjából jogos és az elérni kívánt célnak megfelelő, az arányosság szempontjából ugyanez nem mondható el. Az Alkotmánybíróság úgy vélte, hogy

14 Alexandru ȚICLEA: *Neconstituționalitatea art. 52 alin. (1) lit. b) teza întâi C. muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2015/8, 49–58.

a munkáltató szüneteltetési intézkedésének objektivitásra és alaposságra vonatkozó garanciáinak betartása könnyen megkérdőjelezhető, mivel annak indokainak értékelését teljes mértékben a munkáltató mérlegelésére bízta az 52. cikk vizsgált rendelkezése, akinek döntései szubjektívnek, sőt néha visszaélészerűnek minősíthetők. Az arányosság elvének hiánya az, amely elvezeti az Alkotmánybíróságot arra a döntésre, hogy a munkatörvény 52. cikk 1. bekezdés b) pontjának az első részét alkotmányellenesnek nyilvánítsa, amelynek következtében a rendelkezés *erga omnes* hatályon kívül helyezettnek tekintendő.¹⁵

A munkatörvény 52. cikk 1. bekezdés a) pontjának eredeti rendelkezése értelmében a munkaszerződés a munkáltató kezdeményezésére szünetelhetett az előzetes fegyelmi vizsgálat idejére, a jogszabályoknak megfelelően.

A fenti rendelkezéssel kapcsolatban már korábban, az Alkotmánybíróság döntését megelőzően is zajlott szakmai vita, egyes szerzők szerint ugyanis a kialakult joggyakorlat, amely szerint a fegyelmi eljárásra való behívással egy időben a munkaszerződés szüneteltetését is elrendelték egyes munkáltatók, nem felelt meg a jogalkotó eredeti szándékának, vagy visszaélésre ad lehetőséget a munkáltató számára.¹⁶

A munkaszerződésnek a fegyelmi eljárás idejére való szüneteltetésének kérdésével az Alkotmánybíróság a 2016. évi 261. számú döntésében foglalkozott, alkotmányellenesnek nyilvánítva és hatályon kívül helyezve a munkatörvény kérdéses rendelkezését. Az Alkotmánybíróság döntésében abból indult ki, hogy az 52. cikk 1. bekezdés a) pontjának rendelkezése alapvetően azt a célt szolgálja, hogy a munkáltató védeni tudja jogos érdekeit, és elkerülhessen esetleges további károkozást olyan esetben, amikor a munkavállalóval szemben fegyelmi eljárás zajlik, mindaddig, amíg eldöntésre kerül, hogy a munkavállaló elkövetett vagy sem valamilyen fegyelmi vétséget. A szüneteltetésre vonatkozó intézkedés önmagában nem jelent fegyelmi büntetést, és bár az érintett munkavállalónak a munkához való alkotmányos joga érvényes marad, csak korlátozott módon tudja gyakorolni a munkaszerződése szüneteltetése alatt. Visszaulva a 2015. évi 279. számú döntésére, az Alkotmánybíróság ebben az esetben is arra a következtetésre jutott, hogy ez a korlátozás aránytalan, és a rendelkezés nem kínál elegendő garanciát arra, hogy a munkáltató valóban nem él vissza ezzel a lehetőséggel, és ezáltal nem fognak sérülni a munkavállaló jogai, azé a munkavállalóé, aki a munkaviszony jellegéből adódóan amúgy is egyensúlytalansági helyzetben van a munkáltatójával szemben.

Mindezekből kifolyólag az 52. cikk 1. bekezdés a) pontjának rendelkezését az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította, és 2016. július 7-ével kezdődően hatályon kívül helyezte.

15 Silvia Georgiana IGNAT: *Suspendarea contractului individual de muncă. Neconstituționalitatea dispozițiilor care constituie temeiul de drept al măsurii. Efectele deciziei Curții Constituționale*, Revista Română de Jurisprudență, 2015/6, 114–119.

16 Marinela CIOROABĂ: *Discuții privind suspendarea contractului individual de muncă pe durata cercetării disciplinare prealabile*, Revista Română de Dreptul Muncii 2012/3, 55–60; Lucia UTA: *Suspendarea contractului individual de muncă pe durata cercetării disciplinare. Realizarea efectivă a cercetării pe durata suspendării*, Revista Română de Jurisprudență 2013/2, 117–121; Petrica ARBĂNAȘ: *Suspendarea contractului individual de muncă pe durata efectuării cercetării disciplinare*, Revista Română de Dreptul Muncii 2014/10, 109–115.

2.3. Az Alkotmánybíróság döntéseinek hatása a munkaszerződés megszűnésének szabályozására

A munkaszerződés megszűnésének területén az Alkotmánybíróság két esetben hozott olyan döntést, amely jelentős hatással bírt a munkajog további fejlődési irányainak kijelölésére. Első esetben a szakszervezeti vezetők kedvezményes helyzetével kapcsolatban hozott döntést, egy olyan területen, amely a 2011. évi 62. számú társadalmi párbeszédéről szóló törvény, valamint a munkatörvénynek a 2011. évi 40. számú törvény általi módosítását követően nagyon sok szakmai vitára és kritikára adott lehetőséget, mivel a két jogszabály összességében a kollektív munkajog és a szakszervezetek érdekérvényesítési lehetőségeinek erőteljes megnyirbálását eredményezték.

A munkaszerződés megszűnésével kapcsolatos második témakör a nyugdíjkorhatár kérdését veti fel, amely azért rendkívül érdekes, mert az Alkotmánybíróság többször is foglalkozott a nők és férfiak számára a 2010. évi 263. számú nyugdíjtörvényben előírt különböző, 65, illetve 63 életévben meghatározott nyugdíjkorhatár alkotmányos jellegével, azonban a munkatörvény vizsgálata során egy olyan jelentős szemléletváltás figyelhető meg a korábbi álláspontjával szemben, amely véleményünk szerint a nyugdíjkorhatár szabályozásának várható változásait is előre jelzi.

2.3.1. Az Alkotmánybíróság 2015. évi 814. számú döntése a munkatörvény 60. cikk 1. bekezdés g) pontjával kapcsolatban

A munkatörvény 60. cikk 1. bekezdés g) pontja a felmondási tilalmak között arról rendelkezett, hogy nem lehet felbontani a munkaszerződését a munkavállalónak egy szakszervezeti szervben betöltött választott tisztségének gyakorlása alatt, kivéve, ha az adott munkavállaló által elkövetett súlyos fegyelmi vétség vagy ismételt fegyelmi vétség miatt rendelik el a munkaszerződés felbontását. A fenti rendelkezést kiegészíti a munkatörvény 220. cikkének 2. bekezdése, amely szerint a szakszervezeti vezetőknek, megbízatásuk teljes időtartama alatt, nem lehet felbontani a munkaszerződését olyan okokból, amelyek a munkavállalóktól kapott megbízatásuk teljesítésével kapcsolatosak. Ez utóbbi rendelkezést is vizsgálta az Alkotmánybíróság, azonban a 2015. évi 19. számú döntésében elutasította az alkotmányossági kifogást, arra hivatkozva, hogy a szakszervezeti vezetők kiemelt védelme helyzetükből adódóan indokolt, és nem jelent diszkriminációt a többi munkavállalóval szemben.¹⁷

A 60. cikk 1. bekezdés g) pontjával kapcsolatban azonban, az előbbi döntés után mindössze néhány hónap különbséggel, az Alkotmánybíróság egészen más következtetésre jutott. Lássuk, milyen érvek mentén jutott el az Alkotmánybíróság arra a következtetésre, hogy a 60. cikk 1. bekezdés g) pontjában a szakszervezeti vezetőkre vonatkozó felmondási tilalom alkotmányellenes.

¹⁷ A munkatörvény 60. cikk 1. bekezdés g) pontja és a 220. cikk rendelkezése közötti ellentmondásokról lásd: Alexandru ATHANASIU: *Este imunitatea juridică a liderilor sindicali un privilegiu sau o necesitate în cadrul raporturilor de muncă? Examen critic al deciziiei Curții Constituționale nr. 814/2015*, Dreptul, 2018/10, 98–116.

A szakszervezeti szabadság egyik alapelve a munkavállalók azon joga, hogy megfelelő védelemben részesüljenek minden olyan diszkriminációs cselekményrel szemben, amely a szakszervezeti foglalkoztatási szabadságot sérti: elbocsátás, áthelyezés, lefokozás és egyéb hátrányos cselekmények. Ennek fényében a munkatörvény 60. cikk 1. bekezdés g) pontjának rendelkezése sértheti-e a diszkrimináció tilalmának alkotmányos alapelvét? Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint, amint az korábbi ítélezési gyakorlatából is egyértelmű, a törvény előtti egyenlőség elve megköveteli az egyenlő bánásmód megállapítását minden olyan helyzetben, amikor a kitűzött cél szerint azok nem különböznek egymástól. Ez a felfogás tehát nem zárja ki azt, hogy különböző helyzetekre eltérő megoldásokat kínáljon a szabályozás. Azokban az esetekben azonban, amikor a szakszervezeti tevékenység és a munkaszerződés felbontásának indoka között nincs kapcsolat, az eltérő bánásmód, mint a felmondási tilalom, objektíve és észszerűen nem indokolt.¹⁸ Ezen gondolatmenet alapján az Alkotmánybíróság a 2015. évi 814. számú döntésében alkotmányellenesnek minősítette a munkatörvény 60. cikk 1. bekezdés g) pontjának rendelkezését, és hatályon kívül helyezte azt.

Ennek következtében a szakszervezeti vezetőknek a felmondással szembeni védelme a továbbiakban csak a 220. cikk rendelkezése alapján lehetséges.

2.3.2. A munkaszerződésnek a nyugdíjkorhatár elérése miatti jog szerinti megszűnésének kérdése az Alkotmánybíróság 2018. évi 387. számú döntésének fényében

A 2010. évi 263. nyugdíjtörvény Romániában eltérő nyugdíjazási korhatárt ír elő nők és férfiak számára. A nyugdíjtörvény 53. cikke értelmében öregségi nyugdíjra a nők 63, a férfiak 65 éves korukban válnak jogosulttá, miközben a szükséges teljes szolgálati idő mindkét nem számára egységesen 35 évben van meghatározva.

Már a rendszerváltást követő időszakban, a 2000. évi 19. nyugdíjtörvény kapcsán az Alkotmánybíróság többször is foglalkozott a nők és férfiak esetében eltérően meghatározott nyugdíjkorhatár alkotmányossági megfelelőségének problémájával. Alkotmányossági kifogásként mindkét nem szempontjából felmerült a diszkrimináció elvének esetleges megsértése: a férfiak számára, mivel a nyugdíjjogosultsághoz magasabb korhatárt írt elő a törvény,¹⁹ a nők szempontjából viszont azért, mert mivel alacsonyabb korhatárt szabott meg a törvény, hamarabb nyugdíjba kényszerülnek akkor is, ha esetleg tovább szeretnének dolgozni.²⁰ Ez elsődlegesen értelmiségi munkakörökben merült fel, különösen egészségügyi pályák, illetve a felsőoktatás területén. Az említett periódusban az Alkotmánybíróság minden alkalommal következetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a társadalmi realitások egyértelműen indokolják a megkülönböztetett bánásmódot. Romániában a nőket terheli ugyanis, a hagyományos mentalitásból eredően, a gyermeknevelés és háztartási

18 Alexandru ȚICLEA: *Dispoziții legale contradictorii privind interdicția concedierii liderilor sindicali*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2015/12, 17–21.

19 2006. évi 888. számú döntés, megjelent a Hivatalos Közlöny 2007. évi 54. számában.

20 1995. évi 107. számú döntés, megjelent a Hivatalos Közlöny 1996. évi 85. számában.

munkák zöme, miközben a szakmai haladásuk nehezkesebb, és sokszor azonos munkavégzésért kisebb juttatásban részesülnek.

Az Alkotmánybíróság szemléletváltozásának első jelét egy 2008. évi döntésében figyelhetjük meg,²¹ amikor a következetesen hangoztatott nézőpontját kibővítette azzal a megjegyzéssel, hogy figyelembe véve az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatát, a társadalmi körülmények változása indokoltta teheti a jövőben a nyugdíjkorhatár azonos szinten való szabályozását nők és férfiak számára.

Ennek a szemléletváltásnak a logikus következménye az Alkotmánybíróságnak a 2018. évi 387. számú döntése, amely ugyan a nyugdíjtörvény szabályozása tekintetében továbbra is a korábbi, méltányosságra alapozó indokokat sorolja fel a nők és férfiak számára különböző nyugdíjkorhatár alkotmányosságának védelmében, de a munkatörvény kapcsán egy olyan innovatív érvelést vezet be, amely hatással volt a munkajog fejlődésére.

A munkatörvény 56. cikk 1. bekezdés c) pontja értelmében a munkaszerződés jog szerint megszűnik: [...] c) a nyugdíjba vonuláshoz szükséges standard életkor és minimális járulékfizetési feltételek egyidejű teljesítésével. Mivel, mint azt a korábbiakban láttuk, a nők számára 63 évben határozza meg a nyugdíjtörvény a standard nyugdíjazási életkort, ennek következtében munkaszerződésük a férfiak számára meghatározottnál két évvel hamarabb megszűnik. Természetesen arra továbbra is lehetőség van, hogy a nyugdíjazási életkort elért női munkavállaló korábbi munkáltatójával vagy egy más munkáltatóval újabb munkaszerződést kössön az eredeti munkaszerződés megszűnését követően. A nyugdíjkorhatárt betöltött nők munkához való jogának gyakorlása tehát egy új egyéni munkaszerződés megkötésétől függ, amennyiben a munkáltató ehhez egyáltalán hozzájárul. A munkavállaláshoz való jogát gyakorolni kívánó nő szemszögéből nézve azonban egyértelmű, hogy a munkatörvény szabályozása már nem tűnik kedvező intézkedésnek, hanem sokkal inkább nemi alapú diszkriminációnak. Ebből kiindulva az Alkotmánybíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nőknek a férfiakhoz képest eltérő nyugdíjkorhatárt megállapító szabályozással kapcsolatos korábbi ítélkezési gyakorlata nem alkalmazható az egyéni munkaszerződés jog szerinti megszűnésének feltételeit meghatározó törvényi rendelkezésekre, amelyek külön elemzést igényelnek.

Az Alkotmánybíróság visszautalt a tanulmányunkban korábban már bemutatott 2015. évi 279. számú döntésére is, amelyben kifejtette, hogy a munkához való jog egy összetett jog, amely magába foglalja, többek között, a szabad szakmaválasztás és a szabad munkavállalás szabadságát. A foglalkoztatásnak ugyanakkor egy sor garanciát kell élveznie annak stabilitása érdekében. A nők lehetősége arra, hogy a nyugdíjba vonulás után is gyakorolhassák a munkához való jogukat azáltal, hogy egy új munkaszerződést köthetnek, nem elegendő garancia a munkához való jog biztosítására, mi több, a munkához való jog gyakorlásának korlátozása kizárólag nemi alapú megkülönböztetés miatt történik a munkatörvény rendelkezése értelmében.

Az Alkotmánybíróság a fentiek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a nők számára a munkához való jog gyakorlásának a férfiakénál alacsonyabb életkorban

21 2008. évi 191. számú döntés, megjelent a Hivatalos Közlöny 2008. évi 260. számában.

történő befejezése egyéni opció kell legyen, és a munkatörvény 56. cikk, 1. bekezdés c) pontjának elemzett rendelkezése alkotmányellenes.

Az Alkotmánybíróság döntését követően módosult a munkatörvény. A hatályos rendelkezés lehetőséget biztosít a nőknek arra, hogy amennyiben ilyen irányú szándékukat jelzik a munkáltatónak, a férfiakhoz hasonlóan 65 éves korukig dolgozzanak, és a munkaszerződésük ne szűnjön meg jog szerint 63. életévük betöltésekor.

3. Összegzés

Amint azt a bevezetőben leszögeztük, tanulmányunknak nem az volt a célja, hogy teljeskörűen bemutassa az Alkotmánybíróság minden olyan döntését, amely a munkajog fejlődését az elmúlt húsz évben kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolta. A fentiekben csupán azokat a döntéseket igyekeztünk röviden bemutatni, amelyek meglátásunk szerint a legnagyobb jelentőséggel bírtak a román munkajog alakítása szempontjából, s mint ilyenek, meghatározóivá váltak a fejlődési irányainak.

Az Alkotmánybíróságnak a jogfejlődésre gyakorolt hatása különösen jelentős a munkaszerződés szünetelésére és megszűnésére vonatkozó szabályozás esetében, ezért elsősorban azokkal a döntésekkel foglalkoztunk, amelyek ebből a szempontból a legjelentősebbek voltak. Különösképpen azért, mert ahogy az idők során az egyes kérdésekkel újra és újra foglalkozni kezd az Alkotmánybíróság, úgy figyelhető meg az indoklásának átalakulása, egyre komplexebbé válása párhuzamosan azzal, ahogy a munkajog fejlődése is különböző szakaszokon ment át a rugalmas és biztonságos munkavégzés vagy a tisztességes munkavégzés elérésének érdekében.

Irodalomjegyzék

- Petrica ARBĂNAȘ: *Suspendarea contractului individual de muncă pe durata efectuării cercetării disciplinare*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2014/10.
- Alexandru ATHANASIU: *Este imunitatea juridică a liderilor sindicali un privilegiu sau o necesitate în cadrul raporturilor de muncă? Examen critic al deciziei Curții Constituționale nr. 814/2015*, Dreptul, 2018/10.
- Șerban BELIGRĂDEANU, Ion Traian ȘTEFĂNESCU: *Principalele aspecte teoretice și practice rezultate din cuprinsul Legii nr. 40/2011 pentru modificarea și completarea Legii nr. 53/2003 – Codul muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3.
- Marinela CIOROABĂ: *Discuții privind suspendarea contractului individual de muncă pe durata cercetării disciplinare prealabile*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2012/3.
- Raluca DIMITRIU: *Reflecții privind încetarea contractului de muncă din perspectiva noilor reglementări*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3.
- Adelina DUȚU: *Calitatea de salariat – condiție a răspunderii disciplinare*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2017/2.

- Monica GHEORGHE: *Considerații privind modificările aduse contractului individual de muncă pe durată determinată rezultate din cuprinsul legii nr. 40/2011 pentru modificarea și completarea legii nr. 53/2003 – Codul muncii*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, 2011/4.
- Silvia Georgiana IGNAT: *Suspendarea contractului individual de muncă. Neconstituționalitatea dispozițiilor care constituie temeiul de drept al măsurii. Efectele deciziei Curții Constituționale*, Revista Română de Jurisprudență, 2015/6.
- Cristian ÎNCALȚĂRĂU, Liviu-George MAHA: *The Effects Induced by the Recent Economic Crisis on the Labour Market Policies in Romania*, Revista de Cercetare și Intervenție Socială, 2014/47.
- Florin LUDUȘAN (coord.): *Dreptul muncii. Teorie și practică judiciară*, Universul Juridic, București, 2021.
- Viorica NEGUȚ: *Între constituțional și neconstituțional – art. 52 alin (1) lit. b) teza I din Codul muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2017/6.
- Oana Cristina NIEMESCH: *Momentul încetării contractului de muncă în cazul pensiei de invaliditate de gradul III. Continuarea raportului de muncă, cu reducerea normei de muncă, doar în baza acordului expres al părților materializat într-un act adițional la contract*, Revista Română de Jurisprudență, 2018/1.
- Radu Ștefan PĂTRU: *Considerations on the Modifications of the Labour Legislation Brought by Law No. 40/2011 and Law No. 62/2011 (Law of the Social Dialogue) and Flexicurity Requirements. Special Focus on Collective Bargaining*, Titu Maiorescu University Law Review, 2013/XII.
- Denisa-Oana PĂTRAȘCU: *Munca prin agent de muncă temporară potrivit modificării Codului muncii prin Legea nr. 40/2011*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3.
- Radu Răzvan POPESCU: *Încetarea de drept a contractului individual de muncă în condițiile prevăzute la art. 56 alin. (1) lit. c) C. muncii – reglementări noi și posibile controverse*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2019/2.
- Alexandru ȚICLEA: *Neconstituționalitatea art. 52 alin. (1) lit. b) teza întâi C. muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2015/8.
- Alexandru ȚICLEA: *Dispoziții legale contradictorii privind interdicția concedierii liderilor sindicali*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2015/12.
- Dan ȚOP: *Tratat de dreptul muncii. Doctrină și jurisprudență*, Universul Juridic, București, 2022.
- Lucia UTA: *Suspendarea contractului individual de muncă pe durata cercetării disciplinare. Realizarea efectivă a cercetării pe durata suspendării*, Revista Română de Jurisprudență, 2013/2.
- VALLASEK Magdolna, PETROVICS Zoltán: *Case Study: Romania*. 2018, http://ceelab.eu/assets/images/case_study_romania_en.pdf
- Nicolae VOICULESCU: *Considerații privind dispoziții referitoare la flexibilizarea și securitatea relațiilor de muncă în Legea nr. 40/2011 pentru modificarea și completarea Legii nr. 53/2003 Codul muncii*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2011/3.

Az „*Artificiall reason*” és „*naturall reason*” mint a kultúra és a jog megalapozó konstruktumai

1. Természetesség és mesterségesség

Fejlődéstörténetében az ember mindenkor tudatában volt annak, hogy gondolkodásával új ismeretre tehet szert – akár már megismert területek újragondolása, akár célzottan megejtett új érzékelés és megtapasztalás révén. Viszonylag későn alakult ki az a felismerés, hogy gondolatainak tárgya – a nyelvilleg végzett névadások (megnevezések) úgynevezett referenciája – nem közvetlenül maga a valóság, hanem egy nyelvilleg megjelenített képzet a valóságról. Merthogy a valóság *van*, pontosabban: *adódik* – úgy, amiként *megtörténik*. Időtlen időig az ember mágiikusan egy volt a természettel, s feltehetően csak az írott, számunkra így valamelyes közvetlenséggel már megismerhető történelem hajnalán kezdett eltávolodni attól, hogy emberlétét pusztán természetlétként fogja fel, és környezetét, amelybe beleszületett, merő adottságként érzékelje. Mert egyfelől már fejlődési lehetőséget kezdett látni önmagában, miközben és másfelől immár környezetét is embertől létrehozott vagy alakított mesterségességgént értékelte.¹

A *naturalitás* és az *artificialitás* világos és elvi – természetszerűleg csakis viszonypárként felfogható – szétválasztása bizonyára későbbi idők fejleménye. A jogi problémamegoldás történeti alakulásában őrződött meg kulcsfontosságú momentumként az a pillanat, amikor 1608 novemberének egyik vitatott helyzetében az uralkodó magának vindikálva a döntést, Sir Edward Coke (1552–1634) szembeszállni merészkedett királyával. Merthogy a király úgy vélte, hogy amennyiben a jog maga az értelem (amint azt kora közfelfogása egyértelműen tanította), úgy értelemmel és tanultsággal rendelkezvén maga is tökéletesen alkalmas arra, hogy meghozhassa a döntést. Ám a főbíró nem osztotta ennek sem kívánalmát, sem megalapozottságát. Ezért – nyilvánvalóan megsértve királyát, aki eleinte még megtorolta volna az ellenszegülést, ám végül már nem folyamodott ehhez – így válaszolt: „[...] igazság szerint Felségedet Isten felruházta kiváló Tudományokkal s a természet nagyszerű adottságaival, de Felséged nem lett kitanult sem Angol Királyságod Törvényeiből, sem Alattvalóid életét, örökségét, javát vagy vagyoniát érintő ügyekből; ez utóbbiakat ugyanis nem a természetes értelem, hanem a jog mesterséges értelme és

1 Amint ezt már az *Ószövegség* világosan mutatja, a görög filozófiában és drámában (kiváltképp kiélezetten SZOPHOKLÉSZ *Antigonéjában*) pedig teljes kifejllettségben jelentkezik. Ld. az ősi zsidó gondolat fejlődési perspektívájában leginkább A. Leo OPPENHEIM: *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilization*, [1964] rev. ed., University of Chicago Press, Chicago, 1977, xvi+445.

ítélete alapján kell eldönteni, amely Jog olyan művészet, melynek megismerése hosszú tanulmányokat és tapasztalatot igényel.²

Mit is állított tehát itt a jogász? Azt, hogy létezik egyfelől valamiféle *naturall reason*, azaz természetes értelmünk általános emberi képessége; ám életünket jogként már nem ez kormányozza, hanem egyfajta mesterséges értelem, vagyis *artificiall reason*. Ez utóbbi pedig nem teremtettségenknek az isteni adománya, hanem az embertől létrehozott rend gondolati hátterét képező olyan kifejlesztett képesség, amelyben jártassá bárki csak az ennek nevében véghezvitt gyakorlat mikéntjének gondos és hosszas megfigyelésével s megtapasztalásával, vagyis elsajátításával válhat.

Alig fél évszázaddal később s ugyancsak Angliában e szétválasztás sajátos kiterjesztéssel már többlettérrel és ezzel általános alkalmazhatóságot is nyert. A társadalmiság elméletének korai kutatójaként Párizsban végzett hosszú munkája eredményeképpen ugyanis egy zaklatott életű gondolkodó, Thomas Hobbes (1588–1679) megírta és kiadta *Leviatánját* (1651), mely négy kötetével éppen az évtizedes angol polgárháború végén bizonyíthatta, hogy a mindenkinek mindenki ellen vívott harcában kimerülő úgynevezett természeti állapot aligha váltható fel bármi joggal másként, mint úgy, hogy az emberiség egy erős és egységes kormányzatba szerveződik. A pontosan e célból létrehozott államiság pedig értelemszerűen nem jöhet létre másként, mint egy társadalmi szerződés termékeként. Nos, ez a *social contract* akármely szegmensében viszont nem más, mint eredőjeként a természetes emberi mivolt (azaz felépülésünknek és működésünknek szív és idegek, akaratkifejezések és mozgások segítségével történő) mesterséges kiterjesztése. Hobbes a szerző számára így merő folyamánynak tetszhetett, hogy következőképpen jogunk sem lehet más, mint „*Méltányosság és Törvények: mesterséges Értelem és Akarat*”.³ Nos, egy mai

2 „[T]rue it is that God has endowed your Majesty with excellent Science and great endowments of nature, but your Majesty is not learned in the Lawes of your Realme of England, and causes which concerne the life, or inheritance, or goods, or fortunes of your Subjects; they are not to be decided by naturall reason but by the artificiall reason and judgment of Law, which Law is an art which requires long study and experience, before that a man can attain to the cognisance of it.” *Prohibitions del Roy*, 12 Co. Rep., 1607, 63, 64–65, ill. COKE: *Reports*, 12, London, 1656, fol. 65. Avagy egy korabeli kézirat, Harleien *law-French* eredetije szerint „*Donque le Roy dit que il pense que le ley fuit fondue sur reson et que ils auters ount reson cy biene come les Judges, a que fuit responde per moy que voyer fuit que Dieu ad indue son Maiesty ouec excellent science et grand endowments de natures, mes son Maiestie ne fuit erudite en les Leys de son realme dongleterre et causes que concerne le vie ou inheritance ou biens ou fortunes del subiect ne sont decide per natural reson mes per le artificiall reson et Judgment del ley.*” Roland G. USHER: *James I and Sir Edward Coke, The English Historical Review*, 1903/LXXII (XVIII), 664–675, 668.

3 „*Equity and Lawes, an artificiall Reason and Will*” = Thomas HOBBS: *Leviathan, or, The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*, Printed for A. Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard, London, 1651, Introduction. A szövegben adott fordítástól eltérő magyar alapfordításban ld. Thomas HOBBS: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, ford. VÁMOSI Pál, I–II, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 69–70. Az utókor azonban a természetes és a mesterséges illetén különválása specifikus üzenetét jobbra lesöpörte az asztalról, mert egyszerűen annak kifejeződéseként értékelte, hogy maga a hobbesi államfelfogás mechanisztikus, merthogy e korra egyébként jellemzően – ami persze úgyszintén e különválás fogalmiságával él – biológiai organizmusok analógiájára írja le az emberi kultúra intézményi konstrukcióit. Ezekre nézve ld. pl. klasszikusként Albert T. VAN KRIEKEN: *Ueber die sogenannte organische Staatstheorie. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatsbegriffs*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1873, vii+163; továbbá A. H. LLOYD: *The Organic Theory of Society. Passing of the Contract Theory*, *The American Journal of Sociology*, 1906/5 (I), 577–601; W. H. MANWARING: *Organic Theory of the State*, *The Scientific Monthly*, 1938/1 (47), 48–50; G. R. G. MURE: *The Organic State*, *Philosophy*, 1949/90 (24), 205–218.

magyar tanulmányozó írja meggyőző egyértelműséggel, hogy „Hobbes éppen azt a pillanatot ragadja meg a *Leviatán* testében, amikor [...] a rend végleg az emberi konvenciók kérdése lesz; amikor a rend már nem örök és eleve adott, hanem emberi eredetéből adódóan törékeny és állandóan újratemtendő lesz”.⁴ Mondhatnók tehát, hogy az *ordo* elszakad egy kizárólagosan isteni s így eleve bevégzett teremtettség képzetétől, és a világ emberi belakásának a feladata lesz. Azaz – végső soron – maga sem más, mint munkatermék. Amely munka pedig, mint tudjuk a teológiából,⁵ éppen Isten művének a folytatása – teremtettjétől, az embertől.

2. És a jog problematikája

Azonban amióta a mesterségesség – azaz csupán hangsúlyilag eltérően: a mesterkélttség⁶ – a társadalmi integráció kereteinek megvonásában egyáltalán megjelent, meg is határozza a jog egész életét. Mintegy feltételezve, hogy létezik egyfelől egy normális, természeti adottságainknak megfelelő, terelő vagy torzító kényszerektől mentes világ, és másfelől ennek gondolati duplikálásaként, ugyanakkor a mindenkor adott feltételekhez adaptálva létezik egy embertől konstruált életmodell is, mint valamiféle normatív projeccionált ideál: az, ami most már a jog tételezéseiből következik. Miközben józanságunk, a társadalmi mozgás tényleges menetének meg tapasztalása viszont azt láttatja, hogy a valós élet valamiféle köztes mezőben zajlik: a természetesség önkéntelenül adódó talaján, de egyszersmind e mesterséges alakításnak a mindenkori mában optimálisan értelmezett és gyakorolt kívánalmi szerint. És pontosan ez a köztesség az, ami a fentiek szerint egyfelől alapja minden spontaneitásnak és terepe azon kívánalomnak, hogy a jogrend részeseiként a mindenkori címzettek a közösségre nem káros bármiféle saját képességgel és hajlammal, a tudatukban munkáló összes (és olykor akár egymással ütköző) normatívummal optimális szintű kielégítést nyerhessenek, miközben és másfelől támogatja azt is, hogy ennek megélése során a jog tételezése se tagadtassanak meg. Nem véletlen ezért, ha ezredévek óta kísér bennünket egyre tudatosabban egy felismerés, miszerint bármiként is láttatjuk és szoktuk láttatni, a jog mégsem egyszerűen pusztá szó vagy szöveghalmaz, hanem valamiféle tágabb moralitás, amelyből jobb híján adott nyelvi rögzítés s kivetítés a jogban megtörtént – azért csupán, hogy annak summázata és cselekvési programja valamiképpen rögzíthető, kommunikálható, a társadalom szintén szöveggként rögzített más normatívumaival (és nem-normatívumaival) valamiféle harmóniában feldolgozható legyen.⁷

4 BALOGH László Levente: *A Leviatán anatómiája*, Magyar Filozófiai Szemle, 2010/2, 101–112, 111.

5 Vö. pl. <http://lexikon.katolikus.hu/M/Munka.html> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.).

6 Az angol 'artificial' gyökerében „1350–1400 / Middle English, from Old French, from Latin *artificiālis*, belonging to art, from *artificium*, craftsmanship; see *artifice*”, amely utóbbi pedig „from Old French, craftsmanship, from Latin *artificium* skill, from *artifex* one possessed of a specific skill, from *ars* skill + *-fex*, from *facere* to make”; ld. <https://www.thefreedictionary.com/> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.).

7 Érdekes volt hallani, hogy ezt a kontinentális jogászság körében ma sem igen meghallott tételt legutóbb éppen egy, a mesterséges intelligencia jogi lehetőségei kutató kolléga említette, záró tézisként a győri jogi karon rendezett érveléstan konferencián. ZÓDI Zsolt: *A gépi döntések magyarázhatósága és a jogi érvelés*, előadás (Jogelméleti konferencia, Széchenyi István Egyetem, 2023. február 2.).

Határhelyzet tehát éppen nem kizárt. Olyan például, hogy *summum ius summa iniuria* következzen be: a legteljesebben kieroszakolt jog révén a legnagyobb jogtalan-ság.⁸ Merthogy az alaphelyzet távolról sem valamiféle automatizmus bekövetkezése. Merthogy noha a jog az, amit számonkérnek tőlem, mindazonáltal emberként, tehát kellő és sokirányú *érzékenység* tanúsításával kell eljárnom, ha nem akarok a jogtól elvileg biztosított igazságosságomért, a magam igazáért végsőig küzdök, és ennek folyamatában hamarosan egy immár maga a társadalom és kohéziója felemésztését kockáztató harcban elbukva Kohlhaas Mihály és kései utódai sorsára jutni.⁹

3. A kultúra – és a jog háttérkultúrája – ma

A természetes és a mesterséges közti különbségtétel egyik vonulata a *jelen szembeállítás* egy idealizált múlttal. Ebben benne foglaltatik minden olyan retrospektív tipizálás, amely a hegeli tézis–antitézis–szintézis mintájára a holnap nemes feladatát az egykori múltat feladó s ezzel bűnössé lett mának a meghaladásaként láttatja. Vagyis feltételez egyfajta természetességet, ami leggyakrabban valamiféle valahai, ám azóta megtagadott aranykor, vagyis *Saeculum Aureum*,¹⁰ és a jövőt illető minden szándéka, jobbító törekvéseinek netovábbja az, hogy ezt visszaállítsa a ma feltételei közt. Lényegében ilyesmit sugallt legősibb kódexeink, jogrögzítéseink megideologizáltsága a Termékeny Félhold ékirásosságától Jusztiniánusz latinságán át egészen kora újkorunkig, ahol is a preambulumba foglalt előljáró szavai szerint az uralkodó nem tesz mást, csak szolgált, és nem mást, mint a szó legvalódibb értelmében vett igazságot, merthogy úgymond mindössze (ami a romlásnak érzett körülmények közt maga sem más, mint forradalom!) visszaad és restaurál, kinyilvánítva újra az ősi romlatlant: azt, ami volt, de amit az állítása szerint bűnbe esett utódgenerációk úgymond megrontottak.¹¹

Hasonlóképpen persze ilyen az is, amikor egy, az *utópiákban* kifejezett vágyak szerinti jövőben nem lesz már sem jogász, sem jog, aki és ami a saját jelenkritikus fel-fogásától láttatottan az élet áramával szembefordulhasson, csak a természetből újra előállani engedett természetszerű rendeződés és rendezettség evilági paradicsoma – s persze nem teremtőként, vagyis hatalmi szóval kívülről és felülről az emberekre oktrojálva, csupán keretként egy általános elveivel ezt biztosítani képes joggal.¹²

És a legújabb idők társadalmi forrongásában nem csekély mértékben ugyanez, egy tagadás tagadásaként előállítandó szintézisben elérendő *történelmi igazságtétel* vágya szült alig egy évszázada még olyan diktatúrákat, mint perverz átfordításában

8 Vö. NÓTÁRI Tamás: *Summum ius summa iniuria. Megjegyzések egy jogértelmezési maxima történelmi háttéréhez*, Magyar Jog, 2004/7, 385–393.

9 A példaadó Heinrich von KLEIST: *Michael Kohlhaas*, 1810; legújabb fordításban *Kohlhaas Mihály*, ford. KARDOS László, Magyar Helikon, Budapest, 1975. Ld. még BALOGH László Levente: *A jogérzék apóriái – Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály*, Jog, Állam, Politika, 2016/4, 129–140.

10 Ld. https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Age (letöltés ideje: 2023. 06. 01.).

11 Vö. VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*, [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.

12 Pl. VARGA Csaba: *Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében*, Jogtudományi Közlöny, 1976/8, 434–441.

a Negyedik Róma orosz álmaként a bolsevizmus, avagy a germán Harmadik Birodalom képében berendezkedő nemzetiszocializmus.

A megnevezett/megideologizált szándékból kiindulva mindezek a példák saját idősíkjaikban emberi beavatkozásnak köszönhetően a jó rosszra fordulása, majd újra tökéletesbe visszafordítása fogalmi szerkezetét mutatják.

Kettéválasztó fogalomhasználat persze történelmi tagadást is hordozhat, inkább degenerálódás, semmint regenerálódás jelzése gyanánt. Legutóbbi tág évszázadunkból véve a példát, a XX. század kezdete táján gyakorlatilag máig érvényesen Gustave Le Bon (1841–1931) tömeglélektana (1895),¹³ majd Ortega y Gasset (1883–1955) csőcselékuralom-felismerése (1929)¹⁴ egyaránt egy kárhoztatott jelennek az ősi vagy alig múlt úgymond tiszta állapotból történő elferdülése megállapítását rejti magában.

Talán új szinten és minőségben, itt és ezzel kapcsolódhatunk vissza voltaképeni témánkhoz. Mert az ilyen vagy olyan fogalmiasításban rejlő képzettársítás mindezeknél azt sugallja, hogy amennyiben van természetszerű állapot, úgy van azt torzítóan mesterségesen előállított, artificiálisan kondicionált is. Folytatva az előbbi példázást, pontosan ez a korábbi századelős tömeglélektan és szociológiai értelmű csőcselékfelismerés vezetett fokenként – és krimináletiológiailag Cesare Lombroso (1835–1909) elmekörtani és törvényszéki orvosi megfigyeléseinek (1865/1876)¹⁵ darwinianus értelmű összegzése nyomán – a deviancia eugenikai kiiktatása gondolati kísérletéhez.¹⁶ Ez tehát az, ami gyakorlattá is vált a századelő még demokratikus keretek közt zajló amerikai és skandináv fajjavító mozgalmaiban,¹⁷ amikből aztán már utóbb inspirálódtak kevésbé kényes kezű diktatúrák felsőbb parancsszóra kíméletlen embertelenséggel, egyoldalú következetességgel végrehajtott embertisztogatásai.¹⁸

Végül pedig – bár egészen más oldalról – belép a képbe jelenünk állítólagos liberalizmusának túlhajtott, majdhogynem iparilag újratermelő termékeként a

13 Gustave LE BON: *A tömegek lélektana*, ford. BALLA Antal, Franklin, Budapest, 1913; vö. még [https://fr.wikipedia.org/wiki/Psychologie_des_foules_\(livre\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Psychologie_des_foules_(livre)) (letöltés ideje: 2023. 06. 01.).

14 José ORTEGA Y GASSET: *La rebelión de las masas*, Revista de Occidente, Madrid, 1930; magyar fordításban: *A tömegek lázadása*, ford. PUSKÁS Lajos, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938 / ford. SCHOLZ László, Helikon, [Budapest], 2019. Ennek filmképmása Luis BUÑUEL (1900–1983): *Viridiana*, 1961 és háttér-dokumentációja: Luis BUÑUEL: *Viridiana. Scénario et dialogues, variantes, dossier historique et critique*, Filméditions, / P. Lherminier, Paris, 1984, 171. Ld. még FEJÉR Ádám: *A tömegember és a csőcselék. Ortega y Gasset kultúrtörténeti diagnózisának érvénye*, Egzisztencia és Kultúra, 1992/2, 37–53.

15 Cesare LOMBROSO: *Genio e Follia. In rapporto alla medicina legale, alla critica ed alla storia*, 4. ed con nuovi studi Bocca, Torino, 1882, 350; magyar fordításban: *Lángész és örület*, ford. SZABÓ Károly, Vass, Budapest, 1906 / *Lángész és örület*, Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest, 1913, 1990 után még további hat kiadással; illetőleg Cesare LOMBROSO: *L'uomo delinquente. Studiato in rapporto alla antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie*, Ulrico Hoepli, Milan, 1876, 255.

16 Pl. Lothrop STODDARD (1883–1950): *The Revolt against Civilization. The Menace of the Under Man*, Charles Scribner's Sons, New York, 1922, x+274; magyarul *Lázadás a civilizáció ellen*, ford. HORVÁTH Dániel, Magyar Jogászegylet, Budapest, 1931, majd Stádium, Budapest, [1943].

17 Vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Compulsory_sterilisation_in_Sweden (letöltés ideje: 2023. 06. 01.) és Gunnar BROBERG, Nils ROLL-HANSEN: *Eugenics and the Welfare State. Norway, Sweden, Denmark, and Finland*, Michigan State University Press, [East Lansing], 2005, 294 egyfelől és *Eugenics in the United States and Britain 1890 to 1930. A Comparative Analysis*, szerk. Daniel J. KEVLES, California Institute of Technology, Division of the Humanities and Social Sciences Kevles, Pasadena, Ca., 1979 másfelől.

18 A hátterek és inspirációk mégis egybefonódására ld. James Q. WHITMAN: *Hitler's American Model. The United States and the Making of Nazi Race Law*, Princeton University Press, Princeton, [2017], 221.

nap hőse: a gyermeknek maradt ember, a felnőttiség képességét, saját sorsválasztásáért a személyes felelősségérzetet immár elvesztett instabil tömeglény: az, aki talán már önmaga sem lehet, merthogy benne üresség honol. Mert amiben az, ami mégis ő lenne, már vagy pusztá csigaház, mesterséges környezetének merő kópiája, pusztá aktualizáció, vagy egyetlen tetszése szerint kiragadott képesség a *humana facultatem* végtelenségéből, ennek művi megnövelése, és ezzel történő excellálás, kiválás és kitűnés az embertársak közül – miközben kiürülés bármi másból, ami még megtarthatná teljes értékű, mert minden képességét harmonikusan kifejlesztett emberként.¹⁹

Létrejön tehát egyfajta termék-ember. Amely termék már tömegtermék. Mindez ugyanakkor ellentmondásos közegben zajlik.

Mert meghatározó vonulat ebben a változó történéseket hol erősítő, hol keresztező folyamatban maga az *emberszemlélet* alakulása. Nos, közigazgatási reformok s a jogkodifikációt hajtó átértzett társadalmi szükségletek²⁰ egyértelműen mutatják, hogy Európa talán leginkább vérvivataros XVII–XVIII. századában a hatalmak egymásnak feszülése elért egy olyan pontot, ami csupán diplomáciai vagy nyers katonai erővel már nem eredményezhetett döntést. Előrelépés lehetősége csakis annak az álladalomnak nyílt, amelyik az uralkodó alá rendelt alattvalói tömeg valós értékét immár nem pusztán *számossága*, hanem hadra fogható *minősége* alapján számlálta. Ennek nyomán indultak törekvések eleinte testi alkatot érintő szűrésre, majd (közvetlenül a kívánatos produktum-előállítás jegyében) testi kondicionálásra és okításra, végül maga a tömegében felfogott nép szellemi képzésére.²¹

E folyamat azonban nem állott egymagában, egyedül, hiszen úgyszólván egyidejűleg kezdett kifejlődni az *emberi jogok* mozgalma. Franciaországban a Dreyfus-ügytől kiváltottan 1898-ban jelent meg Émile Zola »*J'accuse...!*« kiáltvány,²² és fél éven belül megszerveződött a ma is harcos *Ligue des droits de l'homme*.²³ Márpedig mindez olyan hitvallással, amely eleve felülírta az akkorra már az etnológiából kinőve önálló tudományos diszciplínaként szárba szökő kultúranropológiát, amelynek az alapvetése éppen az, hogy az ember csakis adott kultúrájával – avval egyként, abból kifejlődötten – fogható fel, érzékelhető és kezelhető. Ez tehát ott állott az egyik oldalon, miközben egy másikon az az emberjogi mozgalom szökkent (újra) szárba, amely – *per definitionem* egyedüli lehetőségeként, hiszen pontosan ez a kiindulása és lényege – a kezdetektől fogva homogenizálta és univerzalizálta tárgyát, az embert.

19 David JONAS, Doris KLEIN: *Man-child, A Study of the Infantilization of Man*, McGraw-Hill, New York, [1970], xvi+362.

20 Ld. E. N. GLADDEN: *A History of Public Administration*, I–II, Cass, London, 1972 és VARGA: *A kodifikáció...*, i. m.

21 Az a marxizmus, amit Lukács György ekkor vallott – vö. Georg LUKÁCS: *Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik*, Der Malik Verlag, Berlin, 1923, 341 –, az ember eldologiasításaként bírálta az ember munkaképességét célratorőn optimalizáló (így pl. a szívlapátot kidolgoztató) amerikai ipari forradalom taylorizmusát. Miközben éppen ennek összefüggésében derült ki, hogy már az oktatás sem egyszerűen széplelkek serkentése többé, hanem az embermenyiség számossága minőségge átalakításának szintén szabványosított folyamata.

22 Émile ZOLA: *J'accuse...!*, L'Aurore, 1898 (13 janvier)/27 (II).

23 Vö. <https://www.ldh-france.org/> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.) ill. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Ligue_des_droits_de_l'Homme_\(France\)#Notes_et_références](https://fr.wikipedia.org/wiki/Ligue_des_droits_de_l'Homme_(France)#Notes_et_références) (letöltés ideje: 2023. 06. 01.).

Hiszen mindazt, ami felfogása és küzdelme számára az emberből releváns, emberi magzat biológiai képződményének kellett tulajdonítania. Merthogy hitvallása – doktrínája – mindazt, amit az emberrel vele született jogokként megállapíthat, eleve ennek a homogenizált és univerzalizált, gondolatilag képzett absztraktum egyedeként felfogott individuumnak biztosíthatja és biztosítja.²⁴

Az ember mint konkrét *minőség* és az ember mint *biologikumával* azonosított individuum ilyen, legalább kétirányú kavargásából jelenkorunkat meghatározó kritériumként végeredményül az ember *autotélosz* gyanánt, azaz öncéljában és önértékében való megközelítése állt elő.

A jelenünket adó végkifejlet így nem más, mint egy teljességgel mesterségesen kondicionált társadalom.²⁵ Ami önmagában nem több, mint semleges ténymegállapítás, bárminemű értékítélet nélkül. De mivel szabadok vagyunk bármiféle jó és rossz meglátására, ekként vagy akként értékelésre s mérlegelésére, természetszerűleg elgondolkozhatunk a fentebb leírtan elért állapot minőségén és tartósságán is. Merthogy benne rejlik a kockázat, hogy idővel akár fel is falhatja önmagát. Teljesítménye ugyanis végső soron éppen nem több, mint hogy a keresztény hit szerint több évezrede Isten-képmásként értékelt személyek együttéléséből összeszövődő emberléte megkísérli átfaragni mindenki-önmaga-célja-és-vára individuumainak atomizálóan társadalmat porlasztó halmazává.

Témánkhoz ismét visszatérve s kiindulva abból, hogy a kultúrába, az ember teremtette második természet e hatalmas vonulatába belőlünk minden odatartozik, ami csupasz biologikum-mivoltunkon túl van, mindaz tehát a bennünket körülvevő intézményi és gondolati (reflexív) közegből, amiben csak leledzünk – hiszen az ember nem készen kapta, hanem maga alkotta meg mindezt –, úgy látnunk kell azt is, hogy kultúránkat (történelmeink és civilizációink legváltozatosabb eltérő kultúráit) úgyszólván fogantatásuk első percétől fogva különféle doktrínák, bennük elvek és mindezek gyakorlatba ültetésére kifejlesztett technikák uralják.

Tudvalévő, hogy minden kultúra a maga nemében egységet képez: mint egy többé-kevésbé rendezett egész, *valaminek* a rendjét fejezi ki s erősíti. Vannak benne tehát szálak és mindenféle összekötő kapcsok, hogy ezek – tételezeten vagy anélkül, láthatóan vagy láthatatlanul – a részeknek az egészben megnyilvánuló kölcsönös összefüggését és ezzel rendszerfenntartó erejét s végső fokon a társadalom integrációját biztosítsák. Ugyanakkor önfejlődésük során (tehát annak módján és folyamatában, ahogyan ezt adott társadalom hagyományként átveszi, az őt ért kihívásokra adandó válasza gyanánt saját adottságaihoz s átértett szükségleteihez önzonossága keretei közt adaptálja) előfordulhat, hogy ezek a doktrínák, elvek és

24 VARGA Csaba: *Jogállamiság – viták közegében*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022, 518, s öszszegzésként még VARGA Csaba: *A jogállamiságról – viták közegében*, Magyar Politikatudományi Tanulmányok, 2022/1-2, 29–42.

25 Kései társadalomontológiájában – LUKÁCS György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I–III, Magvető, Budapest, 1976 – Lukács György alapvető megállapítása volt a társadalmiasodottság [*Sozialisierung*, ill. *Vergesellschaftlichung*] előrehaladásáról, hogy közelesen az ember számára nem marad már szabad tér, intézményi kapcsoltság nélküli cselekvési mező, mert a társadalomfejlődés során immár minden közvetítetté [*Vermittlung*] tétetett a társadalmi összkomplexusban. Ez azonban – fontos megjegyeznünk – önmagában még nem a tudat elidegenültsége, tehát nem elidegenedtség, hanem csak a gyakorlati létezés intézményesítettsége, ami persze megkönnyít(het)i az utat az elidegenedés felé.

technikák megmerevítődnek, túlfeszítődnek, s távlatukban egyszersmind egyfajta kolonccá válnak, hacsak nem közvetlen, immár pusztító ellenerővé.

Arra emlékeztetünk itt tehát, hogy minden kultúra egy roppant összetett egész. Olyan, amely a mindenkori társadalmi mozgásban egyfelől nyilvánvalóan magában foglalja önmaga egységes egészként történő folyamatos rekonstituálódása biztosítását, miközben másfelől önmagának s egyes részeinek viszonylagosan önálló és esetleg önmagukban is rivális alkultúrákként szabad változatokat biztosít. Változatokat, amiket a kérdéses társadalom legkülönbélebb szegmensei hoznak létre s tartanak életben.

4. A végső gyökérzet, és a jog határkérdései

Az emberiség nem szűnő vándorútján, szélsőségek megtapasztalásáig ívelő s (talán szerencsénkre) számunkra egyelőre nem ismert jövőt rejtegető útjában a címben adott témánk legfontosabb topikája, a határhelyzetekben történő cselekvés lehetőségeinek számbavétele még tisztázásra vár.

Minden időkben – a történelem általános menetében csakúgy, mint a cselekvő emberi létezés egyes részterületeinek (gazdaság, vallás, jog és hasonlók) történetében – adódnak olyan forráspontok, amikor az egészen belül különféle inadekvációk és inkongruenciák (akár egész részterületeikkel együtt) egymással versengve mintegy az egésznek a fenntartó és összetartó kereteit kezdik el feszegetni. Ilyenkor ha bármelyik oldal vagy rész túlságosan előretör, avagy minden más összetevő felett hegemon eluralkodással fenyegetve immár a közösség társadalmi léte eddigi rendjének a felborulását kockáztatja, úgy a megkapaszkodás szüksége igényelheti egy mindazonáltal mégis biztosítandó rend megteremtését és/vagy legalább az eddigi keretek legalábbis minimális mérvű biztosítását a kérdéses kultúrához képest ősbibb, tehát örökebbnek tetsző, s ha esetleg alig megfoghatóan bár, de távolságából mégis valamelyest irányító hatású eszményiségnek az elérhető fogódzói alapján. A pszichológia például, melynek legfőbb terepe éppen az ember lelkivilágán belül egymással vívó konfliktusok maradandó hatásának a leküzdése, ilyenkor szokott a megkapaszkodás olykor egyedül megmaradó lehetőségeként mindenekelőtt az *ösztönvilágra* hivatkozni. Mint a levegő, a víz, vagy bármi, amit megszoktunk, s bár létén nemigen problematizálunk, hiányában mégis elpusztulunk, kategóriaként ez, az ösztönvilág is az emberiség sorsa alakulásában, egyáltalán az emberként való megmaradásban filozofikusan lebegőnek, sőt semmitmondónak tetszik²⁶ – dacára annak, hogy létünknek a háttérben meghúzódó valós támaszpontjai egyik legfőbbikét jeleníti meg. Régi magyarságunk kifejezésével élve, egy efféle kórismére pszichoanalitikus „*gyogy-jovallat*” társadalomfejlődésünk pár évtizede kijegecesedő irányvesztéseiről

26 Matt RIDLEY: *Az erény eredete. Az emberi ösztönök és a társadalmi együttműködés*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 283; állatiségünk legyőzendő nyomaként Kenneth R. MILLER: *The Human Instinct. How we Evolved to have Reason, Consciousness, and Free Will*, Simon & Schuster, New York, 2018, viii+294, marxizáló előzményként pedig HELLER Ágnes: *Az ösztönök*, Gondolat, Budapest, 1978, 418. és VERECZKEI Lajos: »Az írástudók« felelősségéről: Heller Ágnes »Az ösztönökről« c. cikkének margójára, Magyar Filozófiai Szemle, 1974/4–5, 502–516. tárgyalja.

megrázónak tetszik, ugyanakkor az alapokat – mert ennek is alapjaként egyfelől biológiai adottságunk tényszerűségét s másfelől ennek humanizáló programozottságát, mint az emberlét két végső ontikus pillérét – illetően felvilágosító, és ennyiben (s különösen a túlélésért küzdők számára) talán egyúttal valamelyest biztató is.

Eszerint bárhová vihet kultúránk – emelkedésbe vagy süllyedésbe, akár önmagunk elpusztításának peremére –, egyetlen fogódzó mindig marad, s ez nem más, mint ösztönlétünk. Mint *biologicum*-vontunkon túl az egyetlen, ami az Isten teremtette világhoz mint külvilágunkhoz, a természeti világhoz, s ennek részeként a bennünk még rejtező és szükség esetén talán előcsalogatható, s mai tudásunk szerint animális gyökerű múlthoz tapad. Azt sugallja tehát, hogy amennyiben marad még elszánásunk, erőnk és képességünk ennek kultiválására, úgy tán civilizációs vagy kulturális rombolást is túlélhetünk, hogy majd alkalom közeledtével, visszatérve az elpusztíthatóhoz, új építkezésbe kezdhessünk. Ma egy olyan civilizációban, amelyik önmaga felélésének és elpusztításának a kultúráját szintén kitermelte, e fogódzó megtalálása – s benne persze a *mi?* és *miért?* tisztázásával az elsődlegességek és esetlegességek közti határ mindenkori megvonása – immár a túlélés egyetlen előfeltételévé magasodhat.

Nem véletlen hát, ha a jog területén is sürgető a figyelmeztetés, hogy rangsoroljunk értékeink sorában. Úgy tetszik, hogy evilágunkban nincsen más – mert nem lehet igazán más – fundamentális érték az Isten-képmás ember, a személy (okos és előrelátó) szolgálatán kívül. Ehhez képest nyilván másodlagosan, instrumentális értéként járul az, hogy ennek elősegítésére miképpen járunk el és milyen eszközökkel élünk. Ebből viszont az következik, hogy mindazon eljárások, eszközök és célok, amiket tudományunk s mediatisált világunk szokásszerűen (hacsak nem egyenesen katekézisszerűen) minden körülmények közt szent és sérthetetlen civilizációs vívmányainkként sulykolnak belénk, eleve nem önmagukban értékek. Hanem akkor, azáltal és annyiban válnak valódi értékévé, amikor, ami által és amennyiben e fundamentalitást szolgálják. És nekünk magunknak kell azon lennünk, hogy pontosan ezt és kellően szolgálják legfőbb politikai és jogi értékeink, mint a demokrácia, a parlamentarizmus, a jogállam, az emberi jogok, és még mindmégannyi voltaképpen jogi (vagy pontosabban: jogiasítottan politikai) technika.²⁷

Mai állapotunk summája, hogy bár ősiségünkbe visszanyúlóan változatlanul rendelkezünk természetes értelemmel, amivel öntudatlanul élünk is mindennapjainkban, a formalizált szférákban viszont, mint amilyen a jog, állítólagos szakértelmek állítólagos társadalomszolgálatában bízva szabadjára engedjük az időközben kifejlesztett és egyre átfogóbban immár bármiféle magatartás urának tekintett doktrínákba, elvekbe és technikákba foglalt mesterséges értelmet, mintegy támogatva tetszőleges eluralkodását. Pedig egyik sem mellőzhető, hiszen az előbbi adja azokat a kereteket, amelyeken belül az utóbbi iránymutatása egyáltalán értelmezhető.

Ebből adódik annak is kimondhatása, hogy egyebek közt, úgymond, „a *joguralom* nem és nem is lehet kollektív öngyilkossági paktum” – jelentvén, hogy a jog

27 Vö. VARGA Csaba: *Célok és eszközök a jogban* = VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*, [1996/1998] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad., Szent István Társulat, Budapest, 2004, 467–479.

az emberért, mindannyiunkért van, és nem fordítva. Vagyis az és addig maradhat jogállami, ami és ameddig szolgálni tudja az embert.²⁸ Távlatosan tehát nem az a tehetős állam, amelyik igavonó barom jármaként éli a jogot, pislogni sem merve fedése nélkül, hanem amelyikben virulens a fentiek tudata. Amelyik bízva magában, civilizáltságában, a jogot maga magától előállított fegyverként önmaga erősítésére s társadalma szolgálatára használja. Ahogyan a világ nagy nemzetei megélik, saját önképük szerint felépült kultúrával, ebben gyökerező önérettel s biztonságtudattal, ott folyamodva joghoz, jogi megfontolás előtérbe helyezéséhez, ahol bármi mással szemben helye éppen ennek van.²⁹

Dekadens és vesztesre áll tehát az, ki saját jogától is nyögve, mert szemhatárát annak állandó fürkészésére kényszerítve cselekedni sem mer másként, mint önnön célteljesítő jogszerűsége alibijeként. És gyenge az a társadalom, amelyik nem érezheti magát saját államisága végső urának. Amelyben nem érezheti át, hogy boldogan kölcsönzi bizalmát – s akár (adó) pénzét – államának, mert tudja, hogy az a közrend intézményes biztonságát és a közjó közös célját teremti és valósítja meg körötte, és ezért lemond elidegeníthetetlen ősi jogáról, az önvédelemtől s benne az erőszakgyakorlásról is, merthogy cserében állama garantálja az egész közösségnek a rendjét.³⁰

Ebből adódik továbbá annak lehetősége – amit bőven tárgyalnak jogtörténeti áttekintések és jogászai módszertanok³¹ –, hogy a legváltozatosabb eszközökkel, mint például a joghézag-konstruálás és/vagy alapelvekből szabályok kibontása technikájával vezessenek le másként nem igazolható, de a háttérrend fenntartásához szükséges döntéseket.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy miközben doktrínákra, elvekre és szabályokra hivatkozással nem lehetetleníthető el egy közösség önvédelme,³² ugyanezen doktrínákra, elvekre és szabályokra hivatkozással mindazonáltal egy egész jogrend átalakítható, amiként – és végső, ellenőrizetlen patológikus helyzetben, fokról fokra – maga a társadalmi rend is felbomlasztható.³³

Mindent egybevetve azt látjuk tehát, hogy *artificiall reason*-változatok tömege adja életünk közegét. Habár mindegyikük elsődleges követést követel magának,

28 John FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1982 munkájával összevetve vö. VARGA: *Jogállamiság...*, i. m.

29 Ld. 24. jegyzet.

30 Határhelyzetben ezért sejk fel cselekvésre készítetően annak ilyenkor aktíváló tudata, hogy mindez kétoldalú megállapodás volt feltételezett – s így rousseau-i gyökérzetű [J. J. ROUSSEAU, *citoyen de Geneve: Du contract social; ou, Principes du droit politique*, Chez M. M. Rey, Amsterdam, 1762, viii+324] – társadalmi szerződésükben; tehát érvényét veszti, amennyiben és amint az állam nem teljesíti általa vállalt kötelezettségeit.

31 Leginkább kidolgozott formában ld. pl. az *Études de logique juridique*, szerk. Ch. PERELMAN, I–VII, Établissements Émile Bruylant, Bruxelles, 1966–1978 tanulmányorozatát.

32 A <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-beograd-pucnjava-skola-vladislav-ribnikar/32391310.html> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.) adott hírt például egy belgrádi kiskorú által előre megtervezett s kilenc azonnali halálos áldozatot szedve kivitelezett iskolai öldökléséről, amelyre az elkövetőt illetően a hatályos jog semmiféle közvetlen szankcionálási formát nem ismer.

33 Akár magántökből civil szervezetként nemzetközi hálózattá szervezett ún. jogvédők folyamatos perléssel ugyanúgy dezorganizálhatnak egy társadalmat, amiként az „alkotmányjogi alapjogi bíráskodás” eszközével egy „világállampótló rendszer” szintén kiépíthető. POKOL Béla: *Globális juriszto-krácia – a Nyugat rejtőzködő világállama*, 2023. május 4., <https://latoszogblog.hu/aktualis/globalis-juriszto-kracia/> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.).

ezek megvalósulásának hullámzó egyensúlyából adódik a mindenkor fennálló társadalmi rend. Következésképpen a mesterséges értelem nem jó és nem rossz önmagában. Mindvalamennyi faja és változata egy adott kultúra megnyilvánulása és elődnemzedékek jobbra törésének a terméke. Nélkülük nem boldogulnánk e világon; tisztelettel közelítve komolyan kell hát vennünk kínálatukat.³⁴ Ám mindvalamennyi emberi produktum, tehát esendő. Ami nem esendő, az a *naturall reason*, ami e viszonylagos szétválasztásban nem egyéb, mint ami megnyilatkozásként s lenyomatként még közvetlen(ebb)ül őriz valamit az ember természetbeni létéből. Azért áll fenn egyáltalán kettősségük, hogy a mesterséges értelem követésével az egyes részkomplexusok viszonylagos önállóságban, autonóm módon működhessenek a társadalmi összkomplexusban. Halmazaik összeműködése azonban csak annyiban lesz harmonikus, amennyiben ebben a természetes értelem keretszabó hatása érvényesül. Nem állnak hát eleve szemben egymással; jobbára kiegészítik egymást. Amire nyilvánvalóan akkor képesek, ha egyikük sem uralkodik el másikkal fölött. Ami mutatja – itt is, mint bárhol az emberi konstruktumok világában –, hogy az arány az egyik legfőbb erény.³⁵

Irodalomjegyzék

- BALOGH László Levente: *A Leviatán anatómiája*, Magyar Filozófiai Szemle, 2010/2, 101–112.
- BALOGH László Levente: *A jogérzék apóriái – Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály*, Jog, Állam, Politika, 2016/4, 129–140.
- Gunnar BROBERG, Nils ROLL-HANSEN: *Eugenics and the Welfare State. Norway, Sweden, Denmark, and Finland*, Michigan State University Press, [East Lansing], 2005.
- Luis BUÑUEL: *Viridiana*, 1961.
- Luis BUÑUEL: *Viridiana. Scénario et dialogues, variantes, dossier historique et critique*, Filméditions, / P. Lherminier, Paris, 1984.
- COKE: *Reports*, 12, London, 1656.
- Eugenics in the United States and Britain 1890 to 1930. A Comparative Analysis*, szerk. Daniel J. KEVLES, California Institute of Technology, Division of the Humanities and Social Sciences Kevles, Pasadena, Ca., 1979.
- Études de logique juridique*, szerk. Ch. PERELMAN, I–VII, Établissements Émile Bruylant, Bruxelles, 1966–1978.
- FEJÉR Ádám: *A tömegember és a csöcselék. Ortega y Gasset kultúrtörténeti diagnózisának érvénye*, Egzisztencia és Kultúra, 1992/2, 37–53.
- John FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1982.

34 Vö. pl. VARGA Csaba: *Teória s gyakorlatiasság a jogban. A jogtechnika varázsszerepe = Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára*, szerk. GÁL István László, KÓHALMI László, [Kódex Nyomda Kft.], Pécs, 2005, 314–326.

35 Vö. VARGA Csaba: *Az öncélúság önveszélyessége. Jogászprofesszor – mértékről és értékről*, [KIPKE Tamás interjúja], Új Ember, 2004/25 (június 20.), 3.

- E. N. GLADDEN: *A History of Public Administration*, I–II, Cass, London, 1972.
- HELLER Ágnes: *Az ösztönök*, Gondolat, Budapest, 1978.
- Thomas HOBBS: *Leviathan, or, The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*, Printed for A. Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard, London, 1651 / *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, ford. VÁMOSI Pál, I–II, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.
- David JONAS, Doris KLEIN: *Man-child, A Study of the Infantilization of Man*, McGraw-Hill, New York, [1970].
- Heinrich von KLEIST: *Michael Kohlhaas*, 1810 / *Kohlhaas Mihály*, ford. KARDOS László, Magyar Helikon, Budapest, 1975.
- Gustave LE BON: *A tömegek lélektana*, ford. BALLA Antal, Franklin, Budapest, 1913.
- A. H. LLOYD: *The Organic Theory of Society. Passing of the Contract Theory*, The American Journal of Sociology, 1906/5 (I), 577–601.
- Cesare LOMBROSO: *L'uomo delinquente. Studiato in rapporto alla antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie*, Ulrico Hoepli, Milan, 1876.
- Cesare LOMBROSO: *Genio e Follia. In rapporto alla medicina legale, alla critica ed alla storia*, 4. ed con nuovi studi Bocca, Torino, 1882 / *Lángész és örület*, ford. SZABÓ Károly, Vass, Budapest, 1906 / *Lángész és örültség*, Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest, 191?.
- Georg LUKÁCS: *Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik*, Der Malik Verlag, Berlin, 1923.
- LUKÁCS György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, I–III, Magvető, Budapest, 1976.
- W. H. MANWARING: *Organic Theory of the State*, The Scientific Monthly, 1938/1 (47), 48–50.
- Kenneth R. MILLER: *The Human Instinct. How we Evolved to have Reason, Consciousness, and Free Will*, Simon & Schuster, New York, 2018.
- G. R. G. MURE: *The Organic State*, Philosophy, 1949/90 (24), 205–218.
- NÓTÁRI Tamás: *Summum ius summa iniuria. Megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti hátteréhez*, Magyar Jog, 2004/7, 385–393.
- A. Leo OPPENHEIM: *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilization*, [1964] rev. ed., University of Chicago Press, Chicago, 1977.
- José ORTEGA Y GASSET: *La rebelión de las masas*, Revista de Occidente, Madrid, 1930 / *A tömegek lázadása*, ford. PUSKÁS Lajos, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938 / ford. SCHOLZ László, Helikon, [Budapest], 2019.
- POKOL Béla: *Globális jurisztokrácia – a Nyugat rejtőzködő világállama*, 2023. május 4., <https://latoszogblog.hu/aktualis/globalis-jurisztokracia/> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
- Prohibitions del Roy*, 12 Co. Rep., 1607, 63.
- Matt RIDLEY: *Az erény eredete. Az emberi ösztönök és a társadalmi együttműködés*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- J. J. ROUSSEAU, citoyen de Geneve: *Du contract social; ou, Principes du droit politique*, Chez M. M. Rey, Amsterdam, 1762.

- Lothrop STODDARD: *The Revolt against Civilization. The Menace of the Under Man*, Charles Scribner's Sons, New York, 1922 / *Lázadás a civilizáció ellen*, ford. HORVÁTH Dániel, Magyar Jogászegylet, Budapest, 1931, majd Stádium, Budapest, [1943].
- SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*.
- Roland G. USHER: *James I and Sir Edward Coke*, *The English Historical Review*, 1903/ LXXII (XVIII), 664–675.
- Albert T. VAN KRIEKEN: *Ueber die sogenannte organische Staatstheorie. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatsbegriffs*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1873.
- VARGA Csaba: *Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében*, *Jogtudományi Közlöny*, 1976/8, 434–441.
- VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*, [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- VARGA Csaba: *Célok és eszközök a jogban* = VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*, [1996/1998] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad., Szent István Társulat, Budapest, 2004, 467–479.
- VARGA Csaba: *Az öncélúság önveszélyessége. Jogászprofesszor – mértékről és értékről*, [KIPKE Tamás interjúja], *Új Ember*, 2004/25 (június 20.), 3.
- VARGA Csaba: *Teória s gyakorlatiasság a jogban. A jogtechnika varázsszerepe* = *Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára*, szerk. GÁL István László, KÓHALMI László, [Kódex Nyomda Kft.], Pécs, 2005, 314–326.
- VARGA Csaba: *Jogállamiság – viták közegében*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022.
- VARGA Csaba: *A jogállamiságról – viták közegében*, *Magyar Politikatudományi Tanulmányok*, 2022/1–2, 29–42.
- VERECZKEI Lajos: »Az írástudók« felelősségéről: Heller Ágnes »Az ösztönökről« c. cikkének margójára, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1974/4–5, 502–516.
- James Q. WHITMAN: *Hitler's American Model. The United States and the Making of Nazi Race Law*, Princeton University Press, Princeton, [2017].
- Émile ZOLA: *J'accuse...!*, *L'Aurore*, 1898 (13 janvier)/27 (II).
- ZÓDI Zsolt: *A gépi döntések megmagyarázhatósága és a jogi érvelés* (előadás: Jogelméleti konferencia, Széchenyi István Egyetem, 2023. február 2.).
https://en.wikipedia.org/wiki/Compulsory_sterilisation_in_Sweden (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Age (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
[https://fr.wikipedia.org/wiki/Ligue_des_droits_de_l'Homme_\(France\)#Notes_et_références](https://fr.wikipedia.org/wiki/Ligue_des_droits_de_l'Homme_(France)#Notes_et_références) (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
<http://lexikon.katolikus.hu/M/Munka.html> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
<https://oll.libertyfund.org/title/malcom-the-struggle-for-sovereignty-seventeenth-century-english-political-tracts-vol-1> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
<https://www.ldh-france.org/> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
<https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-beograd-pucnjava-skola-vladislav-ribnikar/32391310.html> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)
<https://www.thefreedictionary.com/> (letöltés ideje: 2023. 06. 01.)

Feljegyzések Macskási Pálról, az erdélyi magyar vérbíróról és az 1956-ot követő erdélyi megtorlásokról

Kisebbségi sors árnyoldalait vizsgáló tanulmánnyal szeretnék Varga Attilának nagyon boldog születésnapot kívánni, abban a tudatban, hogy a múlttal való szembenézés a jövő építésének fontos eszköze.

Folyamatban lévő kutatás alapján próbálok megrajzolni egy portrét, úgy, hogy a Macskási Pálról mint személyről rendelkezésre álló adat – legalábbis ebben a pillanatban – nagyon kevés. Fényképünk sincs róla. A sepsiszentgyörgyi *Háromszék* napilap egyik száma tévedésből egy magyarországi „vérbíró”, Vida Ferenc fotóját közölte úgy, mint a Macskásiét (2012. október 27-én).

Amit jelenleg róla tudunk, kétféle forrásból lehet összeállítani: az általa vezetett perek irataiból és az 1956 után meghurcolt túlélők emlékirataiból. A visszaemlékezők szerint Macskási eredeti foglalkozása szabó, szabósegéd vagy mellényszabó volt, aki jogi képesítést „gyorstalpalón” szerzett. A képesítés kifejezést szándékosan használok, mert a proletárdiktatúra korszakában a korábbi bírói karból sokakat nem tartottak alkalmasnak arra, hogy az új, elnyomó rendszer érdekeit kiszolgálják, ezért a jelentkező káderhiányt úgy pótolták, hogy tanfolyamszerű képzésen, rövid idő alatt rendszerhű „jogászokat” kreáltak. Tunyogi Csapó Gyula ügyvéd visszaemlékezései szerint pedig *„rendeztek egy hathónapos jogi iskolát a bírói és ügyészi kar részére. Ott is szépszámmal, az arányszámuknak megfelelően voltak magyarok. Az volt a feltétel, hogy nem lehetett nagyobb végzettségük négy középiskolánál, mert az egyiket, aki a legjobb volt az évfolyamon, egy Szőlősi nevezetű nőt, kineveztek a zilahi törvényszék elnökének. Pár évi bírászkodás után rájöttek, hogy becsapta a pártot, mert érettségivel iratkozott be ebbe az iskolába, ezért kivágták az állásából...”*

Ilyen jogi tanfolyamon lett szabóból jogász Macskási Pál. Nagy Benedek (egyik elítéltjének) visszaemlékezése szerint ő már látta Macskásit a Bolyai épületében, amikor a „gyorstalpaló” jogászképzés alatt megjelent vizsgázni. Katonai egyenruhában volt, nagyon izgult és izzadt, feltűnő jelenség volt, hogy egy meglett férfi egyenruhában itt izzad és izgul a vizsgáztató tanár ajtaja előtt.

Az 1952. évi román alkotmány 65. cikke szerint *„a törvényszékek megvédik a népi demokrácia rendszerét és a dolgozó nép vívmányait; biztosítják a népi törvényességet, a nép tulajdonát és az állampolgárok jogait”*. A szabályozás tulajdonképpen azt rögzítette, hogy a bíróságok is az elnyomó diktatúra szolgálatába álltak. A törvényszék („tribunal”) kifejezés használata nem mai értelmében értendő, akkor valamennyi bírósági szintet Romániában törvényszéknek neveztek (Legfelsőbb Törvényszék,

tartományi törvényszékek, népi törvényszékek, katonai törvényszékek stb.). Vagyis minden bíróságot a diktatúra szolgálatára rendelt és eszköznek tekintett nemcsak a pártvezetés, hanem még az alkotmány szövege is. A bíróságok – bírók, népi ülnökök, ügyészek – kiszolgálták a diktatúrát.

A Macskási típusú jogászokra pontosan azért volt szükség, hogy mindent skrupulusok nélkül végrehajtó eszközei legyenek a rendszernek. „Macskási Pavel” tágabban is értelmezhető jelenség képviselője, olyan más katonai bírakkal együtt, mint Alexandru Petrescu, Lazăr Tudorache, Fekete Constantin, Văleanu Viorel, Koszta Emeric. Alexandru Petrescu például 1945 előtt több kommunistaellenes perben ítéltkezett. Az új rendszer viszont nem bosszút állt rajta, hanem a kiszolgáltatott embert az eszközévé tette. Ő elnökölt például a parasztpárti vezetők, Maniu és Mihalache perében (1947). 1977-ben, 82 évesen hunyt el.

Magyarok is voltak a diktatúra aljas ember-eszközei között bőven, a bíróságokon vagy a titkosszolgálat kötelékében. A román etnikai elem kiszorító térnyerése a diktatúra későbbi fejleménye.

Macskási sajátossága, hogy magyarként számos magyar vonatkozású politikai perben ítéltkezett. Egyik elítéltje, Nagy Benedek szerint egy nyers, paraszt, erőszakos, durva, ötven körüli ember volt. Igen, mondhatjuk, hogy ő egy erdélyi magyar vérbíró. Mivel lehet rászolgálni a vérbíró minősítésre? A diktatúra szolgálatában hozott, indokolatlan halálos ítéletekkel. A vérbíró legitimálja, az igazságszolgáltatás kellékeivel, formáival, rítusaival szentesíti a közönséges gyilkosságot. Amelyek célja semmi egyéb, mint a politikai ellenfelekkel szembeni leszámolás, az ellentétes vélemények elhallgattatása, az általános megfélemlítés. Ha a társadalom háta mögött „a vérbíróság pallosa villog”, akkor az a társadalom jó eséllyel megtörik, meghunyászkodik, engedelmeskedik. A kivégzések mellett a börtönbüntetés is a megfélemlítésnek, az egyéni akarat megtörésének a módszere volt. Macskási katonai bírói pályafutása alatt mindkettőből – halálos ítéletből és börtönbüntetésből – bőven osztogatott. Kiszolgált a hatalmat, joggal, igazsággal mit sem törődve. A vérbíró kifejezés a magyar történelmi tapasztalatban egyébként korábbi, mint a szovjet típusú diktatúra világa. A fogalom a pozsonyi vész-törvényszékhez (1673–1674) vagy az eperjesi vértörvényszékhez (1687) köthető.

Tunyogi Csapó Gyula ügyvéd visszaemlékezése szerint Macskási *„aranyospolyáni születésű volt, és mint szabósegéd került be az államvédelem vagy a hadsereg szolgálatába. Egyből kinevezték katonai törvényszéki bírónak, őrnagyi rangban, de először Temesvárra, ott kezdte meg a működését. Túlságosan vonalas volt. Nem is volt meg neki az elnökséghez szükséges tapintata, és tudása, hiszen csak azt a hat hónapos jogi iskolát végezte el, ami »alkalmassá« tette őket a népbírói funkcióra. Onnan emelték ki, és aztán katonai törvényszéki bírónak lett. Őrnagyi rangban kezdte, és láttam olyan temesvári ítéletet, amikor még csak őrnagy volt. Amikor később más perekben tárgyaltam vele, már alezredes volt...”* Aranyospolyán ma Torda város része.

Macskási az 1956-os magyar forradalom utáni romániai megtorlásnak volt a fő alakja. Érdekes, hogy egy másik államban, Magyarországon lezajlott forradalmat megtorolnak Romániában, ahol nem zajlott le forradalom. Kétségtelen és erős szimpátia kísérte a magyarországi eseményeket, elsősorban az erdélyi magyarság részé-

ról, de románok is voltak, akik csodálták és várankozással tekintettek a magyarországi eseményekre. Érdemes áttekinteni néhány ilyen erdélyi magyar vonatkozású politikai pert, amelyekben Macskási ítélkezett. Még mindig kellőképpen feldolgozatlan (tudományos kutatásért kiáltó) témáról van szó. Ezekben a perekben keresztül tudjuk megragadni Macskási „szakmai” tevékenységét. Ez „csak” válogatás Macskási pereiből, néhány kiválasztott per rövid foglalata, de amelyek összességükben megvilágítják a hadbíró Macskási szerepét az 1956 utáni megtorlásokban.

A „Szoboszlai-per” – Szoboszlai Aladár katolikus pap volt. A rendszerrel szemben kritikusan nyilatkozott, felfüggesztették papi tevékenységét, és ezt követően jogellenesen gyakorolt papi hivatásért el is ítélték, rövid időt börtönben is töltött (1954). Szabadulása után a Keresztény Dolgozók Pártjának megalapításával, illetve román–magyar konföderáció létrehozásának álmával kezdett szervezkedni. Egyik társa ebben a tevékenységében Alexandru Fîntînaru aradi román ügyvéd lett. A magántulajdon visszaállítása (elvett gyárak visszaszolgáltatása, 500 hektárig az államosított földek visszaszolgáltatása) mellett a „részvényesítés” is szerepelt, azaz a vállalkozás nyereségéből is juttatni kívánt dolgozói részvények révén a munkavállalóknak. Arad mellett Csíkszereda volt a mozgalom egyik központja. 1956-ban (augusztusban, majd októberben) forradalom kirobbantását tervezték. A rendszerellenes lázadás szándéka valós volt; szervezettségük azonban alacsony színvonalú, és a tervezett fegyveres akciókat ténylegesen nem is indították el. A szervezkedésre viszont hamar felfigyelt a Securitate. Illetve az is kérdés, hogy ez a fegyveres felkelési terv milyen mértékben a Securitate „ötlete”. Konceptiós perben, ahol – amint látni fogjuk – a kulcsfontosságú résztvevőkből senki sem él, nehéz elválasztani a valóságot a perben kialakított konceptiós elemektől, koholmányoktól, mesterségesen felépített, akár kínvallatással kikényszerített vádaktól. Az egyik életfogytiglanra ítélt visszaemlékező szerint viszont *„az 1954-es enyhüléssel kapcsolatban fölcillant a kelet-európai országokban a többpártrendszer lehetősége vagy álma. Mi és mások is készülni akartunk egy ilyen lehetőségre. Kidolgoztuk egy keresztényszociális ideológián álló párt alapszabályzatát, amelyet egy aradi román ügyvéd, Fîntînaru Alexandru foglalt jogi formákba. Lényeges alap gondolata: az erdélyi románok–magyarok közös tömörülése és szoros szövetség kialakítása Magyarországgal, a megbékélés érdekében. Mindez: szabad választások esetében. Nem tettük fel a kérdést: hogyan történik majd a rendszer megváltoztatása. Mi azonban készen akartunk lenni. A rendszer erőszakos megdöntését semmilyen formában sem terveztük. Nem is tervezhettük. Ez nevetséges gondolat lett volna, hiszen ötvenhat embernek (ennyien voltunk vádlottak) egyetlen elrozsdásodott revolvere volt és egy 1848-ból származó ágyúgolyó, mely Tamás [Imre temesvári tanító] kertjében volt eldávva. Ki is végezték miatta. A tárgyaláson mégis a fegyveres összeesküvést hangsúlyozták. A kihallgatási jegyzőkönyv és a komédia-tárgyalás forgatókönyve is ennek kiszínezésére irányult.”* Több mint 300 személyt tartóztattak le 1957-ben. A nagyszabású perben – amely Temesváron zajlott – Macskási tizenegy embert ítélt halálra. Öt embert életfogytiglanra (például Ferencz Béla Ervin ferences szerzetest), és több tucat embert börtönre és kényszermunkára ítélték. A halálos ítéleteket – egy kivételével – végre is hajtották. A kivégzésekre 1958. szeptember 1-jén került sor Temesváron. Lelőtték Szoboszlai Aladárt (római katolikus lelkész, élt 33 évet), Huszár Józsefet

(volt földbirtokos, élt 45 évet), Alexandru Fîntînarut (ügyvéd, élt 63 évet), Lukács Istvánt (kereskedő, élt 38 évet), Orbán Istvánt (tisztviselő, élt 58 évet), Tamás Imrét (tanító, élt 50 évet), Tamás Dezsőt (tisztviselő, élt 57 évet), Kónya Istvánt (ügyvéd, élt 43 évet), Ábrahám Árpádot (római katolikus lelkész, élt 44 évet) és Orbán Károlyt (volt földbirtokos, élt 70 évet). Ma sem tudjuk, hol vannak eltemetve. Draganita Mogyorós Mária halálos ítéletét életfogytiglanra változtatták. Olyanokat is elítéltek, akiket megpróbáltak beszervezni, de ezt elutasították. Őket azért, mert nem jelentették a szervezkedést. Mert egy ilyen, a mozgalomba beszerző találkozássra el sem ment, Farkas Pál 8 év börtönbüntetést kapott Macskásitól, mert gyanús kellett volna legyen a meghívás, és azt jelentenie kellett volna.

A „*Bolyai Egyetem pere*” – A Bolyai Egyetemen október 23-a után röpcédulák jelentek meg, majd néhány hallgató (Várhegyi István, Koczka György, Páskándi Géza, Nagy Benedek) egy memorandumot („határozati javaslatot”) szerkesztettek, amelyben a külföldre járást, új ösztöndíjrendszert, népi kollégiumok felállítását, a magyar történelem oktatását kérelmezték. A dokumentum hivatalos úton már nem is juthatott el az egyetemi vezetéshez, mert a Securitate lefoglalta. A rektor, Bányai László megtiltotta, hogy a november 1-jére tervezett Házsongárdi temetői megemlékezést megtartsák. Dávid Gyula tanársegéd vezetésével mégis több hallgató részt vett a világitáson a temetőben. Dávid Gyulát hét, Páskándi Gézát hat év börtönbüntetésre ítélte Macskási nyilvános izgatás miatt. Dávid Gyula visszaemlékezése szerint a tanúkihallgatáskor sorra került Kelemen Kálmánnak Macskási nekiszegte a kérdést: „*Maga azt mondta a Securitatén történt kihallgatása során, hogy Páskándi nacionalista. Mire alapozta ezt?*” Kálmánka zavarba jött, hiszen ez a minősítés nyilván a kihallgató tisztől származott. Némi habozás után aztán kinyögte: „*Arra, hogy magyar.*” A teremben levők felnevettek. Szintén több perben Macskási ítélte el a memorandumot szerkesztő és a temetőbe kivonuló hallgatókat. Egyikük, Nagy Benedek visszaemlékezése szerint a per egy napot tartott, reggel tíztől estig, védő tanúkat nem engedélyeztek, őket is alig engedték szóhoz jutni. „*Az apám, Nagy András orvos, ott ült a hallgatóság soraiban, és egy noteszbe próbálta feljegyezni, hogy mivel vádolnak engem, a fiát mivel vádolják. Egyszer csak rákiabált Macskási, tört románsággal, hogy »Ne készítsen jegyzeteket, mert maga is a vádlottak közé jut!« (Să nu faceți notițe că ajungeți și dumneata în boxă!) Erre apám abbahagyta a jegyzetelést. A per egy teljesen megrendezett semmiség volt. Én arra emlékszem, hogy Nemes Pista, aki az én ügyvédem volt, mennyire félt, hogy dühöngtem magamban, mert én jobban tudtam volna védeni magam, mint ahogy ő engem védett. Megfélemlített ember volt. A per alatt a diákok bedobáltak nekünk, a vádlottaknak elkülönített részbe csomag cigarettákat, ibolya- és hóvirágcsokrocskákat. Nem volt amivel rágyújtsunk. Macskási a végén, amikor lejárt a tárgyalás, és kituszkolták a fegyveres katonák a nézőket, akik bent voltak a teremben, odajött hozzánk. A kezében volt egy kupak nélküli nagy, sárgaréz öngyújtó. Úgy félrebeszélte, hogy ne hallja, ha valaki még bent lett volna a teremben: »Fiúk, én nem tehettem semmit. Ez így volt megírva.« Amire aztán Várhegyi István azt mondta: »Szégyellje magát«. És nem fogadtuk el a tüzet sem, pedig nagyon viszkedett nekünk, hogy rá tudjunk gyújtani.» Például Várhegyit 7, Nagy Benedeket 5, Koczka Györgyöt 3 évre ítélték.*

„*Székely Ifjak Társasága*” – Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium néhány tanulója, az 1956-os magyar forradalom hatására megalapította a Székely Ifjak Társa-

ságát. „Titoktartási szerződést kötöttek és mindegyikük elmondta az ünnepélyes esküt, ebben szerepelt, hogy mindent megtesznek az erdélyi magyarság fennmaradásáért és Magyarországhoz csatolásáért.” 1957. március 15-én „szörnyű” tettet hajtottak végre: az 1848-as forradalom emlékművét titokban megkoszorúzták. A román titkosszolgálat kereste a koszorúzókat, de nem sikerült őket leleplezni. „Ez volt az első koszorúzásunk, az első megmozdulásunk, és megpróbáltuk elhitetni magunkkal, hogy mégis csináltunk valamit” – emlékezett később az egyik résztvevő. A következő évben, 1958-ban viszont nem sikerült megismételni a cselekményt: elkapták őket. Macskási a kiskorú diákokat, a félig játék, félig komoly szervezet kilenc tagját sújtotta ítéletével. Szalai András 18 évre, Szabó Lajost 15 évre ítélte, többeket ennél rövidebb időtartamra. Ahogy a vádirat rögzítette, „A banda tagjai sovíniszta elvakultságukban nem átallottak 1957. március 15-én titokban koszorút elhelyezni a '48-as emlékmű talapzatára, de az '56-os magyar ellenforradalmárok emlékére.” A börtönben a letartóztatott fiatalokat rendszeresen verték és kínozták.

Az „érmihályfalvi csoport” pere – Erre a perre szintén az 1956-os magyar forradalom furcsa romániai megtorlásának következményeként került sor. 31 személyt ítélték el, hármat halálra, államellenes összeesküvésért. A magyar forradalommal szimpatizáló két érmihályfalvi fiatal, Reisz Ferenc és Bircze János kommunistaellenes röplapokat készítettek. A Securitate azonban azonosította őket, és 1956 novemberében letartóztatták mindkettejüket. A kínvallatás hatására azt mondták, hogy Sass Kálmán református lelkész utasítására cselekedtek. A Securitate rég félre akarta állítani Sasst, ezért valószínűleg mesterségesen kényszerítette ki és alkotta meg ezt a „tényállást”, koncepciót. A fiatalok azt „vallották”, hogy a röpcédulázással forradalom kiobbantását és Erdély Magyarországhoz történő csatolását célozták. A „mozgalomnak” fasiszta színezetet is adtak, mert Sass Kálmán és más gyanúsítottak a Nyilaskeresztes Párttal vagy a Rongyos Gárdával álltak volna kapcsolatban. 1957 elején a „mozgalom” tagjait letartóztatták. A pert Nagyváradon folytatták le. Az ítélet 1958 szeptemberében született meg. Három személyt – Sass Kálmánt, Hollós István jogászt és Balaskó Vilmos református lelkészt – halálra ítélték. Hollós bírói kinevezését a háború miatt nem tölthette be, a szovjet típusú diktatúra alatt tanárként dolgozott. Hármukat Szamosújvárra szállították. Balaskó esetében a kegyelmi kérvényt elfogadták és büntetését életfogytiglani kényszermunkára változtatták. Sass Kálmánt és Hollós Istvánt viszont 1958. december 2-án kivégezték (lelőtték őket). Sass 54, Hollós 52 éves volt. Nyughelyük ismeretlen. Ezek a halálos ítéletek szintén Macskási nevéhez kapcsolódnak. Összesen 31 személyt ítélték el a perben: a három halálos ítélet mellett 9 életfogytiglant szabtak ki, a többieket 5–25 év közötti kényszermunkára ítélték. Sass Kálmán családját a Bărăganba deportálták: 9 évig éltek deportálva, és csak hazatértük után tudták meg, hogy Sass Kálmánt kivégezték.

A Szabadságra Vágyó Ifjak (SZVI) pere – Ez a diákszervezkedés is az 56-os magyar forradalom hatására indult el Nagyváradon. A szovjet csapatok romániai kivonását, a diktatúra felszámolását szerették volna. A csoport egyik tagja Tasnádon, amikor megszüntették az esti líceumban a magyar nyelvű oktatást, „Tanulni akar a magyar ifjúság” szövegű röpirattal plakátolta tele a várost. Őt, Bikfalvi Györgyöt 1961-ben tartóztatták le. „Elkezdődött a házkutatás: felforgatták a házat, a legaljasabb módon. A szekrényből mindent kihajigáltak, sáros lábbal végigtapostak a vasalt ruhákon, a szal-

mazsákból a földre szórták a szalmát. Már az autóban verni kezdték a fiút.” A Securitate felderítette az „összeesküvést”. Mivel a letartóztatásuk alatt legtöbben nagykorúak lettek, nagykorúként jártak el velük szemben. Macskási Pál Kolozsváron 59 magyar fiatalat összesen 540 év börtönre ítelt.

„*Nagy Sámuel-per*” – Marosvásárhelyen egy vendéglőben Nagy Sámuel a barátjaival ivott (1958. február 24.). Nagy és társai az akkor Romániát meglátogató Kádár Jánost és a rendszert kritizálták, és Nagy – az 1956-os forradalom leverésére utalva (Nagy Imrét később, 1958 júniusában végezték ki) felkiáltott: *„Adjatok egy karabélyt, hogy lőjem le azt a hóhért!”* 1958. június 15-én Macskási Pál Nagy Sámuelt idegen államfő elleni merényletre készüléért életfogytiglanra, kocsmai ivótársát, Velicsek Andrászt a merénylet (tervének) fel nem jelentéséért 10 évre ítélte. Nagy Imrét Budapesten másnap hajnalban végezték ki... Ráadásul az ügyészség fellebbezett, és Velicsek ítéletét szigorítva 25 év börtönbüntetésre módosították.

„*EMISZ*”-per – Az 1956-os események hatására alakult meg az Erdélyi Magyar Ifjak Szervezete is Brassóban. Bűnlajstromukon az szerepelt, hogy például Fehéregyházán koszorúztak, és megemlékeztek az 1848–49-es forradalom hőseiről. Orbán László, az EMISZ alapítója szerint körülbelül a következőket tette a szervezet: *„a konfirmándusok újra népviseletben állottak az Úr asztalához [...], fékeztek a vegyes házasságokat, írásban és szóban serkentették a nemzeti öntudatot, amely elsőrendű üggyé vált, számos ifjú és szépkorú immár büszkén vallotta magát magyarnak. Színjátszó csoportok, kórusok alakultak ebben a szellemben [...]. Fehéregyházán 1957. március 15-én fényes nappal, a Securitate ügynökeinek vizslató tekintetétől kísérvé, Petőfi Sándor emlékére és tiszteletére másfél órás műsort tartottak a turulmadaras emlékműnél.”* Céljuk volt dokumentálni az erőszakos kollektivizálás során történt túlkapásokat. Brassó a magyarság szempontjából szörvány, és a vegyes házasságok nagy száma az asszimiláció útján történő eltűnés képét vetítette előre, ezért próbáltak a vegyes házasságok ellen felszólalni a tagok ismerősi, baráti körben. Székelyföld vonatkozásában a magyarságtudatot erősítő kulturális programban gondolkodtak. 1958-ban 77 EMISZ-„tagot” tartóztattak le Brassóból és Háromszékről. Harai Pál Brassóban volt római katolikus lelkész. Az EMISZ-perben *„társadalmi rend ellen szervezkedő csoport feljelentésének elmulasztása vádjával”* 1959. március 19-én tíz év börtönbüntetésre ítélte Macskási. A tárgyalás Marosvásárhelyen zajlott. Ebben a perben ítélték el Opra Benedek brassói középiskolai tanárt is. A perben összesen több mint 1100 évnyi börtönbüntetést osztottak ki. Harai Pál úgy fogalmazott, hogy *„nem hős vagyok, hanem áldozat. Ebben az egész kirakatperben csak egy szereplőcske...”* Harai Pál ténylegesen a letartóztatása után hallott először az EMISZ-ről. Az EMISZ vezetője, Orbán László, 25 éves börtönbüntetést kapott.

A börtönökből Macskási áldozatai közül sokan az 1964-es amnesztiával szabadultak: megkínzottan, megtörten, betegen. Van, aki a börtönben halt meg. A fenti, nagyon vázlatosan összefoglalt perek csak a legismertebbek Macskási tevékenységéből, de „munkásságának” teljes térképe még nem készült, készülhetett el. Meg lehet rajzolni Macskási Pál portréját néhány általa levezetett per, kiszabott ítélet révén? Igen is, meg nem is. A perek helyszíne szerint mozgott: Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron, Marosvásárhelyen ítélezett. Ő volt a jelen kötetben szereplő Dobai István perében is a hadbíró.

Tunyogi Csapó Gyula ügyvéd arra is visszaemlékezett, hogy egyszer Macskási, akivel az utcán találkozott, elmesélte egy szörnyű napját. Temesváron halálra ítelt egy szerbet a titoizmus elleni harc időszakában. Alig öt nap múlva, hazafelé menet a rendőrség épületében lévő lakásába, a bejáratnál viszontlátta az általa halálra ítelt embert, akiről azt hitte, hogy ki is végezték. Kísértet? Nem, valóság. Macskási szörnyen megijedt, mert azt hitte, hogy azért jött, hogy számonkérje az elítélését. Nagy rohanva bement a lakásába, és telefonon kérdezte a rendőrséget, hogy került oda az az ember. Amnesztiát kapott, hangzott a válasz. Igen, egy vérbírónak az amnesztia a rémisztő. A sors bosszúja – elképzelve vagy valósan – az egykori politikai elítéltek között keringő legendáriumban is rögzült. Nagy Benedek azt mesélte el, hogy Macskási lakása környékén Kolozsváron volt egy gyógyszertár. A gyógyszertáros mondta, nem közvetlenül Nagy Benedeknek, hanem valakinek, hogy Macskási élete utolsó hónapjaiban marokszámra vásárolta a nyugtatókat tőle. Csiha Kálmán (a későbbi református püspök), akit szintén ő ítélte el, pedig úgy tudta, hogy Macskási nagy kínok között, súlyos betegségben hunyt el. *„Azt mondják, önkívületi perceiben az elítéltekkel hadakozott.”* Volt, aki börtönben vagy kényszermunkatáborban vélte felismerni Macskásit. A Szoboszlai-per egyik elítélte, Ferencz Béla Ervin Ferenc-rendi szerzetes pedig így vallott: *„Elmentem a sírjához, s azt mondtam ott: engem küldtél a halálba, te haltál meg előbb, nehéz lehet ítéletre Isten elé állnod, te hóhér! Ennyit meg kellett tennem, még ha tudom, hogy meg kell bocsátanom ellenségeimnek is. Még Macskásinak is.”*

Macskási Pál hadbíró őrnagy, majd alezredes volt, de tulajdonképpen eszköz, hóhér a szovjet típusú diktatúra szolgálatában. Vérbíró.

Irodalomjegyzék

- BALASKÓ Vilmos: *Élet a föld alatt*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2001.
- Iuliu CRĂCANĂ: *Generalul de Justiție Alexandru Petrescu – o biografie a corupției*, Caie-tele CNSAS, 2014/1.
- CSIHA Kálmán: *Fény a rácsokon (Börtönévek vallomása)*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1993.
- DÁVID Gyula, interjú (2023. július 7.)
- Doina JELA: *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, Humanitas, Bukarest, 2001.
- NAGY Benedek, interjú (2023. június 12.)
- TÓFALVI Zoltán: *Megbűnhődött magyarság. „Hazaárulási” kirakatperek Erdélyben*, Napút, 2001/8.
- VEKOV Károly: *Egy erdélyi mártír katolikus pap. A Szoboszlai-per*, Rubicon, 2019/9–10.
- VERESS Emőd: *Megjegyzések Luka László koncepció peréről*, Miskolci Jogi Szemle
- VINCZE Gábor: *Interjú. Dr. Tunyogi Csapó Gyulával*. Készült: Kolozsvár, 1993. január–június. Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archívum.

Szerzők

- Bakk Miklós* egyetemi docens, Sapientia EMTE NKET (Kolozsvár)
Fazakas Zoltán József egyetemi docens, KRE ÁJK (Budapest)
Fekete Balázs egyetemi tanár, ELTE ÁJK, tudományos főmunkatárs, TK JTI (Budapest)
Gyenyey Laura egyetemi docens, PPKE JÁK, igazgató, Kisebbségi Jogvédő Intézet (Budapest)
Horváth Attila alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK (Budapest)
Juhász Imre alkotmánybíró, egyetemi docens, ELTE ÁJK (Budapest)
Kádár Hunor egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE JTI (Kolozsvár)
Kovács Péter egyetemi tanár, PPKE JÁK (Budapest), a Nemzetközi Büntetőbíróság bírójája, (Hága)
Köbel Szilvia habilitált egyetemi docens, KRE ÁJK (Budapest)
Kukorelli István professor emeritus, ELTE ÁJK (Budapest)
Pozsár-Szentmiklósy Zoltán habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK (Budapest)
Lenkovics Barnabás professor emeritus, SZE ÁJK (Győr)
Móré Sándor habilitált egyetemi docens, KRE ÁJK (Budapest)
Nagy Gellért PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, gyakornok, Közép-Európai Akadémia (Budapest)
Nótári Tamás egyetemi tanár, Sapientia EMTE JTI (Kolozsvár)
Pál Előd egyetemi tanársegéd, Sapientia EMTE JTI (Kolozsvár)
Schanda Balázs egyetemi tanár, PPKE JÁK (Budapest)
Sztranyiczki Szilárd egyetemi docens, Sapientia EMTE JTI (Kolozsvár)
Trócsányi László rektor, egyetemi tanár, KRE ÁJK (Budapest)
Vallasek Magdolna egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE JTI (Kolozsvár)
Varga Csaba professor emeritus, PPKE JÁK, TK JTI (Budapest)
Veress Emőd egyetemi tanár, Sapientia EMTE JTI (Kolozsvár). ME ÁJK (Miskolc), főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet (Budapest)

